COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE
1002526980

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

JERNEY JÁNOS'

KELETI UTAZÁSA

A' MAGYAROK' ŐSHELYEINEK

KINYOMOZÁSA VÉGETT.

1844 és 1845.

MÁSODIK KÖTET.

PESTEN,
A' SZERZŐ' TULAJDONA. M. DCCC. LI.

Digitized by Google

BUDÁN, A' CS. KIR. MAGYAR EGYETEM' BETÜIVEL.

943.91
J48

BUDAPEST SZÉKES FŐVÁROS
KÖNYVTÁRA.
Beszerzési napló
évszám: 1902
folyószám: 530.

Digitized by Google

TÁRGYMUTATÓ.

II. LEBEDIAI UT.

Lebedia' folyama és fekvése. 3. l. Neszterfejérvár. Liman 6. l. Német gyarmatok. 8. l. Ovidiopol. 9. l. Odessa. Eredete 10. l. Történet- és régiségi társulat 12. l. Museum. Kőszobor. 13. l. Magyar képrajzok. Könyvtár. 15. l. Kazar régiségek. 16. l. Nyilvános helyek. 18. l. Magyarok. 20. l. Jaczvingok. 21. l. Reminiscentiák. Limánok 23. l. Besenyő-kúnok. 26. l. Nikolajev. 28. l. Kherzon. 29. l. Steppék' eredete. 31. l. Bugkörüli halmok. 33. l. Beriszlava. Madzsar kocsik. 36. l. Svéd, német és zsidó gyarmatok. 37. l. Nagy-Kakovka. 38. l. Dneper folyó. 39. l. Kievi magyar mart. 40. l. A' Dneper' vizeséseinek nevei magyar értelmüek. 41. l. Magyar-oroszok. 43. l. Kair, azaz Kőér. Kőszobrok' sokasága. 45. l. Haraszta. 46. l. Nagy-Lepedika és lepedikai steppék. Orosz foglalás. 47. l. Ruhacsek 48. l. Nagy-Bilizerka. Mihalovka. Molocsnai német gyarmatok. 49. l. Molocsna vagy Prisep. Duchoborczi kisorosz falvak. 50. l. Chingylus vagy Csinhulviz. 52. l. Mennonita német gyarmatok. 54. l. A' régi Cumania. 56. l. Takmak város, folyam és halom. 57. l. Bresztova. Berdafolyó. Görög gyarmatok. Mangus. 61. l. Czigányok. 62. l. Mariopol és Kalmius folyó. Kalkafolyó. Kőszobrok. 63. l. Kvasz-ital. 64. l. Bestas vagy Ötkő hegy. 66. l. Elancsikviz és Platovfalu. 68. l. Mius folyó és Szemenszka vár. Taganrog. 69. l. Kőszobrok. 70. l. Don folyó. 73. l. Dneper- és Denközti folyamok. 74. l. Lebedin és Lebedian városok. Lebadha város. 76. l. Chelandia mi? 78. l. Lebedia föld' értelmezése. 79. l. Sarkel vár. 82. l. Kazarokkali viszonyok. 83. l. Boëbod czim' értelme. 85. l. Árpád' vérteni fölemeltetése. 86. l. Szövetkezési szertartás. 88. l. Sírhalmok és kőszobrok. 90. l. Kik által és mivégre emeltettek? 91. l. Kőszobrok' vidéke. 95. l. Minő nemzettől maradtak el a' szobrok? 96. l. Hún-scytha és így magyar fajú népektől maradtak. 98. l. A' magyaroknál is léteztek kőszobrok. 100. l. Mind irás nélküliek. Hún sajátirás' nyomai. 106. l. A' kúnok és besenyők megégették halottaikat. 109. l. Hasonlókép a' magyarok is. 110. l. A' kőszobrok' részletes ismertetése. 112. l. A' bejárt föld' távulsági mértéke. Steppei utvonalak. 118. l. Azovitenger. 120. l. Berdiánszk. 123. l. Nogaiczk és a' nogai tatárok. 124. l. Nogai tatárfalvak' nevei. 125. l. Kegenes historiai név. 126. l. Lingva franca. Raguzaiak' magyar eredete. 130. l. Tengeri betegség. 131. l. Kercs. 132. l. Régiségek. 133. l. Theodosia vagy

Digitized by Google

Kaffa. 141. l. Német gyarmatok. 143. l. Szudag vagy Soldaia. Gothia, Gothok. 144. l. Jalta. 147. l. Krimben nem léteznek magyar falvak. 148. l. A' karaimok nem kazar ivadékok. 151. l. Gabnakereskedés a' Feketetengeren. 153. l. Odessa. 154. l. Német gyarmatok. 156. l. Tyraspol. Eredmények. 157. l.

III. PARTHIAI KUTATÁS.

1. §. A' magyarok parthus eredetűek. 163. l. 2. §. Parthus név' jelentése. 165. l. Arsakes név' jelentése. 166. l. Parthus királynevek' jelentése. 168. l. 3. §. Hivatalnevek' jelentése. 171. l. Személynevek. 172. l. 4. §. A' persiai helynevek magyar hangzatuak. 173. l. 5. §. Parz maradványok nyelvünkben. 175. l. 6. §. Magyar-persa szók. 179. l. 7. §. Régi persa nyelvsajátság. 180. l. 8. §. Parihus nyelvemlék. 181. l. 9. §. Parthus és pehlvi nyelv. 184. l. 10. §. Parthusok' őshelye. 187. l. Daravárróli adatok. 191. l. 11. §. Zapaortenon és Dara holléte. 192. l. 12. §. Daravár' sorsa. 195. l. 13. §. Magyarok' vára. 196. l. 14. §. Magyar név' emlékei Persiában. 200. l. 15. §. Nem magyarokra vonatkozó hasonnevek. 204. l. 16. §. Makar nép Persia körül az őskorban. 205. l. 17. §. A' Parthusbirodalom' számtalan helynevei hazánkban. 207. l. 18. §. A' barkó, matyó és tahó magyar népfelekezetek' nyoma Persiában. 222. l. 19. §. A' magyarok' régibb lakhelyei. 226. l. Savartoeasphali név. 227. l. 20. §. Savartoeasphali név Persiába vezet. 229. l. 21. §. Parthiábóli kiköltözés. 234. l. 22. §. Húnok' neve alatt élése a' magyaroknak. 237. l. 23. §. Hún-Sabarok. 241. l. 24. §. Chioniták vagy kúnok, 's temetési szertartásaik. 246. l. A' húnok' bálványai mik voltak? 250. l. 25. §. Sapard vagy Sabar nép az előkorban. 253. l. 26. §. Éjszak- és nyugotfelé nyomulása a' magyaroknak. 255. l. 27. §. Persia' vidékén maradt magyarok. 259. l. 28. §. Parthus rokonságot bizonyitó közös jellemek' párhuzamai. Nyilazás előre és hátra. 272. l. 29. §. Hátranyilazó magyar, emlékművön, 266. l. 30. §. Parthus és magyar lándzsa. 272. l. 31. §. Hadi öltözet. 174. l. Népöltözet. 275. l. 32. §. Parthus süveg. 280. l. 33. §. Hajviselés. 282. l. 34. §. Lovaglás és kardviselés. 283. l. 35. §. Alkotmányi szerkezet. 287. l. 36. §. Parthus hitvallás. 288. l. Frigykötési és szövetségi szertartás. 291. l. 37. §. Családi életmód. Kenyér- és kalácssütés. 292. l. Szakácskodás. Borivás. 293. l. Tánczolás. 294. Zene. Büszkeség. 295. l. 38. §. Bőrkészités. 295. l. 39. §. A' kúnok' parthus neve. 298. l. 40. §. A' parthus' és magyar' közös scytha eredete, 's a' scytha név' jelentése. 300. l.

FÜGGELÉK.

A' parthusok' történetének korszaki vázlata. 305. l. Kőnyomatok' magyarázata. 316. l.

Digitized by Google

II.

LEBEDIAI UT.

Digitized by Google

Digitized by Google

II. LEBEDIAI UT.

A' Dneszterfolyón átköltözéssel bucsút veendek Etelköztől. Minő irányban intézendem azután utamat Lebediát fölkeresendő? hol igénylendnek leginkább argusi szemeket puhatolásim, ha majd Odessa hátam mögött maradand? — a' Dneperen innen-e túl-e? illy gondolat többször foglalkoztatá elmémet Akkerman' szürke váránáli sétatéren, hol a' limánt hasitó gőzös' ovidiopolbai átszállongása a' nézőknek kellemes látványt nyujt. Constantinus Porphyrogenitus' e' czélra egyedüli utmutató irata veendő itt kézbe, hogy a' kérdéses föld' hol fektét ha nem egész bizonyossággal is, de legalább közelitőleg meghatározhassam eleve. Valójában, ha józan magyarázat alá kerülnek sorai, úgy hiszem, nem tévedhetek annyi távulságra egykori fekvésétől, hogy a' helyszine körül remélhetőkép fölmerülendő emlékek a' véleményt bizonyosság' szinvonalára ne emeljék. Halljuk tehát a' nagy hitelű császárt mindenek előtt, azután haladjunk kalauzolásánál fogva belebb kelet felé.

Lebedia' folyama és fekvése.

Két fejezetet találhatni Constantinusnál e' rejtelyes hazának kimutatására vonatkozót, mellynek egyike közvetlen, masika közvetve tárgyalja. A' magyarokról mondatik ugyan is: „*Turcarum gens nlim prope Chazariam habitabat, in loco cui nomen LEBEDIAS a primo ipsorum boëbodo, qui nomine quidem Lebedias appellatur, dignitate vero, quemadmodum reliqui eius successores boëbodus vocabatur. In hoc igitur loco in praedicta LEBEDIA, fluit amnis CHIDMAS, qui etiam CHINGYLUS cognominatur*“ [1]).

A' mi Lebedia tartomány' nevét 's jelentését illeti: arról majd alább a' helyszinén kell bővebben nyomozódnom; most csak fekvése 's határának kijelölésére szoritkozunk. Az érthető világosan a' fönebbi sorokból, hogy Chazaria mellett létezett Lebedia, és hogy ezen Lebediában Chidmas viz foly, melly Chingylus-nak is neveztetik.

A' kazar nemzet' birtoka, már a' IX-dik században messzi elnyúlt a' Fekete- és Azovitenger fölött, sőt a' Don és Volga' torkolatainál: de a'

[1]) Constantinus Porphyrogenitus, De Administrando Imperio. Cap. 38. Ed. Bonnae, 1840. pag. 168.

Digitized by Google

tartomány, melly tulajdonkép Chazaria néven hivaték a' XI- és XII-dik században, nem egyéb vala a' Chersonesus Taurica vagyis a' mai krimeai félszigetnél; eziránt egyenlő értelemben vannak a' történetbuvárok. Rubruquis Vilmos IX. Lajos franczia királynak a' mongoloknál 1254-ben járt követe irja e' félszigetről: „*Provincia quaedam, que nunc dicitur a Latinis Gazaria, a Graevis vero, qui inhabitant eam super littus maris, dicitur Cassaria, hoc est Caesarea*“ [1]). A' Chazaria' közeldében levő LEBEDIAnak tehát szükségkép a' krimi félszigeten fölül kellett elterülnie; de a' Dneperfolyón túl-e vagy innen? az már azon fontos kérdés, mit a' Lebediában folydogáló Chidmas vagy Chingylus dönthetne el egyedül; illy nevű vizet azonban eddigelő nem ismernek a' kutatók. A' magyar ős helyek' nyomozói majd egyről egyig az Ingul folyóra magyarázták ezen vizet, melly innen esik a' Dneperen és Nikolajew városnál a' Bug folyóval azonegy torkolatot vagyis limánt alkotva ömlik a' Feketetengerbe. Illy véleményben voltak Pray, Katona, Engel, Fessler, Bulgarin, Budai, 's több mások, sőt maga Horvát István is; kedvezvén véleményüknek a' jekaterinoszlávi kormánymegyében létező, egykor Lebedyn nevet viselt erdőség. Éu a' lebediai Chingylus-viz' Ingulra vitelét nagy erőtetésnek hiszem, annálfogva Lebediát a' Dneperen innen létezettnek meg nem engedhetem, azon természtes oknál fogva is, hogy a' magyarok onnani kinyomatása elöbb történt, mintsem Kievnél átkeltek a' Dneperen. Mi szükség lett volna a' besenyőktől nyugot felé űzött magyaroknak kelet felé visszatérni a' Dneperen és úgy Kievnél újolag átszálva vonulni nyugotra? Kénszerülve költöző népségnél ez olly csudálatos keringelés, mit józanul föltenni lehetetlen, de nem is hihető, ha földképet véve kezünkbe teszünk mélyebb vizsgálódást. Nestor irja a' Kievnél megjelent magyarokról, hogy keletről jövének „*Sie waren von Orient hergekommen.*“ Ha tehát Ingul vizénénél volt az eddigi vélemények szerint Lebedia: úgy délről egyenesen éjszaknak tartva kellett volna Kievhez jutniok, 's a' Dneperen sem menének vala át, oda érkezendők; minthogy a' folyamnak épen nyugoti partján fekszik Kiev. Úgy hiszem, ezen oknál fogva, túl a' Dneperen intézendő nyomozásom. Megerősít gondolatomban Constantinusnak egy másik helye, hol a' feketetengermelléki tartományok' földrajzát adva ekkép szól: „*A Danubio autem*

[1]) Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. Tom. IV. Vol. II. pag. 260.

Digitized by Google

flumine ad urbem laudatum Surcel usque iter est dierum sexaginta: interiacent vero complures fluvii, quorum maximi duo, Danastris, et Danapris; reliqui sunt SYNGUL, Hybul, Almatae, Cuphis, Bogu, aliique quamplurimi" [1]). Itt a' Duna és Don, vagyis inkább Kis-Don (Donecz) közti vidék egész Sarkel (Szárhely) várig, melly a' Donecznél létezett, kiterjedőleg hatvan napi utat magában foglaló távulság ismertetik meg; világosan mondatván, miszerint a' Duna és Don között számos folyók találtatnak (természetesen a' Feketetengerbe ömlők); és ezek között legnagyobb a' Dnester és Dneper; a' többiek imezek: Syngul, Hybul, Almata, Cuphis, Bogu, és több meg nem nevezettek. Ha már ez elszámittattak között az ismeretes Bug viz helyzete után a' természetes rendet akarjuk kitalálni, észrevehetjük ezen folyók' kelet felől nyugotra sorozását; melly sorozatban legelőbb áll: Syngul, mit a' Chingylus-sal egynek lenni senki sem kétli; ennek tehát épen a' Don és Dneper köztisége már csak ez által is bizonyossá válik; miből önkint foly Lebediának is e' két nagy folyam közti térségeken Krimea fölötti volta. Helyesli e' véleményt az élesitéletű Schlözernek Constantin' sorozatára tett azon fontos észrevétele, melly szerint a' Hybul vagy Ybul (Öbül?) és Syngul vizeket inkább a' Don felé helyzendőknek nyilvánitja következő soraiban: „*Nächst vor den Kuphis setzt Constantinus Ἄλματα: (Almata) dieser Flusz, sagt Delisle, heiszt itzo noch Alma. Da nun der Bog, Kuphis und Alma hier in ihrer natürlichen Ordnung stehen; so musz unter den nun folgenden Υβηλ (so hat Banduri aus einer Handschrift das Υψηλ des Meursius verbessert) und Συγγηλ (Syngul), der letztere der nächste am Don seyn*" [2]). Illy elmélkedések után meggyőződtem a' fölött: hogy a' Dneszter és Dneper közti földeken teendő utazásom egyedül átmeneti vonalúl szolgáland a' Dniperen túl keresendő lebediai őshonba eljuthatásra, hol a' Chingylus vagy Syngul máskép Chidmas és Almata (Alma) folyókra hihetőkép rátalálandok.

Tekintsünk itt vissza szives olvasó a' hajdanibb korra is; emlékezzünk meg, hogy Kisztus sz. e. majd 500 évvel a' történetirás' ősatyja Herodotus ezen részeket, jelesen a' Duna' torkolatától egész a' Don vizéig Scythiának nevezi, Strabo pedig, az I. század elein, épazon vidéket, hol most állunk, a' Dneszter' környékét Geták' kietlenének (Solitudo Getarum,

[1]) Const. Porphyr. De administ. Imperii. cap. Ed. Bon. pag. 179.
[2]) Schlözer Aug. Lud. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. in 4. S. 526.

Digitized by Google

ἠτῶν Γετῶν ἐρημια); azon túl a' Dneper körül helyezvén a' Túrigetákat (Tyrigetae).

Neszterfejérvár. Neszterfejérvárott (magyarul nevezem őseink' példájára a' lakosság által „Akkerman" török néven hivott, középkorban pedig az olaszoktól „Mon castro" és „Mauro castro" névvel illetett várost), julius 1. napján korán reggel szállásomról kiindulván, a' Limánparthoz siettem, hol gőzöshöz kapcsolt széles kompokon vonatnak át az utasok. Előbb, hogysem a' limánon általkelnék, e' szónak értelmezését szükség adnom. Midőn Akkermanba jöttemkor még mintegy jó fél órányi távulságra valék, különös, eddig éltemben soha nem érzett szag csapott meg. Ezt én megütközés nélkül tengeri levegőnek hittem, jól tudván tengeren már utazott barátimtól annak a' continensitőli különböző voltát. A' már főnebb emlitett vittembergi ezermester- Weihingerrel első találkozásommal legott beszéd tárgya lőn a' Limán is; tudakozván tőle, mi okozná tulajdonkép azon különös, érzékiség után kőszéninek mondható nagy szagot, mellyel e' városhoz közelitő Liman. annyira illettetik? A' lehmann, felelé. Tehát mi a' „lehmann" és mit jelent neve? A' „lehmann" mondá tovább, azon álló viz, melly a' Dneszter torkolatánál a' tenger' vizéig elterjed; és e' név tiszta német, valamint Akkermann városé is; a' mi bizonyitja, így okoskodék, hogy a' régi időkben már laktak itt németek, kikről e' nevezetek hárulnak. Ki hitte volna, gondolám, hogy a' szorgalmas német kézmives még a' philologiában és etymologiában is olly gyárilag jártas, mint némi tudós társasági tag. Nem sokat vesződtem a' jó ember' boldog hiedelmének elűzésével; mert úgy sem sokat veszt vele a' tudományosság, ha a' colonista nem érti, miszerint a' k e r m a n perzsa-török szó, 's várat jelent, a k pedig fejéret; 's innen, valamint ez Akkerman, úgy vannak K a r a-k e r m a n, K i z i l-k e r m a n, S a r i-k e r m a n azaz: fekete vár, kesely vagy vörös vár, sárga vár 'stb. nevű helyek. Miután a' limánt közelebbről megismertem 's a' Feketetenger' partján több viztorkolatoknál e' névnek közhasználatát tapasztalván, értelme meghatározását legrövidebben im ezekben adhatom: folyam' torkolatának a' tengerbe ömlésénél tószerü elterjedése; mihezképest az illy torkolatok rendesen kisebb vagy nagyobb terjedelmű álló vizet szoktak képezni, mellyek helylyel közzel sásos, mocsáros és iszapokkal tölt tavakká változnak. Honnan ered tulajdonkép e' név, 's mit jelent szó szerint? a' nép ismerete és előadása után nem lehet tisztába hozni. Hogy nem orosz, az kétségen kivüli; né-

Digitized by Google

némellyek török szónak, tengeröblét jelentőnek mondák lenni; de ezen származtatásban kevésbé nyugodhatom meg, miután a' byzanczi iróknál, jelesen Anna Comnenanál is előfordul a' limán „*Ozolimna*“ szóban. Ez irja: „*Quae nunc a nobis Ozolimna nominatur, palus amplissima.*“ Alább: „*Ozolimnae nomen non ex eo cepit, quod malum pestilentemque emittat halitum; verum cum Hunnorum aliquando exercitus ad lacum pervenisset, (hi autem Hunni vulgari lingua Ouzi appellantur,) positis ibidem castris, Ouzolimnam lacum nuncuparunt, addita nimirum littera vocali*“ [1]). Ezekből érthetőleg a' kúnok' úz nevű felekezetétől neveztetett némi nagy tó Úz-limnának, vagy limánnak. Hogy pedig nem más, mint régi görög nevezet, bizonyitja a' λειμων és λιμνη, melly tisztán tavat, mocsárt (palus) jelent. Hibázott azért Demidoff, bármi híven leirá is az Odessa és Dneper közti limánok' természetét, midőn török szónak hirdeti nevét, imígy értekezvén: „*On nomme tous ces lac limanes, d'un mot emprunté à la langue turque et qui signifie un port de mer. Ce même nom s' applique aussi aux embouchures des grands fleuves qui peuvent recevoir des navires*“ [2]). Világosan mondja Pomponius Mela a' Maeotistóról beszéltében: „*Super eos sinus portuosus, et ideo Καλὸς λιμὴν appellatus, promontoriis duobus includitur*“ [3]). A' torkolat, öböl, tószerű terjedelme a' folyamnak hivatik tehát széltiben limánnak a' görög földleirásban.

A' Dneszter' limánja, melly Akkermant Ovidiopol városkától választja, hosszaságban 5 mélföldnyi, szélessége pedig 10 verszt, azaz 1¼ mélföldnyinek tartatik, mélysége 2—1 öl, magáé a' folyamé 40 láb. Télen rendszerint befagy, kivevén a' folyó' középtájoni vonalát; akkor terhes kocsikkal is járhatni rajta. Vize iható, midőn éjszaki vagy nyugoti szél fú, ellenben, ha déli háborgatja a' tenger felöl, élvezhetlen.

Hosszas ideig várakoztunk míg az összegyült kocsik mind behuzattak a' lapos dereglyébe, számszerint kettőbe. Csak 6¾ órakor kezdé meg a' vonó gőzös működését. Haladása szokottnál lassúbb lőn a' délkeleti szél miatt, 's 8½ órakor, tehát 1½ óra alatt jutánk az ovidiopoli hídfőhöz. A' kompon egy különös jelenet úzte el unalmamat. Mig én kocsimban nyugalmasan

[1]) Annae Comnenae Alexiadis Lib. VII. Ed. Bonn. vol. I. pag. 353. 354.

[2]) Demidoff Anatole, Voyage dans la Russie Meridionale et la Crimée. Executé en 1837. Paris, 1841. in 8. mai. pag. 414.

[3]) Pomponii Melae, De Situ Orbis. Lib. II. cap. 1.

Digitized by Google

ülék, legényem az utasok közé vegyülve társalgott. Egyszer csak megjelenik vele előttem némi kék dolmányos, porczelán német pipából dohányzó alacsony ember, ki hozzám így szóla: „*Kut maring man her, i pin á a ungar.*“ Elfogadván köszöntését, épen nem nehéz rejtély vala legott kitalálnom német gyarmatosok közüli voltát: de, hogy magát magyarnak mondá, figyelmessé 's kandivá tőn mód nélkül. Miként lehet az, hogy ön magyar? kérdezém nyomban. Erre elmondá, miszerint neve Anders Gotlib, ennekelőtte 30 évvel Bácsvármegyéből Cservenről költözött szülőivel és még más

Német gyarmatok.

300 családdal Oroszhonba, 's Odessa körül Alexander nevű faluban telepedének meg, hol szinte 10 német gyarmat létezik maiglan, nevük: Liebenthal, Alexander, Neuburg, Marienthal, Josephsthal, Franzfeld, Petersthal, Freudenthal, Kleinliebenthal, Manheim; vallásukra nézve katholikusok és ágostaiak. Ő most Beszarábiából jő, hol az elköltöző gyarmatosok földeiket eladogatván, magának 2000 rubelen igen szép birtokot szerzett. Nemcsak Enders, hanem a' Cservenről költözött alexanderi gyarmatosok általában magyaroknak hivatják magukat; 's e' néven ismerik őket azon oroszok is, kiknek a' német- és magyarnyelv közti különbségről fogalmuk nincs. Miért van ez így? ekkép értesültem: A' Magyarhonból költözöttek büszkék arra, hogy nem német földről inség által űzettek Oroszországba, hanem ollyan országból jövének, hol szinte tej és méz folydogál. Ebben mi rejlik? kiki észreveheti, eltalálhatja az oroszokban e' gyarmatosok irányában lappangó véleményt. Más részről, az alexanderiak nagyobb része még Magyarországban született, tehát joguk van a' magyar névhez.

Néhány év óta nagy mozgalom uralkodik a' déli oroszországi német gyarmatosok között, különösen kik Beszarábiában telepedtek meg. Olly ajánlatok mellett történt eredeti beköltözésük, hogy a' koronai földeket mivelvén, bizonyos pénzadón kivül a' többi közterhektől mentek maradnának. Most midőn a' jóllét- és vagyonosság' szembetünő fokára emelkedtek szorgalmuk után, katonáskodásra is szoritatnak ukási rendeletek által. E' gyarmatosok nem érezvén magukban hivatást a' zajos életre, privilegiumukhoz ragaszkodva vonakodnak a' „gleichberechtigung“ kivánatát betölteni, azt hivén erősen, hogy földmivelő értelmiségükkel eléggé boldogitják a' vadon országot, ha bár vért nem áldoznának is. A' bekövetkezendő szolgálati időszakot kikerülendők, számtalanok eladogaták, 's mondhatni el-

Digitized by Google

vesztegeték már concurrentia hiányában virágzó gazdaságaikat, más boldogabb honba költözendők. Karaványonként járták végig a' Pruth' partjait, de nem sikerült kibújniok a' kalitkából; Pétertől Pálhoz utasitattak; míg végre a' sok várakozás, ide oda járás kelés közben szép összeg pénzeiket elköltve, azon módon üres erszénnyel kelhetnek át a' Pruthon, mint egykor berohantak a' czár' birtokába. Szegény gyarmatosak, rajtatok is betellyesedett az irás' szava, melly szerint könnyü a' bemenet, de nehéz a' kijövet. Mindezen akadályzások daczára számosan költöztek már ki. Moldva' fővárosában csoportonkint inség- és nyomortól leveretten lehetett őket szemlélni. Közőlük többeket némelly ügyesen számitó boerek fogadának jószágaikba. Sokan, mint híre volt, Sztambul felé vették utukat, a' török vendégszeretetnél keresendők menedéket, minthogy a' moldva- és oláhországi kormányok az orosztóli tartozkodás miatt őket gyarmatosokul befogadni nem bátorkodtak.

Ovidiopolba a' limán' magos partjáról fölkapaszkodva jutván, egy óráig késtem itt, hogy ezen új városnak külszinével is közelebb megismerkedhessem, és már a' görög-scytha hajdanban nevezetes tájékot körültekinthessem. E' város azon véletlennek tulajdonitja Ovidra kereszteltetését, hogy alapitása helyén (si fabula vera est) Ovidnak mellszobra találtatott. Azonban, megczáfolhatni ezen orosz mondát Bronioviusból, kinél 1579-ben Vidovo- és Obidovotó néven emlitetik a' neszterfejérvári limán, minek csupaneró átalakitása pol (város) hozzátétellel az Ovidio-pol. Lakosinak száma 3000-re tétetik, utczái szélesek, de házai jelentéktelenek. Ujdon temploma az egyetlen szemrevaló. Inneni kiindulásommal nem sokára egy nagyszerű kurgán vagy halom tünt föl az uť balfelén, és két kőoszlop, épen ollyas alaku, minőkről Budzsákban adtam bővebb tudositást. 10 órakor már több halmok mutatkoztak keleti irányban. Általában azt vevén észre, hogy már e' vidékeken számosbak és sürűbbek a' halmozatok mint Beszarábiában és Moldvában; hazánk e' részben, hol főleg túl a' Dunán az érdieket vagy száz-halmot kivéve, ritkán tünnek föl, nemis hasonlitható a' Neszter' térségeével. 11½ órakor értem Grosz Lilienthal német faluba, Ovidiopoltól számitva 16- és 17-dik verszt között; mert itt már faoszlopok által hivebben jegyezvék utazók' nagy hasznára a' versztek' száma (7 verszt = 1 németmföld). Fekszik ezen falu völgyben; a' vidék különben egész Odessáig sik mezőség. Csinos házai és gyümölcsös kertei a' német szorgalmat

Ovidiopol.

Digitized by Google

árulják el; mezőterményi bőség szerte, minden egyéb jelenségeivel együtt. E' faluból kimenve, fás, veteményes és szénával gazdagon megrakott kertek vonják magukra az átmenő figyelmét. 1 órakor Tatárka orosz falun hajtánk keresztül, mellynek külseje nagy ellentétben mutatkozik az előbbivel; valódi szegény tatár. 2 óra volt épen, midőn a' szélső sorompóhoz, majd reá 2 órára a' pálinkavizsgáló házhoz jutottunk, onnan ügetvén a' világhirü terjedelmes Odessa városába.

Odessa. Odessát nyug- és néhánynapi tartozkodásom helyéül választám, miután akkermani ismerősim által olly német lakosokhoz valék utasitva, kiknél tisztességes szállást mindenkor találhatnék illendő áron, mert itt drágaságban a' londonival vetélkedőnek bizvást mondhatni az élelmet és lakást; nem annyira gazdálkodási szempontból mégis, mint azon kilátásért, hogy az illy alkalmazás által első belépteimmel könnyebben megismerhetem biztos emberek' utasitásánál fogva a' városi körülményeket, mintha fogadóban idegen vezetőkre bízandom ügyemet; magánszállást kerestem még az napon, rögtön kénszerülve is levén erre, minthogy a' fogadóban, hová kocsisom vive, üres szobát semmi áron sem kaphattam éjszakára. Hasonló sors érte a' velem együtt egy időben érkezőket. Legényem elküldém egy adresseal, 's nem sokára olly örvendetes üzenet érkezett bizonyos Herzog nevű czipőgyárostól, hogy a' város' 3-dik negyedében Kuznezka utczában (Kuzneczka ulicza, Strada Cuznezca) 5-dik szám alatti házában jelennen három üres szoba léteznék az emeleten, mellyet elfoglalhatok itt tartozkodásom alatt jutalmas árért, a' szükséges bútorokat is ő adván hozzá. Nem késtem az oda hurczolkodással. Helyre vergődvén a' hátralevő időt ez nap irományim' rendbeszedésével töltöttem.

Tizenöt napig élvezém ezen alkalommal az Odessábani tartozkodást. Elég, de épen nem sok idő arra, hogy e' várost és a' czélomra vonatkozó tárgyakat tökélletesen megismerjem. Odessa azon hely, mellyből egész déli Oroszországra minden kifelé, és onnan ismét ide vissza sugárzik. A' történet- és régiségtudománynak itt mivelői léteznek, kikkeli érintkezést mulasztanom nem szabad. Hosszas lennék a' napi események' sorozatos előadása által; mennyire csak lehet, rövid rendszerbe vonva adandom elő az érdekesb tárgyak' ismertetését, tanulásom eredményét.

Eredete. Azon terjedelmes sik föld a' Dneszteren túl Bug folyamig, mellyen Odessa is fekszik 's a' kherzoni kormánymegyének egy részit alkotja, II.

Digitized by Google

Katalin czárnő alatt 1791—93-dikban jött az oroszok birtokába, 's e' ponton, hová a' város épült, 1793-ki jun. 10-kén hányatá Szuvarov Rimniskoi orosztábornok azon sánczot, mellyből a' Chadzsi- vagy Hadzsibey nevű még most is álló, de már csak a' veszteglőintézetre (Lazareth) alkalmasott török erősséget bevette. 1794-ben aug. 22-dikén De Ribas admirál és Gábriel érsek szentelék föl e' városnak kimért földet; és ime most már egy világhirű ékes város, melly nagyságára Oroszbirodalomban a' harmadik osztály rendet méltán foglalja el; 's Újoroszország- 's Beszarábia' kormányzójának székhelye, hadi kormánnyal és a' kherzon-tauriai érsekséggel; 1819-dik óta szabad kikővel 's 60000-re menő népességgel bir. Van 16 temploma, 4542 kőháza, 23 tanintézete, mik között a' Richelieui lyceum: nemes ifjak' nevelő intézetével és keleti nyelviskolával emlitendő; létezik továbbá 1 gymnasium, egy nőnevelő intézet nemes származásu leányoknak, 1 világi és papi iskola lelkészek, 3 pedig a' vidékbeliek számára; 1 kézmesterségi intézet, 1 heber tanóda, 1 börze és bazar, 1 szinház, 1 mineralogiai és 1 régiségi gyüjtemény, 1 városi könyvtár, 1 kereskedői bank, könyvnyomdája és árukereskedése, számosb gyára, végre van császári nyilvános kerte és Richelieunak emelt érczszobra. Előbb, hogysem mindezekről részenkint ismertetést adnék, a' város' nagygyá teremtőjéről, De Ribas, és Richelieu' személlyességeikről adandok rövid rajzot. Don Jose de Ribas Nápolyban született, politicai körülményektől kénszeritve elhagyván hazáját 1769-ben az orosz tengerészethez állott, hol magát kitüntetvén, admiralisságra emelkedék. Midőn a' tengerparti város' alapitásával bizaték meg, Hadzsi beynél, merőben 2300 férfi és 1600 nő, nyerészkedéssel foglalkozó görög zsidó és bulgár, nyomorult gunyhókban tanyázó lakosok találtattak. A' czárnő megkérdeztetvén Ribastól a' város nevének elkeresztelése iránt, ez a' pétervári academia' véleményéhez képest a' hajdankorban e' vidéken már létezett Odysszos görög város' emlékére a' trójai hadból fönmaradt történet-költői Odessa nevet szentesité meg. 1796-ban már megalakult e' város; és sokféle elemü népe vagyonban emelkedvén, azon évszak alatt 90 hajó kötött ki öblében; miknek kereskedelmi alkalmazása iránt De Ribas czélszerü rendelkezést téve, legott szükséges épületeket hoza létre. Ettőlfogva léptenkint emelkedett a' város vagyonosságában; majdan később egy nagy hirű kormányzója lépett föl, kinek a' város szerencséjét köszöni. Richelieu Armand Emmanuel herczeg, franczia kiköltöző volt ez, ki előbb II. József

Digitized by Google

alatt vőn hadi szolgálatot, mit később az oroszéval válta föl. A' törökkeli harczokban kitűnése közelebb hozá őt a' czárhoz; kitől végre Odessa' kormányzatával bízatott meg. Tizenegy évi kormányzás után 1814-ben hagyta el Odessát, 's a' régi monarchismusnak Francziaországban helyre állásával hazájába tére vissza; örök hála-emléket biztositva magának a' Pontusnál. Odessa' lakosi a' tenger partnáli városrész' legszebbikében emelt colossalis érczszoborral örökiték nevét. Ott áll nagyszerü stylben, kezével a' tenger felé mutatva, mellyel tudatni látszik, hogy az Oczeánon érkező roppant kincseket e' városnak ő szerzé meg. Alatta a' város' emelkedett térérőll meredek esésen 200 gránitkő lépcsőkből szerkezett szinte annyi öl hosszaságú széles járda vezet le a' tenger' lapályos partjához, honnan a' hajógáthoz 's rakodó gályák' sokaságához legkönnyebb a' hozzáférés. Ez nem elég: a' lycaeum és a' városnak legszebb utczája nevét viseli ekkoriglan.

Történet- és régiségi társulat.

Mindenekfölött a' történet- és régiségtudományi társulat, meg annak használatára alapitott nyilvános gyüjtemény valának vonzalmam 's fő gondom' tárgyai. A' társaság programmja, melly még 1839-ben helybenhagyást nyert az illető ministertől, illy czimű két ívnyi könyvecskében van letéve: „*Réglement de la société Odessienne d' Histoire et d' Antiquités. Odessa*, 1842. *in* 8.“ Szerinte a' munkálodási kör kiterjed egész déli, de főleg Újoroszország- és Beszarábia' történetére meg régiségeire; gyűjt, megőrz, és leir mindent, mi e' czélra vonatkozik, 's nyomozó működésinek eredményit koronként nyilvánosságra is bocsatván. Áll valóságos, tiszteleti, és levelező tagokból, kikhez a' vetélkedők, vagyis olly egyének járulnak, kik a' társaságot anyagi jóllétben ajándékaikkal előmozditják. Választásai titkos szavazattal történnek. Működő személyzete: az alelnök, titoknok, könyvés pénztárnok. Választ tiszteleti elölülőt is a' tekintélyes nagyok közől. Ülései rendesek vagy ünnepélyesek. Amabban az értekezések olvastatnak föl, ebben, évenkint egyszer tartandóban, a' társaság állapotáról és működéséről tudósitás terjesztetik elő. Végül mint alapitók ezek neveztetnek meg: Sturdza Sándor titkos tanácsnok, Kniazevits Demeter, u. a. Fabr András álladalmi tanácsnok, Kiriakov Mihály collegiumi ülnök, Murzakevitsch Miklós Richelieu lyceumi tanár.

Jászvásárból Kotzebue orosz consultól ajánló levéllel birván doctor Andreyoffskyhoz, miután ettől pár ízben szives fogadtatást nyertem, czélzatimról értesülvén, azon barátságos tettel örvendeztetett meg, hogy Mur-

Digitized by Google

zakevitsch Miklósnál, a' régiségi társolat titoknoka-, muzeumi és könytárőrnél mutatna be. Idegen utazóra jótékonyan ható legjobb korbeli, művelt, 's közlékenységi hajlammal biró becsületes férfiu ez. Többször jelenvén meg nála, előmutatta a' társaság' eddigi munkálódásinak eredményit, elő azon ritka gyüjteményt, melly a' pontusmelléki őskori görög városok' mint Chersonesus, Panticapaeum, Olbia vagy Olbiopolis, Callatia, Istrus, Marcianopolis, Tomi, Anchialus, Odessus, Philippopolis 'stb. fönmaradt pénzeiből alakitatott, vétel és ajándékozások utján, miknek csak némi töredékei szemlélhetők a' nyugot-europai pénzgyüjteményekben. E' társaságban és gyüjtemény körül seregelnek együvé a' tudós munkálódók, időnként becses értekezések és czikkek irásával lépvén föl. Ő maga is, latinul, ámbár velem e' nyelven épen nem 's egyedül csak francziául társalgott, már bocsáta világ elé egy jeles értekezést, illy czim alatt: „*Descriptio Musei publici Odessani. Pars I, continens Numophylacium Odessanum. Odessae*, 1841. *in* 4.“ A' társaság évkönyveinek (orosz nyelven) két vastag kötete számos rajzokkal rövid időn napvilágot látandnak. Munkás tagai főleg a' Richelieu Lyceneum' tanári, 's közőlök egy, nyelvünket is érti. Nadasdin tanár, a' fönebb mult 1842-dik évben Herodotus' Skythiáját (Herodotova Skithia) forditván oroszra, bő és becses világositásokkal tette közzé. A' Museum, 1825-ben hozaték létre 's a' város keleti, tengerfeléi részében némi igénytelen de czélszerü alacsony épületben foglal helyet. Ezt vágytam minél előbb megszemlélni, olly reménytől éllesztve, miszerint a' régi Scythiában a' Feketetenger fölötti vidékeken találtatott emlékeket is látandok ott. Megjött három napi itt létem után a' kedves pillanat. Az előterembe léptemmel, balra a' szegletben legott szemembe ötlék egy oda támasztva álló kőszobor, melly körülbelöl 1½ öl magosságúnak mérethetik szemmel a' faragvány alsó talapzati részét is hozzá véve. Megállottam e' mű előtt, mély gondolatokba, ősvilági képzelődésekbe merülve, vizsgálám végig. Alig titkolhatám el a' benyomást, mellyel rám a' kő hatott; 's ha magam nem tartóztatom, térdre hullva csókkal illetem a' különös alakot. Néma merevséggel fekvék a' szobor, de az én lelkemben bámulat, öröm és sok szép remények' sajgó érzelmei hullámzának. Nem, ó nem lehet ez egyéb scytha-magyar hős' szobránál! lett legyen bár kún, jász, besenyő, vagy akarmellyik vérségi felekezetből az ábrázolt harczfi; őseinkről háruló, ezer év elötti szent ereklyét foglal magában e' mű. Ha tündér

Museum.

Kőszobor.

Digitized by Google

hatalommal megajándékozva varázsveszővel csak egy szót büvölhetnék is le ajkidról o te nagyszerü maradvány! bizonnyára nem szólnál más mint imádott nemzetem' nyelvén. Üdvözlek őskori szent emlék! légy megismerve és tisztelve a' hő keblü igaz maradék által. Illy érzelmek- 's gondolatokba süllyedve alig válhattam meg szemléletétől, mig nem tőle távozva, miután Murzakevitsch ur tapasztalá a' műre forditott különös figyelmem; és el is mondám néki, hogy az efféle kőszobrok már ismeretesek előttem Pallas, Leon de Waxel és Dubois' munkáikhoz mellékelt rajzokból, de ez legyen első és egyetlen, mit valóságban láthatok és pedig nagy örömemre, minthogy a' történeti szövétnekek világánál scytha népek', különösen besenyő-kúnok maradványinak tartván, nyomozásim egyik tárgyául e' kőszobrokat is választám. Ő e' darabra, és átalában a' Délioroszországban létező e' fajta szobrokra nézve ekkép nyilatkozott: Egyetlen példánya ez itt a' déli tartományokban találtató azon régi kőszobroknak, mik a' nép által *„kamenï baba“* azaz kőbanya néven hivatnak, 's eredetiképa' kurgán-okon vagyis csudálatos nagyságu sírhalmokon földbe állitvák. Hozatott a' jekaterinoszlávkörnyéki kurgánokról, a' Dneperen szállitva. Ezen csudálatos művek' kiállitóiről nincs meghatározott vélemény; annyi bizonyos, miszerint a' mongol és tatár népektől nem eredtek, hanem régebben kellett készitetniök a' scytha népek által. Ő a' patzinákoktól (mi besenyőknek nevezzük) gondolja származni, minthogy azok uralkodtak a' mongolok előtt több századokig a' mostani Délioroszország' tartományain. Előmutatott ekkor több rajzokat, mellyek orosz tudósok, u. m. Sztemfkovszky, 's egyebek által vétettek a' steppékben találtató szobrokról; ezek között néhányat a' Dubois által közlöttekkel hasonlókat találván, figyelmeztetém őt reájuk, melly észrevételemre olly megjegyzést tőn: hogy Dubois, munkájában kiadott darabokat itt másolá a' már meglevő rajzokról, nem pedig a' steppékben. Az előmutatottak meggyőzének a' valóságról, meg arról, hogy Dubois franczia könnyelmüséggel járt el ez ügyben, odessai kutforrását elhalgatva, de azt sem jelentve ki, miszerint nem saját szorgalma után élő szemeivel látott szobrokról gyüjté a' rajzokat. Különben, legszebb szobor rajza az nála, mit Pallas és Leon de Waxel munkájából véve, nagyobb alakzatban ád [1]). Szives kész-

[1]) Dubois de Montpéreux Fréd. Voyage autour du Caucase, chez les Tcherkesses et les Abhkases, en Cholchide, en Georgie, en Crimée etc. Paris, 1839. Atlas. IV. Série Archeolog. Pl. XXXI. fig. 8.

Digitized by Google

séggel ajánlván Murzakevitsch a' szobor lerajzolási engedelmet, megigérém, hogy e' még közzé nem tett alak' rajzát kiadandom munkámban; valamint az I. táblán látható is; bővebb ismertetését e' tárgynak azonban alantabbra halasztom, hol az illynemü szobrok- és kúnhalmokról különös nyomozó érrekezéssel járulandok, lebediai utazásomban tett kutatások' egyik nevezetesb eredménye gyanánt. A' rajzolással Borel franczia művészt biztam meg olly meghagyással, miszerint nem homlok-irányban (en face) hanem a' menynyire a' helyzet engedi, két oldalvást mintegy profilban tegye másolatát, miáltal a' ruházaton két felül jelölt fegyvernemüek kitetszők legyenek.

E' gyüjteményben chersoni, olbiai 's egyéb görög föliratú kövek, úgy a' sírhalmokban talált pogány isteni érczszobrocskák a' legbecsesb óságok; de vannak aegyptomiak is. A' mi különösen meglepett, az a' falazaton diszelgő két olajfestvényü arczkép vala. Egyiknek öltözete zöld dolmány, mente és vörös nadrág aranyra, fejében azon ószerü fekete kalap, mit pofoncsapottnak szoktuuk nevezni, alatta bajuszos arcz; valóságos magyar tábornok M. Therezia korából. A' másik szinte magyar, sötét szinü öltözetben, hasonlókép aranyra. Kérdezésemre ezen két kép iránt illyen világositást nyertem: az első Horváth nevü magyar tábornok képe, ki legelső hoza Magyarországból Újoroszországba gyarmatokat. Ennek maradékai még most is élnek e' kormánymegyében gazdag birtokkal ellátva; de már oroszok. A' másik Simonics szinte magyarhoni szerbé. Csudálatos véletlen, mikép az odessai museum két ritka képe, miknek sorában semmi nemü más rajzot észre nem vehetni, merőben magyar viseletet állit elő. E' kutatás után a' városi könyvtárt vizsgáltam meg. Szinte új intézet levén ez, ritkaság- és számra nézve nevezetesnek épen nem mondható, de annál hasznosb szolgálatra ajánlkozik az ismeretek után sovárgónak, minthogy egyetlen nyilvános könyvtár Europa' déli részein Erdély' havasaitól fogva a' Volga' torkolatáig. Én magam is használtam több napokon utamra vonatkozó adatok' szerzésénél. Nem halgathatom el azon buzgalmat, melly a' tanuló zsenge ifjuságban, ámbár iskolai szünidők valának ép ekkor, az olvasgatás körül tapasztaltam. Odessa' népessége különböző elemből, sőt kereskedés végett itt tartozkodó sok külföldiekből áll: ezeknek, vagy valódi oroszoknak voltak-e tulajdonkép gyermekei a' szép számmal bejárók? megmondani nem tudom. Akármint legyen: az illy nemes élvezet által terjedő szellemi világosság elhat a' nép alsóbb rétegeire is, csalhatatlanúl.

Magyar képrajzok.

Könyvtár.

Digitized by Google

Kazar régiségek.

Még utra kelésem előtt értesülve valék Reguly Antal kazáni leveléből a' kherzoni vagy krimi félszigetben történt tudományos kutatásokról. A' zsidó vallásnak némi szakadékát követő és karaimoknak nevezett ottani népnél találtattak ugyanis régi vallásos könyvek és iratok, mellyekben a' XII-dik és előbbi századra vonatkozó kazar dolgokróli jegyzeteket létezni álliták. Ennek nyomán néhány tudósok rendeltettek a' régiségek iránt fölvilágositást adandók. Tudakozódásim folytán értésemre jöve, miszerint a' működő tudósok egyike a' helybeli heber tanóda' igazgatója Stern Vazul volt. Vágyva vágytam e' férfiunak ismeretségébe jutni, tőle az eredményekről bővebb tudómány nyerendő: bizton reménylvén általuk a' kazar vagyis kún történetekre némi világitó fény' derültét. Engedve vonzalmamnak fölkeresém, és váratlan örömemre benne egy szilárd jellemü, a' classica literaturában úgy, mint a' hajdani, jelesen keleti történetekben nagy jártasságu egyénre találtam, kit az orosz autocrator tudományos érdemei tekintetéből maradékaira is háruló kiváltsággal ajándékoza meg. Rokon eszme- és kedves tárgyaink csakhamar közel hozának egymáshoz; 's késő éjjel, mint már jó barátok válánk el egymástól, ismételt viszonlátás- és tudományos szövetségünkkel szentesitvén az új ismeretséget. Stern, mint az emlitett codexek' commutátora, bizonyossá tőn a' fölfedezések által a' kazar történetekre csak annyi világosság derültéről, mikint azok' némi felekezete valójában a' zsidóvallást követé, föltaláltnak mondván 'azon egyén' sírkövét is, ki Mozes' vallását a' kazarok közt elhinté régi iratok' útmutatásánál fogva. Ezekből következtetve, távul sem koholymány a' „*Liber Corsi*"-ban foglalt kazar-zsidó ügy előadása, mit különben arab irók is igazolnak; egyedül az imént mondott könyv' előterjesztési modorának eddigelő helyes föl nem fogása tevé gyanusá létegét. Németül irott, de saját ügyelete alatt oroszra forditandó kazar dolgokróli munkája a' történeti társulat' emlékiratában jelenend meg. Ő a' kazarokat török-tatár nyelvű népnek tartja, tehát lényegesen eltér azon új iskolától, mellyben finn ágazatú népnek tartatnak; el saját hiedelmemtől is, ki a' kazarokat kúnoknak, következőkép magyar nyelvet némi dialectusi különbséggel beszélte nemzetnek állitom. Győző okait sem időm sem akaratom nem vala rendre kihalászni; valamint megczáfolni sem: azon főpontoknál mindazáltal, miket beszélgetés közben hallatott, diadalt remélni e' kérdésben neki távulsem lehet. Hogy a' régi iratok közt Krimben, hol már hajdanidók alatt valának tatárok, azok nyelvén

Digitized by Google

és zsidó betükkel irtt oklevél is találtatik: az által véleményem szerint távulsem a' kazarok' tatár nyelvüsége, hanem csak annyi bizonyul be, hogy a' kazar-kúnok között éltek, úgy ott, valamint a' besenyőktől elfoglalt Etelközben sőt Magyarhonban is tatárok; mindig megkülönböztetve amazoktól, elég világosságot terjesztvén erre etelközi nyomozásom, és ahhoz kapcsolt IV-dik bizonyitvány. Kevesbé valának eddigelő a' külföldi, főleg orosz tudósok az iránt értesülve, mikép a' kazarok' egyik felekezete, melly még Árpád' korában a' magyarokhoz csatlakozott, 's krónikáinkban kún népnek hirdettetik, maiglan él országunkban palócz nevezet alat: csuda-e azért, hogy az orosz pétervári academia erről ismerettel nem birva, Klaproth Gyulának utasitást adott 1807-ben az iránt, hogy az orosz történetekben több századon át fényes szerepet játszotta palócz (polovczi) nemzet' maradékit nyomozná ki kaukaszusi utjában? [1]) Midőn ezeket és több hasonló tárgyakat fölhozván beszédközben Stern előtt, vallomást tőn a' régi orosz történeteknek a' magyarokéval összefüggéséről, sok homályos dolgoknak ez utóbbiakat illető emlékek' szorgalmasb kutatása általi fölvilágosithatásáról. Úgy van; hiányos nem csak a' régi orosz historia, sőt maga a' világtörténet is. Világ hirű 's nagy befolyású népek valának a' húnok vagy kúnok, kazarok, besenyők és palóczok: mégis mi bizonytalanságban, minő nagy homályban botorkál nyelvük és vérségük' kérdése körül a' külföldi irósereg? Mindezen, egymástól csak névben különböző népek' maradékait hazánkban lehet egyedül föltalálni, bizonyára nem más, mint magyar nyelvű népsokaság közt. De mikor jövend el az idő, hogy a' külföldi tudósok magyar buvárkodók' fáradalmas munkálódásainak eredményeit megismerjék, méltányolják, és a' világtörténeti homályos kérdések' eldöntésénél híven alkalmazzák is? Mióta a' világ áll, a' balvélemények ármánya legyőzhetlenül harczol a' világosság nemtője ellen; csak időnkint sikerül emennek jelentékenyebb tért birtokába foglalnia. Olly közel áll sokszor a' halandó az elleplezett igazsághoz, hogy egy méltánylott lelebbentés, 's a' régi balvélemény' megtagadása, minden kétséget eloszlatni képes leendene. Bizzuk tehát a' jövendőségre, mit korunkban általános elismerést koszoruba füző diadallal ki nem vihatunk. A' kazar nyelvet illetőleg még csak azt jegyzem föl, mikép híven megkülönböztetett az mindenkor a' tatárokétól. Rab-

[1]) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien, unternommen in den Jahren 1807. und 1808. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 28. 58. ff.

Digitized by Google

bi Petachia 1173-dik év körül Kazariában, a' mai Krimeában is utazott regensburgi zsidó így emlékezik: „*Atque addendum: Gazariae habitatores, alio, itemque in Turcomannia degentes, alio uti idiomate, et tributum utrosque pendere Regi Graecorum, quin et Tartaros propriam habere Linguam*“ [1]). A' chersonesusi kazarok nyelvének a' tatárokétóli különbözéséről világosb bizonyitvány ennél alig kivánható. Még ekkor nem tatárok, hanem kazarok azaz kúnok voltak a' tauriai félszigetnek urai, ollyanokat helyez oda Cinnamus is 1161-dik évre tartozó ime soraiban: „*Unnos qui Tauro-Scythicam accolunt, aggrederentur*“ [2]). Ezen kérdés iránt fölmerülő nehézségek azonban már etelközi utamnál legyőzetvék, olvasóimat az ott fölhordottakra, különösen a' kún nyelv körül forgó vitatásokra utasitom.

A' Richelieu Lyceum igazgatása mindig nagy tekintélyű személyre bizatik, minthogy Délioroszország' tanódáinak kormányzata is attól függ. Előbb Orlai János ungvármegyei születésü hazánkfia foglalá el e' helyet; ennek kimultával Kniezevich Demeter horvátországi származású, excellentiás czimmel fölruházott ur viseli a' diszes hivatalt, ki egyszersmind az archaeologiai társulat' előülője. Hozzá, mint legfőbb tudós tekintélyhez szinte vala ajánló jegyem Kotzebuetől Jászvásárból. Nem levén ő ekkor Odessában, találkozásom akkorra maradt, ha majd a' jó sors ismét ide vezérlend.

A' város tulajdonához tartozó nyomdában már húsz év óta nagy élénkség mutatkozik, több földrajzi, utazási és statisticai franczia munkák is jelennek meg benne [3]).

Nyilvános helyek.

Megemlitendő nyilvános mulató helyei közt a' Boulevard, Palais Royal, szinház és tengerfürdő. Az első félkörben keriti körül a' várost, és két fe-

[1]) Wagenseilii Chr. Exercitationes sex. Altdorfii Nor. 1687. in 4. pag. 170.

[2]) Cinnami, Historiarum Libri VI. Parisiis, 1670. in fol. pag. 152.

[3]) Néhányat elszámlálni nem leend érdek- és haszonnélkül, illyenek:

Serristori L. Notes sur les provinces russes au-delà du Caucase. 1329. 8-o.

Taitbout de Marigni, Portulan de la Mer Noire et de la Mer d' Azov ou description des côtes de ces deux Mers a l' usage des navigateurs. 1830. 8-o et atlas.

Hagemeister J. Mémoires sur le commerce des ports de la Nouvelle Russie, de la Moldavie et de Valachie. avec 13. pl. 1835. in 8-o.

Lagorio F. Histoire de la Tauride. 8-o.

Toitbout de Marigni, Voyages en Circassie. Avec Vues, Costumes etc. 1836. 8-o.

Skalkofsky Odessa' leirása orosz nyelven jelent meg.

Könyvárus bolt Mievilleé a' leghiresb, van neki egyszer'smind Simpheropolban Krimea' félszigetén áru rakhelye és olvasó Cabinetje.

Digitized by Google

lül fákkal beültetett sétatér gyanánt szolgál. A' Palais Royal, melly tulajdonkép ragadt, de már egész divatra kapott név, a' város legdiszesb részén négy szögben épült elég tágas alacsony ház, mind külső mind belső részében mindennemü drága árúkkal ellátott boltokkal; téres udvara virágokkal beültetve. Itt jó össze rendesen sétálásra az odessai nagy világ, 's hetenkint kétszer a' hangászkar' zenéjével magát mulatandó. Ezen épület a' kereskedői társaság' Woronzow kormányzó' terve szerint készült sajátja. Van benne ét- és kávéház; ebben találtatók a' kül- és belföldi hirlapok, mint a' párizsi Journal des Débats, az augsburgi Allgemeine Zeitung, az orosz Invalid, Journal de St. Petersbourg, és a' helybeli franczia újság. Gyakrabban megfordulván itt, kiváncsilag olvasám az augsburgiban hazámról közlött némi, ámbár silány czikkeket; még kiváncsibbau keresém a' tartalomban jelölt egy német utazónak kaukazusróli közleményeit, minthogy Schamil cserkesz hadvezérnek előhaladásáról sok hireket lehetett alattomban hallani: de keresésem hiába vala. A' közleményt tartalmazó levelek a' számokban épen nem találtattak, néhol kivágásokat is lehetett észre venni, miről később fölvilágositattam, hogy e' herélések a' Censura' művei. Oroszországban a' külföldi hirlapokból, ha saját dolgait érdeklik, a' nem kedvező czikkek kimetszetnek, vagy ha csak némely sorok itéltetnek kárhozatra, sajtóban feketével bemázolva bocsátatnak szét. És ez a' Censura áldása! Itt az orosz ügyekről legkevesebbet tudhatni meg. Így van a' könyvekkel is. A' melly külföldi munkákban valami nem kedvező czikk fordul elő Oroszországról, azok kimetszésével vagy bemázolásával adatnak a' megrendelő kezébe, minthogy a' könyvekhez csak annak átvizsgálása után juthatni. A' Censura hivatallal nekem is levén dolgom, e' véletlen által kedves ismeretségnek lettem részesévé, ezennel annál is inkább el nem hallgathatónak, minthogy odessai tartozkodásom alatt jótékonyan hatott reám a' belőle keletkező viszony.

Oroszföldre léptemmel a' szkulenyi vámháznál könyveim elvétetvén, bepecsételtettek 's olly utasitás mellett adattak vissza, miszerint Odessaban a' censurahivatalnál bemutassam sértetlenül a' csomót. Ide érkezésemmel, könyveimet bilincseiből fölszabaditandó, első gondom vala a' censornál megjelenni. Tudakozni ennek hollétéről, véletlenül egy gyógyszertárba mentem be. Az orvosságvegyitő legényhez előbb franczióul, azután németül szólva intéztem tudakozodásomat, de ő egy kukkot sem válaszolva, egész

Digitized by Google

tisztelet-bókkal a' mellékszoba' ajtajához vezetett; minek szárnyát kinyitván két fiatal jó képü egyént találtam együtt. Nem tudván kik legyenek, legbiztosbnak véltem francziául tenni tudakozódásomat a' censurahivatal iránt. Az egyik nyomban nyilvánitá annak épen közeldében létét és szinte odamenő szándékát, ajánlván tüsténi odavezettetésem. A' két fiatal ur ekkor egymástól válandó, hallám miként németül beszélnének egymással. Legott közbeszólék azon nyelven, 's alig ejtettem néhány szót, az egyik ekkép kiáltott föl: „Mein Herr! Sie sind ja ein Ungar!" Igent felelvén, rögtön
Magyarok. nyilvánitá nagy öröm közt, hogy ők is magyarok. Ekkor az indulást maradás váltá föl, és lőn beszélgetéseknek beszélgetése. Elmondám röviden utam' czélzatát; el ők is Erdélyből származásukat. A' miveltebbnek látszó beszédesb egyén neve Melzer, brassoi fi, amaz sógora és e' gyógyszertárban, melly Schmidt nevezetű szinte erdélyi származásu gazdag urnak a' szép nagy házzal együtt tulajdona, jelennen provisor. E' kedves véletlen által a' censurahivatalhoz menetelünket máskorra halasztván, élénken folyt társalgásunk, mi között belépett egy vidám képű élemedett férfiu is. Ez, igy szóla Melzer, apósom, Unger ur, szinte erdélyi, neje kolosvári igazi magyar nő, még most is jól tudja a' magyar nyelvet, de fájdalom, már mi feledjük. A' barátságos öreg találkozásunkról értesülve, nagy örömét fejezé ki nemcsak, hanem, a' mi Oroszhonban szokatlan, legott a' közelgő déli ebédre is magához meghitt, de azt épen sürgetősb dolgaimnak végeztéig el nem fogadhatám. Tellyes mértékben érezteté szives részvételét asztalánál és esteli társalgásokon; ő egykor zene tanitó lévén, a' városbani több műkedvelők nála sereglének többizben össze: igy Pachman, Fentz, Haas, 'stb. tanárokat is találtam ott pár izben. Leginkább az emelé lelkemet ezen jó urakkali társalgás' közepette, hogy ők nem német vagy szász, hanem magyar eredetüeknek vallák 's tartaták magukat: miből csak azon örvendetes eredményt vonám le, miszerint fajunk a' külföld' ezen messzi vidékin némi nemesb jellemről ismertetik, mellyhez tisztelet és vonzalom kapcsolvák.

Még egy másik találkozásom sem vala érdek nélküli. Melzertől értve ittlétemet bizonyos Dzsiday János ifju, megkeresett szállásomon. Ez, mint mondá, magyar atyától 's lengyel anyától született Lengyelországban, azoni örömében, hogy magyart láthat, kihez vérség és kiirthatlan vágyak által kapcsoltatik, járula hozzám. Most ő itt magánnevelő némi orosz családnál.

Digitized by Google

Úgy vélem, inkább Zsidaynak nevezteték atyja, minthogy illy nevüek léteznek hazánkban. Figyelmetes levén az ifju mindenre, mi atyja' édes honát érdekli, a' lengyel történetekben ismeretes podlachiai jászokra vagy jazvingokra nézve, kiket én már eleve Henning Ernő' illy czimü 's gyüjteményemben meg is levő munkácskájából ismertem: *„De rebus Jazygum sive Jazuingorum ex Asia in Ungariam et Poloniam transgressorum, in Prussia exstirpatorum. Regiomonti,* 1812. *in* 8.“ némi észrevételeket terjesztett elő beszélgetés közben; szerinte most már csekély számuk van fön osztrák Sileziában, a' Kárpáthokon, jelesen Jablonkában, a' tesini uttól délnek, Magyarország határánál, 's magukat jazvig, többes számban jazigovi nevezvén. Divatozik náluk egy ének, melly magyarul igy hangzanék: Jáczvingok.

Jablunkában vannak a' jászok,
Minden nyelvet értenek,
Hadakoznak a' magyarokkal és törökökkel,
Sokszor voltak vitában a'.poroszokkal.

A' magyar, török, és porosz nevek az eredeti versben: vengr, turki és brandeburki. Allitása szerint ezen jászokról Heinrich tanár Teschinben kiadott illy czimü munkájában: *„Historische Versuch über Schlesiens Geschichte“* nyomosan beszél.

A' lengyelországi azaz podlachiai jászoknak a' pontusmelléki sarmata jászokkal, kik a' classicus irók szerint a' metanaszta jászoknak vérrokonaik voltak, valamint a' Moldvában egykor éltekkel, úgy hazánkban most is virágzókkali azonegy nemzetbeliségét még nem világositották föl a' tudósok; pedig ha valamelly nemzetnév nem csaló kling-klang, mint némelylyek kifejezni szokták, bizonyára a' JÁSZ név az, melly eredeti értelmét 's hangját még a' görög és római iróknál sem vesztve, mindig egy nemzetre vonatkozólag hozzánk jutott. Jól tudjuk, hogy a' szlavisták, és Schaffarik zászlója alá sereglett majmolók szláv népnek tanitják, a' jazik, nyelvet jelentő szláv szóból kiindulva. De hol létezett a' kerek földön szlávnyelvü jásznép? A' lengyel jászokról tudatik hajdan lengyelekétől különböző nyelvüsége, a' magyar honiak pedig, mióta e' földet lakják, szinte azon egynyelvüek vélünk; hasonlókép a' moldvai jászvásáriak is magyarok közé számitandók: minek már etelközi utamban elég tanulságára találhatni [1]).

[1]) A' lengyelországi jaczvingok vagy jászok' magyar nyelvüségéről alapos eszméket rakott le Horvát István Tud. Gyüjt. 1829. VIII. Köt. és 45—59. lap. 1833. XII. Köt. 96. lap.

Digitized by Google

Ezeken, és két asztalos legényen meg egy vízhordó székelyen kivül több magyarokra itt nem találtam. Orlay János fiai hadi szolgálatban levő már oroszokká vált egyének.

A' nyár' korszakában legjótékonyabban hat Odessa lakosira a' tengeri fördés. Látni és élvezni kivánván hasonlókép Unger és Melzer urakkal együtt elmenénk. Minő meglepő és visszataszitó vala látnom, hogy a' fördők' örege és fiatala egész kényelemmel és közönyösséggel minden takaró nélkül járnak föl a' tanger vizéből: le nem irhatom. Ezen paradicsomi divattal meg nem barátkozhattam, 's most is a' keleti vonás legélesbikének vallom; mi olly müvelt városban, minőnek Odessát kellene tartani, habár az orosz fő elem adná is a' hangulatot, semmikép meg nem bocsátatható. Odessa pompás utczái, mellyeknek néhánya épen ekkor rakaték ki, a' vidékeken nem található alkalmas kövezeti anyag helyett koczkázott fadarabokkal, úgy csinos épületei, mik a' fürésszel könnyen metzhető lágy kőanyagból hirtelen emelkednek, de épen nem tartósok, a' vagyonosság' legelevenebb bizonyságai; létezik azonban két czikk, miben fölötte szükölködik; ez a' viz és tüzi fa. Amannak hiányát a' város' nyugoti részén levő kutakból, tehát elég távulról, költségesen hordatás pótolja; emez szén- és tőzek által mérsékeltetik, mind főzés- mind fütésnél. Midőn Besearábia' erdősb részeiben halad az utas, találkozik számtalan magos kasokkal tornyozott szekerekkel, mikben szén hordatik Odessa' piaczára; a' tőzeket épen olly módon készitik marha ganéjból, mint hazánk' alsó vidékein. E' város külső részi térségein nem ritkaság látni efféle tőzek' négyszegü darabjainak nagy gondal és takarékossággal alakitását és száritását.

Azon német gyarmatok között, mellyek Odessa közeldében lévén, annak élelemszeri piaczát bőségessé tetszik, leginkább Groszlilienthal, Alexanderhilf és Neuenburg, úgy a' várostól délnek a' Feketetenger' partján fekvő szép falu Lusztdorf. Ennek közeldében a' tenger' mentén a' meredek kőpartok alatt terjednek el a' városhoz tartozó gyönyörü villák is, viditó berkes és szőlő- meg veteményes kertekkel gazdagon elboritva.

Remélve e' városnak még ismét láthatását, utamat igyekeztem minél előbb folytatni; néhány napot azonban az utlevél szerzésére kellett szentelnem. Nagy nehézségekkel jár ez az Oroszbirodalomban, úgy bel- mint külföldire nézve. Hasztalan vala Tom osztrák consulhoz járulásom. A' fön

Digitized by Google

álló rendeletek szerint a' külföldinek is orosz utlevelet kell váltania, és pedig minden guberniumban újat, természetesen jó nagy adag taksáért. Ezen bajokon is átesve, Kherzonig kocsist fogadtam, néhány óra mulva e' várost elhagyandó.

Másodszori élvezete az utazónak a' visszaemlékezés: legyen az édes vagy keserü, mindig táplálékot ád a' léleknek. Nekem a' reminiscentiákra lapokat áldozni czélon kivüli lenne: azon visszaemlékezést azonban, melly naplóm' II-dik füzete' 41-dik lapján áll, Odessából távozásomkori érzelmim' hív tükrözéseért ide iktatnom legyen szabad. Ez áll ott; „Tizenöt napot tölték Odessában jót rosszal elegyest, mint az életben lenni szokott: nyomozásim eredményére nézve azonban nem hasztalanul. Ez volt pontom, mellyből hazámba vissza-vissza tekinték, és számlálám a' teendők sorát. Reményim épen nem csillogók, sőt kislelküség nélkül bevallva, visszarezzentők. Egy illy vállalatnak, minő enyim, sikerreli végbevitele közpártolást, segédkezek' közremunkálását igényli, sőt föltételezi. Én egyedül magamra hagyva, habár anyagilag megbirom is, a' kivánt adatok' megszerzésére, a' dolgok' minden oldalroli ismeretébe hatásra gyönge 's elégtelen vagyok: lelkem azonban elég erős, hogy mindent, mindent megkisértsek. Bízom azért dolgomat az Isten' vezető kezére, nemzetem' szent ügyétől ihletve megyek, meddig erőm 's inaim vihetnek, 's a' sok viszás körülmények engedendik." Reminiscentiák.

Julius 15-dikén délután 1 órakor indultam ki. Fél óráig tartott a' vizsgáló sorompóhoz jutás, hol mindenem darabról darabra megmotoztatván, szèttúrva, némi ruhanemü' hiányával szedhetém össze a' tolongás közt holmieimet. Ez történt a' többi utasokkal is kimélet nélkül. Megszabadulva a' kellemetlen műtételtől a' sorompón kivül éjszak-nyugotnak tartánk, haladva az odessai limán töltésén, mellynek lapályából 3 órakor hajtottunk föl a' magos tér' partjaira, hol éjszak-keletfelé vezet tenger martján az ut, jobbra maradván a' parti őrhelyek, mikben kozákok hajtják végre a' szolgálatot. Elterjednek ezen bizonyos távulságra fölállitott őrtanyák az egész tengerparton. A' cordon első pontjánál 9-dik verszt' oszlopa áll. Most már előttünk és éjszakra nem vala egyéb látható sikságnál, jobbra pedig a' tengerviznél. 4 órakor ismét limán álla előttünk, mellynek lapályába leereszkedésünk alkalmával alig szabadulánk ki a' borzasztó szerencsétlenség torkából, minek könnyen áldozatai leendettünk vala, ha kocsink Limánok.

Digitized by Google

némi árokpartban meg nem akad. Krimeai tatárok levén kieresztve, azok kétpúpú három tevéje legelészett utvonalunk körül, mellyek' látásán az egyik ló annyira megijedt, hogy bőszülten kocsinkat elragadná. Az előttünk álló limánba veszéstől tartva, bizonyosan kiugrálandunk a' kocsiból, ha ezt lehetetlenné nem teszi a' födött butka' szerkezete, minőtt itt az utazásra széltiben használnak. Ez alacsony, előre horpadt mély öblü ernyős kocsi; belöle kimászni inkább mint kilépni lehet csak. A' gondviselés elháritott minden veszélyt. Ettőli menekvésünk' helyét az uttól jobbra, némi partozaton álló nagy kőkeresztek teszik előttem emlékezetessé. Nem lehetvén senkitől a' sírkeresztek iránt világositást nyernem, azon hiedelemben vagyok, miszerint a' limánba veszett egyének' emlékei. Kocsisom beszélé a' limánon átkelésünk alkalmával, hogy ekkor és ekkor vesztek el közelebb is utasok. Odessa és Kherson között több illy limánok léteznek, jelesen a' Tiligul (törökül: Deli-göl) Kigul és az Oczakovi, melly hihetőleg egy az oroszok Berezanjával. Ez utóbbival azonban nem jó érintkezésbe az utas. A' iróknál e' limánok egyre tavaknak neveztetnek: Plinius irja a' Dneperről 's limánjáról: „*Flumen Borysthenes lacusque et gens eodem nomine et oppidum a mari recedens quindecim millibus pass. Olbiopolis et Miletopolis antiquis nominibus*“ [1]). Martianus Capella: „*Nec procul fluvius, lacus, oppidum sub uno cuncta nomine Borysthenis propter Achillis insulam eius sepulchro celebratam*“ [2]). Világosabbá lesz ezek által azon főnebbi állitásom is, melly szerint a' limán nevét a' görög λιμνη tavat jelentő szóból állitám eredőnek. Nyomorult fahidon történt átmenetelünk, 's 4 órakor már a' völgyből magos partozatra hajtánk föl, Dekvinke pósta-állomosnál, hol a' 20-dik versztet mutatja az oszlop. 5 órakor Rihorifki falut találók, majd egy harmadik limánt, minél balfelé először tünt föl a' halmok' (kurgánok) új rendeszere. Ezen limán fél órányi széleségű, de most kiapadt, és kákával fűvel boritott; ezen is fahid vezete keresztül: Éjszak felé kanyarodva menet, 3 nagy halom tűnt föl, bozonyos jeléül a' nyomban következő völgynek, mit 5 órakor Szucsavka nagy faluban el is értük a' kőhid- és póstaállomásnál, hol egy óráig pihentetés lőn. Ezután fél órát haladva, roppant nagy kurgán tűnt szem elé a' tenger-

[1]) Plinii Histor. Natur. Lib. IV. Cap. 26. ed. Harduini.
[2]) Martiani Satyricon Lib. IV.

Digitized by Google

partnál, az őrtanyák közeldében. Most fél órányi szélességű kiszáradt limán következett. E' zöldelló sikságnak földe fekete, de agyogos. 8 órakor egy limán közepén vizes ér' hidján menők, a' völgy' kövér fűvein legeltetve szemeinket, honnan balra irányunkban partról néz le Koblin falu. A' völgyben éjszaknak fordulván, fölhajtánk a' partoson, 's balra maradt egy nagy tó. 10 óra vala, midőn Baratin faluba értünk, az egyetlen zsidó fogadóban éjjeli szállást veendők.

Julius 16-kán csak 6 órakor indulhattunk innen ki a' fogadósnő' legényem' irányában támasztott némi helytelen követeléséből származott villongás miatt, mitől egyedül erszénybe nyulás menthetett föl. Holmi követeléseket, bár minő alaptalanok, maga a' fogadós teszen nyomatékossá az által, hogy lakatot vet kapujára midőn már indulóban van az utas. Menj 's keress birót: azon napon bizonyára újban ott ér a' sötét éjszaka; a' mi szászszrorta nagyobb veszteség lenne az igazságtalan kívánság' lerovásánál. Fél órai haladás után az etelközi utban megismertetett kőoszlopokhoz hasonló ötlött föl, ezen túl egy magos kurgán, majd az ötödik kőoszlop mit megolvashattam; megint 3 halom éjszaki irányban. Egy órai haladás közben tiz kőoszlopot számláltam meg, helyenkint több leromboltakat. 7 órakor Kraszna póstaállomást értük a' 21-dik versztnél, hol szinte egy kőoszlop, majdan Girzan patak és völgye, kőhiddal ellátva. A' föld itt is merő fekete, erdőtlen; ekkor épen sűrű buzakeresztekkel elboritva a' nagy sikság. Balra irányunkban ismét halmok, jobbra a' kozák- őrtanyák. 8½ órakor újabb halomrendszert értünk, melly éjszak-déli irányban haaitja a' kietlent. 9 órakor kis lapálynál és álló viznél fekvő Kozlov faluhoz jutánk; a' fogadóban kieresztvén. Szép új temploma és urasága tünt föl előttem e' helynek. Itt a' fogadónál összeseregelt környékbeli zsidóktól tudakozódván az imént látott kőoszlopok rendeltetése iránt, egyszájjal távulsági jeleknek, és minden versztnél négy illyen oszlop' közben létét álliták; hozzátéve: hogy Nikolejevtől Kherzonig szemlélhetők lennének; de orosz mű legyen-e? arra bizonyossággal felelni nem tudtak. Mindenesetre régiebbek az orosz' itteni uralmánál. Látszik ezekből is, mennyire tévedett Sulzer, midőn hún-avar maradványoknak mondá. Még visszatérendünk e' tárgyhoz. Ezen helységből 11 órakor távoztunkkal mindig egyformaság környezé utamat, mig 2½ órakor a' Bug folyót pillantók meg, számtalan halmok jelölvén irányát; 3 órakor pedig már limánja szélin állánk, honnan

Digitized by Google

az átkelés Nikolejev városba történik. Kötetekre menő munkát kellene irnom, ha e' Scythiának nevezett föld' Herodotus korabeli lakosaival, és általa, úgy Strabo, Plinius és több classicus iróktól e' vidékekre tűzött helyek és folyamok' nevének meghatározásával akarnám olvasóimat meglepni. Sok kétség és vastag homály uralg ekkoriglan a' hajdani tárgyak' mostaniakkali összekötésében. Így, a' Bug vizet némellyek az őskori Hypanissal vélik egynek, mások ellenben tagadják azonságát. Minket főleg a' magyar korbeli dolgok érdekelvén, e' tekintetből nem mellőzhető az Axiaces fo'yó. E' régi név hogy épen a' Dnester- és Dneper-közötti valamellyik folyamra vonatkozzék, kétséget nem szenved. Vannak, kik egyenesen a' Bugot értik alatta, 's ak-szu, fejér vizet jelentő török- tatár szóra ismernek benne. Mi, azért emeljük ki, mivel a' XV-dik században még laktak ennek tulsó részén besenyők és kúnok, kik is Bonfin' hiteles előadása szerint Mátyás kir. korában hihetőleg a' tatár népek által szorongattatva, hazánkban, nevezetesen a' Duna' szigetén telepedtek meg. Bonfin ekkép irja az esetet: *„Ultra Axiacem fluvium Peucini, Carpiani, Basternae sunt, et Chuni, qui natali solo ejecti in Ungariam venerunt, et a Divo Matthia Danubii insulam impetrarunt. Pauco post tempore sponte se orthodoxa fide nostra initiarunt“* [1]). A' csallóközi, sz. endrei vagy Csepel sziget volt-e megszálló helyük? elhatározni nem könnyü; 's különös helybeli kutatások által lehetne végire járni. Az elsőben már árpádházi királyok alatt kúnok laktának találhatni nyomára. Bonfinnak ezen tanuadása több tekintetből nem vonható kétségbe, valamint a' Peucini és Chuni neveknek besenyők- és kúnokra vonatkozása. Velünk rokon népfajnak, jelesen pogány kúnoknak még a' XV-dik század végével ezen vidékeken tartózkodását bizonyitja az Erdélyben, Udvarhelyszékben helyzett atyai minorita conventban tartatott 1499-dik évi Capitulumnak következő XII-dik czikkelye, melly a' téritésekről szól: *„Circa hoc statutum est, quod in quolibet Capitulo declaretur, quantum bonum foret, et Deo gratum, fratribus nostrae familiae ire ad infideles fratres nostros Hunnos, Scythas, et eosdem ad veri Dei cultum reducere“* [2]). Világosan rokonoknak mondatnak ezekben a' magyar minorita szerzetesek által a' kúnok (hunni) és

Besenyők-kúnok.

[1]) Bonfinii Ant. Historia Pannonica. Dec. I. Lib. I. ed. Colonien. 1690. in fol. pag. 4.

[2]) Batthanyi Ign. Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudiopoli, 1827. fol. Tom. III. pag. 634.

Digitized by Google

besenyők (scythae); miből már magából nyilván következik magyar nyelvüségük. Ezen korra, sőt hihetőleg azonos tárgyra és helyre vonatkozik Aeneas Silviusnak azon tanutétele, melly szerint némi veronai eredetű embertől hallottnak irja a' Don körül magyar nyelvet beszélő népnek fönlétét: *„Nos allocuti sumus* (úgy mond) *hominem Verona oriundum, qui per Poloniam et Litvaniam ad fontes Tanais se pervenisse affirmavit, eosque transcendisse, et omnem illam Barbariae oram borealem perscrutatum; is retulit populos in Asiatica Scythia non longe a Tanai sedes habere, rudes homines, et idolorum cultores, quorum eadem lingva sit cum Hungaris Pannoniam incolentibus“* [1]). Aeneas Silviusnak, később II. Pius név alatt római pápának ezen bizonyságtételét már Turóczi ismervén, e' tárgyról imillyen nyilatkozatot tőn: *„Pius etiam Romanus Pontifex, in suis historiis, Hunnos Meotide palude transmissa, in Europam migrasse, omnemque barbariam, inter Tanaim et Danubium, occupasse tradit. Et rursus idem dicit, se hominem Verona ortum, qui hoc nostro aevo Scythicas lustrasset partes, allocutum fuisse, illumque sibi affirmasse, quod in Asiatica Scythia, ad ortum Tanais amnis homines eiusdem linguae cum Hungaris Pannoniam incolentibus, invenisset, tandemque rediens cum plerisque Sacraepaginae professoribus, viris religiosis de ordine Sancti Francisci, qui linguam illorum novissent, illac proficisci, et sanctum Christi evangelium, (cum idololatriae essent dediti) praedicare voluisset: sed Dominus de Momqua* (Mozqua), *qui Graecae perfidiae subditus est, Asiaticos Hungaros, Romanae coniungi ecclesiae, ac sacris imbui ritibus aegre ferens, ipsos illac transire prohibuisset“* [2]). Mindezek' egybevetéséből annyi elvitázhatlan marad, miszerint Mátyás korában még valának e' tájékokon magyar nyelvű népmaradványok, kik közől némi csapatot chunus név alatt a' Duna szigetén megtelepedettnek állit Bonfinius. A' verónai férfi által elhiresztelt dónmelléki magyarokról is értesit Bonfinius mindjárt munkája elein, állitván azoknak Mátyás kir. által honunkba szállitási szándékát, ekkép: *„Divus quoque Matthias noster, huius rei non ignarus, quam a Sarmaticis quibusdam mercatoribus acceperat; legatos illuc et exploratores misit, quibus cognatam gentem si posset, in Pannoniam populis diuturno bello haud*

[1]) Aeneae Silvii Historia Asiae, cap. 9. Cf. Commentarii rerum memorabilium Pii II. Pontif. Romae, 1581. — Kaprinai Steph. Supplementum Hungariae Diplomat. pag. 558.

[2]) M. Jo. de Thurocz Chronica Hungarorum, Part. I. cap. IX. Apud Schwandt. ed. Lips. T. I. pag. 55.

Digitized by Google

parum ex haustam alliceret: quod si hactenus assequi nequivit, si vixerit tamen, fortasse praestabit“ [1]). De, hogy épen egyek voltak-e ezek az Axius vizen tulról beköltözöttekkel? állitni nem merem.

Nikolajev. A' Bug viz itt épen Nikolajev város alatt egyesül az Ingullal, 's összefolyásuknál már jó széles limánt alkotnak a' tengerbe ömlésig. A' viz Nikolajevbe átkelésnél szinte limán természetü és elannyira széles, hogy vitorlás kompunk, mellybe 3 kocsi fért, ¾ óra alatt eszközölheté az átvitelt. Mélysége csak egy ölnyi, de alább már nagy hajók vitelére is alkalmas. Az Ingul folyó, mellynek a' Constantinus Chingylusávali egysége iránt annyira tévednek történetbuváraink, a' tatár időkben úgy látszik más néven ismertetett. Broniovius irja 1579-ben: „*Certelnam majorem rivum, Capcacleium arcem collapsam seu ruinosam, ac ubi Capcacleius fluvius Bogum influit, plurimosque lacus habet*“ [2]).

Nikolajev kikötővel biró terjedelmes új város, tág utczákkal, ízléses épületekkel és számos kertekkel. Népessége 30,000-re mén. Fontos hely az Oroszbirodalomban uem annyira kereskedés, mint hajóépités (arsenal) és tengerészet tekintetéből, itt levén a' déli admirálságnak széke. Száraz, vagyis keleti oldalán magos fallal környeztetik. Van 9 temploma, 2 jótévő intézete, kerületi és hajózási iskolája, nevelőháza, 27 különféle gyára, szép sétatére. A' limán parton levő épitőhelyén jelenleg is két tengeri nagy hajó vala munkában. Pár órai körülvizsgálás után 7½ órakor tovább hajtottunk, 's majd egész egy órába telt, mig a' város falainak kivüle juthatánk. Még a' falon belül észrevevék a' többször érdeklettem kőoszlopok' egy példányát, kivül pedig sorban egymásután többet. A' város alatt szinte nagyobb számu halmok tűnnek föl. Elsötétedvén az idő, 10½ órakor 20-dik versztnél Volochojszki korcsmába tértünk be.

Más napon 5 órai elindulásunkkor már tikkasztó meleg tölté be a' léget; a' messzi sikságon búzakeresztek-, kazalok- és a' mondott kőoszlopoknál eggyéb nem vala látható, 's helylyellközzel némi major, mit már itt gutor- vagy kuter-nak neveznek, tünedezett föl. A' kőoszlopok közeit lépéssel újban megmérvén, mindenik közibe 275 lépés, azaz 136 ölnyi távulság jutott, 's e' szerint egy versztre 4 oszlop. Alakja és anyaga a' beszarábiaiakkali azonegy koruságát árulja el. 6 órakor Kopani faluhoz értünk;

[1]) Bonfinii Hist. Regni Hungariae. ed. Poson. 1744. in fol. Dec. I. Lib. II, pag. 30.
[2]) Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum. Tom. I. pag. 819.

Digitized by Google

majd kőhid és póstaállomás lón utunkban. Itt egy kis óráig tartózkodásunk után folytatván utunkat, 10 órakor már a' Dneper' limánja lett kitetsző az annak megfelelő óriási halmokkal; ezután egy fűzes lapályon túl haladván, 11 órakor Kherszon híres város utczai közt valánk, hol alkalmas szállódát keresve végre is zsidó fogadósnál találtam kedvem szerinti tiszta szobát.

Kherszon a' hasonnevű kormánymegye' fővárosa 's a' polgári igazgatás' Kherszon.
székhelye; fekszik a' Dneper' jobb partján, annak a' Feketetengerbe ömlésétől 3 mélföldnyire. Alapitatott Patemkin orosz hadvezér által 1778-ban; számlál 20,000 lakost. Van 10 temploma, 4 jótévőintézete, admiralitássa, továbbá papnöveldéje, gymnásiuma, világi és papi kerületi tanódája és egy különös a' helybelick' számára. Létezik kereskedelmi hajózás-iskolája is; 11 különféle gyára; Potemkin hg emlékére 1837-ben emelt szobra, valamint Howard philantrop' nevét hirdető. Görög nevét e' város a' khersoni félszigeť illy nevű városa' emlékéül nyerte; jelent pedig „*khersos*" kietlent, vadont, pusztaságot. A' folyam, mellynél elterül, Herodotusnál és a' messzi hajdanban Borysthenes, később Danapris néven fordul elő; a' törökök Özi-szuj azaz Öz-viznek hivják, közhiedelem szerint a' kún nép' úz nevű felekezetétől. Délioroszország' egyik nevezetesb pontja ez a' kereskedésre nézve is; házait mindazáltal szépségben a' nikolajevieekkel egy karba tenni nem lehet. Sok időt nem akartam itt tölteni, azért még ez napon mindent szemügyre vevék. Andrejewsky tanácsos urnak, kihez testvérétől Odessaból ajánlatom vala, látogatására is elmentem, tőle némi föld- és népismereti utasitásokat, különösen a' Dneperen túli vidékek' magánszorgalommal rajzolt térképéből vont becses értesitéseket nyerendő. Tőle távoztommal keresni menék azon kőszobrot (kameni baba), mellyet egyetlen példányban itt lenni némi zsidó rabbitól értettem; nyugtalanul vágyván látni annál is inkább, mivel innen a' Dneperen, gondos fürkészésem mellett sem juthattam ollyannak látásához, kivévén az odessait. Az értesitő véleménye szerint távulból kerülhetett ide; bizonyossá tőn arról is a' rabbi, hogy Krimeában nem, 's csak a' dneperentúli vidékeken találtatnának nagy számmal. Midőn ebbeli vágyamat betöltendő, a' város' több utczáin elhaladtam — egyszerre nagy orkán és olly súrú porfelleg kerekedett, hogy szemeimmel nem láthatván, magamat némi ház előtt vontam meg. Fél óra mulva csendesedett le a' zivatar, de egyszer'smind sötétre alkonyodott már az idő; czélomat ekként nem érhetve, sőt tájékzásomat

Digitized by Google

is elvesztve, jutalomért vezettettem szállásomra már késŏded egy zsidó suhanczár által. Más napon utam' minŏ irányban tétele fölött készítettem tervet; melly szerint a' dneperentúli steppéket valék megjárandó; ehhez képest tehát nyomban alkalmas kocsisról is kellett gondoskodnom. Itt mást, mint zsidót e' czélra nem kaphatni. Megalkudtam napszám szerint eggyel olly modon, hogy a' steppékben, általam kitüzendŏ pontokra, 's végül Taganrogba legyen köteles vinni. Irásba tétetett kivánságához képest az alku; hihetŏleg attól tartván, hogy idŏzésem alatt más olcsóbbat találandok és fogadok. Ez meglevén, még azon napi indulásra tüzém ki az idŏt; délután azonban, midŏn már indulandó valék, hozzám jŏ kocsi nélkül 's kinyilatkoztatja, hogy a' kikötött bérért nem jövend, adott foglalómat is visszahozván. Efféle keserŭ tapasztalásokban nem részesültnek fogalma is alig lehet ezen néposztálynak, fŏkép az idegenek irányában gyakorolni szokott csalfa fogásairól. Kezemben a' szerzŏdés és ime nincs kocsisom! Legényemet tüstént Andrejefsky urhoz küldém tanácsadásaért, kitól olly izenetet nyertem, hogy alkudjak újolag a' kocsissal, mert irásban adandó panaszra több napok mulva alig nyerendek birói eligazitást. Így vagyunk! Mit volt tenni? hogy a' drága idŏt el ne veszitsem, hajolnom kelle az álnok zsaroló' kivánságára; neve Mer Solidor, különben ügyes fiu, kivel a' messzi kietleneket bekalandozám.

Julius 18-dikán esti 7 órakor indultam ki Kherzonból éjszak-keletnek irányozva utamat, hol jobbra a' Dneper melletti kreposzt vagy erősség elmarad. Föltünŏ vala e' város szélin a' tömérdek sokaságu szélmalom, majd az éjszaknak vonuló halmok' sorozata, úgy a' versztoszlopok közt a' bucsákiaktól semmiben sem különbözŏ kŏoszlopok' négy négy számmali állása. Két órai haladás után Inguletz folyót értük el parti 3 nagy halmával, mellette találván fél óra alatt Darievka falut, pósta- és uraságházzal birót, melly Kherzontól épen 21 verszt azaz 3 mföld távulságra fekszik. Itt a' lankasztó hőségben némi nyugalmat keresendŏ, elég tiszta szobára találtam a' zsidófogadóban. Ez azon nevezetes vidék, mellyen eddigelŏ történetbuváraink Lebediát lenni vélték, a' Bugvizzel egy torkolátba ömlŏ Ingul és ezen Inguletz folyam' nevének Constantinus Chyngiluséhoz hasonlatossága miatt; minek azonban e' vizekre vonatkozása már fönebb megczáfoltaték. Némellyek az Inguletzet tartják a' régiek' Panticapes vizének, de Plinius' e' részbeni nyilatkozata igen kétséges midŏn így ir: „*Qua-*

Digitized by Google

dam Panticapen confluere infra Olbiam cum Borysthene tradunt; diligentiores Hypanin" [1]). A' régi Olbia vagy Olbiopolis emlékét ma a' Bugmentin ananjevi kerületben létező Olviopol kis város neve tartja fön, de a' régi sokkal alább feküdt, tenger' közelében a' Dnepernél, 's azonegy vala, mint fönebb már Pliniusból láttuk, a' későbbi Borysthenes várossal. Broniovius épen Oczakovra alkalmazá: „*Oczacovia* (úgy mond), *quae Olbia, Olbis, et Beristhenes Olbiopolis, quasi beata civitas a Ptolomaeo et Plinio dicitur, ad Borysthenem Carcinitum fluvium seu sinum sita est, ac in eum sinum mari Euxino vicinum, Borysthenes ibidem exoneratur: quam a Milesiis conditam esse, et amplum emporium habuisse, Strabo refert*" [2]). A' Borysthenesről nevezetts scythák miveltségéről fontos bizonyságot tartott fön Herodotus midőn elbeszéli, hogy Skyles scytha-király falakkal és templommal ékesitett városában nagy terjedelmű pompás házat épitett, melly körül fejér kőből sphinxeket és griffeket rakata, abban töltvén Dyonisos vagy Bachus' ünnepét [3]). Mellesleg emlitem föl, hogy Olbio- vagy Olviopolis ős-scytha városnak pénzein ölyv szemléltetik. Valljon nem innen származott-e görögösitett neve? Az orosz tudósok' újabbkori vizsgálódása szerint azon földterületen létezett Olvio város, hol most a' Besborodko grófi családhoz tartozó Fliinszk vagy Fliinka falu fekszik, melly véleményt erősitő, romokból keletkezett halmok a' nép által Sztomohil azaz százhalomnak hivatnak, de az OABIH és OABIO föliratu pénzek is leginkább ott kerülnek napfényre. A' bugkörnyéki kietlen (steppe) terjedelme a' Dneperig 50 mföldnyinek tartatik 's most a' katona gyarmat kerületét foglalja magában jobbára Novimirgorod, Jeliszavetgrod és Olviopol városokkal, az elsőbbiknél folyván a' Viz magyar nevű patak; vannak azonban e' környéken német gyarmatok is, jelesen Jeliszavetgorodtól 1½ mföldnyire az úgy nevezett danczigiak Szuraklei folyó' mentin, 1787-ben telepitettek. A' Szuraklei folyót vélem Broniovius által Sauran névvel illetett viznek, mellékét a' saurani pusztaságnak.

Steppék' eredete.

Ezen kietlen síkságnak 's általában a' feketetengerfölötti steppéknek erdőtlensége iránt némi hypothesisekkel léptek elő az oroszországi természetvizsgálók, állitván annak hajdankorban fákkal gazdagon viritó és számos patakoktól nedvesitett voltát: azonban történeti bizonnyitvánnyal tá-

[1]) Plinii, Natur. Hist. Lib. IV. cap, 26. ed. Harduin.
[2]) Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schwandner. SS. Rer. Hung. Tom. I. ed. cit. pag, 816.
[3]) Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 79.

Digitized by Google

mogatni valamint nem lehet, úgy merőben alaptalannak látszik vitatásuk. Efféle állitásra találhatni következő értekezésben: „*Examen geologique d'une partie du gouvernement de Kherson, située entre le Boug et Dniestre*“ hol az modatik, miszerint a' régi görög gyarmatok korában hihetőleg ezen földrész erdőkkel boritatott, és mostan is látható száraz mély árkaiban patakok csörgedeztek; melly erdők később, a' pásztornépek által kiirtattak; a' minemű pusztitás a' patakok' kiszáradását is maga után húzá. Adom e' fontos kérdésre vonatkozó czikket egész terjedelmében már csak azért is, mivel a' vidéket saját tapasztalás után nem ismerő tudósok erős Achillest vélnek rejleni a' valószinűség' fokára sem emelt állitásban. „*Il est très-probable qu' au temps de colonies greques qui s' étaient établies sur les rives septentrionales de la mer Noire, lorsque la Russie meridionale était couverte de forèts, les ravins secs qu' on y voit de nos jours roulaient dans leur rives des eaux impétueuses. Mais lorsque les villes greques furent remplacées par des camps nomades de peuples pasteurs, fléaux de forèts, celles-ci furent peu à peu detruites. Les exhalaisons marines planant sur ses steppes déboisées ne se dissipaient que sur les pentes des monts Carpathes, ou dans les épaisses forêts de la Russie centrale. Les cours d'eau du midi diminuant en raison de la destruction des forêts, finirent par devenir des ravons d' écoulement pour la fonte des neiges. Lorsque ces ravins étaient constamment arrosés, le courant s' apposait sans relâche aux invasions du sable de mer et empèchait la formation d' isthmes. Il est trés- possible qu' alors chaque embouchure, chaque baie formàt un port. Les géographes anciens nous donnent peu de renseignements sur cette époque, et Strabon, ainsi que Pomponius Mela, connaissaient si peu la topographie des bords septentrionaux de la mer Noire, que ne saurait detruire cette assertion*“ [1]). Abbeli észrevételemet sem fojthatom el e' sorok fölött, hogy, habár Strabo és P. Mela Kr. u. I. és II-dik században élt földirók nem ismerték is eléggé a' Pontus fölötti tartományokat: ismerte Herodotus Kr. e. 500 évvel saját tapasztalásából; annak hű rajzolatiból azonban e' hypothesisre kedvező gyámokokat legkevesbbé vonhatni nemcsak, hanem Darius' scythák elleni hadviteléről szóltában nyilván és világosan fejezi ki magát, hogy hét napi járásra terjedt a' Pontus fölötti kietlen; a' sauromaták' Maeotistól éjszaknak kinyúló fátlan vidékét pedig tizenöt napi terjedelműnek állitja [2]). Miért tartják Krimea' déli részeit az

[1]) Annuaire du Journal des Mines de Russie an. 1837. St. Petersbourg, 1840. pag. 150—151.
[2]) Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 21.

Digitized by Google

orosz nagyurak paradicsomnak? miért tenyészik ott vadon is a' jó fajta déli gyümölcs? hiszen azt is nomád népek lakták sok századokon által? azért, mondjuk, mivel déli oldalain számtalan nedves völgyek, bent pedig magos hegyek' védállásai teszik termékenyé, nem sorvaszthatván ki helyzeténél fogva az üvöltő vad szelek' tűzfullánkja a' föld' terményeit. Erdőtlen pusztaság vala e' földrész, mióta isten megteremté; 's ezt nemcsak fekvése, hanem a' földnek fölső rétege és belső minősége bizonyitja. Fölülete általában magos róna levén, a' szikkasztó szelek' dúlásának minden oldalról martalékul téve, erdő termésre alkalmatlanná válik; belseje pedig a' termő földbőrön vagyis fölső rétegen alól, minthogy anyaga majd mindenütt kagylós vastag mészkő rétegekből alakult, szántásra vesésre ambár képessé teszi a' kövér fölület, de a' fák' mélyen ható gyökereinek a' meszes anyag épen nem kedvez, sőt irtólag árt. Innen van, hogy a' patakok' mély völgyü árkainál mindenütt lelhetni fűzes berkes helyeket, de nem a' magos téren. Ez saját nézetem. Ne képzelje senki a' feketetengermelléki steppéket sivány homok- 's kopár rónáknak, mert ott a' fü és másegyéb veteményi növények a' legbujábban diszlenek. Flora honos, egyedül Pomona számüzött. Herodotus és a' Periplus irója, úgy Plinius meg Mela tanutétele szerint létezett erdőség is europai Scythiában. Az első scythák' erdő-országáról (Regio Hylea, Lib. IV.) emlékezik. Plinius irja: „*Inde silvestris regio Hylaeum mare, quo alluitur, cognominavit*“ [1]). Hasonlót mond Mela: „*Siluae deinde sunt, quas maximas hae terrae ferunt, et Panticapes, qui Nomadas Georgosque disterminat*“ [2]); de ezen értesitések bizonyára messzibb éjszak felé a' Dnepervidék' Jekaterinoszláv- és Pultava körüli részeire vonatkoznak, hol maiglan találtatik erdőség, nem pedig a' Feketetenger' közelébe.

Bugkörüli halmok.

A' Bugnál létező halmok észrevehetőkép nagyobbszerüek a' Dneszter mellékieknél. E' vidék halmairól jegyzé meg már 1579-ben Broniovius, mikép az általános hiedelem szerint a' harczokban elesett emberek- és jeles férfiaknak lennének sirjai: „*Colles* (a' „Cozles“ nyomtatási hiba) *seu tumuli vulgo Mogilii dicti, altissimi maximorum et cruentissimorum, ut plurimi asserunt, ac verisimile rationique consonum videtur, quondam bellorum*

[1]) Plinii Natur. Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduini.
[2]) Pomponius Mela De Situ orbis Lib. II. cap. 1.

Digitized by Google

certissima signa; seu illustrium virorum sepulturae conspiciuntur“ [1]). Igaza volt a' figyelmes irónak, és azon alaposság, mellyet soraiból levonnunk, hogy ő a' lengyel királynak a' tatár fejdelem udvaránál huzamos ideig követe létére azon nemzet' sajátjának épen nem vallja, kedvez alább előadandó véleményünknek; abbeli értesitése által is gyámolitatván, miszerint a' halmoktól megkülönböztetve némi tatár- és török síremlékeknek fönlétüket megemliti így irván: „*Cercicesseniam Turcae; Getricessenia vulgo dicitur, illa cujusdam Tartari vel Turcae locupletioris mercatoris sepultura fuisse perhibetur, ac ex lapide caeso et polito, ac sumtuoso opere in Mahometicum cultum facta erectaque, nunc etiam a viatoribus conspicitur*“ [1]). Ezen, már romladozott siremlékek' rajzait és némi fönmarad kőmüveit, mellyek gondosan összeszedettek, láttam is Odessában. Semmi részben nem azonosithatók a' halmokról került kőszobrokkal. A' mongol-tatár emlékek, ha voltak is, már elenyésztek, helyeik is alig ismertetik. Hol állott egykor a' Dneper melletti Madschawirán tatár város, mellyben Kuthlugh Timurnak a' genuaiakkali szerződése kelt: ki mondja meg?

Julius 19-dikén 4 órakor indultam el Darievkából; egy óranegyed alatt a' nádas mocsár közt vivő, fűzzel beültetett töltésen az Inguletzen járó komphoz jutván. Várás lőn korai indulásom jutalma, mert 5 óránál előbb nem kelhettem át. Szomorú látvány gördüle itt előmbe. Fegyveres kiséret mellet 32 szökevény katona vitetett ekkor épen át; kik mind egymáshoz sorba lánczolva levén, hajadon fővel, a' legnyomorultabb tekintettel lézengtek, 's közőlök majd egyik majd másik el-elbugdácsolt a' be- és kiszállitásnál. Néger rabszolgák lánczra fűzött csoportozatát tünteté elő hiven 's élénken. A' folyam' martjáról magos kőpart közt hajtánk föl a' térségen álló korcsmaházhoz, honnan szinte a' bucsákihoz hasonló kőoszlopokkal ellátott póstauton haladtunk tovább, nem látva egyebet halmok sokaságánál e' magos sikságon, hellyel-közzel gazdag vetéseket. 6 órakor némi száraz árkon vezete vala keresztül az ut, hol már vonalunk iránya keletnek fordula, és fél órai haladás után a' Dnepervölgy' nyilásocskáján átmenve a' 11-dik versztnél talált, jobbra fekvő Argyelu nevű faluhoz tartozó korcsmában egy órát késvén, tovább haladtunk; majd a' halmok' új és szinte éjszakra vonuló sorozata föltűntével nem sokára Kurnat ne-

[1]) Broniovii Mart. Descriptio Tartariae. Apud Schwandtnerum, Scriptores Rer. Hung. ed. cit. Tom. I. pag. 819.
[2]) Descriptio Tartariae loco cit. pag. 814.

Digitized by Google

vű patakon tölttést és hidat értünk, mellynek partján Tyehnka falu fekszik, 18-dik verszttel jelölve. Utunktól jobbra mindig a' Dneper látszik, az utvonal azonban néha egyenest éjszaknak kanyarodik. E' falunál póstaház is létezik magos halmoktól környezve a' 19-dik versztnél. A' póstaállomáson túl 10-dik versztnél hajtánk 10 órakor, hol szinte korcsma, jobbra pedig a' Dneperviz, mellette számtalan nagy halmok sorozata élőfa és kut nélküli egyenlő térségen, mellynek távulában újabb még újabb halomsorozatok váltják föl egymást. Fél óra mult 12-re, midőn a' 20-dik versztnél épen utvonalunk mellett jobbra a' Dneper felé egy roppant nagy halom álla ellőttem. Leszállék az óriási művet szemlelendő. Alul szabatos kereksége, csúcsoldalának sima arányossága 's mintegy 25 ölnyi magosságba merülése emberi kezektől hányatását hirdetik. Merő nagy és apró kövekből, mint labanál látható némi vájásokból kitetszik, összehordott, földdel boritott és az idő által gyepesitett nagyszerü halomalkotvány, olly sima meredek oldalú, hogy kapaszkodva nehezen juthaték tetejére. Kéttelenül sírhalomnak emelteték a' hajdanban. Keresve kerestem rajta a' már érdeklett kőszobor' némi maradványát: de hasztalanul. Bámulni kell, minő nagy fáradsággal gyüjtetheték egyrakásba annyi kő. Illy munkát valóban csak tömérdek emberkéz hajthatott végre, annálisinkább, mivel másunnan, mint a' Dneper' szirtes partjáról nem hordathattak, ez pedig innen délkeletfelé egy órányira foly Ezen egyes halomnak nem felel meg más; sok helyütt észrevehető bizonyos sorozat; azonban a' Dneperparton két, sőt bárom illy óriási halom látszik közel egymáshoz. E' halomtól távozva, némi comicus jelenet szakitá félbe a' hajdani idők' e' mohos maradványiróli komoly emélkedésemet, melly nevetséges történet kocsisomnak Mer Szolidornak vitéz bátorságát ismerteté meg egyszersmind velem. Némi völgyszakadatnál korcsmát és kútat érvén, minthogy e' vidéken igen gyérek a' kútak, ő lovait megitatá; ezen élvezetért a' korcsmából nyomban ott termő izraelita gyerkőcze fizetést kiván. Szolidor megtagadja; mire tüstént másik suhanczár is oda érkezik, 's a' lovat kantárnál megragadva követeli a' bért; de ő megcsapkodva kemény száju erős lovait, elhajt. A' siheder velünk fut mindenütt a' ló mellett, gátolandó a' haladást: azonban helyéről ustor távolitá el; minek daczára mindenütt futva követ. Szemközt jő ekkor lóháton egy orosz, ki a' futó' intetére utunkba áll 's megragadja a' gyeplőszárt. Erre Szolidor újban lovait megcsapkodva neki tör, 's elhajt nyargalva. Győzelem és hahota.

Digitized by Google

Midőn vissza nézék, az oroszt távulban ácsorogva 's utánnunk bámulni látám. Így járt a' méltatlanul zsarolni akaró. Ezután szép kőhid mellett hajtánk el némi lapályban, minthogy száraz időben fölösleges a' rajta menés. Innen gátot érve, a' magos téren már kopár mező látszék. Fél óra mulva ismét völgyszakadatba jutánk, hol hasonló hid vala munkálatban. Buzakeresztek adák itt tudtomra valamelly helység' közellétét. A' 28-dik verszt ágasnál csakugyan Beriszlavaváros külső hazait értük, honnan hosszú kőhidon átmenve 1 órakor beértem a' város' főutczájába, némi zsidó, de fölötte tiszta fogadóba szálván.

Beriszlava. Beriszlava koronai mezőváros, fekszik a' Dnepernél a' kherzoni kormánymegye- és hasonnevü kerületben, mintegy 5000 orosz és zsidó lakossal. Van 2 temploma és elemi iskolája. Szélcs utczái újdonságára mutatnak. Keletkezése Katalin czárnő korába esik, azelőtt Kiszil-kerman azaz Vörösvár volt az itteni pósta- és kelő' tatár neve, hihetőleg a' Dneper martjánál meredek vonalban látszó kőrétegek' vörnyeges szinétől. Több órai itt mulatásom és a' város' megjárása közben a' Dneper' partja körül némi ernyós kocsikat vettem észre, millyenek egész utam alatt nem voltak láthatók: legott tudakozódám egy kereskedőtől a' szegedi ernyős kocsikhoz igen hasonló készségek' miféle voltuk iránt. „*Madzsarok*“ lőn a' felelet. Micsoda madzsarok? Krimeai tatár fuvarosok' szekerei, mondá tovább. Ekkor jövék tisztába, minthogy eleve olvastam már utazók' leirásában a' madszar nevű tatár szekerekről. Színről színre még egyet sem látván, hogy tehát közelebb megvizsgálhassam, hozzájuk ballagék. Hat tatár fuvaros és egy fiúcska ült a' szekerek mellett körös körben, pipázgatva kurtaszárú kupakotlan vörös cserép picziny pipáikból. Piszkosak ugyan bőrükön és ruházatukon, de arczvonásaik jól kifejlett, inkább görög mint mongol képet mutatva; egynek különösen szembetünő volt fejér bőre és finom vonású deli képe. Szekereik, a' madzsar nevet viselők, egyről egyig hárs-héj hasitványból és teveszörből szőtt ponyvával beboritott magos ernyővel ellátvák, odalaik pedig kassal birtak; szóval úgy megvédvék alúl és fölül, hogy szél sem férkezhetnék belsejükbe. A' keréktalpak egy darabból készültek, 's az összeeresztésnél iszkábával erősitettek, mint az oroszoknál is szokás; különben sem teugelyén sem oldalán bár minő vasmű nem vala észrevehető. A' kerekek nagysága és oldalak szélessége okozza, hogy a' szegedi ernyős kocsiknál jóval magosbak, máskint mindenben hasonlók. Fogatuk

Madzsar kocsik.

Digitized by Google

egy szekérben 3 és 4 erős fajú de purzsa lovakból áll, mellyek a' két rudason kivül nem ustorhegyre, hanem lógóra alkalmaztatvák, valamint hazánkban a' Tiszamellékin szokás. Ezen madzsarok bőrrel valának megterhelve, pultavai kormánymegyében fekvő Román nevű iparos városba vitel végett. Alkalmam levén a' fuvarosokkal néhány szót váltani stambuli török dialectuson, nemcsak jól megértettem általuk, hanem az ő kiejtésüket is könnyen fölfoghatám; mi elég megyőződésemre szolgált a' tatár nyelvnek a' törökétől csak dialectusban különböző voltáról. A' szekérnemről beszélik az utazók, különösen Besse hazánkfia, hogy a' krimi tatárok előadása szerint azok' használata a' magyaroktól kölcsönöztetett általuk [1]). Valójában igazuknak kell lenni mind a' név' nyomán, mind pedig azért, mivel különben a' tatárok általánfogva kétkerekű taligát' (araba) használnak; az oroszok kocsija és fogata szinte lényegesen különbözik ezen divattól. Méltó megemlitenünk, mint köti össze hg. Demidoff ezen madzsarokat a' scythák szekereivel. Így ir ő: „*La forme sévère et primitive de ce simple chariot* (madgiar) *porte à croire qu' il est d' une antiquité reculée et qu' il a pu être emprunté aux Scythes nomades qui en faisaient leurs demeures, maisons errantes, quorum plaustra vagas rite trahunt domos, dit Horace. Aujourd'hui encore cela arrive aux Nogais, qui, dans leur vie vagabonde, préferent le toit du madgiar à l' abri permanent d' une maison*" [2]). Igenis, illyen szekereik valának a' scythákuak, 's azért nevezteték egy felekezetük a' görög irók által szekeres scythákuak (Scythae Hamaxobii); és hogy ezen scythák valóságos magyar néptörzsökből állottak, eléggé bizonyitja a' tatároknál a' szekér' „magyar" nevezetének örök emlékezetben maradása. E' divat és név' átkölcsönzése bizonnyára már a' legrégibb korban, eleink' Ázsiában lakása alkalmával történt: mert hogy a' mostani Magyarországból vitték volna a' tatár népek, józanul gondolni sem lehet.

Svéd, német és zsidó gyarmatok.

Beriszlávot a' Krimből Kiev felé utazók átvonulása teszi főleg élénkké, itt levén a' Dneperen egyik leggyakorlottabb átkelés. Két mföldnyire tőle létcznek a' svéd gyarmatok. Ezek 1787-ben szállották meg először e' környéket, 's leginkább a' Dago nevű svéd szigetből költözött földmivesek; telepük önkint Oroszországban maradott némi svéd hadi foglyokkal gyara-

[1]) Besse J. Voyage en Crimée, en Cavcase, en Geórgie en Armenie, en Asie-mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servor à l' Histoire de Hongrie. A Paris, 1838. in 8. Ch. 3.

[2]) Demidoff, Vnyage dans la Russie meridionale. pag. 465, 466.

Digitized by Google

pult 1790-ben. Szomszédságukba helyeztettek a' Klosterdorf, Schlangendorf és Mühlhausendorf nevű német szállitványok szinte a' Dneper mellett 1804- és 1805-dik évben. Hasonlóul e' megyében és ezen folyam körül létezik három zsidó gyarmat, mellynek egyike Izraëlovka nevet visel.

Megértvén a' Dneperen átkelésnek húzamos idóbe telését, hogy még ez napon a' túlparton fekvő Kakovkába eljuthassak, 5 óra tájban elindulánk a' komphoz, mihez a' város' déli részén keresztül vonulva, a' magos martról keletre fordul, és meredek szirtfal alá a' folyam' lapályába vezet az ut, hol az átkelendők várni szoktak. Másfél órai időzés után indult meg iszapágyából kompunk, miután a' kákával 's náddal töltött ingovány-bejárón nagy bajjal az evezős hidasba vonattak a' szekerek; 's 5 óra negyedbe telt az átevezés, midőn Kis-Kakovka falu mellett a' homokos nagy porond-szigeten füzesek közt és a' Dneper ága-bogán magos kópart mellett hajtva, elvégre 8 órakor Nagy-Kakovkába értünk be, már a' Dneperen túl helyzett tauriai kormánymegyébe; 's minthogy a' fogadóban szállást nem kaphattam, egy órai ide 's tova járás után némi orosz magánlakban bérleltem szobát.

Nagy Kakovka.

Nagy-Kakovka koronai mezőváros, fekszik a' folyam' partjánál magos térségen, a' fölsőbb erdős részekről ide szállitott fanemüek' különösen deszkakereskedéséől hires; széles, hosszan nyuló de kevés utczákkal; népessége alig mén 2000-nél többre. Miután a' következő napon szombatot ülénk, kocsisomat szokás és kikötött alku szerint nyugodni hagyám. Olly nagy vala épekkor a' hőség, hogy inkább négy fal közti nyugvás mint tovább haladás vala tanácsos egészség tekintetéből is. Reám ugyan nem hatott annyira a' forró lég, de a' szegény pára lovak a' hőségben kevés haladás után annyira eltikkadtak, hogy következő napokon közben talált utasokat gyakorta lehett szemlélni kieresztve 's elkábult lovaikat gyámolitva; az éjjeli hőség és kinosan mardosó szúnyogok tömérdeksége háboritának egyedül, alig nyugodhatván ki magam annyi törődés után. Nem vala itt semmi vizsgálódásom tárgyául szolgáló, az időt ennélfogva leginkább szálásomon töltém jegyezgetéssel foglalkozva, 's tudakozásokat téve az úgynevezett kameni babák vagy sírhalmi kőszobrok' hol és melly részeken találtatása iránt; valamint bővebb értesülést szerzendő a' dnepermelletti Kis- és Nagy-Lepedikáról, miket legközelebbi utam czélául tűztem ki. Szobro-

Digitized by Google

kat illetőleg annyit tanultam, hogy itt ugyan nem, de már Lepedika körül nagy sokaságban találtatnak. Az efféle értesülések, leginkább „Lepedika" neve, dús kárpótlásáért kezeskedtek eddigi sanyaraimnak. Vágyam is jött már valahára magyarosan készült étekkel magam fölfrissitenem. Legényemmel juhúst, (mert itt marhahús, bár mennyire kedvez a' tág és buja mezőség a' gulyák és csordák' tartásainak, épen nem kapható) hozattam megfőzendőül, paprikás helyett borsosnak, miután szinte használat kivüli itt a' paprika. Elkészült a' zarándok-lakoma, kedvem szerint hozzá egy palaczk krimi fejér bor, mit ivóviznek a' steppékben ritkasága vagy ártalmas volta miatt Beriszlavban szükségpótoló gyanánt a' vizital' megszegésével vásárlottam; megújitottak erőmben 's működési kedvemben.

A' Dneperparton jártomban elég tág mező nyilt historiai elmélkedésekre, időm is vala az anyagok és adatok' megkutatására. Nevezetes folyam ez a' magyar költözés' történetében; méltó, hogy közelebbről megismerjük 's elődink' rajtai átkelésére vonatkozó eseményeket is megérintsük. A' legrégibb irók Borysthenes néven adják, a' tatárok és törökök Uzu és Ózíszuj-nak nevezik, melly a' tudósok véleménye szerint az Uz nevű kún népfelekezettől hárult reá. A' latin irók Danaprisnak irják. II. Béla kir. névtelen jegyzőjénél „Deneper" formában jő elő; most az oroszok Dniper, Dnyipr változatos kiejtéssel mondják. Ered a' szmolenszki kormánymegyében az alauni hegyek' déli ágából a' Volga és Düna' forrásai között, honnan nyugotfelé a' mohilevi kor. megyébe foly, onnan pedig déli irányban haladva a' minszki meg kievi kor. megyének keleti, csernigovi és pultavainak pedig nyugoti határvonalát képezi, aztán ívalakban kanyarodva délnek, a' jekaterinoszlávi kor. megyében mint határfolyó a' kherzoni és trauriai kormánymegyék között, 1500 verszt = 214 mföld haladás után a' Feketetengerbe ömlik. Nyugoti oldalán ime vizeket veszi magába: Berezina, Teterev, Rosz és Inguletz; keleti részén: Viaszma, Szosz, Dezna, Trubes és Vorszkla. Délibb részen mind két felül vannak számos mély száraz árkok, mellyek ámbár nem állandóan, de mégis főleg tavaszkor nagy mennyiségü vizet bocsátnak belé. Mi reánk legemlékezetesb a' nyugoti oldalánál fekvő Kievváros, hol, mind hazai, mind az orosz krónikák szerint átvonultak őseink. E' pontra nézve a' névtelen jegyző ekkép fejezi ki magát: *„Dum per civitatem Kyeu transissent, fluvium Deneper transnavigando."* (Cap. VIII.), bőven le is irván a' város' maga megadását. Nestor, az

Dneper folyó.

Digitized by Google

orosz krónikások atyja, hallgat ugyan a' város' bevételéről, de topographiai tekintetből 's a' magyarok' utvonalára nézve ad fontos tudósitást, mellyet is, minthogy eddigelő homályosnak tartatott, sőt maga Schlözer sem értvén, hibásan forditott, föl kell világositanom. Így szól Schlözer forditása szerint a' krónikairó: „*Im Jahre* 898 *zogen die Ungern von Kiev vorbei, über einen Berg, der nun der Ungarische genannt wird. Sie kamen an der Dnepr, und standen hier in Weshen, den sie marschirten wie die Polovzer. Sie waren von Orient hergekommen, und stürzten durch hohe Berge, die Ugrischen Berge genant werden; und fingen an die dort wonenden Vlachen und Slaven zubekriegen*" 'stb. (Nestor. III. 108). Minthogy Kievnél hegyek nem léteznek, mellyek magyarokról neveztethetnének, ezen forditás sok tépelődésre 's kétes értelmezésre nyujtott alkalmat: de miután a' már elhunyt Krug Fülöp sz. pétervári orosz academicus a' régi szlavén nyelv' valódi értelmébe hatva, némi értekezésében megmutatta Schlözer' tévedését, valamint az is: hogy nem hegyet, hanem magos martot, minő Kievnél a' Dneperé, kell érteni, történeti bizonyitványokkal is támogatván magyarázatát; ehhezképest így hangzik a' helyes forditás: „*Jahr* 6406 (898). *Es gingen die Ungern zu Lande (oder längst dem hohen Ufer) Kiev vorüber, und als sie da, wo es nun das Ungrische heisst, zum Dneper kamen, standen sie in Kibikten, denn Sie waren nomaden, gleich den Polovzern, und drangen durch grosse Gebirge, welche die Ugrischen Bergen genannt wurden*" 'stb. [1]). Tehát Kievnél a' mart, távulabb a' megtelepedés körül a' Karpáthok hivattak magyarokról. Csak annyit kell még itt emlékezetbe hoznom, hogy Nestor nem a' kievnéli átvonulás, hanem a' Pannoniában megtelepedés' évét adja, egybe húzván az előbbi eseményeket a' történet' befejezésével. Még egy más nevezetességre, a' Dneper' eséseire kivánom ez uttal hazámfiait figyelmeztetni, mellyeknek orosz- és szlávnyelveni nevei ket Constantin császár tartotta fön. Tudják azt az értelmes történetbuvárok, valamint az orosz szlávok előtt is ismeretes, miszerint a' régi oroszok, kik közől a' mostani Oroszbirodalom' első alapitói Rurik, Szineus és Truvor eredtek, nem voltak szláv nyelvüek; és hogy ezen orosz uralkodóikról hárult az éjszaki szlávokra az orosz név; de tudják azt is, hogy a' Feketetenger mellékén lakott a' VIII- és IX-dik századok alatt a'

Kievi magyar mart.

[1]) Krug Ph. Forschungen in den ältern Geschichte Russlands. St. Petersburg, 1848. in 8. II. Th. S. 366—378.

Digitized by Google

szlávoktól mindenben különböző azon hatalmas népség, melly a' byzantiak által Ros, Rhros és Rus néven hivatott. Hogy ez kazar-kún vagyis magyar nyelvű nép volt legyen: itt mutogatni nem czélom: azt mindazáltal el nem halgathatom, hogy a' Dneper' szakadásinak orosz nevei nyelvünkből helyesen megfejthetők. Miután a' tudós császár bőven előadná a' melléknévvel Szombatnak (*Σαμβατάς*) nevezett Kiev városi (*Κιοάβα*) oroszoknak (*Ῥῶς*) a' Dneperen (*Δανάπρεως*) dereglyéken junius hónapban leereszkedésüket és a' Feketetengerre hajózásukat, elszámitja a' Kieven aluli, most Jekaterinoszlav' vidékén találtató hét vizesést orosz és szláv nyelven; értelmezésének görög hozzáadásával. Az 1-sőt nevezi mind két nyelven: Essupe, igazabban Nesuppe; értelmezése: „*non dormire*"; szerintem magyarul: NE SZUNYJ-EL. — 2-dik oroszul Ulborsi; értelmezése: „*insula loci praerupti*" „*locus fluminis praeruptus*"; magyarul: AL-BÉRCZ. — 3-dik Gelandri, mellyet csak szláv nevezetnek mond, azonban az értelmezés: „*sonus loci praerupti*"; magyarul: JEL-ADÓ szóval tétethetik ki. — 4-dik oroszul Aiphar, a' pelikánok' ott fészkelésétől; magyarul: HINÁR, vagy mint néhol neveztetik: hejnár. — 5-dik oroszul Baruphoros; értelmezése: „*quod paludem magnam efficiat*"; magyarul: MERŐ FORRÁS. — 6-dik oroszul Leanti; értelmezése: „*aquae scaturigo*"; magyarul: LEÖNTÓ. — Valamint a' skandináviai eredetért küzdő iskolának, jelesen Lehrberg, Karamsin, Durich, Bulgarin' 'stb. erőtetett fejtegetései, úgy Ewers' nézetei 's Boltin' magyar értelmezése, mint kiki láthatja, nem vétetett itt segédül. Magyarázatom független állásu és magából a' dologból meritetett. Orosz tudósok önkint valljak be a' X-dik századi kievi fejdelmektől fönmaradt több rendbeli nevezeteknek épen nem szláv eredetüségét; illyen többi közt Constantinus' imezen kitételében előforduló: „*Ineunte Novembri mense quam primum eorum principes cum universa Russorum gente egrediuntur Ciabo et in oppida proficiscuntur, quae Gyra appellantur, aut in sclavica loca — qui Russis tributarii sunt*" [1]). E' „Gyra" szót Eichwald Byra-nak olvassa és igazolja következő alapos észrevételében: „*Das Wort Γῦρα scheint offenbar dadurch enstanden zu seyn, dass der Abschreiber den Buchstaben B (in Βῦρα) nicht deutlich ausdrückte, oder beim Drucke des Worts ein G statt eines B genommen ward. Wira d. i. Wehrgeld ist das Wort, das so heufig in den russischen Rechtswerken vorkommt und allgemein*

A' Dneper' vizeséseinek nevei magyar értelmüek.

[1]) Const. Porphyr. De Administr. Imperio. Cap. 9. ed. cit. pag. 79.

Digitized by Google

bekannt ist. Die Fürsten begeben s'ch jährlich in die ihnen untergebenen Städte, um die Wira einzusammeln, und gerade dies ist wo von Constantinus erzählt" [1]). Köszönjük Eichwaldnak az oktatást, és kölcsön fejében tudatjuk vele, miszerint a' bira tisztádon tiszta magyar szó, minek gyöke bir, származékai pedig biró, birság, birtok, biralom 'stb. Az ezzel rokon bér azaz adó is csak ebből eredhetett. Constantinus szerint tehát a' szláv városokból álló birtokaikba menének telelni a' kievi orosz főnökök Hasonlóul magyar szó a' Pocsajna (pocsolyás viz' neve), melly Kievnél a' Dneperlapályában létezett még Oga herczegnő korában; úgy több számtalanok: mikből nyilvánossá válik, minő stadiumában van még a' régi oroszok' skandináviai germán eredetének világhirű kérdése mindazon általános törekedés daczára, melly Oroszhon' újabbkori történetvizsgálóit visszatekintés nélkül Skandinávia felé rohanva ragadja. A' Pontusmellékén és Kievben lakott oroszok bizonyára nem voltak német, annál kevésbé szláv eredetüek. Saxo Gramaticus irja: „*Frotho — praefecit — Oneuum Conogardiae*" [2]). Helmoldusnál olvassuk: „*Russia autem vocatur a Danis Ostrogard, eo quod in Oriente positus omnibus abundet bonis. Haec etiam Chunigard dicitur, eo, quod ibi sedes Hunnorum primo fuerit*" [3]). Nestor mondja 876-dik évre: „*Ein Nation, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonte*". — Ismét: „*Ein Volk, Russen auch Kumaner genannt, die am Pontus wonten*" [4]). Már Ammianus Marcellinus több izben emleget e' vidékre tűzve Greuthung népet; igy: „*Greuthungos, bellicosam gentem*". Ismét: „*Hunni peruasis Alanorum regionibus, quos Greuthungis confines Tanaitas consuetudo nominauit.*" Tovább: „*Castris denique prope Danasti margines ac Greuthungorum vallem longius opportune metatis.*" — Végre: „*Vithericus Greuthungorum rex*" [5]). Valljon nem rőt hún ok azaz orosz kúnok értetnek-e ezek alatt? Idatius Greuthing, Claudianus Gothunn, Zozimus Prothing néven emliti őket. Akarmint legyen a' dolog: annyi bizonyos, hogy a' Pontusmellékin élt egykor a' szlávoktól nyelvben különböző, a' hún vagy kún törzsökhöz tartozó orosz (Rus) nevű népség. Neumannak azon megjegyzése, minélfogva Nestor' fönebbi

[1]) Eichwald Ed. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Berlin, 1838. in 8. S. 158. Cf. Dorpater Jahrbücher. Bd. III., Heft 3. 1834. S. 197.

[2]) Saxonis Grammatici Danorum Historiae Lib. V. ed Basilae 1534. fol. 45. c.

[3]) Helmoldi Chronica Slavorum. Lib. I. c. I. Cf. Schlözer's Nord. Gesch. S. 50'.

[4]) Nestor. Russische Annolen. Übers. von A. Schlözer. Göttingen, 1802. in 8. II. Th. S. 241.

[5]) Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXVIII. XXXI. c. 3, 4.

Digitized by Google

nyilatkozatát csudálatos tudatlansági pótléknak nevezi, saját személyére esik vissza. Azon oroszokról is, kik Árpád korában és Kálmán király alatt Magyarországban letelepedtek, inkább magyar mint szláv nyelvüséget lehet bebizonyitani. A' hires úgy, mint nagy fontosságú orosz kérdés' megvizsgálása- és eldöntésénél nem csekély nyomatékkal bir a' magyar–oroszok körüli kutatás: méltó azért, hogy rövid vázlatban elmondjuk. II. Béla kir. névtelen jegyzője beszéli azon oroszokról, kik Kievvárosnál a' magyarokhoz csatlakozván, szerinte Almussal Pannoniába jövének, hogy Zoltán fejdelem alatt a' német határszéleknél Lajtha folyó körül telepedtek meg és várat épitettek: *„Ex parte Teothonicorum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum construere Ruthenis, qui cum Almo duce, avo suo, in Pannoniam venerant“* [1]). Hogy a' Mosonvármegyében kebelezett mai Oroszvár volt ezen oroszok által épitetett vár, aziránt senki sem kételkedik. Első királyunk korában az oroszok által birt ezen Duna- és Lajtha közti vidék orosz herczegség (Ducatus Ruizorum) nevet nyert és visele a' XIII-dik század végéig, azért olvassuk sz. Imre herczegről, sz. István kir. fiáról, hogy az oroszoknak volt vezére (Dux Ruizorum) [2]). Ugyan ezen részeken létezett a' benczéseknek sz. Máriáról czimzett monostora, mellynek apátja 1242-ben a' hiberniai benczékhez irván, e' monostort rusciainak nevezi (*„De claustro S. Mariae in Ruscia“*) [3]). A' Kalmán kir. idétt 1100 körül beköltözöt oroszokról (Rutheni) elég világosan szól Istvánfy és Oláh Miklós, állitva, miként ezek Vizsegrád körül Oroszfalván telepedvén le, a' magyar királyok' udvarában ajtonállói szolgálat-kötelessége lőn reájuk mérve [4]). Ezekről széltében nyilatkoznak régiségeink, 's fő fészkük a' Kisoroszi nevű falu volt, tőlük neveztetvén szinte a' szentendrei sziget törvényeinkben Ros- azaz orosz-szigetnek (Insula Ros). Mindezen régi orosz telepeknek szláv nyelvüségét kimutatni valamint lehetetlen, úgy másrészről azt, hogy a' miként most magyar nyelvvel élnek, a' legrégibb korban is ép azon beszéltek: igazolják a' történeti nyomozások. A' hajdúvárosi és több szomszéd megyében, jelesen Szabolcsban kebelezett Aranyos,

Magyar oroszok.

[1]) Anonymi Belac R. Nat. De Gestis Hungarorum. Cap. LVII. ed. Viennae, 1827. in 8. pag. 200.
[2]) Engel Geschichte von Servien u. Bosn. Halle, 1801. in 4. S. 184. — Tud. Gyüjt. 1834.I., 87. l.
[3]) Math. Paris, Historia Maj. pag. 1150. Cf. Codex Diplomat. Hungariae Eccl. et Civilis. T.IV. v. I. pag. 235.
[4]) Istvanfi Nic. Regni Hungar. Historia. Lib. XVI. ed. Colon. 1724. pag. 168. — Oláh Nic. Hung. Cap. X. In Bel Mat. Adparatu ad Hist. Hung. pag. 20, 21.

Digitized by Google

Búd, Hugya, Kárász, Nagykálló, Napkor, Oros, Pazony, Tass, Újfejértó 'stb. közönségek' magyar-orosz lakosi, hogy valaha szlávok voltak volna: megmutatni senki sem képes. Oda vezetnek tehát mindezen nyomozások, hogy lakott a' Pontusnál és Dneper körül egy olly orosz névvel illetett népség, mellynek nyelve a' magyaréval egyenlő vala, és épen ezeknek utódai közől szivárgottak számosan honunkba, maiglan föntartván ősi nem szláv nyelvüket. Ezekről mondja Cedrenus: „*Rossi gens est Scythica, ad septentrionalem incolens Taurum, fera atque immanis*“ [1]). De tudnak-e az effélékről a' skandináviai orosz kérdést vitató külföldi írók valamit? Bizony kevésnél is kevesebbet.

Mielőtt a' Dneperfolyótól messzibb távoznék még azt kell róla megjegyeznem, miszerint Constantin császár korában jóval mélyebb medrű és bővebb vizű vala, minthogy akkor csak 7 eséssel birt, most már azonban 14-re emelkedett azok száma; és az úgy nevezett Podol Kievnél azidétt erdős, meg mocsáros fészekből állott, ma pedig városrész Bulgarin előadása szerint.

Julius 21-dikán 4 órakor sok szép remények közt indultam el Kakovkából, a' Dneper mellett éjszakra tartva, annak sokfelé oszló ágaboga, szigetei, fűzes és nádas porondai adván egyedül a' szemnek két magos partú széles völgyében változékony látványt. Hasonló fövénysziget vagy porond, nem nagy terjedelmű ugyan de magos, mintha mesterségesen készült volna, létezik Kakovkánál is. Utam kissé nyugot felé fordulván, előbb szép magos, azután lapos halmot értem; majd ismét a' folyamtól távulabb hármat: mellyeken túl a' völgyben és partoldalon Ludimovka és Gozova-Balk falu fekszik. Ettől délkeletnek kanyarodva 5 órakor már mindenfelé elszórt halmok' tömérdeksége lepett meg. Ezekközől nehányat meg is szemléltem, valljon nem találhatnék-e rajtuk szobrok' maradványit. Mind emberi kezek általal hányt kerekded alaku, simán lefolyó, földdel és pázsittal boritott kőrakások. 6 óra tájban balra egy roppant nagy halom álla szemem előtt, tetején kőtől fejérlő; túl a' Dneperen némi falu irányomban. Ettől távulabb haladva már szűnni kezd a' halomsokaság, 's a' folyamnak irányzott nehány völgyszakadat mérsékli a' róna' egyformaságát. Több völgységen keresztül hajtva 7 órakor ismét 2 nagy halom közé értünk, mellytől keletnek 6 létezik egymásmellett. Ezekből

[1]) Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Im. Bekkero suppeletus. Bonnae, 1839. in 8. Tom. II. pag. 173.

Digitized by Google

észrevehető a' halomsor' bizonyos irány- és távulságban egymásután folyásának megszünése, helyzetüknek tárgy sem felelvén meg; miből is az illyenek' valójában sír voltukat következtethetni. E' hat halmot szemügyre véve, eggyen kőrakásokat láték; mellyre legott fölmenvén, egy kőszobor' alsó, a' köldökön alul térdig terjedő, 's így fölsejétől megfosztott részét találtam még eredeti helyén leásva. Ez 3 arasztot mér, a' földben erősen álló térden aluli rész szinte annyi lehet. Hát része sima, a' faragott rész napkeletnek forditva. Körötte a' halomnak sok kő- és szobor töredékek elszórvák, valamint a' többieken is vájott gödrök és kődarabok, világos jeléül annak, hogy az egykor fönállott szobrok kiásatván elvitettek. Ha amaz ép és egész, hasonlóul már gazdára fogott találni. Megválva innen, nem sokára újolag tömérdek halom fekvék előttünk, valamint 7 órakor a' Dnepertől félórányira. 8 órakor nagy völgyszakadathoz jutánk, hol a' folyam felé kanyarodván, a' völgy' oldalán sziklakő darabok csucsallának ki, mellynél ismét 6 halom egy csoportban, balra pedig 2; reá Kaira falu következett a' Dneper' Kairka nevet viselő holt ágánál, azon völgyszakadatra kinyulva, melly keleti részén a' Dneperig terjed és kiálló granitkő ormokban bővelkedik, csalhatatlan bizonyságát nyujtva az orosz nyelven jelentéssel nembiró helyneve' nem más, mint KŐÉR értelmének. Milly öröm: a' Dneperen átkelve már is elődink' emlékeire bukkanni! Meggyőződtem az iránt igenis, hogy e' hely csak magyar nyelvű néptől nyerhette nevezetét; magából a' természet-billegzette helyzetből vonatván le. Öröm-élvezetimhez még az is járult, hogy olly nagy számmal tűntek itt föl a' kőszobrok, miszerint hat órai huzamos vizsgálodás után sem valék képes a' folyam mellett messzi nyuló faluban mind egyről egyig megszemlélni; csak a' nyilvánosb helyeken föltünő 's hozzáférhetőbbeket rajzolgatám le vázolatban. Illyenek: A) ai közönségháznál némi istállószinben jászolynak alkalmazva találtam 3 nagyot. 1-ső női szobor, 1 öl hosszu 1½ láb széles; 2-dik férfié, 4 láb magos, 2 láb széles, de már fej nélkül. 3-dik szinte férfit ábrázol, 5 láb magos, 2 láb széles, ismét fej nélkül. B) Dividenko házánál a' falu' déli részében, 3 darab. 1-ső háza falának tövéhöz ásva az ereszet alatt épen a' pitvarnál, sárga agyaggal betapasztva; colossalis nagyságu lehetett, minthogy a' kőldökön fölüli kilátszó rész maga 4 lábnyi. 2-dik a' szin' sarkánál gerendák közt, 4½ lábnyi lapos durva mú. 3-dik a' házelőtti kapunál földszint fekszik, szinte durvább mű. Dividenko előadása szerint mindezek még atyja idejében ho-

Kair azaz Kőér.

Kőszobrok' sokasága.

Digitized by Google

zattak a' mohillákról (halmokról). Két legnagyobb ép szobrot 15 év előtt elvittek tőle az akkor épült templom' alapjába; az 1-só szám alattinak alsó része is eltöretvén, oda akalmaztaték. C) Szmatenkó Antalnó házánál Dividenkónak majd átellenében 2 példánynak jöttem nyomára. 1-só a' kapufalához leásva, fejnélkül, majd térdig látható, 2 lábnyi darab. 2-dik a' kapunál falba rakva sima háttal kifelé, szinte 2 lábnyit mutat, szélességben pedig 1½ láb. Ehhez tartozónak mondatott egy fej, melly a' kapu ágasán czifraság gyanánt áll. Ezen ép kerek művet, mellyen az orr és szemek csak harczolt vonásokkal jelölvék, megvevén az özvegytől, magammal hoztam a' magyar academiának elküldés végett. Az ehhez tartozó derék' része hasonlóul a' falba rakottnak állitaték. — Ezen falut kétféle oroszok lakják, u. m. valódiak (szakálosak) és kakholok (szakállatlanok). Az utóbbiak az orosz nyelv' rontott dialectusát beszélik, 's hihetőleg más szláv felekezetből vagy idegen elemből fajultak oroszokká. Abbeli tudakozódásimra: honnan kerültek tulajdonkép ezen kőszobrok? „A' steppékből, a' mohillákról" lőn egyhangulag válaszuk. Mi-voltuk iránt pedig ekkép fejezék ki magukat: hogy azok vétkeikért lakoló kővé vált emberek lennének. Dividenkó különösen azt adá elő, hogy a' pitvaranál levőnek betapasztása után a' mázoló leányka e' kameni-babától megrontatván, sok ideig kézfájásban szenvedett. Ez, és hasonló babonás véleményeken kivül róluk mit sem tudtak mondani; de nem is csuda, minthogy ők e' földnek új lakosai. Délutáni 2 óra multával hagytam el Kairt, éjszaknak mindig a' Dneper mentin irá-
Haraszta. nyozva utamat. Fél óra mulva már **Haraszta**, ismét magyar hangzatu koronai faluba értem. Itt a' községház előtt megállván, annak udvarában kerités gyanánt leásva állitott 5 darab fejnélküli nagy szobrot méregetni 's rajszolgatni kezdém: de csak hamar ott teremvén két szakállas pór, papirjaimat elragadva, szidalmak és „spion" nevezés közt magukkal a' faluházába hurczolának. Én orosz utlevelem és Kotzebue jászvásári orosz főconsultól birt orosz nyelvű ajánlólevelet előmutatván, a' secretár- vagyis helységjegyzőjéhez vezettetésemet kértem. Ők, miokból? nem tudom, ahoz nem vivének, hanem irásomat, miután bele bele tekingettek, de hihetőleg olvasni sem tudák, vissza kézbesitették; és elly durva fenyegetés között, hogy valamit irni vagy rajzolni ne merészelnék, végre elbocsátottak. Itt tehát a' bővebbi nyomozást nem tartván tanácsosnak, 4 óra tájban tovább hajtottam, mindig a' sok szigetű Dneper mellett. E' szép nagy sikságon Kair-

Digitized by Google

tól fogva halmokat nem találhatni, vagy talán a' magos tér' alsó széliben vezető völgyi mély utam gátlá a' láthatást. Ebből azonban magosra érve, majd partos és völgyes valódi kavillás uton némi patakocskánál a' völgyben fekvő Zavadov faluba jutottam; innen száraz mélységen keresztül, füzes völgyön töltést, attól balra némi nagy szeszgyárt értem. E' mélyesekből fölhajtva a' magos partra, ismét sikon haladtam 5 óra tájban Pánszki-Kair hosszu falun keresztül, mellyen túl némi száraz ér' hidját meghaladván, 6 órakor 12 szép nagy halom tünt föl. Innen sietve hajtottam be egy Nagy Lepedika nevű faluba, minek létéztét mióta megtudtam, sovárgó vágyak közt ohajtám látni 's megismerni; mert erősen hivém, hogy benne lebediai hazánk' emlékét találandom föl.

Nagy Lepedika és lepedikai steppék.

Ezen koronai nagy falu, valamint az éjszak felé hozzá legközelebb fekvő Kis Lepedika is 30 év előtt ide költözött oroszoktól lakatik; már akkor meg volt oroszban jelentéssel nem biró neve. Tőle neveztetik az alatta levő Dneper ág Lepediecskának, valamint azon átláthatlan puszta térség, melly északra Nagy-Znamenka, keletre Molocsna, délre az Azovitenger által határoztatik — Lepedika Steppének. Kis Lepedika ennek megtelepitésekor már népesitett vala, most azonban jóval kissebb.

Orosz foglalás.

Hogy ezen steppék- 's általában Délioroszország' népesitése koráról az olvasónak tiszta fogalma legyen, rövid áttekintését kell adnom ezen vidékeken, — mellyek leghajdanibb korban scytha népségtől, aztán a' besenyők- és kúnoktól, szlávok' elnevezése szerint: polovczoktól; majd a' mongol hoditás után tatár népektől lakattak: az orosz hatalom' terjeszkedése' korszakának. II. Katalin czárnő szerzé meg ezeket leginkább. 1772-ben a' sz. pétervári szerződés által Lengyelországtól elsajátitá egész Fejéroroszországot. 1774-ben a' kücsük-kajnardzsii békekötés által a' törököktől Kinburnt, Kercset, Jenikálét, Azovot és a' Don- meg Bugfolyam közötti steppéket. 1783-ban az egész krimi félszigetet és a' kubáni tartományt 1785-ben az eleutokat. 1786-ban éjszaki Daghesztánnak egy részét. 1791-ben a' jászvásári frigy által a' törököktől Oczakovot a' Bug és Dneszter-közti földekkel. 1793-ban a' grodnói szerződés által Lengyelországtól Podoliát, Volhiniának egy részét és a' minszki kormánymegyét. 1794-ben Lithvániát és Volhiniának többi részét. Látható immár ezekből: hogy a' Dneper és Don-közti, egész az Azovitengerig nyúló kietlenek 1774-ben már orosz birtokká váltak; népesitésük azonban csak lassankint halada előre; ugyanazért maiglan terjedelmes pusztaságokat, steppéknek nevezetteket foglal magában.

Digitized by Google

Nagy Lepedika' keleti oldalát számtalan nagy halmok környezik, mellyeken az itteni lakosok' mondása szerint egykor tömérdek kameni-babák azaz kőszobrok léteztek, de már mind elhordattak onnan. Hir szerint 1 mföldnyire létező némi kurgán mellett fekszik még egy roppant nagyságú szobor, melly a' halomról kiásatván 's lehengeritetvén, bizonyára a' legelső jó szánut' alkalmával el fog valaki által vitetni, gazdasági épülethez alkalmazandó. Ekkint fosztatnak meg a' sírhalmok sok száz sőt ezer éves emlékeik- 's díszjeleiktől. A' faluban találtatók között megvizsgáltam és lerajzoltam Ruszano Jakab pajtájában, meg egy másik háznál találtató 2 példányt. Egyik férfi másik női alak; ez kapuágasnak alkalmazva, amaz fektetve hever. Minthogy Kis Lepedika régibb gyarmat, ott tömérdekek az első szállók által behordott szobrok. Innen a' lepedikai steppékbe határozám irányozni utamat, egyenesen keletnek Molocsna folyóhoz, mellyet némellyek Herodotus' Gerhoszának tartanak.

Julius 22-dikén 8 óra tájban indultam ki Lepedikából; már fél órai haladás után némi kisebbszerü halmozat közt vonultam el; attól 1 órányira magános nagy halom létezik az uttól balra; 10 órakor ismét 2, jobbra és balra; 11 órakor szinte balra irányomban egy magos; majd reá
Ruhacsek. 12 kisebb és nagyobb; 12 órakor végre Ruhacsek nevü helység fekvék előttem a' legbujábban termő fekete földi sikságon. Itt kieresztvén, rövid ebédemet végezve, tüstént kőszobrok' keresése után láttam. E' roppant hosszu falut némi szük völgy hasitja át; minek délkeleti irányában Dimko nevü lakos' sövénykeritésénél négy darab hever. Az 1-ső, melly kapuágasul használtatik, 's földszinen fölül 5 lábnyi, mészkőből simán faragott ritka szépségü mű, rajta a' fegyverneműk, mint görbe kard, púzdra és kézijj, úgy jobbfelül a' tegez, benne tartalmazott nyilakkal, domborulag faragvák. Rajzát a' II. táb. 1. száma adja. 2-dik nőszobor, fej nélkül, a' sövény' támaszául szolgál, minek dereka, magosságban és szélességben 2 lábnyi. 3-dik férfi szobor' alsó része, 3 láb hossz. 2 láb szél. 4-dik előfelével támasztva a' sövényhez, földből kiálló része 4, szélességben 1½ lábnyit mér. Ezeken kül a' kapunál egy rongált fejü találtatik. Mindezek a' tulajdonos állitása szerint a' lepedikai steppékből hozattak. Pár órai itt mulatás után folytatván utamat keleti irányban, mindig a' legjobb minéműségü fekete térföldön haladva. 6 óra tájban tünt föl balra mintegy 10 különféle nagyságú halomcsaport; de már ezeken sem vala észrevehető szobormaradvány. 7 órakor

Digitized by Google

két nagy halom közt haladók el, majd egy kis óránnyira újban 8 halom csoport álla, mellynek ketteje épen az utnál egymásmellett; ezektől jobbra ismét kettő. E' terjedelmes sikságról lapályosba menők le, elérvén 9 órakor Nagy-Bilizerka orosz falut; 's minthogy itt a' korcsmának keritése hiányzott, egy lakos' udvarába menők szállásolni, a' csendes éjszakát, mint már több ízben, szabad ég alatt kihuzandók. Ezen falu roppant hosszaságára és völgyalaku hasadatban fekvésére nézve igen hasonlit a' többiekhez; a' minemű eszélyes helyzés valamennyire védi a' steppékben uralkodó szélfergeteg' dulongásai ellen szalma- és kórózsupokkal boritott házait. Itt szobrok nem léteznek, hihetőleg újabbkori szállitvány volta miatt. Nagy-Bilizerka.

Julius 23-dikán 5 órakor indulánk el innen, és még nem hagyók el a' falut, midőn fél óráig tartó iszonyú zápor tartoztata vissza; minek szüntével tovább haladva, 7 órakor 3 középszerü halmot értünk az uttól jobbra, aztán 8 órakor Kis-Bilizerkán menénk keresztül, hol újban essö által akadályoztatva fél órai késedelem után haladánk tovább; 11 órakor Mihalovka szinte orosz falut érvén, folytonos essőben ereszténk ki. Itt a' kőszobrok iránt tudakozódva, az orosz korcsmáros által bizonyos Paszkó Péterhez utasitattam, kinél csakugyan 5 példányt találék, de mind fejnélkülit. Az 1-sö női, 1 öl, a' többi 5 láb magosságú, 's pajtájánál támasz gyanánt szolgálnak; egy azonban vályúnak kivájva feküdt az udvaron. Egyik szobor kitűnőbb mű 's a' görbe kardot, meg kézijjat táskástól híven ábrázolja. Paszkó ezeket a' házzal együtt vette. Bizonyossá tőn a' mondott korcsmáros az iránt, mikép létezett e' faluban 5 darab igen nagy és szép szobor, de azokat Vanenko, innen nyugotnak 30 versztnyi távulságra fekvő falu' gazdatisztje megvásárolván, háza előtti fölállitás végett elvitette. Tehát már vásároltatnak is házékességül az épségben megmaradott szobrok miveltebb oroszok által. — Azon rónaság, mellyet ez napon meghaladtam, jobbára Popov grófi családnak birtokához tartozik. Délután 4 órakor mozdultam ki Mihalovkából, és már egy órai haladás után német gyarmatosokat szemlélék a' gazdagon termett mezőföldön munkálódni, jelenségéül, hogy már a' molocsnai német gyarmatok határába léptem; reá fél órára a' szélső német faluba, Fridrichsfeld vagy Krivoi Nemer nevűbe hajték be, mellynek egyformára jól épült, 's kertekkel ellátott csinos házai, vörös-sárgára festett keritései, új életet lehelló hatással voltak reám. Bir e' falu 65 házat, 319 lélekkel és templommal. Ettől keletnek és délnek a' gyönyörű Mihalovka. Molocsnai német gyarmatok.

Digitized by Google

térségen nehány halom vala észrevehető. Hogy a' colonistákkal némi érintkezési tárgyunk legyen, tőlük tiszta búzalisztből készült és szépen sült kenyeret vettünk. Innen távozva 6½ órakor Rosenthal majd Monthal falu lőn látható balra éjszakfelé irányunkban, mintegy kis órányira. 7½ órakor ép az ut mellett 2 kis halom, előttünk pedig utirányában 6 vagy 7 látszék, miket elérvén, körötte megszámithatlan sokaságú apró hantocskákat vevék észre, bizonyos kimért távulságra egymástól, messzibb ismét csoportozata a' nagy halmoknak, mellyek már éjszaki vonalban fél-fél verstnyire egymástól látszottak a' távulban elenyészni. A' föld mindenütt legjobb fekete. Lefelé süllyede már a' magos térség a' közelgő Molocsna patak' völgyére, mellynek az apró hantok ezerei sajátszerű tekintetet adnak, 's egy különös, eddigelő illyes művekben nem mutatkozott tájék' elérését tanusiták. Délnek kanyarodván itt, leereszkedénk a' völgybe, hol is 8 órakor Molocsna vagy Prisep (Prischep) német faluban szinte német fogadósnál száltunk meg.

Molocsna vagy Prisep.

Ezen falu a' Molocsna folyam' jobb felén levő gyarmatok' fő helye. Régi Prisep neve zsiványfészket jelent, minek valójában a' gyarmatitás előtt lenni mondatik. Im ezen 22 helység tartozik hozzá: Heidelberg, kath. templommal, Hoffenthal, Alt-Nassau, Weinau, Durlach, Karlsruh, Reichenfeld, Kostheim, Leitershausen, Wasserau, Neu-Nassau, Hochstädt parochiával, Friedensfeld, Rosenthal, Neu-Monthal, Grünenthal, Blumenthal, Diefenbrunn, Walldorf, Alt-Monthal, Neudorf, Kronthal. Van ezeknek községi birkászatuk, növény-kertük és faiskolájuk a' Molocsnánál. A' népesség' összes száma 6,700-ra mén; részint protestansok részint katholikusok. Eredetükre nézve bádeniak, nassauiak és vürtembergi svábok, kik 1802- és 1806-ban telepedtek le. Kövér, soha trágyát nem szomjazó rónáikon magánszorgalmuk által a' jóllét- és vagyonosság' jelentékeny fokára jutvák. Iparuk' legnagyobb ostora a' gyakran megjelenni szokott sáska. Kezdetben minden települő 60, 65 deszetina = 250 hold földet nyert a' kormánytól. Az elsorolt falvak a' Molocsna' jobb felén egyhuzomban levén, alattuk délfelé szintazon folyó' jobb részén léteznek a' duchoborczok és kis- vagy ó-oroszok' falvai egész le a' Molocsnatóig. A' duchoborczok falvai: Bogdanovka, Troyczky, Terpeni, Tambovka, Radovonovka, a' Molocsnató' fölső véginél; Ochrinovka 1-ső és 2-dik, már a' Molocsnató' dereka mellett, Havrilovka 1-ső

Duchoborczi és kisorosz falvak.

Digitized by Google

a' tó' alsó végin, és 2-dik már az Azovi tenger' martján, Feodatova szigetnek átellenében. A' kisoroszok (malorusszi) szinte a' Molocsna viz' jobb partján terülnek el illy nevű szabad helységekben: Nova Alexandrovka, Zemenovka, Apolonszky, Tarnabarsky, Beszruk, és még egy nemes faluban. Meg kell a' duchoborcziakról jegyeznem, miszerint nevük lelkest vagy lélektől eredőt jelent, és tulajdonkép az orosz egyháztól elvált felekezetüeknek az egész birodalomból ide gyült öszvegét alkotják, miután büntetések és törvényes üldözés' daczára új tanukkal föl nem hagytak, e' vidék mutattatván ki nekik lakóul. Templomaik és papjaik nincsenek, 's gyülekezeteikben a' czerimoniákat mellőzve zsoltárokat imádkoznak; különben szorgalmas igyekező nép, a' földmivelés- és baromtenyésztésben tüntetvén ki leginkább magát. Deli termetük és csinos ruházatuk által is különböznek a' többi oroszoktól.

Prisepben két, u. m. kath. és evang. egyház létezik, van iskolája is. Kitűnő házai és kertei épen a' Molocsnaparton fekszenek. Ezen folyó neve orosz, 's a' molok tejet jelentő szótól származik. Épen ezt értelmezve nevezik a' tatárok Szűt, azaz tejviz néven. Mint már főnebb említém, egynek tartják sokan ezen folyót Herodotus' Gerhoszával; melly véleményel mindazáltal Eichwald meg nem barátkozhatik, állitván, hogy a' Gerhosz inkább a' Dneperbe folyó Desna legyen [1]). Nem is lehet Herodotusból Gerhoszra magyarázni, mivel világosan Hypacyrisba ömleni mondja; a' mi ha Hypanis vagy a' mai Bug lenne, nem másra, mint az Ingulra alkalmazható. A' Gerhosznál temetkeztek szerinte a' scytha királyok: „*Sepulchra Regum* (úgy mond) *in Gerrhis sunt eo loco, quousque adverso Borysthene navigari potest. Ibi quando Rex Scytharum e vivis decessit, ingentem fossam fodiunt quadratam*“ [2]). Plinius ellenben a' Moeotistó' Buges nevű részébe, (most Sivasch, mitől az olaszok Zabache-ja) mellyet Ptolomaeus Bukos tónak (*Βύχη λίμνη*) hí, ömlőnek állitja Gerhust, így irván: „*A tergo lacus Buges fossa emissus in mare. Ipse Buges a Coreto, Maeotis lacus sinu, petroso discluditur dorso. Recipit amnem Bugem, Gerrhum, Hypanim, ex diverso venientes tractu. Nam Gerrhus Basilidas et Nomades separat. Hypanis per Nomadas et Hylaeos fluit manu facto alveo in Bugen, naturali in*

[1]) Eichwald Ed. Alte Geographie des Caspischen Meeres, des Kaukasus und des südlichen Russlands. Berlin, 1838. in 8. S. 306.

[2]) Herodoti Historiar. Lib. IV. cap. 71.

Digitized by Google

Coretum“ [1]). Megegyez Pliniussal Pomponius Mela, olly különbséggel még is, hogy a' Hypanis nála Hypacarisnak neveztetik: „*Vrbs Carcine: quam duo flumina, Gerrhos et Hypacaris, vno ostio effluentia attingunt; verum diversis fontibus, et aliunde delapsi. Nam Gerrhos inter Basilidas et Nomadas, Hypacaris per Nomadas euoluitur*“ [2]). Illy homályos és ellenkező adatok nyomán a' régi Scythia' ezen vidékének folyamit a' maiakkal egybevetőleg meghatározni kevesbé sikerül annálisinkább, minthogy tömérdek száraz árkok léteznek a' Dneper és Molocsna körül, mellyek hajdankorban szinte nevezetes folyamok lehettek. Csak arra akarom itt figyelmessé tenni olvasóimat, miszerint a' classicus íróknál e' vidékre helyzett Basilida vagy Basilaeus és Hylaeus scytha nép' neve köznépünknél a' bászli és hüle most már gúnyossá vált nevezetekben élten él, olly forma eszmét fejezve ki, minő a' barkó, matyó és palócz nevek' fogalmával jár.

A' Molocsna vagy tatárosan Szüt viz' neve újabbkori, 's hihetőleg a' mongol-tatár időkben keletkezett. Azon vizeket, mellyekből alakul, Prisep körül, főleg a' Takmak is Csinhul patakok képezik, amaz keletfelöl, ez éjszakkeletről folyván, egyesülésük után veszi föl a' Molocsna nevet, és szinte ollyan nevű, az Azovitengertől keskény mart által választott tóba foly. Minthogy itt tünék föl legelőször a' Constantin császártól Lebediába helyzett Chingylus viz; ezen bámulatosan hasonló név' nyomán a' helyszinét kivántam szemügyre venni; mielőtt azonban ezt tenném, a' kőszobrok iránt szereztem értesitést. E' helységben egynél több most nem találtató, az is Siefert német gyarmatos' háza előtt küszöblépcső gyanánt faragványával lefelé forditva létezik.

Chingylus vagy Csinhul viz.

Julius 24-dikén 5 órakor elindulván, a' falu' éjszaki végének tartottam, 's nem sokára a' CSINHUL patakhoz juték, mellynek dobogó fahidján áthajtva állottam meg. A' patak ekkor nem egészen kiszáradt ugyan, de sással és mocsárral tölt vala. Túl rajta akarám tenni a' tájék' megvizsgálását, azonban egy kis óranegyednyi keletfelé lassu haladás után olly sürű köd boritotta el a' léget, hogy az utat sem valánk képessek látni, annál kevesbé magunkat tájékozni, 's az irányunkban közel eső Takmak folyót és várost épen nem szemlélheténk. Nyilván állithatom, miszerint éltemben illy kümeri éjjel vetélkedő vastag ködhomályt nem tapasztaltam, 's lehe-

[1]) C. Plinii S. Naturalis Hist. Lib. IV. cap. 26. ed. Harduini.

[2]) Pomponii Melae, De Situ Orbis. Lib. II. cap. 1.

Digitized by Google

tőnek sem képzeltem. A' környék' terjedelmes látása nélkül kellett visszafordulnom azon törekedve, hogy az utat netalán tévesztve valamelly szárazárokba dőlés által életünket is veszélyeztessük. Szinte azon nyomon nagy bajjal megfordulva, és újban a' Csinhul' hidján áthajtva, 7 órakor Prisepbe jövénk vissza. Ezen patak innenső vagy is jobb oldalán három falu létezik egymáshoz közel és hasonló távulságra, t. i. Neudorf, Alt-Monthal és Walldorf, ez utóbbi híven megfelelvén helyzetének, minthogy ott a' Csinhul valódi mély árokszerü száraz patak, egyedül esőzés- meg hóolvadáskor vizzel megtelő; terjed pedig árkozata éjszakfelé mintegy 4 órányira, keleti oldalánál esvén Otscheretovát orosz falu. A' Takmak folyó, melly keletről csörgedezve egyesül vele, bővebb vizű ugyan, de nem mély's épen Takmakvárosnál nyaratszaka hidas nélkül hajthatni benne keresztül. A' Molocsna' újabbkori neve azon meggyőződésre birt vala, miszerint a' folyam egész kiterjedésben az azt befogadó nagy tóval együtt visele Constantinus' korában Chingylus nevet, és minthogy két patakzatból, u. m. Takmak- és Csinhulból keletkezék, szinte két néven vala ismeretes előtte, t. i. Chidmas és Chingylus nevezet alatt („*In praediica Lebedia, fluit amnis Chidmas, qui etiam Chingylus nominatur*"). Ezen, akkoriban nevezetes folyam azon számosak közé tartozik, mellyek idő jártával vizükben megfogyván, csak régi nevük marada fön: ugyanazért földképeken és irók által eddigelő sehol emlitve nem találtatik. Nevezi a' nép Kurkulaknak is, a' mi úgy látszik, a' tatároktól származott, 's kiaszó tulajdonságáról vonaték. A' Molocsna viz sokaknál maiglan Takmak nevet visel; ekkép nevezi Demidoff orosz hg is Krimből a' nogaiak földére rajta átkelése alkalmával: „*Aprés avoir traversé la Tokmak, petite riviere qui vient perdre ses eaux dans le lac de Molotchnoié, nous ne tardamês point à arriver sur le territoire de Nogaïsk*"[1]). Ezeket tudva, méltán kérdezzük, valljon a' Chingylusnak másik azaz Chidmas neve nem lappang-e a' Molocsna' ezen másik vagy is Takmak nevében? Ha Constantinusnak az idegen neveknél széltében használt metatheticus modorát figyelembe vesszük, csudálatra méltókép fejlik ki egy hasonló név. Im lássuk. Chidmas; olvassuk: Kidmas; a' görög *s* rag nélkül Kidma. Ha ennek első tag-betűit visszaforditjuk leszen Dikma, melly az orosz végbetűjű Takma-k-hoz olly közel áll, hogy azonságát megismerni igen könuyű. Ki kételkedik immár

[1]) Demidoff, Vnyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. pag. 316.

Digitized by Google

aziránt, hogy a' CHINGYLus ugyanaz a' mostani CSINHUL viz' nevével, bele értvén a' Molocsnának alsóbb részét is? Megfelel ugyanis LEBEDIA földnek a' LEPEDIKA nevű pusztaság, melly a' Dnepertől két napi távulságra terjedve a' Molocsnáig vonul épen a' krimeai félszigetnek vagy a' régi Khazáriának fölötte éjszaki irányban.

Égre emelve szemeim, áldom a' gondviselést, hogy nekem hagyta megismerni e' folyamot, mellynek neve után Lebedia' helyzetét immár biztosan meghatározhatom. Örömkönnyekben úszó szemmekkel áldom a' gondviselést fáradozásom e' dús jutalmáért, 's újult erővel vidoran haladok tovább, hogy a' helyzet' ugyanazonságát a' még fölmerülő számosb emlékekkel is bizonyithassam, ez őshazának' holfekte iránt mindenkit fölvilágositva meggyőzhessek.

Prisepből a' Molocsna vizen átkelendő, a' falu' déli részénél állomásozó komphoz hajtottam. Medre ennek szabályos, szélessége mintegy 10 ölnyi. A' kis komp csak hamar átúszott, 's a' túl-partnál lefelé tartva legott Halbstadtban a' mennonita német gyarmatok' főhelyében valánk, melly a' Molocsna' mentin hosszant terül el, 37 udvart, 163 lelket számitván. Megálltam a' faluban, állapotuk fölött a' gyarmatosokkal értekezendő. A' mennoniták sajátszerű hitfelekezetbeliségüktől hivatnak ekkép. Legelőször 1784-ben költöztek Oroszországba, 's a' jekaterinoszlávi kor. megyében telepedtek meg. 1804-ben újabb beköltözésük következett, mellynek épen itt a' Molocsna' bal részén a' nogai tatárok' szomszédságában tauriai kormánymegyében juta hely. 1820-ban nevezetesen gyarapnlt ez és növekedik napról napra. Jelennen 43 faluban, összeséggel 9,600 lelket számlál. Ezen nép, ügyessége, szorgalma és példátlan erkölcsü életmoda által tünteti ki magát; minélfogva vagyonosság tekintetében a' többi német gyarmatoknak jóval fölötte áll. Áldott földü egyvégti bő határukat nyugotra a' Molocsna, éjszakra a' Takmak, délre a' Judzsanlu patakok mossák, mellyek' közében több száraz erek léteznek. Faluik im ezek: Halbstadt, a' kerület' tisztségével, Petershagen imaházzal, Ladekop, Fürstenau, Schönsee, Liebenau, Wernersdorf, Felsenthal, Montau, Tiegenhagen, Schönau, Fischau, Lindenau, Lichtenau imaházzal, Blumenstein, Münsterberg, Altenau vagy Altona, Orlf imaházzal és tanódával, Tiege, Blumenort, Rosenort, Tiegerweide, Rückenau, Fürstenwerder, Alexanderwohl imaházzal,

Mennonita német gyarmatok.

Digitized by Google

Gnadenheim, Friedensdorf, Morgenau, Lichtfeld, Neukirch, Prangenau, Steinbach, Elisabeththal, Alexanderthal, Schordau, Pordenau, Marienthal, ez utobbi 5 a' Judzsanlu patak' déli oldalán; Rudnerweid imaházzal, Groszweid, Pasztva, Frantzthal. 1828-ban ezekhez csatlakozott még 2 új szállitvány, melly tulajdonkép hutteni vallásfelekezetbeliekből alakult. Méltó, hogy ez ipar- és szorgalomban virágzó mennonitáknak Pál czár által 1800-ban adott kiváltságaikat rövid kivonatbau megismertessem. Következő pontokból állnak: 1) Vallásukat szabadon gyakorolhatják, 's azonkivül szertartásaikhoz képest előforduló esetekben a' törvény előtt eskütétel helyett szóbeli igen vagy nem mondásuk mindig érvényesnek vétetik. 2) Minden családnak 65 deszetina haszonvehető föld adatik örökbirtokul, mit azonban az illető elöljárók engedelme nélkül elidegeniteni senkinek sem szabad. 3) Minden, már beköltözött, vagy ennekntánna letelepülő mennonitának szabad a' birodalom városaiban gyárakat állitani 's gyártmányaikat tetszésük szerint elárulni. 4) Mint vagyon tulajdonosoknak szabadságukban áll földeiket minden hasznos czélú 's vállalatú mivelésre forditani, halászatot gyakorolni, sört és eczetet főzni, úgy saját szükségeikre mint eladás végett birtokukon pálinkát égetni. 5) A' mennoniták földén tilos idegeneknek pálinkaházakat épiteni, azokban árulni, hacsak ők maguk haszonbérlőknek nem engedik át. 6) Senki a' mennoniták közől maradékaikra is kiterjedőleg önkedve 's akarata nélkül hadi vagy polgári szolgálatra nem kényszeritethetik. 7) Szabadok és menttek a' kotonaszállásolástól, kivévén ha kommandók vonulnának földükön át, melly esetben az előfogatási szolgálatoktól is szabadok: azonban az utakat tartoznak jó karban tartani 's a' pósta közlekedés' pontosságára közre munkálni. 8) Saját szerzeményeikkel szabadon rendelkezhetnek, tőkepénzeiket attól járó három évi adónak lerovása mellett külföldre vihetik. 9) Minden letelepülő mennonita 10 évig mentt az adótól, annakutánna a' 65 deszetina földtől 15 kopeket fizetnek, szabadok levén mindenegyéb koronai adózástól. 10) Ezen jogok megtartása igértetvén, sértése mindenkinek tiltatik.

A' mennonita gyarmatoktól délkeletnek nehány órai távulságra szinte a' nogai tatárok fölött a' Berda és Abitosna folyók körül létezik vürtembergi 3 sváb gyarmat Neuhoffnungsthal, Rosenfeld és Neuhofnung nevű falukban, mindöszve 500 lakossal, kik separatistáknak hivat-

Digitized by Google

nak. A' mennoniták és nogai tatárok között találtatnak szinte 3 faluban az úgy nevezett molokánok azaz tejevő orosz gyarmatosak, a' duchoborczokhoz némi részben hasonló vallásfelekezetbeliek, 's böjti napokon egyedül tejből álló eledelükről így nevezettek.

Halbstadtban, hogy e' nép' gazdászati szorgalmának gyümölcsét élvezhessem, irósvajat és sajtot vásárlottam; melly utóbbi finom jósága- 's izére nézve az olasz- és svajczival vetélkedik. Az utczán végig jártomban némi udvarban a' pajta előtt egy kőszobrot pillanték meg fölállitva, mit körül szemlélendő, tüsténtott termettem. A' ház tulajdonosa Nikel, Takmakban vette egy ottani orosztól. Anyaga ennek gránitkő, műve jól kivitt; a' mellvasas és sisakos harczfi oldalán szépen kivehető a' púzdrában álló kézijj és függő bárd, ezek alatt keresztben a' görbe kard; jobbon a' tegez, és némi rojtalakú eszköz. Ezen egyetlen az, mellynek hátulsó, alantrészi sima lapján eddigelő szemléltem némi ábrázolást. Két szarvas ugyanis egymásnak szemközt ágaskodva vésetett, mellettük némi hosszú zekés férfi állván.

A' régi Cumania.

Molocsna' vidéke azon föld, melly a' mongol hoditás után, ámbár kún lakosi, mint a' történetből tudatik, az aldunai tartományokba és honunkba költöztek, a' középkori, főleg olasz földirók által sok ideig „Cumania"nak neveztetett. E' divatra nem árt rövid pillanatot vetnünk, miután a' XIV-, XV- és XVI-dik századból fönmaradt földképek állitják elénkbe. Így, Vesconte de Janua (genuai) Péterén 1318-ból: Comania; Parmai Pizziganién 1367-ből: Comania; Pasqualinién 1408-ből: Chumania; Anconai Benincasaén 1480-ból: Chumania; Anconai Hoctomanén 1487-ből: Chumania; Diego Homemén 1561-ből: Cumanya; Messinai Martinezén 1570-ből: Comanja; mindig a' Gazariának jelölt krimi félsziget fölé téve [1]); miből azonban egyebet következtetni nem lehet, mint azt, hogy a' mongol-tatár uralom' korában, jelesen 1266-ban Kaffa, majd Kercs és Tana városokban meg Soldayaban magukat megfészkelte genuaiak a' tartományra azon régi neveket ruházák, mellyekkel hajdani lakosi billegeztettek. Ekként, az általuk Gazariának nevezett Krim már akkor nem vala kazar birtok, még is így használák közirományaikban. Találunk a' mondott földképeken „Varangolimana, Varangolime, Uarangico, Varangido" változó nevet, melly nemegyéb a' most Segalcsuk öbölnek ne-

[1]) Jahrbücher der Literatur. Wien, 1834. I. St. Bd. LXV. S. 8, 9. Cf. Klaproth, Reise in den Kaukasus. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 277.

Digitized by Google

vezett jász-limánnál; továbа: „Jachavia, Cacaria, Zacharia, Jacharia, Varangido agaria, Tocharia" vidéknév szemlélhető, a' mi ismét csak Jasovia azaz jászföld' neve. Van rajtuk „Bacinachi, Babinaco, Paping, Pacinachi, Bacynachi, Basinaque" a' besenyőket előállitó nevezet; merné-e azért valaki állitani, hogy a' XVI-dik században még léteztek a' Feketetenger' martjainál kazarok, kúnok, jászok és besenyők mint önálló nemzet? Mindezek egyebet nem bizonyitanak annál, hogy ezen vidékeken illy nevű felekezetek tanyáztak, általános néven a' mongol becsapás előtt kúnok (Cumani) és palóczok' neve alatt ismeretesek. Igenis, ez volt a' nagy terjedelmü Cumania, mellynek a' XI-dik század elein élt arab Edrisi több nevezetes városokat tulajdonit, minők: Kirah, Narusz, Nusi és Kiniov, ekkép irván le: „*On range au nombre des villes de la Comanie ou pays des Comans: Kirah, Narous, Nouchi et Kiniow. Nouchi environnée de cultures arrosées par une riviere, est située à* 50 *milles au nord de Comania la blanche. De là à Kiniow, ville considerable au pied d' une haute montagne, en se dirigeant vers le nord-est,* 4 *journées ou* 100 *milles*" [1]). Hasonlókat beszélnek az orosz évkönyvek a' palóczokról, a' kúnokkal azonegy nemzetről, több városaikat megemlitvén a' Don körül, például: Csavslyuev, Szugrov, Balin, 'stb. miket csak eltorzitottaknak mondhatunk.

Halbstadtból kijövet keletfelé tartva már póstauton versztoszlopok mellett haladtam, miknek minden negyedike faragott kővel, az ut pedig korlátok közti élő fákkal van ékesitve. Kis fél óra alatt a' 30 házból és 90 lélekből álló Petershagen gyönyörü falucskába juték, honnan szárazárok mellett hajtván, ismét fél óra alatt Ladekop, 27 udvarban 111 lakost számitó falu következett, mellyen túl némi két ölyni magosságu, az ut mellett diszelgő vörös márványgulánál, min két összefogódzó kéz, meg a' mennoniták' itteni határát kifejző aranyozott orosz és német irás áll, megszünik a' mennonita föld. Fél órai hajtás után a' Takmakfolyó' hidjára, 's onnan a' hasonnevű orosz mezővárosba értem, hol csak huzamosb keresés folytán némi görög fogadóban találtam alkalmas tiszta szobát.

Takmak orosz lakosu jelentéktelen mezőváros a' hasonnevű patak' éjszaki, egyrészben déli partján, a' melitopoli kerületben; napontai emelkedése azonban szemmel látható. Van bazarja, azaz számos kereskedő-bol- Takmak város, folyam és halom.

[1]) Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en francais par P. Am. Jaubert. Paris, 1840. in 4. Tom. II. pag. 401.

Digitized by Google

tokkal ellátott házsora, de jeles épület hiányzik, templomai is kisszerűek. Tőle keletfelé négy órányira létezik a' roppant magosságú hires Takmak Mohilla nagy halom, a' mi távulsem emberi mű, hanem a' sikságon fölemelkedett halomszerű magános hegy, lábainál nevezetes kőbányával. Hihetőleg ennek gyomrából vájattak ki a' vidéki szobrok' anyagai. Fő gondot fordíték itt az értesülés nyomán találtató számos szobrok' megtekintése- 's fölkeresésére, következő eredménnyel. A) Letvenak István udvarában a' város' délkeleti részén van 3 darab. 1-ször egy merőben tábla alak, minőt még eddig nem láttam; hosszaságban 5, szélességben 1½ láb. Egyik lapján középtájon görbe kard, annak keresztben helyezve kézijj, mellette tegez nyilakkal töltve. Ezek fölött a' tábla' végén olly forma vésések, mint rendesen a' szobrok' hátulján szoktak lenni, a' mellvas' keresztbe kötött szijjait ábrázolva. Másik lapja a' táblának szinte simára faragott némi czifraságokkal. 2-dik és 3-dik női szobor, 5 láb hosszaságu. B) Letvenaknak átellenében némi sarokháznál kapuoszlopul állitva 1 férfi szobor, 3 láb nagys. 1½ láb széles. C) Kacsics Ludovi házánál a' város' nyugoti részében 2 példány. 1-só férfikép, 4 láb magos. 2-dik női, szintolly nagyságú. D) Kacsics' sorában némi ház' kapujánál 3 férfi szobor. 1-só talapzatig 4½ láb magos. 1½ láb széles, sisakos és mellvasas szép példány. 2-dik szinte olly fegyverzetű, barna granitkőböli; keze csak könyőkig előállitva; talapzatig, melly a' földben rejlik, 3½ láb, szélességben 2 láb. A' 3-dik szinte 3½ lábnyi magos. E) Feder Misko házánál a' város' északi részében egy női szobor köldökirányig látszva, 3½ láb magos, 2 láb széles. F) Kucsubaj Amalko házánál 4 darab; az 1-só férfié, vállban letörve, dolmánya jobb oldalán buzogány, tőr és még valami ismeretlen eszköz látható, 3 lábnyit mér. 2-dik fej nélküli férfi ábra, térdig 4½ láb, hátrészén a' mellvas' köteléki láthatók. Kettő női, szinte fej nélkül, lefüggő emlőkkel. G) Szamilika özvegynél a' város' nyugoti részében a' főutczában egy szobor valyúnak alkalmazva. H) Szinte azon utczában egy ház' kapujánál ágaskép köldökig leásva 3 lábnyira kiálló férfi szobor sisakban, mellvassal, hátul leeresztett három ágban font és a' mellvas' kötelékinél szépen látszó hajjal. Meg kell itt jegyeznem, hogy Dubois franczia utazó' archaeologiai táblajának 3-dik száma alatt a' minemü colossalis nagyságú jeles szobor közöltetik, minek holtaláltatásáról már megrovott könnyelműségnél fogva halgat, Odessában velem közlött, 1820-ban Stemkovszki által vett rajz' utmutatása szerint az Takmaktól egy kis

Digitized by Google

mélfölnyire fekvő Konszkije-Razdori faluban némi ház' kapujánál találtatik. A' rajzoló orosz tudósnak nem levén fogalma a' zeke' két oldalára vésett fegyverneműekről, a' jobb oldali nyillal tölt tegzet és baloldali púzdrába tett kézijjat, ruhaékesség gyanánt látszatik előtüntetni. A' mellvas és kàrperecz hiven rajzolvák az eredeti szép példány után.

Hű részletekben adom a' szobrok fölötti vizsgálodásom rendét 's léthelyük' elsorolását, leginkább azért, hogy tapasztalásim után ha majd egykor honfiaink közől valaki ujabb nyomozás végett ezen vidékekre utazandik, magát minden részben tájékozhassa, 's a' fölkutatás és tudakozodás' idővesztő úgy, valamint kellemetlen foglalatosságától föl legyen mentve. Erősen hiszem, eljövend az idő, midőn az őskornak e' bámulandó művei a' tudós vizsgálodók által élénkebb figyelemre méltatva, a' scytha-magyar népfelekezetek' vallásos úgy, mint műveszi maradványai gyanánt fognak tiszteltetni. A' szobrok' eredete 's mivolta fölötti kérdezéseimre az itteni nép is, egy szájjal a' kurgánokróli hozatásukat és kővé vált régi emberek' tartalmazását vallá; melly utóbbi babonás hiedelmüket gyakorta ollyatén balga kérdéssel adák elő: valljon mit vétkezhettek ezen szerencsétlenek?

Julius 25-dikén 4 órakor indultam el Takmakból, hidat mellőzve hajtván át a' patakon. Délnek vett irányomban nem sokára egy magos halom körül tömérdek hantok tünének föl. Fél óra múltával már Fürstenauban valék, mindig a' Takmak' völgyében haladva 5 órakor Kutert (tanya, szállás vagy major neve) érénk, hol üveggyár is létezik, majd gyümölcsös nagy kert; 5½ órakor szinte völgyben fekvő Schönsee faluban hajtánk keresztül. Ezen mennonita helységek mind egymáshoz hasonló typusuak. Széles utcza, házakkörüli veteményes- és gyümölcsöskert, sárgavörösre festett szép keritès ismertető jelük, mindenütt bőség és vagyonosság ipar- és szorgalommal párositva mutatkozván, melly a' steppék' eszméjével ellentétben e' környéket paradicsommá varázsolja. Milly nyeremény, minő áldás ez a' czár' óriási nagyságú de polgárisodásban gyermekkoru birodalmára! kiki bámulattal szemlélheti. Az utóbb nevezett faluban 2 0ház 121 lélek. Egy óranegyedre ismét Liebenau következett, 24 ház- és 82 lélekkel, majd Wernersdorf, hol 30 ház 's 93 lélek. Mindezen falvak a' Takmak' völgyében fekszenek. Reggelizés végett megállitván ennél, ¼ órai késedelem után keletnek tovább haladva, e' falu körül újban tömérdek hantokat képző apró halmocskák mutatkoztak. Az aggkornak ezen

Digitized by Google

rejtélyes művei épen ollyanok itt is, mint Prisepuél, meg Beszarábiában 's több már följegyzett helyeken. Távulabb e' halmocskáktól quartzkő rakás épen a' szárazér mellett. 7¼ órakor utunktól jobbra megint két kisebb halmot találtam, majd reá ezer meg ezer aprócskát, egész le a' völgyig balra terjedő csoportban, mintha temető helyi sírhantok volnának kerek alakban. Ezután ¼ órai távulságra baloldalon kuterek a' szük völgy' köves szakadatánál, jobbra mégis halmocskák' sokasága. A' föld' fölső rétege itt már fekete homok, alul, a' partok' megszakadásiból kivehetőleg kőszíklás. 7¾ órakor le a' köves patak' völgyébe, majd a' folyón hajtánk keresztül, hol már nem valánk többé a' mennoniták' határában. E' részen is láthatók még dombocskák, közben néhol kőszikla ormok. 8 órakor két kuter tünt elő a' pataknál, mig reá egész hosszú sora a' mondott kutereknek. 9 órakor leszálván kocsimról az előttünk fekvő Cserniovka falu' szélin egy nagy halomnál, azt, és netalán a' házaknál levő szobrokat kipuhatolandó. Keresésem eredménye ez lőn: A) Matyusevics Fülöp házánál a' főutszában kapuoszlopul áll némi ékes mű a' fegyver darabokat domborúlag előadó, jobb oldalon ugyanis tegez vagy nyiltartó, és fésű alaku eszköz, balon: kézijj, kard, két ágban lelógó szarszám, hihetőleg korbács. Nagysága térdhajlatig 1 öl, szélessége 1½ láb; kemény sziklaanyag. B) Noczius Iván' amannak általelleni udvarában, nőszobor, barna kemény kőből, szinte 1 öl magos, 2 láb széles. E' hosszú falut, melly a' Takmak nagy halom' tövétől délnek fekszik, délutáni 2 órakor elhagyván, mindjárt újabb halmot értem, 1 óra mulva ismét 6-ot közöttök aprócskákat, kuterekkel megrakott völgynek közeldében. Nem tartóztathatám magamat ezek' vizsgálatától, de sajnálkozásomra egyebet rakásba hányt köveknél nem találtam rajtuk. 4 órakor Versina Takmak nevű patak irányában huzódó völgyben Cserniovkahoz tartozó számtalan kuterek sorozata került elénkbe, miknek egyikénél a' garád-akol közepén 6 lábnyinál magosabb fejnélküli, barnás granitkőből faragott férfi szobor vala fölállitva, melly a' marhák' gyakori hozzá dörgölödzésük miatt fényló simaságban tűnt elő. Innen a' patak' fás völgyén, hol két ér szabad egybe, keresztül hajtánk, menendők Popilka szinte hosszú völgyi falu alatt jobbra, találkozva e' már ismét fekete földü térségen számos, jelesen 9 csoporti halmokkal. 7 óra tájban egyik lovunknak baja támadván, szüntelen lépve haladtunk elóre esteli 10 óráig, midőn is Bresztova falut értük a' Berda-Bresztovai folyó' völgyében.

Digitized by Google

Julius 26-dikán korán reggel, mig kocsisom a' ló'orvoslásával ve- Bresztova.
szödék, bejártam Bresztova' utczáit a' már e' vidéken nagy számmal találtató szobrok' fölkutatása végett. Itt találtam A) Brokhim Bokhimics házánál a' falu' középtáján kapuoszlopul némi szépen formált sisakos, szem, orr- és bajuszban jól kifejtett művü szobrot, mellynek hátul három üstökben hosszan lefolyó haja élénken állitatik elő. A' földből kilátszó része ennek köldökig 2½ láb, szélessége 1½ láb. 2-dik szinte szép granitkő férfi szobor, 4½ láb magos. A' 3-dik és negyedik női, mind kettő 4½ láb nagyságban. B) Sustag Iván házánál a' falu' szélin, kapuoszlopul egy darab, mellyen azonban a' sisakos fejen kivül egyéb nem vala kifaragva, 's igy merőben táblát ábrázola. A' földbe eresztett részig 4 láb. szél. 1½ láb. vastags. 9 hivelk. 2-dik férfi szobor fej nélkül. Az itteni lakosoktól értém, miszerint a' Berda folyó mellett alább 1½ mföldnyire fekvő Nikolaevka faluban épen a' nogaiak határszélin, Mariopolból Krimbe vezető országuton több százra menő szobrok léteznének. Innen 9 óra tájban távoztunk el délnek, mindjárt kiindulásunkkal halomcsoportozat tűnék föl, rea pedig a' hantok' ezernyi sokasága következett, közben a' Berda folyótól keletnek irányzott nagy halmokkal. Egy órai haladás után 3 nagyszerűt értem, majd reá ismét 4 következett. 11 órakor a' Berda folyamon hajtottunk át. Ez Berda folyo.
itt szélesen terült medrü, allja kövecses, szine kristály tisztaságú. Átkelésünk után jártút nélkül haladván egyenesen délfelé, czélunkat annyiban veszténk, hogy alkalmas nyug- és eresztő pontra nem juthattunk, mig nem délutáni 1 órakor a' jaltai görög gyarmatosok kuterénél, melly Kasovata nevű tóalaku pataknál fekszik, kiereszténk. Ezen tanyának garádaklainál legott szemembe tűnt egy sögléttámaszul alkalmazott 6 lábnyi nagyságú szobor. A' majoros értesite, hogy mind Jaltában, mind Mangusban és a' többi szomszéd 24 görög-arnaut (albániai) gyarmatokban tömérdek szob- Görög gyarmatok.
rok találtatnának. Ezen görög gyarmatokról meg kell jegyeznem, miszerint Mariopol körül Kalcsik és Badui patakok közt az Azovitengerig nyúló termékeny térséget birják; vallásukra nézve görögök 's magukat is annak vallják, de nyelvük ozmanli török. Rumeliából költöztek 1779 körül.

A' jaltai kutertől d. u. 3 órakor Mangus felé vettem utamat kelet- Mangus.
nek tartva; nem sokára itt is keleti irányban vonuló halmok mutatkoztak, majd némi száraz patak' völgyéhöz értem, hol az országutat verszt-

Digitized by Google

ágasok- és a' már tudva levő kőoszlopokkal ellátva tapasztaltam, 1½ óra alatt oda el is jutván. Itt a' szállóda' udvarában azonnal szemembe tűnt egy vályúnak alkalmazott férfi szobor, durva mű ugyan, de kemény granitkőből; úgy az átellenben levő ház' kapuoszlopául állitva egy másik. E' marhatenyésztő nép' közepette tejet vásárlandó, nehány házhoz menék be, főleg azon czélból, hogy nyelvük iránt, miről már eleve értesültem, tapasztalást szerezzek. Valójában ozmanli nyelvet beszélőknek találtam őket. Arczvonaluk és termetük valódi görög eredetet tanusit, nyelvük azonban megczáfolja az illy származást. Egykoron Albániában laktuk és óhitük vonhatta magaután a' görög nevet. A' kérdés mindazáltal huzamos kutatások következtében dönthető el. Valamint az oroszok, úgy ezen nép is a' tejfölnek vajjá készitését nem értik 's nem gyakorolják, azért a' nagy mennyiségben gyűjtött tejet fölöstől költik el, vagy megforralva beoltván, turót készitenek belöle, sajt csináláshoz sem birván ügyességgel, melly iparágat kizárólag a' szomszéd német gyarmatosak űzik nagy haszonnal. E' városkának tatár eredetű neve jegyzendő még meg. Ugyanis azok egyik felekezete hivatott mangucs, mangut vagy mangupnak. Most is ekkép nevezik a' kalmuk-mongolok a' tatárokat. A' krimi félsziget' egy része nevezteték egykor Mangopiának.

Czigányok. Az e' táji faluknál elvonultomban uton utfélen többizben láttam czigány csoportokról teendek már egypár szót. Ezek szakasztott olly typusuak 's életmóduak itt is, mint hazánkban. A' férfiak általában lókupeczok 's ha szerit tehetik, harácsolók; kolompár és kovács-mesterséget űzők. Neik jósolás- meg varázsolással csalják a' tudatlan népet, vagy érczkeverékből gyűrű 's egyéb csecse-becse műveket árulgatnak igaz anyag helyett; sőt a' nogai tatár falukban duda, dob, síp, czimbalom zeneeszközökkel ide 's tova kelve, a' nők látványszerű tánczokat járnak csekély adományért. Gyermekeik itt is meztelen purdék. Vallásukat a' körülményekhez alkalmazva nyilvánitják; oroszok közt óhitűek, a' tatároknál izlam követői. Egymásközt hindu eredetű jargon nyelvüket beszélik.

Mangusból 6 óra tájban kiindulván, a' tengerpart' irányában haladva, jobbra 's balra halmok' területe között póstauton vala menetelünk, mellynél a' verszteket jelölő karók közt helyenkint régi kőoszlopok is szemléltetnek. Több dombos és völgyes részen vitt keresztül utunk, 's a' föld, merre csak szem lát, fátlan és buján termű fekete, de már nem olly róna,

Digitized by Google

mint főleg a' Dnepertől fogva meghaladott. Két órai hajtás után balra és jobbra, éjszaktól délnek egész a' tengerpartig vonuló halmok' sorát értem, majd utamtól jobbra egy dombhasadatnál szépen látszék a' tenger' sikján úszkáló hajó mintegy óranegyednyi távulságra. Midőn jobbra és balra két halmot hagytam el, 8 órakor Mariopolba hajték be.

Mariopol és Kalmius folyó.

Mariopol az Azovitenger martján Kalcsik kis, és Kalmius nagyobb folyamnak abbai szakadásánál görögök által 1779-ben épitett város, mintegy 4000 lakost magában foglalva. Kereskedése, ámbár nem olly élénk és nevezetes, mint a' többi tengerparti városoké, a' steppei gyarmatokra, mellyek terményeiket jobbára ide hordják, jótévőleg hat, mert olasz- és dalmátországi hajók itt számosak rakodnak gabonával. A' tőle keletre tengerbe folyó most emlitettem Kalcsik viz azon történetileg nagy nevezetességü patak, mellynek közelében 1225-ben az oroszokkal együtt harczoló kúnok-, vagy orosz és lengyel krónikák szerint palóczok' táborát legyőzvén, egész Magyarországig futamiták a' mongolok. Kaleznak is mondatik; és minthogy az érintett krónikákban Kalka néven fordul elő, sokat tépelődtek az irók ezen folyam' hol létén, nem tudván meghatározni. A' sz. pétervári academia' Klaproth részére 1807-ben adott utasitásának palóczokróli értekezésében áll: *„Endlich gingen die Verbundeten* (Russen und Polowzer) *über den Flusz Kalka, dessen Lage nicht mehr bekannt ist, und es kam am* 16. *July* 1225 *zu einer Schlacht, in welcher die Mongolen Sieger blieben“* [1]). Kalka folyó.

Dlugossnál Kulozanak mondatik, mi már a' Kalcsik névhez közelebb vezet. Hammer helyesen határzá meg, midőn ekkép nyilatkozék: *„Fluss Kalka, itzt Kaleza in der Statthalterschaft Ekaterinoslaw, nicht ferne von Mariopol“* [2]). Ezen viznek csak árka nagy, de nyaratszaka úgy kiaszik, hogy néhol száraz lábbal is átgázolhatni. Hosszasága alig terjed három mfölnyire.

Kőszobrok.

E' városban szobrok' kutatása alkalmával bámulva látám azokat földbe sárba süllyedve utczán heverni. Föltünt A) a' tengerpartnál álló makarónigyár' kapuja elé illesztett két példány. Egyik férfi szobor, 5 láb, másik női 4½ láb magosságú, a' leásott talapzaton fölül. Emennek orra helyén valaki által pajkosságból lyuk vésetvén, elcsúfitatott; amannak feje' előrésze némi erőszak által hihetőkép nem régiben letöretvén, ez elvált da-

[1]) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle, 1812. in 8. 1. Bd. S. 57.
[2]) Hammer-Purgstall, Gegsch. der gol. Horde in Kiptschak. Wien, 1840. in 8. S. 88.

Digitized by Google

rab még akkor is ott hevert. A' bajuszos szép példány töredéket kendőbe takargatva legényemmel szálásomra vitettem, Kairban szerzett egész fejjel együtt hazámba, az academiának küldendőül. Kaukaszi alkat, arányos vonások és bajúsz tünnek föl rajta. Ezt rajzban is láthatja az olvasó. B) Ugyanazon tengermelletti utczában beljebb a' városban nyugotfelé némi ház' szegletén kivül fekszik egy női szobor feketés granitkőböli, 5 láb nagyságú. C) Tovább menve a' déli vagy tengermelléki végsoron, egy szinte olly nagyságú. D) Beljebb éjszakfelé némi alacsony ház' szögletén csonkitott férfi szobor. E) Amattól nyugotra fekszik egy másik, talapzattal együtt 1 öl hosszaságban. F) Külebb ettől 3 lábnyi férfi szobor. G) A' város' nyugoti részén levő templomnak átellenében házszögletnél fővel lefelé ásva, 3¼ lábnyi, melly annyiból kitűnő: hogy dolmánya nem hosszú, mint rendesen a' többinek. Mindezek a' legkeményebb quartzkőböliek, 's elárulják a' dnepermellékiektől bányájukra nézve különböző voltukat; némellyek sárga és vörös szint játszanak, holott amazok általában fejéres azaz mészkőből készülvék. Fölötte nagy számban tűnvén föl márcsak az utczákon is e' csudálatos régiségek, benn az udvarokban és kinél létük iránti kutatással 's rajzolgatásukkal fölhagytam, ha csak valami szokatlan nem fordult rajtuk elő. Meggyőződtem itt arról is, hogy czerekre mehetnek e' környékeken a' megmaradattak száma. A' mi leginkább búsitott, az vala: hogy egyen sem találhattam bár minő irásjellemet; és mindazok, kik efféléket állitólag ezer számu példányban is láttak, valamelly betű' nyomát rajtuk szemlélhetni tagadák. Már ezután csak arra terjesztém ki különösen figyelmem, hogy meddig terjed el a' szobrok' valódi hazája. E' kérdést illetőleg mindenhol gondosan beszedtem a' jártas-keltes egyének' értesitését. Itt aziránt nyertem világositást, mikép a' környéken levő kurgánokról hozattak be, leginkább e' város' megtelepitése alkalmával, mellyeken, mint eredeti helyükön én már egyet sem találtam épségben és sértetlenül. Azon szomoritó hirt is ismételve hallám e' városban, hogy a' nagyobb épületek alapjaihoz illy szobrok, ha kisebbek vagy könnyen törhetők voltak, széltiben használtattak ekkoriglan.

Kvasz ital. A nép' élésmódja közt igen föltünő itt az úgynevett kvasz-ital' árulása. Ez nem egyéb cziberenemű, kovásszal vagy kenyérrel savanyforrásba hozott viznél, mellyet az oroszok szomjuság- és nyári tikkasztó hőség' enyhitésére inni szoktak. Megkóstolám, de bizony ízét és szagát olly csics-

Digitized by Google

csedtnek találám, hogy e' kóstolón túl soha kedvem nem kerekedett belőle részt venni. Kalandozásimban többször ötlött szemembe a' nőknél fölötte divatos arcz- és hajfestés. Olly pirosak, mint rózsa, olly fekete hajúk, mint bogár, ha sáppadt bőr és vörös haj lappang is a' máz alatt. Görögöktől szivárgott bizonyára ezen, az orosz fajú népeknél nem tapasztalható, de az oláhoknál is kelendő alakossági hiu divat.

Nyomozódásim közben olly örvendetes tudósitás lepett meg, miszerint e' várostól 40 versztnyire (6 mföld) levő Bestas (ötkő) néven ismert magos ormok' tetején némi olvashatlan irás legyen a' sziklába vésve, mellyet senki olvasni 's megfejteni nem tudott eddigelő. Mindazért, hogy a' természet' e' vulcanicus művét, miről még utazóknál nem olvastam, de az itteni lakosok csudálatos alakjáról sokat beszéltek, láthassam, mind pedig főleg az olvashatlan irás' lemásolása okáért elhatárzám magam oda kirándulást tenni, egy napi fáradsággal azt végbevihetőnek értvén. A' steppei népnek ezen hires öt orma (b e s: öt, t a s: kő, török-tatárul) fekszik a' Kalcsik és Berda folyam közt, mintegy középtájon, a' Mariopolból Jekaterinoszlávba vivő országuttól egy órányira.

J u l i u s 28-dikán reggeli 8 óra tájban lón indulásom. Egyenesen éjszaknak tartva, nem sokára jobb felöl egész halomvilág, 3 nagy és több kiseb bekból álló, északnak terülten vala előttem. 9 órakor ismét 4 szép kerek halom egymás mellett, majd ismét annyi a' boldog fekete földű messzi térségen. 10 órakor nyugot felé vonuló némi halomsort, 11 tájban pedig K a l c s i k orosz falut értük el az ollyan nevű patak' egyik árkánáli völgyben, mellynek töltésén átkelve a' szemközt talált porosz gyarmatosaktól e' vidékről bővebb ismertetést szereztem. Ép ezen tájon ugyanis 25 német, úgynevezett porosz- és mennonita faluk léteznek, mellyek közől 12 órakor a' mennonitáktól lakott B e r g t h a l nevűt értük, csinos hiddal ellátott zárgát fölötti magosb téren. Elhagyván ezt, a' már többször emlitett kisszerű halmocskák' ezredeit találók, mindig a' legjobb fekete földü, gazdag buzakalászokkal boritott térségen haladva, egyenesen az előttünk büszkén emelkedő öt sziklaorom felé hajtván, minek alljához ezernyi apró és egymáshoz egyenlő távulságra fekvő halmocskák között az orom lábánál kigyózó B a d u i patak' egyik ága mellett d. u. 2 órakor álltunk meg. Kieresztvén kocsisom a' szabad mezőben, én legényemmel az ormok' keleti lábánál csergedező patak' mélyes árkán leereszkedtem, onnan nézvén föl a'

Digitized by Google

Bestas vagy Ötkő hegy.

borzasztón szép sziklák sziklájának tetejére, melly a' sík magányból távulabb, ámbár csak öt darab kőnek látszik, valósággal azonban hegyi nagyságú, őskori vulcanicus eredetű meredek szikla torlasz ollyatén alkatással, mint Beszarábiában a' Duna' sikjánál, jelesen azon folyam melletti Reni nevű város közelében találtatik, melly szinte rónából mereven emelkedett, de ezeknél jóval kisebb, mert 10 ölet magosságban és 40—50 ölet átmerőben alig halad meg. Valójában öt különbözőnek látszik ugyan távolról ez, de közelről némellyike, különösen a' két keletiebb azonegy alapzatú 's csak csúcsában elvált. E' sziklatorlaszokat megjárni, gondolám, nem kis munkába telendik. Legyen meg, csak az emléket szerencsésen föltalálhassam. A' patak' legkeskenyebb részét fölkeresve legényemmel rajta át lépdelvén, őt a' hegy' menedékes déli oldalánál vesztegleni parancsolám, honnan engem a' tetőkön munkálódót láthasson, és jeladásomra közelitsen hozzám. Zajgó érzelmek súlyai nyugtalaniták keblemet e' puszta magány' közepette, megvallom; mert legényem már Odessábau gyanussá vált előttem, 's hűtlenségétől méltán tarthattam. A' gondviselésbe bizva, mindazáltal hozzákezdettem a' meredekek' mászásához. Három oromnak járám már össze csudálatos torlasztással egymásra fektetett szikláit, miknek némellyei olly rendesen boritvák, olly szabályszerűen helyezvék össze, mintha emberi kezek sírkő gyanánt halmozták volna egybe valamelly óriási hős' tetemeinek fedezéséül. Festő és költő jöjjön ide e' művek' borzalmas szépségét a' képzeletnek elevenen átadandók. Én mindezekhez nem értek, csak a' régi emléket iratával sovárgom kifürkészni. Elvégre a' negyedik nem legnagyobb oromtetőn egy magánálló kerekded nagy szirt oldalon, midőn már az idő alkonyodék 's a' pernyedezni kezdett essö pedig nyári öltönyömet csajhossá áztatá, rábukkantam némi bevésett irásra, de fájdalom és csalódás, első tekintetre legott kyrill betűkből szerkezettnek találám, annálfogva orosz nyelven készültnek, miről a' mellette vésett 1828-dik évszám csak hamar megis győzött. Hogy puszta kézzel innen ne távozzam, sőt bizonyos jelét birhassam az ormokon, mellyeket nyugoti utazó alig ha még lábaival tapodott, kutatási működésemnek, az öt sorból álló iratot híven lemásoltam, később Taganrogban és Odessában orosz tudósokkal közöltem is. Tartalma Gábriel nevű, némi orosz püspök' ott megfordultát nyilvánitja. Az évszám azonban későbbi. Fáradozásomnak azonban a' topographiára nevezetes eredménye lőn az által, hogy az orosz krónikákban emlegetett, de eddig-

Digitized by Google

elő holfektéről nem ismert kipcsáki Beschdesch nevű régi tatár városnak épen e' ponton léteztét meghatározhattam. Az orosz évkönyvek tanitják 1346-dik évre, miként a' cholera nevű mirigyhalál, melly később fekete halál név alatt egész Europában dúllongott, Kipcsáknak Asztrakán, Szerai, Ornacs és Besdes nevű városait elpusztitá. Hammer ezt, Karamsinnak (IV., not. 238. S. 147.) véleményére támaszkodva, valószinűképen (wahrscheinlich) de hibásan a' Volga' ágazatánál levő Wesedew nevű Jenotaewsk alatti falura tűzi [1]). A' név maga, és az ötkő mellett keletre elterülő ezernyi halmocskák világosan beszélnek e' helyen egykor terjedelmes tatár ülés (Ulus) voltáért. Hét óra hosszáig tartott keresketésim után a' jöveteli uton vissza térve, 11 órakor ismét Mariopolban voltam. Fölséges látvánnyal gyönyörködtete az épekkor teli holdnak a' csendes tenger vizén végetlen messziségben visszatükrözött tűzoszlopa, midőn már közeledtem a' város' környékéhez; olly lélekemelő bűvös jelenet ez, minőt festői ecset, költöi toll érzelminkben előidézni nem képes, mellyről fogalmat adni emberi mű elégtelen.

Julius 29-dikén Mariopolból reggeli 7 órakor indultam el éjszaknak tartva, hol a' város' kül részén a' nagy templomnak mintegy átellenében jobbra némi nagy halom áll. Fél óra multával már a' Kalmus vagy Kalmius éjszakról egyenesen a' tengerbe folyó vizhez értem. E' folyamnál legott Constantinustól a' besenyők' Don- és Dneperközti folyóinak sorában megemlitett Almata viz, mellynek csak elrontása lehet a' Kalmus, Almus vagy Almás levén véleményem szerint eredeti neve. Ennek kompján Akker József schweitzi fival találkozám, egy jártas keltes gépészszel, ki a' túlparton fekvő Kazeratyina nevű kozák faluban tartózkodik, jelennen az itt igen kelendő asztalos mesterséget gyakorolván. Meghivását örömest elfogadtam, hogy tőle ismeretimet e' vidékről gyarapithassam. Rövid idő alatt partra érvén, 's onnan egyenest keletnek tartva, 8½ órakor Kazeratyinába jutók. Köszobrok után tudakozódván, épen Akker' lakásánál, melly az uraságháza' irányában éjszaki sarkon esik, a' kapuoszlop mellett álla czombig leásva egy bajuszos szép szobor, mellvassal ábrázolva. Ezt is lerajzolám. Továbbá ennek átellenébeni ház' ereszetc alatt arczal földre boritva egy másik. Akker állitá némi házudvarán 4 példánynak létét,

[1]) Hammer, Geschichte der Gold. Horde in Kipcsak. S. 305.

Digitized by Google

valamint azt is, hogy a' Taganrogba vivő ut mellett jobbra 12 versztnyire van egy mohilla, hol Kirtz, hannoveri származásu tábornok' sirja szemlélhető, azon szinte 8 jeles szobor találtatik, ha még el nem vitték. E' helység' nevéről eszembe jutván a' kazarok, úgy vélem, nem ok nélkül gyanakszom, hogy róluk maradt elnevezése, miután ezen vidékek egykor nekik hódolának. Megválni akarván a' becsületes schweitzitól, még azon meglepő különös szivességgel viselteték irántam, miszerint a' rövidebb mellékut' kimutatása végett fölülvén kocsimra, jó távuldad kisérőm lőn. 10 órakor történt elindulásunk, és nem sokára a' tengerpartnál hajtva, a' póstautat félre hagyók. Egy órai haladás után Dolenszka nevú kutert értük el; 12-kor Kirpicsova falut, melly a' tengernél némi völgy' keleti részin fekszik, Mariopoltól 30 versztnyire (4 mfd). Itt is, mint értesültem, az uraság' udvarában a' steppékből hozott négy szobor van fölállitva. A' halmok ezen környéken már ritkábbak. 2 órakor Piszmenova szinte tengerparti faluhoz jutánk, hol kieresztvén, a' rettentő hőséget három órai húzamos veszteglessel kerültük ki. Már itt szobroknak nem találtam nyomára, valamint az innen félórányira fekvő Csipletkova faluban sem, ambár két nagy halom áll mellette. 6 óra tájban jobbra és balra halom, utánna a' tengerig terjedt sásos mezejű nagy völgyet értük, mellynek mocsárán nagy bajjal gázolhatánk át. Innén szabadulván, a' tengert kissé félre hagyók, a' közben levő nagy lapályon vivén keresztül az ut, ép a' tengernél fekvő I. Platova kis faluig. Ezután is mindig a' tenger mellett haladva, 's nehány érszakadatot, lapályos, majd partos helyeket érve, de halmokat épen nem látva, 8 óra tájban egy nagy térű völgyön hajtók keresztül, hol merő vadűrőm 3 lábnyi magosságra nőtt, boritá a' tengermellékét; aztán egy nagyobb térséget értünk, mellytől balra emelkedett föld látszik. Majd reá a' tengerbe ömlő Elancsik folyó' hídja következett, azon túl a' hires Platov tábornok' családi jószága Platov falu, hol kitünő urilak és kert diszesiti a' helységet. A' fogadóba betérvén, tüstént nyomozódtam a' vidéken levő kőszobrok iránt; válaszul azonban olly világositást adának, hogy e' helyütt épen nem, csak egyedül a' görög gyarmatokban fordulnának elő legszámosbak, minthogy azok régebben itt települvén, a' kurgánokról nagyobb részint behordák. Tehát a' mivelt görög nemzet ivadékának vandalsága pusztitá el főleg azon őskori emlékeket, mellyek annyi barbár népek' uralma alatt épségben megmaradának isten szabad ege alatt! Nem; ezek, mint már mondók, nem valódi görög származásuak.

Elancsik viz és Platov falu.

Digitized by Google

Julius 30-dikán Platovból reggeli 5 órakor kiindulván, mindjárt halomsorozatra bukkantam, majd reá fél órányira 4 kissebbre, a' tengerpartig vezetőre. Egy órai haladás után a' számos halásztanyákig terjedő porondos-sásos térségbe érénk, mellyen keresztül jutván, homoktengert kelle lábolnunk, aztán értük a' völgyön átfolyó Mius vizet. Ezen folyó elég széles, 's két kötéltől vezetett komp viszen rajta át, melly kelőtől balra Vavaczav falu esik. Hosszudad várás után 7½ órakor indult meg az uszó híd, és egy óranegyedbe telt parthoz jutása. A' folyó' torkánál tulsó részen látható némi elhagyatott Szemenszka nevű török erősség négyszegü földsánczal, a' folyóban pedig szigetecske. Innen völgybe lejtvén, 8½ órakor Varvaczev falut találtuk, kieresztésünk helyét, hasonlóul kószobrok nélkülit; honnan 2 órai késedelem után elindulván, 12 órakor jobbra és balra kuterek (tanyák) tüntek föl a' sikon; utánnuk éjszakra vonuló halmok ismételve; reá következett Berindatyin falu, ezután szinte ollyan nevü 2-dik. 1 órakor Pacsmanova, majd Mitratyina, a' tengerparton pedig halásztanyák sokasága, mik már sürübben a' fás vidéken mutatkoztak, továbbra pedig kertek valának láthatók. A' tengerparti halászgunyhók nem sokára sorházakká alakulván, midőn már szélmalmokkal is ötlének föl, végre terjedelmesb kertek között elhaladva 3 órakor a' történeti nevezetességű Taganrogban valánk. Az ó piaczon vagy bazároni görög szállódában foglalék helyet, e' rekkenő meleg napot mind végig hon töltvén.

Mius folyó és Szemenszka vár.

Taganrog hires kereskedő város az Azovitenger' éjszak-keleti véginél a' Don' torkolatán innen. Számlál 13,000 lakost; van 7 orosz és 1 kath. temploma, gymnasiuma és kerületi tanódája, 44 gyára, szinháza és nőnevelő intézete, 2 nyilvános kerte. Lakosi közt számos görög és zsidó. Mindezek' úgy a' város környékének átszemlélését és a' régiségek' nyomozását más napon nem késtem munkába venni. Legelőbb is Draskovich osztrák vice-consult kerestem meg ut- és ajánló levelemet bemutatandó. Ez egy becsületes dalmata Raguzából, ki maga is gabnakereskedésben élénk részt veszen. Általa, úgy segéde Lazarovich János, egy tudományosan mivelt fiatal dalmata által szives résztvéttel fogadtatván, iránt ami különös figyelmük hálás visszaemlékezés' nyilvánitására kötelesnek. Náluk, mint a' többi azovitengermelléki consuloknál is a' hivatalos nyelv olasz, de a' franczia-ban is alkalmasint jártasak. A' városi viszonyok- és nevezetességei' isme-

Taganrog.

Digitized by Google

retébe avatandó, Lazarovich elvezetett azon házba, hol Sándor orosz czárnak halálozása történt. Tudjuk az európai újabb eseményekből, miszerint Taganrog a' most nevezett czár' 1825-ben novemb. 19-dikén itt történt haláláról hirült el leginkább. A' város' belsejébeni igénytelen szögletház ez dél- és nyugotra nézö szárnynyal, melly az előtt némi kereskedőnek volt sajátja, most már a' császári családé. Kivülről nem mutat emeletest, de lakszobáiba lépcsőkön történik a' följárás, alul is osztálya levén. A' ház előtt két dóni kozák áll őrt. Déli alszárnyában a' kozák főtiszt tartozkodván, hozzá járulánk legelőbb, hogy az ereklyéül őrzött szobák' megszemlélésére engedelmet nyerjünk. Az elég alacsony teremek' elsőjében, hol a' czár' halálos ágya létezett, most kőparalelogram áll, ennek lapjain érztáblák, miken Sándor' orvosától és haditiszteitől környezett halálos ágyban fekvése adatik elő dombor műben. A' mellettei nagyobb terem örök időkig kápolnául alkalmaztaték. Sokat irt Sándor haláláról pro et contra az akkori journalistica, sőt röpiratok is jelenének meg az europai közvélemény' igazolása- vagy megczáfolására: de egy helybeli tény nem hagy kétséget maga után kiszámitott halála fölött; olly tény, melly Taganrogban minden lakos' hű emlékezetében él mai napig. Halála előtt kevéssel a' városi ebek' számtalan falkája a' ház' közelébe seregelvén, rendkivüli orditást 's borzasztó vonyitást követének el. Hasztalan volt maguk a' hadi főtisztek által töltött fegyverreli üzés, rájuk lődözés. Hogy botrány ne következzék ez iránt a' népben, a' pópák arra magyarázák szószékből e' különös jelenetet, miszerint a' természet maga elbusulván a' nagy czár' haldoklásán, még az oktalan állatokban is nyilatkozik. A' természetbuvárnak maradt fön az ebek' éles szaklásából eredményt huzhatni, az óramutatót ezek szerint tisztán láthatnia. A' czár kimúlt, 's „áldott" melléknévvel billegzi az orosz historia személyét. Megtekintém az úgynevezett jerusalemi téren gránit talapzaton álló kolossalis ércz szobrát is, valamint fél mföldnyire a' tengermentin levő parkot, hol a' Dontorkolat- és Ázsia felé nagyszerű látványt nyujtó némi pont arról nevezetes: mivel Sándor czár itt léte alatt gyakorta szemlélődött azon helyen titkos bánatiba merülve, a' haláltól örök némaságba burkolt előérzettel. Mit fog Clio följegyezni a' késő ivadéknak tudandóul az európai eseményekre olly roppant befolyással birt fejdelemről? még alkalmasint rejtély előttünk.

Kőszobrok. E' városba érkezésem alkalmával az újbazár' némi szögletháza sarkán

Digitized by Google

egy földbe állitott kőszobrot vettem észre; elmenék annak és netalán még más fölmerülőknek vizsgálatára. Ez nyakgyöngyel és kerek függővel ékesitett női kép, feje kendővel boritott, valamint rendesen a' többi női szobrok kifaragvák. Anyaga kemény gránitkő. Tudakozódásim után kisült, hogy a' ház Krszanov nyugalmazott kozák ezredesé, kinek udvari kertében is létezik hasonló mű. Bemenvén udvarába és csakugyan láték az első udvar' kertében kőtalapzatra magosan fölállitott barna kőszobrot. Hogy ezt közelebbről láthassam, a' cselédek utasitása szerint magával a' házurral kelle szólnom, ki épen a' második kertszerűen rendezett udvarban sétálgata. Az öreg tiszt francziául üdvözlése után bővebb beszélgetésbe kerekedett velem. Németül is szólott, ámbár hibásan és tartózkodva. Emlegeté egykor Magyarhonban jelesen Posonban létét a' franczia hadmenet alkalmával, mi több, magát eredetre nézve franczianak vallá. Kinyervén tőle a' kertbe menetelrei engedelmet, bámultam a' magos talapzatra állitott női ép szobr' az eddig látottaknál jóval kitűnőbb művét. A' fej ugyan váll közé süllyedt, az arcz- és orr tökélletlen kifejtésével: de a' hosszú mentének szél- és zseb préme két felül kiállólag olly élénken látszik, hogy a' jász és kún nép' rókatorkos női mentéjét képzelém valóban rajta. A' láb és ennek fejei a' magyar csizmát ábrázolák híven. Ezen az álló kép' lábafejei ugyanis épségben és nem elpalástoltan tűntetnek elő, mint rendesen a' többinél tapasztalhatni, térdig, vagy térdepülő helyzetben. Lerajzolását az idő már késére haladta miatt más napra tűzém ki; mit azonban közbejött akadályaim és majdan eltávozásom miatt véghez nem vihettem. E' szobrok ide a' donmelléki steppékből hozattak, 's hír szerint annak innenső vidékin maiglan találtatnak a' kurgánokon. A' dóni kozákok ime nem pusztitják olly mohón, mint az új gyarmatosok. És ezen értesitést csakugyan valónak találtam hg Demidoff Anatól 1837-diki itt utazása' leirásából is, ki az általa sphinxeknek nevezett maradványok' akkoriban még fönlétük iránt igy emlékezik donmelléki utjáról: *„Une distinction particulière aux tumuli que nous rencontrames à compter de Taganrog, sur les bords du Don, le Tanais des anciens, c' est que chaque tumulus était surmonté à son sommet d'une sorte de borne grossierement taillée en tête de sphinx, et dont la matière est un granit fort dur qui ne se trouve point dans ces contrées“* [1]); és

[1]) Demidoff, Voyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. in 8. maj. pag. 327, 335.

Digitized by Google

tovább a' donetzmelléki Kamenszkajától Bachmutig nyugotra terjedő vidékekről: „*La rout, plus accidentée jusqu' à Bakkmout, nous offrit quelques distractions. De toutes parts nous retrovions autour de nous ces sphinx de granit, sculpture grossière, qui jonchaient la steppe au pied des Khourghans*". Hogy sphinxeknek nézte a' tudós herczeg és franczia utitársai e' szoborműveket, annak a' fölületes szemlélet és a' munka' tökélletlen annyira mint rongált volta okozá: de ha közelebbről és egybehasonlitva méltatja szemügyre, tudós társaival együtt, bizonyára nagyobb gyönyörüségükre és az archaeologiai tudomány' nem kis előmenetelére szolgálandott az eredmény. Azon 64 rájzok között, mikkel munkáját pazarlatig ékesiti, legalább egypár kameni-baba méltó helyet foglalna el. Igen, de nem mindenki hiszi azt, mit Cicero teli szájjal hirdet: „*In minimis saepe rebus maximae res latent*". Egyszer mindenkorra meg kell itt azt is jegyeznem, hogy az utazók mindig csak ormótlan durva faragványokról, rémalakokról (sculpture grossiere, statues monstroeuses, — grob gebildete, sehr unförmlich und grob ausgehauene, blosse Maske 'stb.) szobrokról beszélnek, 's ollyanokból vonnak következést a' népfajra 's művészetre. Ezt merő csalódásnak nyilvánitom, miután számtalan jól kifejtett arczú 's ékes faragványú példányokat láttam. Kéttelenül ezen kőszobrokra czélzott Herberstein Zsigmond báró a' Don- és Donetz melletti régiségekről nyert értesitések' imezen előadásában: „*De aris autem Alexandri et Caesaris, quas plerique scriptores in his locis fuisse commemorant, vel earum ruinis, nihil certi ex indigenis aliisque, qui ea locn saepissime peragrarunt, cognoscere potui. Milites quoque, quos princeps* (Iván Vazilievicset érti) *ad Tartarorum excursiones explorandas et coercendas quotannis ibi in praesidiis habere solet, super hac re a me interrogati, nihil se unquam tale vel vidisse, vel audivisse responderunt. Circa ostia tamen minoris Tanais* (Donetz) *quatuor ab Asoph dietis, juxta locum veliki prevos* (nagy kelő) *ad sanctos montes, statuas imaginesque quasdam marmoreas et lapideas vidisse se non negabant*" [1]). Mindenesetre, ezen tudósitások a' szobrok' földrajzi kiterjedése- 's holtaláltatása fölött nyújtanak becses adatot. Nagy Sándor és Caesar' oltárait, mikről már Ptolomaeus beszél, nem lehet egyébnek vélni az e' vidékeken találtató óriási halmoknál. A' görög leleményes

[1]) Herberstein S. Rerum Moscoviticarum Commentarii. Francofurt., 1600. fol. pag. 49.

Digitized by Google

ész minden kellő ismeretét kikerülte tárgynak tudott történeti alakot költeni, a' későbbi irók pedig utáncsevegék a' régiek' meséit. Ammianus Marcellinus is bizonyára illy zavaros kutfők után viszhangzá az oltárokróli hírt, de már nem a' Tanais, hanem Borysthenes- azaz Dneperhez téve: „*Dein Borysthenes* (így ír) *cuius in marginibus nemorosis Borysthenes est ciuitas, et Cephalonesus, et arae Alexandro Magno, Caesarique Augusto sacratae*“ [1]).

A' Don' torkolatánál elég tárgyat nyujtanak az utazónak Rostov, ó és új Cserkaszk kozák városok meg Nachitschewan 12,00 népességü hajkok- vagyis örményektől lakott város az ezt környező hajk falvakkal. Minket a' folyam maga és innenső része a' Dneperig érdekelvén a' lebediai haza' kimutatása- és meghatározásaért leginkább: miután azon terjedelmes sík földeken áthatottunk, mik a' húnok' itt lakta korában Faustus Byzantinus IV-dik századi iró szerint „VADON“ névvel jelöltetének (*„Längst des Ufers des grossen nordischen Meeres, in eine Steppe, die Vadan genannt wird“* [2]); 's mellyekről Rubruquis Vilmos 600 év előtt illy festőileg szólt: *„Et tenebamus recte in orientem, provinciam Gasarie, habentes mare ad meridiem et vastam solitudinem ad aquilonem, que ducit per XXX dietas alicubi in latitudine, in qua nulla est silva, nullus mons, nullus lapis, herba optima*“ [3]); a' hajdankor' itteni emlékeinek egybehasonlitására forditjuk figyelmünket.

A' Don' neve tatárul Tin, régieknél Tanais. Ered a' tulai kor. megyében, és miután Raezan, Tambov, Orel és Vorones kor. megyéket meg a' doni kozákok földét keresztül folyná, három ágban az Azovitengerbe ömlik. A' beleszakadó vizek jobbról: Szozna, Donetz, balról: Vorones, Khoper, Medveditza, Ilovlia 'stb. A' Donnetz (Kis-Don), melly reánk nézve szinte nevezetes, a' kurszki kor. megyében ered, aztán a' kharkovi kor. megyén átfolyván, a' voronesi kor. megyének déli határául szolgál, 's a' dóni kozákok földén úgy foly a' Donba. — II. Béla kir. névtelen jegyzőjének irata nyomán két szempontból fontos a' magyar eredet' kérdésénél e' folyam; 1-szőr: minthogy a' magyarok' őshelyének keleti határául tűzi; 2-szor: mivel a' magyarok' őskori honát Dentumogeria-nak nevezi három ízben, ekkép irván: *„Scythia igitur maxima terra est, quae DEN-* Don folyó.

[1]) Ammiani Marcellini Rerum Gestarum, Lib. XXII.
[2]) Jahrb. der Liter. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 63.
[3]) Recueil de Voyages et de Mémoires. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 246.

Digitized by Google

TUMOGER dicitur versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum, a tergo autem habet flumen quod dicitur THANAIS“ [1]). Hogy a' Moger azaz magyar névnek eleibe tett DENTU egyenesen a' Don-ra vonatkozik: azon úgy vélem, senki sem kételkedik: de hogy „Don-tó“ vagy „Don-tő“-nek olvasandó-e? meghatározva nincs. A' névtelen jegyző irásmóda mind a' két értelmezést megszenvedi, sőt azt is könnyen következtetheti, hogy az *u* végbetű ki ne mondassék: minek azonban itt elhagyása azért nem okszerű, mivel Dent szokatlan nevezet jőne ki belöle. Olvasták némellyek döntő mellék névnek is, ámbár alap nélkül. Voltak, kik gyantát, meg kitudja mit kerestek benne. Véleményem szerint a' Don-tő legalkalmazhatóbb, mint például Marczal-tő, Maros-tő, mert illy geographiai elnevezések mindig kelendők voltak őseinknél. Mihezképest nemcsak a' Don' mellékire, hanem annak tövéhez azaz alsóbb részeihez vezettetünk. A' Donnak alsó vidéke és a' Feketenger között (Pontus niger Anonymusnál) bizonyára nem kis terjedelmű föld létezik, mellyre Constantinus' Lebediaja könnyen oda fér.

Vizsgáljuk már újolag sorra azon folyamokat, miken a' Dnepertől fogva a' Don' torkolatáig átkeltünk, 's hasonlitsuk öszsze a' tudós császár megnevezte vizekkel.

Dneper- és Donközti folyamok.

1) Csinhul, melly Takmakkal Prisepnél egyesülve Molocsna név alatt, a' tengertől némi keskeny fok által választott szint' azon nevű tóba ürül.

2) Abitosna; ez a' nogai tatárok' földén fekvő Kahacs falu fölött a' melitopoli kerületben ered és Nogaitzk ugyanazok' fő helyénél ömlik a' tengerbe.

3) Berda. Ered Konszkije Rozdori falu körül, és a' melitopoli meg alexandrovszki kerület között folyván Petro Paulovszki várnál szakad az Azovitengerbe.

4) Kis és nagy Badui, szinte az alexandrovszki kerületben a' porosz gyarmatok' földén keletkezvén, ugyanazon tenger által nyeletnek el.

5) Kalcsik, régen Kalka, a' Bestas' vidékén eredvén, Mariopolnál foly a' tengerbe.

6) Kalmus. Taganrogi kerületben eredvén Mariopoltól keletre ömlik a' tengerbe.

[1]) Anonymi Belae R. Not. De gestis Hungar. cap. I. ed. Vien. 1827. pag. 92.

Digitized by Google

7) Mius. Bachmut körül ugyanazon kerületben van kútfeje, és Szemenszka alatt veszi be a' tenger.

8) Elancsik, azon megyében éjszak-keletről folyván, Platovnál a' tengerbe szakad.

Láthatni imezekből, hogy a' Constantinus által elszámitott, már akkor a' pátzinákiták által lakott földet mosó Singyl, Hybul, Almata, Cuphis, Bugu folyamok közől a' Dneper' keleti részén Donig csak a' Singyl és Almata tükröztetik vissza a' Csinhul- és Chalmus- vagy Kalmiusban, és ugyan ez az utóbbi lehet a' Delisletől még fönlétezni mondott Alma. Netőrődjük azonban sokat, miután a' Chingylusra épen a' lepedikai steppékben Csinhul név alatt csakugyan reá találtunk, és a' Kidmas vagy Kedma nevet is némikép methatetice a' Takmak adja vissza. Tapasztalással bizonyitott általános hiedelem az a' tudósoknál, miszerint Délioroszországnak a' Feketetengerbe folyó vizei tetemesen fogytak, 's némellyek hajdankorban bő vizűek levén, most már végkép kiszáradtak. Különösen illy eset fönebb meg is jegyeztetett. Az Azovitengerről tudatik vizének napontai fogyása; mirenézve az öblök mélysége szemlátomást vesz, a' fövényes porondok száma pedig szaporodik. Itt Taganrognál a' nagy hajók most már 30 versztnyire kintelenek horgonyt vetni a' kikötőtől. A' dontorkolati öbölről megjegyzi a' jeles tengerész Maringny, hogy Taganrog' alapitása óta 3 lábbal alább szállt: „*Depuis le fondation de Taganrog* (úgy mond) *le golfe de Don a diminué, dit on, d' environ* 3 *pieds de profondeur*“ [1]). Emlitettük fönebbi utközben, hogy több helyütt, nevezetes mélységű száraz árkok találtatnak, mik valójában nem más, mint kiaszott csermelyek' medermaradványi. Illy nagy átalakulás közepette, hogy folyamok' nevei is változtak és enyésztek végkép: csudálni épen nem lehet. A' Molocsnató, mellynek a' tengerrel régentén egyvoltát a' földnép' szájából hallhatni, de tudós vizsgálódások is ekkint tanitják: melly szerint könnyen föltehetjük, miként őseink' itt lakta korában-a' Chingylus- vagy Csinhulnak egyenesen a' tengerrel vala közösülése. Sokan egynek tartják ezt a' régiek' Buges (most Sivas) tengeröblével, és nem ok nélkül. Megnyughatunk ennélfogva és elég erős alapra találhatunk Lebedia' meghatározásánál abban: hogy legrégibb történetiróink által a' Donon innen helyzett őshazánkat Dentu Mogert, vagyis

[1]) Taitbout de Marigny, Portulan de la Mer Noire et de la Mer D' Azov. Odessa, 1830. in 8. pag. 149.

Digitized by Google

Constantinus' Lebediáját a' mai lepedikai steppékben meg Csinhul vizben fölismerhetni.

Lebediára nézve még némi nehezségek forognak fön, miket azonnal elháritandunk.

Lebedin és Lebedian városok.

Léteznek az Oroszbirodalomban több hasonló hangzatu helyek: ugyanis van I) Lebedin kerületi város a' kharkovi kormánymegyében, Olysana folyó kétpartján, 10,000 lakossal. II) Lebedian, köznép nyelvén Lebedgyán, szinte kerületi város a' tombovi kor. megyében, Fölső-Don' partján, 4000 lakossal. Ámbár ezek is a' Dnepertől keletre és éjszakkeletre fekvő vidéken állnak, a' mi Lebediánkra mind a' mellett sem egyik sem másik nem alkalmazható. Nem az első, mivel az Charkovon fölül majd két napi távulságra Kiev' éjszaki vonalánál is főnebb esik, hová a' besenyők' magyaroktól elfoglalt birtoka sőha ki nem terjedt; annál kevesbé a' másik, minthogy kétannyi távulságra fekszik mint amaz a' Dneper vizétől éjszakkeletfelé; és igy kérdés alá épen nem vehető mint magyar-besenyő birtok; Szárhel vártól, a' mai Bielogrodtól, melly a' kazaroknak éjszakkeleten végheljük vala, szinte nagy, és ugyanazon várnak Dnepertőli távulságát kétszeresen kiadó messzeségre. Illy messzi éjszakfelé terjedő földrészt Chazaria közelébeninek Constantinus nem mondhatott; Chingylus vizének sincs e' városok körül semmi nyoma. E' hasonlatos név keletkezhetett a' szláv „lebed" hattyút jelentő szóból. Vannak az orosz földön állatokról nevezett helyek: miért nem nyerhettek volna ezek is hattyúról annélkül, hogy a' magyarok' Lebediajával legkisebb kapcsolatban álltak volna valaha? És valójában, Lebedin városról irják az utazók czimerül hattyúnak viselését.

Lebadha város.

Az úgy nevezett núbiai geographus vagyis Edrisi, munkáját 1154-ben befejezte arab iró teszem emlékezetet a' Dneper meg Don közt létező Lebadha városról. Miután Thunmann ezen hely iránt figyelmessé tevé a' tudósokat, hazai iróink közől is többen hajlandók valának ősi Lebediánknak ebbeni rejlését hinni. Már csak ezért is el kell itt döntenünk: van-e és minő összeköttetése e' városnak keresett helyünkkel? föl kell deritenünk a' függő kérdést annál is inkább, mivel Edrisi sorai legnagyobb részben mai napig világositó magyarázatokat nélkülözvén, Neumann is fölakadni látszik, midőn ezeket irja legközelebb: *„Wo der Ort Lebedia, die vornehmsten Fürsten der Ungern gelegen habe, und ob es Lebadha sei unfern der Mündung des Dons* (Edrisi II., 395. ed. Jaubert) *ist sehr schwer zu ermit-*

Digitized by Google

teln“ [1]). Nekem, ki az Edrisi által sorban megnevezett városokat, mint alább krimeai naplómból látandja az olvasó, nagyobb részben megjártam nehézséggel nem jár meghatározása. Lássuk azonban, mit irt Edrisi. Sorai ekkép hangzanak Jaubert forditása után: „*De là à l' embouchure du Dhabros* (Danapris, Dniper); *Puis à Seknimil; Puis à Kersona* (Kherson), *un peu moins de journee de navigation, c' est-à-dire* 80 *milles. De Cherson à Djalita dans le pays de Comans*, 30 *milles. De Djalita à Gharzouni, ville florissante sur les bords de la mer*, 12 *milles. De là à Bertabiti, ville petite, mais bien peuplée, où l'on construit des navires*, 10 *milles. De là à LEBADHA, jolie ville*, 8 *milles; Puis à Chalousta, ville importante prés la mer*, 10 *milles. A Soldadia prés la mer*, 20 *milles. De Soldadia à Boutra*, 20 *milles. De Boutra à là embouchure du fleuve de Russie* (le Don ou Tanais), 20 *milles. De cette embouchure à Matrakha*, 20 *milles*“ [2]). Világos imezekből, hogy Dneper- és Don közti városokról, 's azok sorában Lebedha szép városról beszél Edrisi: azonban hogy ennek holvoltát megismerjük, a' többi elszámitattakat is meg kell vizsgálnunk, mik: Kersona, Djalita, Gharzouni, Bertabiti, Chalousta, Soldadia, Boutra, Matrakha. Mindezek rontott vagy csak arabositott nevű helyek, kivévén az utóbbit, magában Chersonesusban, most is fönlevők. Így, Kersona: Kherson; Djalita: Jalta, kis város épen a' tengernél; Gharzouni: egykor Gurzubita, Justinian cs. által épitett, de már elpusztult vár Urzufnál Jaltától keletre; Bertabiti: Parthenit, falu amazoktól keletfelé a' déli marton; Lebadha: most Kucsuk-Lambat, ugyancsak a' tengernél, vagy a' mi arab rontással még közelebb jár, a' Livádia falu, szint azok' közelében. Lampad előfordul már Arrianus' Periplusában Lampas (Λαμπας) név alatt. Chalusta: most Alucsta, hol Justiniantól épitett Alusta várnak némi maradványi most is fön vannak, 's fekszik a' tengernél Csatir-dágh (Sátorhegy) allján. Soldadia: ez régente Sidaghios, majd Soldaia a' genuaiak alatt, most Szudágh nevet visel, 's elhagyatott vár. Boutrát meghatározni nem tudom, de a' Matraka nem egyéb a' Metrika, Tmutarakán vagy Tamatarcha városnál, hol most Taman félsziget Kercsnek átellenében ázsiai részen. Ezekből láthatni, miszerint Edrisi a' Dneper- és Donközti vidékeket adja ugyan, de csak a' krimi félsziget' helyeit sorolja el, más feje-

[1]) Neumann, Die Völker des südlichen Russlands. S. 98. n. 36.

[2]) Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en francais par P. Amédee Jaubert, Paris, 1840. in 8. Tom. II. pag. 395.

Digitized by Google

zetében irván az Azovitenger fölötti Cumániáról vagy a' mi lebediai steppénkről. A' Lampádból arab betűzéssel könnyen alakulhatott Lebadha. Különben is az arab irásban a' *b*, *p*, *n*, *t* betűk mind ogyenlő alakuak levén, csak egy vagy két pontocska alul vagy fölül különbözteti meg őket; mellyekből ha valami elmarad, magánhangzók' hiányában egészen más szó keletkezik az irásból. Livada-ból szinte olly könnyen alakulhatott Lebadha. Épen azon krimeai vidéket irá le Edrisi, mellyről Rubruquis 1254-ben ekkép emlékezik: „*Praedicta ergo provincia Cessaria cingitur mari in tribus lateribus: ad occidentem scilicet, ubi est Kersona, ad meridiem, ubi est civitas Soldaia, ad quam applicuimus, que est cuspis provincie; et ad orientem Maritandis, ubi est civitas Matrica, et orificium Tanais*". Alább: „*Sunt autem alta promontoria super mare a Kersona usque ad orificium Tanais, et sunt quadraginta castella inter Kersonam et Soldaiam*" [1]). Bizvást letehetünk imezek után, szives olvasó, minden gyanakodásról Edrisi Lebadhajának Lebediánkra illeszthetése iránt. A' minemű világositást Hammer Edrisinek fönebbi soraira imezekben ád: „*Von einem Dutzend Städten der Kumanen, welche die Erdbeschreibung Edrisi's nennt, sind nur die Hälfte, nämlich: Dschalita als Galitta, Schalusta als Lusta, Lebdias als Lebadha, Materino oder Matrega als das russische Tmutarakan, Kumania als das Kumanerland, Scholtatie a's Soldaja mit Gewissheit zu erkennen*" [2]), inkább sötétebb tömkelegbe mintsem igaz utra vezetik az olvasót. Nem is ezeket állitja Edrisi kúnok' városainak. Azokról majd alább szólandunk.

Chelandia mi? Constantinus bőven elbeszéli a' Lebediában történt események közt, mikép a' kazar khán a' magyarokhoz követséget küldvén, kérte őket, hogy Lebedias vezért hajón hozzá küldenék, ki ezen kivánatra megis jelent a' kazar fejdelemnél. „*Paulo post* (így ir Constantin) *chaganus ille Chazariae princeps per legatos petiit a Turcis ut ad se chelandiam mittant primum eorum boëbodum. Itaque ad chaganum Chazariae profectus Lebedias interrogavit quae ipsius vocandi causa esset*" [3]). Constantinus eredeti görög szövegének bizonyára a' másolók által homályossá tett szókötése okozá, hogy a' forditás is hasonló ejtésben alakitatván, a' „chelandia" szót a' kazar khán

[1]) Recuiel de Voyages. Tom. IV. pag. 215, 219.
[2]) Hammer-Purgstall, Gesch. der gol. Horde in Kiptschak. Wien, 1840. in 8. S. 10.
[3]) Const. Porphyr. De administr. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 169.

Digitized by Google

által lakott város' nevének vélték némellyek Meursius' kellő vizsgálódás nélküli nyilvánitása után: de, valamint illy nevű helynek az ősz régiségben semmi nyoma, úgy más részről bizonyos az számtalan byzanti irók' sőt magának Constantinusnak saját szólásiból, miszerint a' chelandia (χελάνδιον) nem egyéb a' nagyobbszerű hajók' nevénél. A' keleti birodalom' tengeri hajóseregének leirásánál, több mint tizszer használtatik e' nevezet a' tudós császár által, két rendbeli, u. m. „usiaca" és „pamphylia" chelandiákat különböztetvén meg [1]); minélfogva határozottan állithatni a' szövegben tengeri hajó értelmének fönforgását. A' latin szöveg tehát ekkép javitandó: „ut ad se per chelandiam mittant", azaz: hajón küldjék el. Már most kérdezzük: valljon Lebedia tartomány vagy hely (τόπος) lehetett-e másutt mint olly nagy viz körül, mellyen hajóval történhetek a' közlekedés a' Krimeában lakott kazar kánnal? Egyedül a' Dneper lehetett ezen nagy folyam, min régenten úgy, mint mais kényelemmel eljuthatni a' félszigethez; más oldalról a' Chingylus vagy Molocsnató öblénél a' sivaschi tenger-részen könnyű szerrel oda hajózhatott Lebedias.

Lebedia föld vagy tartomány-vidék nevének fölvilágositása van még hátra: olly tárgy, melly a' magyar őstörténetek vizsgálói által „ne nyúlj hozzám"-nak tartatik azon oknál fogva, minthogy a' tudós császár elég világos és határozott értelmezést ad róla, midőn azt Lebedias nevű vezértől eredettnek vallja, minél világosban sokak szerint senki sem szólhat e' tárgy fölött. Én bátor vagyok Constantinus' ebbeli csalhatatlan 's hibátlan voltát kétségbe hozni. Széles ismeretei mellett ő az idegen (barbarus) nyelveket nem értvén, könnyen hibás szóalakitásra vezetheté a' hasonhang, valamint időnkben sok szónyomozót tévutra viszen az etymologiai kling-klang. Azt irja Constantin már fönebb is idézett soraiban: „*Turcarum gens olim prope Chazariam habitabat, in loco cui cognomen LEBEDIAS a primo ipsorum boebodo, qui nomine quidem LEBEDIAS appellatur*". Sem több sem kevesebb nem mondatik itt, mint, hogy a' Kazária melletti ős hazánknak Lebediának mellékneve Lebedias nevű első vezértől származott. Lássuk tehát, volt-e Lebedias nevű vezér Árpád és Almus előtt? Hazai krónikáink, ha az események részleteit nem is, de bizonyosan a' vezérek' neveit hiven megőrzötték, és hézagtalanul adák által a' késő kornak: hiven, mondjuk azért, mert ingadozó irásmóduk mellett is reájuk ismerünk szám-

Lebedia föld' értelmezése.

[1]) Const. Porphyr. De Cerimoniis Aulae Byzant. ed. cit. Vol. I. pag. 664, seq.

Digitized by Google

talan helyneveinkben, miknek helyes kiejtését a' magyar nép' ajkiról sok századok le nem törölhettek: illy nevű vezérnek mindazáltal sem néphagyományokban, sem széles honunkbeli helynevekben, sem évkönyveinkben emlekezete nem él; nem ismeri II. Bela kir. névtelen jegyzője, nem Kézai Simon, nem a' bécsi képes krónika; de van ELEUD nevű a' hét vezérek között, ki a' névtelen jegyző által (cap. VI., XX., LVI.) Szabolcs atyjának mondatik. Hogy ezen vezér roppant befolyással és hatalomsullyal birt a' nemzet' vezérleténél, mutatja elő-t, előljáró-t (antesignanus) értelmező neve; de azon szólásmodunk is, melly szerint a' legrégibb ősöket elődd és elődök névvel tiszteljük. Él e' név több ősvezérek nevével együtt a' dunántúli helységek sorában, fönntartja ugyanis a' fejérvármegyei Elő-szállás, melly csak illy nevű férfi emlékére nyerheté kezdetben elnevezését. Miután tehát elvitázhatlan tény Előd nevű vezérnek létezte, valamint másrészről Lebedre nem találhatni: igen helyesen kivetkeztethetik Constantinusnak itt is szokott modorához képest betű- és hangcserével élése, melly methateticus irásmóda majd minden idegen neveknél kisebb vagy nagyobb mértékben mutatkozik. Kisérjük meg elhitetés okáért, mikép irándó az Előd név görögösen. Az ő, u és v betű helyett ők Β-vel élnek, 's igy lesszen: *ΕΛΒΕΔ* azaz Elbed. A' két első betű fölváltásával *ΛΕΒΕΔ* azaz Lebed; szokott nemi raggal: *ΛΕΒΕΔ ιας*. Kiviláglik már ebből az is, hogy a' kérdéses tartomány nem vezértől nyeré nevezetét, hanem mivel ennek Lebeddé alakitott neve Constantinus füleiben a' Lebed tartományéval egyformán hangzott, más okát nem tudta adni a' hasonlatosságnak mint azt, hogy épen e' vezértől hivaték ekkép.

A' Lebedia föld- és hely nevének valóságát, miután mais fön vagyon, kétségbe hozni nem lehet: de igenis az olly nevű vezérét, mint történetkönyveinkből ki nem mutathatót.

Minő jelentésü és honnan kölcsönzteték a' tartomány' mellékneve? erre is reásegitenek a' mélyebb vizsgálódások. Azon messzi terjedő térségek a' Fekete- és Azovitenger fölött, honnan legrégibb krónikaink a' magyar elődöket ide költözötteknek tanitják, már a' hajdankorban vadon, pusztaság, magán sikság, sajátságos jellemző névvel illetteték. Erre czéloz a' névtelen jegyző midőn irja: *„Scythica autem terra multum patula in longitudine et latitudine, homines vero, qui habitant eam, Dentumoger dicuntur, usque in hodiernum diem, et nullius inquam imperatoris potestate*

Digitized by Google

subacti fuerunt“ [1]). A' keleti irók által széltiben Deschт azaz pusztaságnak hivatnak ezen vidékek, a' perzsa és tatár nyelvben deschт ugyanis pusztaságot jelentvén, honnan a' Deschti-kapcsák név is származik: az oroszoknál pedig Stepp név alatt ismeretes. Épen ezen eszmét fejezi ki nyelvünkön a' LEBED vagy LEPED, tágas értelemben szinte pusztaságot, térséget, rónát, sikságot, mező és terült földet értelmezvén; melly két féle u. m. leBed és lePed közt olly lényegtelen a' különbség, mint a' tereBély és terePély szónál. Most ugyan e' szóval pusztaság kifejezésére nem élünk, de a' gyök és annak minden alakuló változatai örökké azonegy eszme körül, forognak. A' gyök ugyanis: LAP, LÁP és LEP. Imen: lap-ály, lap-ácz, lap-át, lap-ít, lap-oczka, lap-iczka, lap-os, lap-u, lap-ul; lep-edő, lep-el, lep-ény; lep-ni, lép, el-lep-ni, 'stb. származékok. Lebedia vagy Lepedika tehát ezen szónyomozás következtében nem egyéb, mint a' Steppének, Dest-kapcsáknak merően efféle tulajdonságot kifejező magyar neve; alkalmazva az Erdőország (Hylaea), Hegyország (Daghesztán-Barczaság), Homokország (Chamat), Mezőország (Polonia) 'stb. elnevezések' hasonlatosságára. Óseink' rokon gondolkozásmódú elnevezését árulja el a' későbbi Etelköz hazáé; ott is a' lakott föld' helyzetétől, vizekköztiségétől nevezék honukat Etelköznek, valamint itt a' kietlen sikságtól Lepedő országnak. A' mai értelemben használt lepedő, ha az áll, mit a' külföldiek vitatnak, hogy t. i. pásztornép voltak eleink, állandó lak- és bútor nélkül: épen nem lehetett ágy-ruhanemű, hanem az elterjedéstől átvitt értelemben nyeré újabb korban nevét. Hogy pedig e' szó eredeti sajátunk, maga Dankovszky és Leschka sem tagadják. Gyarmathi állitja a' lepedőnek perzsáknál lobad rokonhangú szivali használatát; és ez, csakugyan a' változatos kiejtést, de egyszersmind perzsiamelléki származását bizonyitaná. Constantinus ezen Lebediát kétizben *χώρος* azaz helynek nevezi, tehát nem lehetett város vagy valamelly egyes pont, hanem földterület; a' mi a' lepedikai steppékre igen szépen ráilleszthető. A' lebed szó, ha nem hibázott Gyarmathi, mezőség vagy rét' értelmezésére maiglan használtatik. Ő irja Szótárában: „*Livágya, rét, L(atine) pratum, D(almatice) livadia, R(ussice) lebeda*“. Én csak a' lugh és póle (Wiese, Feld) szót ismerem, hihető amaz éjszaki dialectusbeli.

[1]) Anonymi, de gestis Hung. cap. I. ed. cit. pag. 92.

Digitized by Google

Sarkel vár.

Még egy figyelmes vizsgálatot igénylő adat találtatik Constantinus Porphyrogenitusnál, melly a' lebediai lakhely' meghatározását elősegitheti. A' magyarokat kinyomó besenyők' birtokának terjedelméről irván, állitja annak a' Duna' alsó részétől, jelesen Silistriától (Distra, Dorostolum) kezdve a' kazarokhoz tartozó SARCEL várig kinyulását imigy: „*Ab inferioribus vero partibus Danubii ex oppositu Distrae procurrit Patzinacia, eaque extenditur ad SARCEL usque, quod Chazarorum oppidum est, in quo praesidiarii sunt singulis annis permutari soliti. Significat autem Sarcel apud ipsos album hospicium* [1]). Miután a' besenyők mind a' Dneperen túl Lebediát, mind a' Dneszteren innen Etelközt a' magyaroktól foglalák el, 's birtokuk keletfelé egész Sarkelig kiterjedt, valószinűnek látszik nemcsak, hanem meg is kell engednünk, hogy a' magyarokénak hasonlóul ódáig hatott el messziségе, annál is inkább, mivel épen Kazária' szomszédságába helyeztetik lebediai hazájuk. Itt tehát azon kérdés gördül elő: hol feküdt Sarkel vagy igazabb kimondással: Szárhely? Ennek helyzetéről sokat tanakodtak a' kritikusok, és csak azért nem tudták biztosan megbatározni, mivel 839-beni épitetésének Constantinus általi bő leirásában a' Donhoz tétetik. Stritter, Bayer, Lomonossow, Karamsin és több orosz irók Donetz mellé Belgorod városhoz tűzék: ellenükbe nyilatkoztak Schlözer, Lehrberg, Klaproth 'stb. A' vita hosszan tartott, mig nem az előbbi felekezet emberei vivák ki a' biztosb véleményt. Az ingadozás korában hazai iróink közől Engel a' legnagyobb hibával Neszterfejérvárra (Akkerman) helyzé. Élesebben látott Fessler, mert Georgi' vizsgálódásira támaszkodva határozottan nyilvánitá a' Donetznél voltát, igy irván róla: „*Auf ihrem Platze, nahe an einem Kreideberge steht heute die Stadt Belgorod in der Kursker Statthalterschaft. Weiter nördlich fliesst der Swapa, an dessen Ufer die Ruinen einer grossen Stadt liegen, umgeben mit Grabhügeln, in welchen Waffen und Geräthschaften aus ältern Zeiten gefunden werden*“ [2]). Ha Constantinusnak e' vár' keletkezéséről sorait Blasius' legujabbkori vizsgálódásival 's hű topographiai leirásával egybevetjük, lehetlen többé kételkednünk Sarkelnek ezen Bielavesch néven is hivott városnál léteztén [3]). Belgorod egyébiránt Kievvel egyenlő szélességi fokon fekszik Charkov város fölött.

[1]) Const. Porphyr. de Ad. Imp. C. 42. ed cit. pag. 177.

[2]) Fessler, Die Geschichten der Ungern. Leipzig, 1815. in 8. I. Bd. S. 115.

[3]) Blasius J. Reise in Europäischen Russland in den J. 1840 u. 1841. Braunschweig, 1844. in 8. II. Th. S. 319. ff.

Digitized by Google

Ezen tájékzásnál fogva tehát ismét oda jutunk, hogy Dneperen túl, Don, Donetz és az Azovitenger között terült el a' lebediai hon. A' kazarok e' Sarkel nevű várának jelentéséről kell még egypár szót tennem. Constantinus „Album hospicium" (ἄσπρον ὁσπίτιον), Leontinus „Alba domus" (λευκον οἰκημα) értelmezéssel jelöli. Magyarnyelven mi „SZÁR-HELY" nevezettel adjuk. Szár, ugyanis, mint régiségeinkből megbizonyitható, kopaszt, fejéret jelent; innen Szegszárd, Szár-monostra, és Szár-hegy, honi hely- és hegyneveink. A' hely szó városainknál közönségesen használtatott minden időben. Nem szükség ime a' vogulok- és cseremiszeknél fejér házat jelentő sore-kil szóban keresni Klaprothként ennek valódi értelmét; föltaláltató nálunk, olly hazában, hol a' kazarok maradéki a' mátra-melléki kúnok- vagy palóczokban maiglan megismerhetők. A' kazar-magyar nyelv kérdésének 's megfejtésének alapvonásait etelközi utamban már letevén, itt csak pótolék gyanánt érintém ezt, hogy ezáltal is kitünjék a' nyelvrokonságnak több erős védok általi támagathatása: melly rokonságot nem kissé gyámolitja még az is, hogy a' kazar kán mind Lebediással, mind Árpáddal tolmács nélkül értekezett.

A' lebediai kazar-magyar viszonyok' fölmutatására lépjünk már át. Itteni laktukról beszéli Constantinus, miszerint hét nemzetségekből (had) állottak, fejdelmük nem volt, hanem boëbodoktól kormányoztattak, kikközt legelső helyen álla Lebedias; 's ennek jeles tulajdonai és fényes származása tekintetéből a' kazar kán kazar nemes családbéli hölgyet ada neki nőül, kitől azonban maradéka nem született; továbbá: a' kazarokkal három évig laktak együtt, szövetséges segédtársai levén minden hadviselésnél. Később, a' kazar kán (csákán, kán-kán, urak ura) fölszólitására a' boëbódok közől fővezérnek vagyis hadi főnöknek választván Almus fia Árpád, kazar szokás szerint vérten emeltetett fel. Ezen viszonyok sorában, miután a' hét nemzetségek- vagy hadcsapatokról már előbb Etelközben értekeztünk, még három pont találtatik figyelmünket leginkább igényló; 1) a' kazárokkali három évig együttlakás; 2) a' boëbod hivatal' neve; 3) a' vérten fölemelés' szertartása. Kazarokkali viszonyok.

Első volt Thunmann, ki Constantinus ime soraiban: „*Habiterunt autem cum Chazaris annos tres, omnibus eorum in bellis adiutores*" (συνώκησαν δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐνιαυτοὺς τρεῖς, συμμαχοῦντες τοῖς Χαζάροις ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν πολέμοις) másolók által elkövetett hibát gondola lenni, 203-nak állitván

Digitized by Google

a' kazarokkali együtt lahást [1]); melly szerint 680-dik évtől 883-dikig tartózkodtak azon földrészen. Az indokok általa a' görög graphicából és onnan vonvák, hogy olly rövid időszak alatt nem fejlődhettek volna ki annyi események, mennyit e' szövetkezés korából Constantinus előad. A' Thunmann által merőben valószinűség gyanánt nyilvanitott gondolat („Ich kann also als sehr wahrscheinlich annehmen" igy fejezi ki magát) Schlözer, Engel 's egyebektől valóságnak vétetvén, újabb nézetekre nyujtott alkalmat: én azonban e' javitást szükségtelennek, nyomatéktalannak vallom; mert a' bokros események épen nem a' kijelentett három év' folyására szoritandók. Constantinus csak azt fejezi ki világosan, miszerint három évig laktak együtt a' kazarokkal mint szövetségesek és hadakozótársaik, nem pedig Lebediában lakásukra céloz e' határidővel. Ott lakhattak őseink, és bizonyára birták is e' sík földeket, mielőtt a' kazarokkal szövetségre léptek volna. Mikor vonultak a' Volga és Dontorkolati környékről meg Magyarvárosból a' Don és Dneper közt fekvő térségekre? az időpontot meghatározni nem lehet: azonban alább a' parthiai kutatásoknál bebizonyitandom, miszerint a' VII- és VIII-dik századokban már a' Kaukaszuson átkelvén, a' hatalmas húin (kún) rokonfajú népséggel együtt 's azok' közös nevével élve találjuk őket. Elég tehát itt azt kimutatnunk, hogy lebediai hazájuk nem valamelly egyes kis ponton, hanem terjedelmes vidéken a' Don és Dneper között, mellynek mintegy középpontját a' Csinhul' környéke alkotja, épen a' kazarok' szomszédságában terült el.

Boëbod czim' értelme.

Lebediai hazájukban még nem éltek fejdelem alatt, egyedül boëbod nevű főnöktől kormányoztatvák („Lebedias — dignitate — boëbodus vocabatur"). Sokat irtak már a' tudósok e' tisztségi névről, annnélkül, hogy eredetét 's igazi értelmét megmutatták volna. A' rontott: vajvoda, voyevoda, vajda nevek mind ebből keletkeztek; az bizonyos; de minő nyelvből származott és mit fejez ki tulajdonkép, rejtély előttünk. A' szláv irók általában sajátuknak hirdetik, bizonyitással azonban állitmányukat megvédeni elégtelenek. Hogy is volna szláv nyelvből, hiszen az ő nemzetbeli felekezeteik csak később vevék át a' főnöki czimet, midőn már a' magyaroknál kiment divatból eredeti rendeltetése, ugyanazért elrontva jutott hozzájuk, mint számtalan tőlünk kölcsönzött nevek. Voltak a' szláv ága-

[1]) Thunmann Joh. Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker. Leipzig, 1774. in 8. I. Th. S. 106. ff.

Digitized by Google

zatoknak saját Knez, Zupán, Wladika, Sztaroszta, Goszpodár 'stb. nevű fónökeik, de boëbodjaik nem; azok közól is a' két első, mint Bulgarin bevallja, szinte idegen eredetű 's a' szláv nyelvból meg nem fejthető czim. Olly erőtetett ezen névnek általuk adott értelmezése, hogy ezt helyeselni nem csak, de valószinűnek tartani sem hajlandó a' kritikus fő [1]). A' Constantinus leirta „boëbod" merően tiszta magyar értelmet adó, melly ha kellően mondatik ki a' görög betük' hangzata után, „*boë-vod*" összetett két szóbolinak ismeretetik meg, BAJ-VÉD értelmet adónak. Baj, vagy palóczósan boj, jelentett régente nem csak mindenféle ügyet, bajt, veszedelmet, izgágát: hanem háborut, harczot és viadalt; innen maradtak fül: baj-nok, baj-vivó, baj-társ (rontottan pajtás) mindig harczost, harczolót, viaskodót, vagy küzdőt kifejező szavaink. A' véd, fejtegetést alig kiván. Tiszta értelem szerint tehát bajvéd (boëvod) a' nép' ügyeinek harczban védőjét, fónökét jelenti. A' bojár, bójer vagy boer név is ezen gyöktől származik 's bajnokot, harczost fejez ki eredeti értelemben. Szokása a' szláv iróknak, hogy a' nyelvükben pezsgő számtalan magyar szókat sajátuknak és általunk tőlök kölcsönzötteknek hirdessék; a' miknek pedig kérdés' fülmerültekor nem tudnak végire járni, jóllehet tiszta magyarok is azok, inkább más idegenből törekszenek helytelenül lehozni, mint tőlünk kölcsönzését bevallani. Illyen számtalanok közól a' vitéz szó. Ezt Leschka szinte szlávnak vallja, elég alaptalanul; Bulgarin hires orosz-szlavista ellenben több öszinteséggel ekkép nyilatkozik: „*Es ist offenbar, dass Witäs (Held, Recke) von Wiking abstammt, und Witäshestwo also nur Wikingsfahrt bedeutet*" [2]): Ha tudta volna Bulgarin, hogy a' gyök: ví, vita; innen: vita-ász, vagy vita-ész, azaz vitéz; és hogy: ví-ni, vi-askodni, viadal, ví-tatni, vi-vó, vi-talózni 'stb. mind magyar eredetűek és jelentésűek akarminó alakitásban, másutt aligha kereskedik vala. Régiségeinkben többször előfordul e' szó. IV. Béla kir. 1268-diki adományában olvashatni némi komáromvármegyei faluról: „*Ad villam Vitez. quae etiam Arpád vocatur*" [3]). A' boëboddal, minek Woschd (Führer) értelmet ad, épen igy áll a' dolog. Woda, Vayda, mint már megjegyeztetett, csak rontása a' védő-nek.

---

[1]) Leschka St. Elenchus Vocabulorum Europeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus. Budae, 1825. in 8. pag. 159.

[2]) Bulgarin Thad. Russland. Riga, 1841. in 8. Geschichte. II. Bd. S. 416. * *)

[3]) Fejér, Codex Diplomt. Hungariae. Tom. IV. vol. 3. pag. 484.

Digitized by Google

Árpád' vérteani fölemeltetése.

Fejdelemválasztáskor a' vérten fölemelési szertartást Constantinus Árpád' választatásáról irtában kazar szokásnak bizonyitja ekkép: „*Quem etiam solenni Chazarorum more ac consvetudine in scuto erectum principem fecerunt*“ [1]). Vették legyen bár a' kazar- vagy más nemzettől e' divatot őseink: annyi bizonyos, hogy az illyetén ünnepélynek krónikáinkban úgy, valamint a' későbbkori főnökök választ sánál élénk nyomaira találhatni, mikből valódi nemzeti szokás gyanánt ismertetik el a' fölemelés. Árpád' fia Zoltán, hasonlóul fölemelés' következtében lőn vezérnek elválasztva még atyja idejében Béla kir. névtelen jegyzője szerint, ki így ir: „*Dux Arpad, accepto juramento primatum et militum Hungariae, filium suum Zultan. ducem, cum magno honore elevarifecit*“ [2]). Későbbi időkben a' főispánoknak székeikeni fölemeltetése is csak folytatása vala ezen ősi szokásnak. Az akkori nemzeteknél divatozó szokások- és szertartásokról bizonyára jól értesült Constantin császár világosan kazar szokásnak állitván a' vértenni fölemelést: minthogy a' messzi hajdankorban, más nemzeteknél is fordul elő hasonló cselekvés, méltó e' szokás' nyomait mélyebben vizsgálnunk. Ammianus Marcellinus IV-dik századi iró beszéli II. Juliánus császárról (ur. 361—363.), miszerint Galliaban a' katonaságtól szinte császárnak ismertetvén, vérten emeltetett föl. „*Impositusque* (Julianus) *scuto pedestri, et sublatius eminens, nullo* (a' variansokban: pullo és populo) *silente Augustus renunciatus*“ [3]). Valesius Ammianusra tett jegyzetiben fölhozza szinte azon korbeli Libaniusnak ime sorait is: „*O felix scutum, in quo solemnis inaugurationis mos peractus est, omni tibi tribunali convenientius*“ [4]). Lipsius' Tacitusra Dempster' Corippusra tett jegyzeteiben több hasonló példákat hoznak föl az ó korból; azonban, ha első eredetét nyomozzuk, keletről szivárgott szertartásra ismerünk benne. Ammianus a' gallusokat, kiknél Julianusnak ekkinti választatása történt, világosan galatai eredetű keltáknak bizonyitja. Ezeknélfogva is tehát nem kizárólag kazarokénak, hanem már a' legmesszibb korban Nyugot-Ázsia' népeinél kelendőnek kell ismernünk ezen, őseinknél is sajátságos szertartást. Nyugot-Ázsia népei már a' homályos korban költöztek Europába. Efféle költözését tapasztaljuk különösen a'

[1]) Const. Porphyr. De Adm. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 170.
[2]) Anonymi B. R. N. De Gestis Hung. c. LII. ed. Vien. 1827. pag. 190.
[3]) Amm. Marcellini Rerum Gestarum. Lib. XX. ed. Valesii Paris, 1636. in 4. pag. 160.
[4]) Henr. Valesii Adnotationes in Amm. Marcell. ed. cit. pag. 179.

Digitized by Google

scytha hún, kazar népeknek mindenfelèi irányban. Magukkal vivék és terjeszték a' nyugoti népek között a' hóditva költöző harczfiak ezen ósi szokásukat is.

A' lebediai viszonyok' vizsgálata után nem mellőzhetni Constantinus' ide vonatkozó sorai fölött abbeli általános észrevételünket, miként a' történt dolgok' halmazatos előadásánál az események' korával nincsenek némelly íróink tisztában; ugyanis, a' szerint vélekednek többen, mintha a' Lebedias vezérről szóló dolgok már Etelközben mentek volna végbe. Ha az előadás rendét vesszük korszaki zsinórmértékül, csakugyan olly értelem jő ki előadásából: azonban, 50 év elötti eseményeket is húzván egybe Constantin a' maga korabeliekkel, ha a' fejleményeknek kelló időt adunk, eloszlik a' homályosság, és tiszta fényben tűnik föl a' tér, melly a' tények helyéül tüzethetik. Ezen soraiból: „*Altera vero pars* (Turcarum) *occidentem versus sedes posuit cum boëbodo suo ac duce Lebedia in locis Atelcusu nuncupatis, quae nunc Patzinacitarum gens incolit*“ [1]); az tetszik ki, hogy a' magyarok még Lebedia vezér alatt elhagyák Lebedia' tartományát 's Etelközben vónek lakhelyet: a' nyomban következő előadásból pedig, midőn Lebedias a' kazar khánhoz hivatván értekezés végett, hajón hozzá járula, szinte Etelközben laktukkor történt legyen: de ezen leirásban kézzel fogható anachronismus lappang. Tudjuk már Etelköznek helyzetét; ismerjük határit: midőn ott laktak a' magyarok Árpád alatt, már nemcsak szomszédai nem valának a' kazaroknak, hanem megszakitatván az őket összekapcsoló láncz, alig foroghatott föl köztök olly politicai lánczgyürű, minélfogva a' kazar khán Lebediással személyesen értekezendő, azt magához hivatta és Árpád' fejdelemmé választását eszközölhette volna. Én tehát ezen szövetségi viszonyokat, 's Árpád fővezérré emeltetését egyenesen Lepedótartományban véghezmentnek hiszem és valom: ott történtnek az előzményeket is. Hogy a' magyarok a' kazaroknak szolgái 's alattvalói lettek volna, mint némelly értetlen külföldi iró, legújabban pedig Neumann erőszakolva magyarázni akarja: merő rágalom költemény, melly szük mellűséggel párositott tudatlanságot árul el. Illyesmiről Constantinusnál egy szó sem találtatik, szövetséges társaiknak vallván egyedül őket.

Áldandó mi magyarok által a' menyei gondviselés, hogy annyi küzdelmek, ezerféle viszontagságok' közepette, mik nemzetünknek ázsiai fész-

[1]) Const. Porphyr. De Admin. Imp. c. 38. ed. cit. pag. 100.

Digitized by Google

kéből fölkerekedése óta mai napig osztályrészül jutottak: jó szellemétől el nem hagyatva, termő magvában megőrzeték az örök enyészet' hideg sírjától, és sok más, egykor dagályos népek' szomoru sorsán fölülemelkedve, el nem sodortaték a' földszinéről. Kétszeresen álandó általunk, hogy daczára azon szivtelen törekvéseknek, miket külföldi iróknál irántunki nyilatkozatokban találhatni, maradtak fön őseinkre vonatkozó olly megczáfolhatlan hiteles tanutételek, mellyek nyomán meghiusithatók az ellenünk szórt rágalommondák; távul sem miveletlen, vad, kegyetlen és nyomorult csordáknak, hanem kormányi és társadalmi bölcs intézettel, fegyelmi rendtartással szigoruságig övedzett társulatnak mutattathatván föl már európai első érintkezésük alkalmával; olly rendezettel birónak, minél bölcsebbet az akkori népeknél hiába keres a' történetbuvár [1]). Elhomályosodnak, megtompulnak a' magasztos jellemvonások, 's belső érvényességről élénk ismertetések mellett Nyugot-Európa' zárdáinak jajvészkelő, gyáván becsmérlő ecsetelései, semmiségbe törpülnek le a' józan critica előtt. Eltérve ettől, egy ujmutatást akarok itt a' történeti valóság' szinvonalára hozni őseink' lebediai életéből, miáltal az ő bölcsességük-, rendszeretetük- és társadalmi értelmességüknek félremagyarázhatlan de egyszersmind örök maradandóságú emléke épitetett meg. A' nagy hitelű görög császár Constantinus már tárgyaltam értesitésében Árpád' fejdelmül választásának ünnepélyes szertartását mondja el. Ő, mint császári méltóság, és a' dagályos fény' embere, csak a' külső czerimoniára forditá gondosb figyelmét, az ünnepélyes tett' azon egyedüli eredményét emelvén ki, minek folytán Árpád maradéki lőnek a' magyar fejdelemség' örököseivé, imezekben kifejezve: „*Ex cuius posteris ad hunc usque diem princeps Turciae constituitur*“, nem sokat törődve a' nemzet' belső rendezeti alapszerzeményeivel. II. Béla kir. névtelen jegyzője, ki Constantin' történetkönyveit, munkájából kitetszőleg soha nem ismerte, nem használta, nemzeti őshagyományok- és más hiteles kútfőkből ugyanezen választás alkalmával a' nemzet' belső élet- és viszonyainak rendezetét is előnkbe állitja, hiven, kimeritőleg, az ünnepély' külhéjjáróli bő értesités' mellőztével, de egyszersmind némi eltéréssel, Árpád helyett annak atyját Álmost nevezvén elválasztott fejdelmi vezérnek:

Szövetkezési szertartás.

[1]) Horváth Mih. Párhuzam az Európába költözködő magyar nemzet 's az akkori Europa polgári 's erkölcsi miveltsége között. Pest, 1847. 8r. 70 's köv. l.

Digitized by Google

„*Tunc pari voluntate* (így ír) *Almo duci sic dixerunt: Ex hodierna die te nobis ducem et praeceptorem eligimus, et, quo fortuna tua te duxerit, illuc te sequemur. Tunc supradicti viri pro Almo duce, more paganismo fusis propriis sanguinibus in unum vas, ratum fecerunt juramentum*“ [1]); és így, maga a' tény, népünk erős szövetkezése egy főnök alatt, a' nemzeti alapszerződés' új alkotmányformává emeltetése, a' legtisztább fényben áll előttünk a' két külön forrásu tudósitás' egybevágó lényege szerint; miknek nyomain méltán keletkezik a' már idézett arab szólás' alapossága fölötti meggyőződésünk. Ezen arab mondat ugyanis: „Egy az igazság, mellyet emberi találmány el nem töröl, rozsda meg nem emészt“ őstörténetünk' kérdéseinél tűzoszlop gyanánt szolgálhat kutatásainkban. Én e' mondást nem könyvekből merítém, hanem itt keleten egy arabmiveltségű mozlim' szájából tanultam; 's olly léleknyugtatónak találám működésim közepette, hogy mindennapi imádságom közé sorolni nem kételkedém. Azon alapszerződések, miket a' névtelen jegyző 5 pontban előad, sokkal ismeretesbek, semhogy utánna mondanom szükség volna, rövid tartalmában megérinteni még is nem mellőzhető. Megalapitatott: 1) hogy ezután fejdelem az Almus (Árpád) családából választassék; 2) hogy a' mit közös erővel szerzendenének, abból kiki érdem szerint részesüljön; 3) hogy ha a' fejdelem iránt maradékaik közől valaki hűségtelen lenne, annak vére ontassék, mint a' szerződéskor ontatott az esküvőké; 5) hogy az esküszegők és szerződéstörők örökre száműzettessenek a' nemzet' kebléből [2]). Az eskünéli vérbocsátásról kell még valamit mondanom. Közös nemzeti szokás volt ez a' rokonágazatú scytha népeknél. Illy szertartást olvasunk divatozottnak a' parthusoknál, illyet a' kúnoknál. A' magyar, mint hajdani szokásaihoz hív, nem mellőzhette e' műtételt. Csalhatatlanná teszi ezen éles vonás is scytha származatunkat. Már Pomponius Mela a' keresztyén első században emlegeti a' scythák' ezen ősi szertartását, mint szövetkezéseik' alkalmával gyakorlottat, így irván róluk: „*Ne foedera quidem incruenta sunt; sauciant se qui paciscuntur, exemtumque sanguinem ubi promiscuere, degustant. Id putant mansurae fidei pignus certissimum*“ [3]). Még messzibb, a' legrégiebb scytha időszakaszba, Krisztus előtt 500 évvel vihetjük föl e' nemzeti szo-

[1]) Anonym. B. R. Not. cap. V. ed. cit. pag. 101.
[2]) Anonymi Belae R. Not. cap. VI. ed. cit. pag. 101, 102.
[3]) Pomponii Melae, De situ orbis. Lib. II. cap. 2.

Digitized by Google

kásunkat. A' történetirás' atyja Herodotus beszéli ugyancsak a' scythákról, hogy némelly edényben bor közé vegyiték kés- vagy kardszurrással bocsátott vérüket frigykötés alkalmával, aztán tőrüket, nyilaikat, bárdukat és kardukat az edénybe mártván, miután sok szavakkal magukat egymásnak leköteleztek, a' bort nem csak a' frigykötők, hanem a' nagy tekintetben levő főnökök is kiisszák: „*Scythae infuso in quendam calicem fictilem vino commiscent suum sangvinem, qui feriunt foedus, cultello aut gladio aliquantulum corporis incidentes. Deinde in calice tingunt acinacem, sagittas, securim, gladium. Hoc ubi fecerunt, sese multis verbis devovent: postea vinum epotant, non modo ii, qui foedus fecerunt, sed etiam comites hi, qui sunt maximae dignitatis*“ [1]). Azért olvassuk Lucianusnál Toxaris scytha által ezeket mondatni: „*A quo tempore incisis semel digitis instillaverimus sangvinem in culicem, et intinctis gladiorum mucronibus, simul ambo admoto ore biberimus; nihil est quod postea nos dissolvat*“ [2]); melly által az örök frigy és barátság' scytha módoni megkötése fejeztetik ki. Solinus is megjegyzé a' scythákról: „*Haustu mutui sangvinis foedus sanciunt, non suo tantum more, sed Medorum quoque observata disciplina*“ [3]), mellyekből megértjük már a' medusoknál is efféle szertartás' kelendőben voltát. A' parthusok- és kúnoknál, tehát rokon scytha eredetű népeknél hasonló magyar modoni végbe meneteléről e' frigyi és szövetségi szertartásnak: alább leszen alkalmunk szólni.

A' Feketetenger' éjszaki tártományait képező terjedelmes sikságokon, a' Dneper- és Donközt létezett Lebediában föltünő ósemlékek, u. m. a' nagyszerű halmozatok és azokon találtatott kőszobrok' közelebbi ismertetésére szentelem már soraimat.

Sírhalmok és kőszobrok.

Nincs olly világrész kerek földünkön, mellyen az aggkornak emberi kéz által alkotott csudálandó halomművei több vagy kevesebb számmal nem találtatnának. Maga az újvilágrész Amerika gazdag illyenekben naponta terjedező értesitések szerint, miknek czéluk és rendeltetésük fölött tudós értekezések bocsátatnak napfényre [4]); de bizvást elmondhatni, hogy olly tömérdek számmal sehol nem ötlenek szembe, mint épen a' főnérdek-

[1]) Herodoti Historiarum Lib. IV.

[2]) Luciani Dialog. in Toxari.

[3]) Solini. Polyhistor. cap. 20.

[4]) Recherches sur les Antiquités de l' Amerique du Sud. Par. M. Warden. Paris, 1834. fol. atl. pag. 44, 49, 50.

Digitized by Google

lett vidékeken. Ezen halmokat általános nevezettel minden népfaj saját nyelvén nevezi. Így, láttuk eddigi utunk' rendéből, miszerint az oláhok Mohila és Modzsila néven hijják; a' lengyel és némi szláv fajok szinte Mogila, Mohila és Movila nevezettel emlegetik, néha pedig hangcserével homila-nak mondják. Az orosz-szlávok Kurgán nevet használnak jelölésekre, kör vagy korong alakuk miatt, mellyel alapjaiknál birnak. Köppen tatár nyelvből származtatja e' szót, így fejtegetődzvén: *„Ihren Namen haben die Kurgane von Tartarischen Gör, Kür oder Kyr (Anhöhe, Hügel, Grab) und Chani (Haus), was also zusammen so viel als Grabhaus bedeutet“* [1]). Hát a' magyarban kör-hon, nem épen kerek házat jelent-e? De származzék bár honnan: elég azt tudnunk, hogy a' kurgán nem eredeti szláv szó, valamint a' Mogila sem, mert azt is a' magyar mágly a-ból kölcsönzék. Sőt maga az arab Menhel, mellyből emezt származtatja Köppen, szinte magyar eredetű, men, azaz menedék és nyughelyet jelentvén. A' törökök Debe, Tepe, tatárok Döbé, mongolok Obo szóval fejezik ki. Nyelvünkön domb és halom használható megnevezésükre. A' german népek közönségesen Hunenbette, Hunengräber kifejezéseket használnak az efféle őshalmok jelentésénél; melly nevezettel a' húnokra czéloznak-e vagy általában pogány ősök értetnek alatta? a' német tudósoknak engedjük vetélkedés' tárgyául. Annyi bizonyos, hogy hazai halmainknak kún halom nevezete a' magyar nép ajkán nem él, 's nehány tizedév óta az irói nyelv kezdé divatba hozni. Nem is ismerek a' Tiszavidékén létező számos halmok' úgy általános mint külön nevezete között egynél többet, melly nyilván és világosan kúnhalomnak hivatnék. Ez Békésvármegyében fekszik, a' régibb határlevelekben is ekkép nevezve. Legközönségesb nevei: akasztó-arany-fekete-kő-kurucz-siró-őr-zöldhalom; a' tiszaátúli nevezetesb halmoké: bánhalom, barta-h. basa-h. egy-h. eperjes-h. földvári-h. gara-h. györgy-h. hét-h. kenyérvári-h. pó-h. pipis-h. szeg-h. 'stb. Az aradmegyei halmok közt: badhalom, csörsz-h. csauz-h. dombegyházi-h. halga-h. kádár-h. leel-h. lukas-h. tatár-h. török-h. vér-h. 'stb.

Mi végre és minő nemzetek által hányattak ezen nagy rakás földek? régen fürkészik a' tudósok, miután a' Pontus fölötti halmazatokra értel- Kik által és mi végre emeltettek?

[1]) Koeppen P. Ueber Tumuli in Russland. St. Petersburg, 1836. in 8. §. 2.

Digitized by Google

mes utazók terjeszték ki figyelmöket. Rendeltetésük korát illetőleg, elmondák többen, miszerint ez vagy ama' nemzettől származott sírhalmok lennének; mások ellenben tagadák sokaságuk és bizonyos irányban találtatásuk miatt temetőhely voltukat. Oda látszik immár mégis hajolni a' vélemények' súlya, hogy kizárólag sem egyik sem másik czélra nem alkottattak eredetiképp, hanem vegyesen egyre is, másra is. Azon számos véleményzők közől, kik e' részben nyilatkoztak, mindenek fölött saját nézetemmel találkozónak vallhatom Demidoffét. Szerinte, ezen erdőség nélküli föld' mérhetlen terjedelme meg van rakva azon csúcsos alakú dombokkal, miket kurgánoknak mondanak a' vidékbeliek; sehol sem találtatnak olly sürüen és közel egymáshoz, mint a' kercsi térségen, a' régi pontusi királyságban; azonban nagy számmal vannak a' Don' martjaitól a' Pruthig, és gyakorta rendes vonalu emelkedéshez hasonlitnak, mintha kimérettek volna. Mariopolnál kezdődött (így ír tovább) gyakori találkozásom ezen csudálatos és általában 25, 30 lábnyi magosságú emelkedésekkel. Kéttelenül emberi kezek által alakitatva; a' köröttök levő hantokból hányatott össze földrakásuk. És valójában nagy részének lábánál némi süllyedtséget vehetni észre, ellenkező esetben pedig egészen emelkedettnek látszanak. Számos kutatások után meggyőződének már arról, miszerint többek ezen kurgánok közől sír gyanánt szolgáltak; de abból nem kell azt következtetni, hogy különbség nélkül mind ezen czélra haszuáltattak volna. Némelly irók, mint én is, meglepetve a' vonalak' azon sajátszerűsége által, melyekkel közönségesen a' nagy távulságban elhelyezvék, strategiai combinatiot akartak benne föltalálni, állitván: hogy azok olly kijelölt pontok lennének, mellyek szerint kellett a' barbárok' hordáinak, kik annyiszor átvonultak a' steppéken, költözködéseiket irányozni. Ezen vélemény épen nem ellenkezik a' józan értelemmel, 's azon régi emlékeket illető szóbeli hagyományokkal. Szerintem (így folytatja Demidoff), az sem ok nélkül állitható, hogy a' kurgánok a' hordák' helyenkénti táborozása alkalmával emeltettek. Szolgálhattak azok a' szelek' erőszakai ellen, védhelyéül a' telepi főnök sátorának, őrhelyül, 's más, ki tudja mennyi végre, sőt a' barbárok' durva szónoklóinak tribunjai, meg az áldozó papok' oltárai gyanánt. Ha nevezetes hadi test vonula át, természetesen kellő, és az értesitést könnyitő távulságban emelé kurganjait, akar jeladások, akar tűz által történtek legyen a' közlekedések. Megtörtént valamelly ütközet, vagy termész-

Digitized by Google

tes halál, a' kurgánok magukba fogadák a' holtak tetemeit, 's lőn elenyészhetlen emlékké, mellynek nevet adának; és így, ezen kietlen néma sikság a' hajdankor embereinek emlékeztető jelekkel beültetett földe vala [1]). Igenis, különféle rendeltetésüek 's használatuak valának ezen művek, bizonyitja helyzetük, alakuk, és helyenkint rajtuk úgy, mint bennük találtatott eszközök. Szerintem is szolgáltak: sír-, áldozó-, őr-, irány-, határ-, véd-, gyűlés- 'stbféle halmokul. Radojitski Illés 1824. körül bejárván a' dneper- és donközötti vidéket egész le a' Kubán és Terek folyamig, élénk vizsgálódás' következtében külön értekezés által lőn nyilvánitva bő tapasztalása. Központositott véleménye oda megyen ki, hogy a' kurgánok leginkább a' mongolok' irányadó halmaik voltak legyen [2]); de én ismét csak egyoldaluságot látok conbinatioiban, mert 1000 évvel a' mongol uralom előtt léteztek már a' Pontus' mellékén illy nagyszerű és pedig sírokúl alkotott halmok; bizonyitják ezt a' Don körül és Kercsnél végbevitt ásatások, 's azokban talált emlékek, roppant kőalkotmányú gúlaboltozatok. Világos tanuságot teszen Herodot Krisztus előtt majd 500 évvel, illyeseknek a' scythák általi emeltetéséről, így irván: „*Humum certatim aggerunt, magnumque studium adhibent, ut tumulum erigant quam maximum*“ [3]). Szerinte Indathyrsus scytha király Dariust az ősök' sírhalmainál (*ταφοι πατρωϊοι*) megütközéssel fenyegette; sőt már a' scytha korszak előtt a' kumereknek léteztek sírhalmaik (*ταφος*), mellyek az ő korában is láthatók valának a' Dneszter (Tyras) folyónál [4]). Hasonló, de még nagyobb tévedésnek tartom Pallas és Güldenstädt' állitását, midőn az elsőbbi nogaiak-utóbbi pedig szlávok' sirhalmainak vallja. Bulgarin, az a' legbuzgóbb szlaviszta, kereken tagadja szláv népektőli eredésüket ekkép nyilatkoztában: „*Unbekannt ist es auch, welch ein Volk jene Scythen gewesen sind, deren Grabmähler noch heutigen tages im südlichen Russland aufgefunden werden; allein so viel ist gewisz, dasz es weder Slaven noch Wilde aus Mittel-Asien gewesen sein können, indem weder die einen, noch die anderen dergleichen Grabmähler zu errichten pflegten*“ [5]). Isten a' megmondhatója, külön külön mindenik mikor és

[1]) Demidoff, Voyage dans la Russie meridionale. Paris, 1841. in 8. maj. pag. 326, 327.
[2]) Bulletin des Sciences Historiques, Antiquités, Philologie. Par. M. M. Champollion. Paris, 1830. n. 9. Septemb. pag. 37—41.
[3]) Herodoti Historiarum Lib. IV., cap. 71.
[4]) Herodot, u. o. L. IV. cap. 11.
[5]) Bulgarin Th. Russland. Riga, 1841. Gesch. II. S. 536.

Digitized by Google

minő nemzet által vagy mi czélból hányaték eredetikép. Más lehetett első rendeltetése, más ismét későbbi használata egyik vagy másik halomnak. Maga a' helyzet, távulság és halomsorozat mutatja, mikép irányt, vonalt, határt vagy folyó menetelét jelöltek némellyek; mások ellenben majd nem rakáson egy kitűnőbb körül helyezvék. Az illyeneket bizton sírhalmoknak, Necropolisoknak állithatni. Vannak azonban ollyak is, mint némelly pontoknál utinaplómban megjegyzém, például a' Buk mellett Beszarábiában, Molocsna, Takmak, Berda 'stb. folyoknál úgy Bestasnál, mik ezernyi aprócska halmoktól, egymástól bizonyos kisebb távulságra fekvőktől környeztetvék. Az illyenekről még egy utazónál sem találtam észrevételt, hol ott ezek világosan a' vándornépek' telepedési és ülési helyeiket árulják el, a' kis halmok a' nép' sátrai helyét jelentvén. Anyaguk is különböző sokaknak, mert némellyek merőben földböliek, mig mások quartz vagy más kőhalmazból összeállitvák. Bizonyos kort, czélt és rendszert tehát mindenik' tájékzásánál kitűzni akarni balgaság volna: elég ha azt tudjuk, hogy több ezer évek alatt, különböző népek által más és más czélra alkotott 's használt művek. Minő véleményben vala 's mit bizonyita Strandmann J. a' kurgánokról azon munkájában, mellyet Koeppen illy czímmel jelölve: „*Allgemeine Bemerkungen über die alten Grabhügel oder Kurganen in Russland und Siberien. Londres* 1816." gr. Rumjanzow birodalmi cancellár' könyvtárában látott [1]), minthogy tudtommal napvilágra nem jöve, hozzávetőleg sem állithatom: vitatott legyen bármi ellenkezőt a' főnebb előadottaktól, puszta véleményekre adatok' ellenében nem épitünk. Déli oroszország' ezen hajdanságainak vidékterjedelmét is meghatározák már némelly tudósok. Koeppen Péter orosz archaeolog Herodotus' Scythiajának végzetével megszüntnek állitja déli irányban, éjszakfelé a' kurszki kormánymegyében tűzi kiterjedésüket: „*Diese Tumuli des Südens* (úgy mond) *enden mit der Gränze des frühern Herodotischen Scythiens. Die nördlichsten, die ich hievon kenne, sind die, welche sich zwölf Werste* (1½ Meile) *nördlich von Obojan im Kurskischen Gouvernement neben den Drosdowischen oder sogenannten Kosakenwirthshäusern befinden*" [2]). Miután minket, és a' régiség' kedvelőit leginkább a' valódi sírhalmok, vagy azokon és alattuk találtató emlékek érdekelnek, a' kőszobrok- vagyis kameni-babák' vizsgálatába bocsátkozom.

[1]) Koeppen, Ueber Alterthum und Kunst in Russland. Wien, 1822. S. 6.

[2]) Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Russland. S. 5.

Digitized by Google

Kőszobrok' vidéke.

Legelőbb is kivánatos annak kimutatása: hol és melly vidékeken találtatnak kőszobrokkal ellátott halmok; vagyis: minő geographiai határok közé helyzendő lételük?

Utazásom' napi rendéből már fönebb észrevehette kiki, hogy jelenben nem kivül a' kurgánokon, hanem a' gyarmatosok' házai körül keresendők az efféle emlékek; annyiban mégis okulhatunk mostani helyeikből, miszerint a' faluktól nem épen nagy távulságokra fekvő halmokról hordattak be a' terhes munkát föltételező nehéz kődarabok; a' melly vidékeken tehát sem a' halmok fölött, sem a' falukban nem léteznek, ott valójában valahai létezésük is kétséges, sőt majdnem lehetlennek mondható. A' régibb figyelmes utazók azonban kisegitenek némikép e' homályosságból; följegyezték ugyanis némellyek még akkoron, midőn az új szállitványok kapzsisága nem mozditá el eredeti helyeikből, hol is minő pontokon nagyobb vagy kevesebb számmal föltűnésüket. Pallas, Güldenstädt, Klaproth meghatározólag nyilatkoznak a' fölött, hogy a' Dneper és Don között találtatnak legnagyobb számmal, a' Donon túl már ritkábban; Kaukasz' fölső részén Kuban és Terek folyamokig, Kuma, Byvala, Tasle, Donguszle, Jei, Csalbasz, Kalauz, Jegorlik és Manics folyók körül helyenként. Jenisei, Irtis és Szamara vizeknél már ritkán egyes példányokban. Ím ezek Pallasnak ide vonatkozó nyomatékos szavai: *„Auf den Anhöhen am Taschla zeigten sich schon fern diejenigen, grobausgehauenen Bildsäulen auf Grabhügeln, welche in den Steppen um den Jegorlyk, Kalauss und Jei, ferner zwischen dem Dneper und Donetz häufig sind“* — *„Am Jenisei sind auf den Gräbern aufgerichtete Steine mit grobgebildeten Menschengesichtern nicht selten; am Irtis und der Samara sind sie nur sehr einzeln vorgekommen, als ob die Nation, von welcher sie herrühren, diese Gegenden nur ihren Zug genommen hätte“* [1]). Klaproth Gyula imígy nyilatkozik helyeikről: *„Solche Steinbilder sieht man häufig in dem westlichen Theil der Steppe im Norden des Kaukasus an den Flüszen Kuma, Bywala, Taschle, Dongusle, Jei, Tschalbasz, Jegorlyk und Manitsch, so wie auch in Menge zwischen dem Don, Donetz und Dneper“* [2]). Saját tapasztalásom és a' régibb utazók tanutétele elég-

[1]) Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die Südlichen Statthaltersch. des Russ. Reichs in den J. 1793 u. 1793. Leipzig, 1799. in 4. I. Bd. S. 436. ff.

[2]) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus und nach Georgien, unt. in d. J. 1807 u. 1808. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 264.

Digitized by Google

séges arra, hogy e' szobrok' honát főleg a' Don és Dneper közé helyezzem, déli határúl valamint az Azovi tengert, úgy éjszak szélességi vonalban Charkov vidékét jelöljem ki, legvalódibb hazájokul a' Dneper' bal és Don' jobb részét alapitván meg; kizárva belöle a' krimi félszigetet, hol utazók bizonyitása és későbbi öntapasztalásom szerint is, különösen a' déli részeken épen nem találtatók, ámbár Koeppen ott is mond lenni Bagcseszerai' környékin, midőn azok' kiterjedési pontjait ekkép határozza meg délről éjszakra menő irányban: *„Von den Steinbildern steht, soviel mir bekannt ist, das südlichste in taurischen Gouvernement, auf der rechten Seite des Katscha-Flusses, im Westen von Bahtschisaraj. Das nördlichste derselben, welches ich zu sehen Gelegenheit hatte, befand sich im kurskischen Gouvernement, auf dem halben Wege von Bielgorod nach dem gräflichen Scheremetew'schen Kirchdorfe Borissowka im chotmyshsk'schen Kreise“* [1]). Az éjszaki határvonalra nézve máshelyütt szinte hasonlóan fejezi ki magát im ezekben: *„Gerne wäre ich in der Meinung derjenigen beigetreten, welche die südlichen Grabhügel, besonders aber die Steingebilde darauf, nur auf der östlichen Seite des Dnjepers suchen. Doch Güldenstädt* (II. 173) *und Sujew* (I. 187—192) *scheinen das Gegentheil zu beweisen. Die nördlichste Statue vordedalischer Art, sah ich auch im kurskischen Gouvernement, auf dem halben Wege von Bjelgorod nach Borisowka im chotmyskischen Kreise; es ist aber dieselbe leider von ungeweihter Hand daheimgeführt worden; wohin? — das konnte ich nicht erfahren“.* Nem hozom kétségbe Koeppen saját tapasztaláson épült állitását az éjszaki terjedés' kitüzése körül annálinkább: mivel ezáltal fönebb Szárhel városnál, a' mai Belgorodnál mondottak nem kis gyámokot nyernek Lebedia' éjszaki vonalának meghatározása tekintetében is: Chersonesusra nézve azonban, csak kivételkép engedhetem meg, hogy egyes ponton és hihetőleg nem igen föltünő számosb példányban mutatkozhatott; mit talán ujabb korban vittek oda némelly lakosok a' steppékből.

Minő nemzettől maradtak el a' szobrok?

Mellyik nemzettől maradtak el ezen kőfaragványok? annak megfejtésén már rég törék fejüket a' tudósok. Herodotusnak azon tanutételét, mellyben Kiz-Ázsia- és Pontus' vidékein számos kőoszlopok' (στηλαι) fönlétet mondja [3]), ezekre épen nem, inkább, mint már megjegyzém, a' sok-

[1]) Koeppen P. Ueber Tumuli in Russland. St. Petersburg, 1836. in 8. §. 7.
[2]) Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Russland. Wien, 1822. in 8. S. 6.
[3]) Herodoti Histor. Lib. II, 120. VII ,34.

Digitized by Google

szor érdeklett utmelletti kőoszlopokra alkalmazhatni. Nehány véleményzőt fönebb megemlitettem. Mongoloktóli származásukat vitatóknak indokai leginkább a' szoborfők' alakzatáról vonvák le; mit azonban kevésbé a' fajábrázolásának mint inkább a' művész' ügyetlenségének, bizonyos szempontból pedig eszélyes tapintatának róhatni föl; mert ha a' mongol typus czéloztatnék általa kifejeztetni, minden szoborfő tompa orral adatnék: sok jeles példányok mindazáltal ellenkezőt bizonyitnak. Eldönti a' mongol származati kérdést azon fontos ok is, hogy azok' valódi hazájában illy szobrok elő nem fordulnak. Pallast és Klaprothot Ammianus Marcellinusnak a' húnokat érdekló némi kitételéből vont hibás értelmezés csábitá el, hogy a' húnokat mongoloknak, e' műveket pedig mongolokénak vélnék. Azt állitja ugyan is Marcellinus többi között, hogy a' húnok olly annyira görbedt termetűek, hogy őket két lábon járó vad állatoknak lehetne tartani, vagy olly durván faragott oszlopoknak emberi ábrázatban, minők a' hidakat tartó czölöpzéseknél láthatók. *„Hunni — prodigiose deformes et pandi, ut bipedes existimes bestias, vel quales in connarginandis pontibus effigiati stipites dolantur incompte in hominum figuras“* [1]). Így ir Marcellinus. Ezen sorokra épitve ekkép nyilatkozék Pallas: *„Wenn man nach dem Gesichtscharaktere dieser Steinbilder urtheilen will, so müssen selbige von einer Mongolischen Nation herrühren. Und wenn die Hunnen, wie aus deren körperlichen Beschreibung, die uns die griechischen Geschichtschreiber hinterlassen haben, und aus einigen hunnischen Namen wahrscheinlich ist, ein mongolischer Stamm, vielleicht die vor Alters, nach kalmükischen Traditionen, westwerts gezogene Horde der Oelöt gewesen sind, so konnte man füglich diese Denkmäler ihnen zueignen. Ammianus Marcellinus erwähnt schon dieser Steinbilder um die Ufer des Pontus, und vergleicht die Gesichtsbildung der Hunnen mit denselben“* [2]). Klaproth, midőn a' mongol alakú szoborfők' vonásai után szinte hún eredetüeknek nyilvánitaná, következőkben fejezi ki magát: *„Diese Statuen tragen das Gepräge eines hohen Alters an sich, und es scheint, dass sie schon zur Zeit des Ammianus Marcellinus vorhanden waren, denn dieser sagt als er die Hunnen beschreibt: solche grob gearbeitete Pheiler in menschlicher Gestalt, wie man sie an den Ufern des Pontus*

[1]) Ammiani Marcellini Rerum Gestarum, Lib. XXXI. cap. 2.
[2]) Pallas, Bemerkungen. 1. Bd. S. 439.

Digitized by Google

sieht“ [1]). Mennyi hiba, millyen tévedés e' világhirű két tudós' rövid soraiban! Tévedés a' húnoknak mongolokkali azonitása; még nagyobb botlás a' „*conmarginandis pontibus*“ szavaknak Pontus' martjaira értelmezése. Így keletkeznek és terjednek hibás magyarázatokból historiai phantomok; olly tárgyak vitatása és elhitetései, mikről a' jámbor régiek semmit sem tudtak, mondani nem akartak. Marcellinus hidak' czölöpeiről beszél, 's azokhoz hasonlitja a' húnokat hihetőkép lovagló életmódukból származhatott görbedtségük miatt: és támadt két német tudós másfél ezred év mulva, kik szavaiból a' Feketetenger (Pontus) partjainál levő kőszobrokra vonnak belőle eldöntő bizonyitást! Tévedéseiket észrevették ki is igaziták maguk a' figyelmes német irók. Zwick ellenük nyilatkozott már 1835-ben [2]). Be kell nyiltan vallanunk, miszerint a' görög és római iróknál ezen művekről emlékezet nem találtatik. Herodotusnak fönebb érintett „*stela*“ kifejezésű szólása szobrokra épen nem, inkább azon utmutató oszlopokra vonatkozik, mikről hellyel közzel már elég bőven szóltam. Egyetlen világos bizonyság Rubruquis Vilmos minorita szerzetesnél maradt fön, mihez e' részben ragaszkodnunk lehet. Rubruquis (Ruisbroeck) ugyanis IX. Lajos franczia királynak levén küldötte Mangu mongol khánhoz 1253-ban, miután a' tauriai vagyis krimi félszigetben kiszálla, a' Dneper- és Donközti térségeken ép azon irányban vonult keletfelé, mellyet én követtem, az őt is meglepő halmokról 's már akkor fönvolt kőszobrokról két izben ekkép nyilatkozik: *Comani faciuns magnum tumulum super defunctum, et erigunt ei STATUAM versa facie ad orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbilicum*“. Ismét: „*Ibamus ergo versus orientem, nichil videntes nisi celum et terram, et aliquando mare ad dextram, quod dicitur mare Tanays, et etiam SEPULTURAS COMANORUM, que apparebant nobis a duobus leucis secundum quod solebant parentele eorum sepeliri simul*“ [3]). Elvitázhatlanul kúnokénak, azok' családai' temetkezésére szolgálóknak, és így valódi kún necropolisoknak vallja a' nagy sírhalmokat; azokénak a' szobrokat. Ne is mondja senki, hogy Rubruquis' „Comanus“ nevezése a' tatárokra vagy mongolokra vonatkozik. Igen jól megkülönbözteti ő mind ezen népeket egymástól, leirja emezeknek is más alakú sirjaikat 's temetőhelyeiket. Itt ő

Hún-scytha és így magyar faju népektől maradtak.

[1]) Klaproth, Reise, I. Bd. S. 264.

[2]) Dorpater Jahrbücher für Literatur. 1835. Octob. S. 287, 366.

[3]) Recuiel de Voyages. Tom. IV. pag. 237, 247.

Digitized by Google

mult időkről beszél világosan a' „solebant sepeliri" kifejezésben, azon multról, midőn még a' tatárok- és mongoloktól el nem foglaltatván, kúnok által biratott e' föld; egy részben pedig a' még ott elmaradt vagy a' tatárokkal Magyarhonból visszavonult kúnokra czéloz, minőkkel csakugyan találkozásáról érdekes tudósitásokat közöl. Hogy e' szerint magyarázandók a' kúnokra vonatkozó tudósitásai, kéttelené teszi im ezen háromszori kifejezése is: *„Et inter ista duo flumina in illis terris, per quas transivimus, habitabant Comani Capchac, antequam Tartari occuparent eas"*. Ismét: *„Quae tota inhabitabatur a Commanis Capthat"*. Végre: *„In illa planicie solebant esse Comani antequam venirent Tartari"* [1]) Távul sem hatottak be tehát Pallas, Klaproth és Koeppen Rubruquis' iratának szellemébe, midőn reáfogák, hogy a' különböző népek' sírhalmait mind kúnoknak tulajdonitja. Ezen magyarázat valóban nagy elhirtelenkedést tanusit. Egyebiránt, hogy semmi részben sem illették a' tatárokat és mongolokat, elég bizonyságul szolgál Plan Carpin János szerzetesnek 1245-ben a' mongolok közt járt pápai követnek azok' temetkezési szertartásáról adott hű rajza, mellyben efféle művek' készitéséről mélyen halgatva, árkokkal keritett sírkertekbeni eltakaritatásukat nyilvánitja. Bővebb meggyőződés okáért fölhozom saját szavait: *„In terra eorum* (így ir a' mongolokról) *sunt cimeteria duo. Unum in quo sepeliuntur imperatores, duces et nobiles omnes: et ubicunque moriuntur; sepelitur autem cum eis aurum et argentum multum. Aliud est in quo sepulti sunt illi qui in Hungaria interfecti fuerunt: multi enim ibidem occisi fuerunt"* [2]). A' tatár főnökök' temetkezéshelye tehát, valamint a' mongoloké is különválasztott pontokon létezett; azoké ugyan is többi között a' kúmamelléki Magyarvárosban, mint Michovius és Ananiai Lőrincz bizonyitják. Michovius irja a' XV-dik században Timur vezérről (Tamerlan): *„Is multa bella feliciter gessit, et Civitatem magnam in terra Czahaidi, idest: Tartarorum Zauolhensium, nomine Cumumedezar* (Cuma-madzar) *expugnando desertauit, stant domus illius civitatis muratae vacuae, et Ecclesiae olim Gothorum trecentae in ritum Mahumeticum et Mesquitas absque habitatoribus redactae. In Castro illius Civitatis fit sepultura Imperatorum Zauolhensium"* [3]). Ananiai Lőrincz XVI-dik

[1]) Recueil de Voyages. Tom. IV. pag. 219, 246, 253.
[2]) Johannis de Plano Carpini, Historia Mongolorum quos nos Tartaros appellamus. Cap. I. §. IV. Recueil de Voyages et de Mémories. Paris, 1839. in 4. Tom. IV. pag. 630.
[3]) Pistorii, Polonicae Historiae Corpus. Basileae, 1583. fol. Tom. I. pag. 129.

Digitized by Google

századi olasz geographus megjegyzé: „*Onde si scorge poco lontano Caminazar* (Cum-mazar), *dove si sepelivano li Imperatori dei Tartari Zavolghensi, avanti che fossero stati estincti dai Precopiti loro nemici*“ [1]). Maguk az orosz évkönyek is igazolják a' sírhalmoknak kúnokhoz kiket ők mindenkor palócz (Polowczi) néven emlegetnek, kizárólag tartozását. A' Kalka viz mellett 1225-ben történt szerencsétlen ütközet előtt Hamabeg tatár vezér' megveretéséről ugyan is olvashatni, miként az magát a' palóczok' kurgánjai (sírhalmai) közé vonván, aztán a' palóczoktól megtámadtatott és megöletett legyen [2]). Elég tanuadások ezek, úgy vélem a' kőszobrok' nem más, mint kúnoktóli származásának megbizonyitására. Már ha ezen nemzet' történetét mélyebben vizsgáljuk, be kell vallanunk a' „Cumanus“ név alatt azon rokonfajú és nyelvű népnek értetését, melly az orosz és lengyel krónikákban Polowcz és Petseneg, a' byzantiaknál Comanus, Patzináka és Patzinakita, a' magyar évkönyvekben Cuni, Cumani, Besseni, Bisseni azaz kún és besenyő nevezettel fordul elő; melly ezen vidékeket a' legrégiebb idők óta scytha, hún, turka, kazar 'stb. majd összes, majd ismét felekezeti számosb nevekkel illetve lakta. Mindezeknek a' magyarral egy törzsökről szakadása, és azonos, merőben dialectusi különbözésü nyelvűsége valamint már eléggé kitüntetett, úgy az alább mondandókból is minden lépten nyomon bebizonyuland. Mihezképest kimondom huzamos meghányás után keletkezett abbeli erős meggyőződésem' és rendithetlen hitemet: hogy **ezen kőszobrok hún-scytha népcsaladhoz tartozó, és így magyarfajú népeknek sok száz, sőt ezer évek alatt készült síremlékei**, melly nyilvánitás a' művek' részleteinek megvizsgálása által is valósággá emelkedik; mielőtt azonban illy térre vezetném az olvasót, egy Achilessel fölérő ellenvetést szükség legyőznünk. Ebből áll az:

A' magyaroknál is léteztek kőszobrok.

Tudatik a' történetekből, hogy az érdeklett keletről költöző népfelekezetek, u. m. besenyők, jászok, kúnok, palóczok különböző időszakokban jobbára a' Magyarhaza' határi közt vér- és nyelvrokonaiknál keresve menedéket, végtére ott települtek meg: lehetetlen ugyanazért, hogy ne találtatnának nálunk hasonló kőszobrok, ha csakugyan azoknál volt vallásos

[1]) Fabrica del mondo. 1596. in 4. Cf. Jahrbücher der Liter. Wien, 1834. LXV. Bd. S. 19.

[2]) Tatischtschew. Bd. III, S. 437. Cf. Hammer, Geschichte der Goldenen Horde in Kipcsak. Wien, 1840. in 8. S. 88.

Digitized by Google

nemzeti szokás illy emlékeket állitni halottaik fölött. Igazuk van az ekkép okoskodóknak; sőt én még azt is hozzá adom, hogy a' magyaroktól, mint rokon fajtól szükségkép kellett volna fönmaradniok efféle jeleknek hazánkban. Kétségkivül lennének Moldvában és Beszarábiában, meg a' Dneperig terjedő vidékeken találtatók; miknek azonban semmi nyoma. Megfejtjük a' nehezséget, csak egy kis türedelmet kérünk.

Midőn a' magyar és később az imént elsorolt népfelekezetek a' Duna és Tisza' vidékein meghonosulának, vallásos ősi szokásaikat nem sokára a' kereszstyénnel váltották föl; következőkép e' régi pogány divatnak is háttérbe kelle vonulnia nemcsak: hanem erős rendeletek hozattak minden pogány szokások- és maradványok' gyökeres kiirtására; ha volt is tehát itt ott a' pogány rövid időszakból bár minő emlékeztető jel, tüzzel vassal romboltaték 's örök enyészetnek adaték által, mert így hozá magával a' keresztyén buzgalom, ezt rendelé az egyház és így kivánák a' vallás' emelkedését szivükön viselő hatalmas királyok. Hogy pedig léteztek hazánkban egykor illy kőszobrok: azért évkönyveink- és okleveleinkben találtató számos tanutételek kezeskednek. István ifjabb királynak Pous mester és testvére' Domonkos' részére Enczenföld iránt 1267-ben kelt adományleve tartja: „*Quandam terram Enczen vocatam, sitam inter villam Cassa, et villam Scyna, quam fluvius Cuzmend percurrit — contulimus*". Az adományzott föld' határáról pedig mondatik: „*Deinde autem vadit ad STATUAM LAPIDEAM, quae dicitur BALWANKEW, ubi sunt tres metae*" [1]). Úgy hiszem, a' Kassa körüli bálványkövet senki sem gyanitandja római maradványnak. Szerte fordulnak elő a' hazában oklevelekből érthetőleg bálványkövek. Szintazon István Ágasvár' adományzásáról kelt 1265-diki levelében a' Pasztó körül Hevesvármegyében létezett némi faluk határát kijelölve emlitetik: „*Deinde venit ad BALUANKUWE, et ibi sunt quatuor metae*" [2]). II. Geyza kir. a' pécsváradi benczék monostorának birtokát megerősitő 1158-diki levelében mondja: „*Dux quoque Domoslaus praediis ditavit monasterium. Maneg, quod ab oriente terminatur Aruc et Kertvelfa, et KDBALVANY*" [3]). Szentek szobrait 's keresztyének emlékeit soha nem nevezék őseink bálványnak; egész bizonyossággal állithatni ennélfogva az illyenek' pogány

[1]) Fejér, Codex Diplomtaticus Hungariae. Tom. IV. vol. 3. pag. 411, 412.
[2]) Fejér, l. c. Tom. IV. vol. 3. pag. 203.
[3]) Fejér, l. c. Tom. II. pag. 149.

Digitized by Google

korbeliségüket, valamint afflölött sem lehet kétség, hogy Komárom-, Pest- és Somogyvármegyékben létező Bálvány és Bálványos nevű helyek szinte illy nemű kövektől nyerék nevüket. Már sz. István kir. 1001-diki adománylevelében előjő Baluanos mint hely; 1015-diki másik levelében: Baluanus és Kubaluan, mint határok. I. András kir. 1055-diki levelében: Baluvana és Boluuan 's több számtalanok. Erdélyben is létezik Bálványos hegy és Bálványosvár meg Balványosvárallja nevű két falu fölső Fejér- és belső Szolnok vármegyékben, bizonyára nem istenek szobráról, miket őseink soha nem imádtak, hanem más neműekről elnevezettek. Nem kétlem, hevernek még ma is példányok némelly rejtekhelyeken 's megrongálva ezen ősi művekből: de már nem pogány maradványoknak, hanem szentek képeinek tartatva a' nép által; miket gondos fürkészés és czélszerü egybehasonlitás által lehetne derűre hozni. A' húnmagyar rokonságról őshagyományok és hiteles emlékek nyomán igen jól értesült XIII-dik századi kronikásunk Kézai Simon beszéli a' Fejérvármegyében fekvő hires tárnokvölgyi 's Patentianaváros melletti (Báta és Érd között) hún-római ütközetre vonatkozólag Keve hadvezér elestéről, hogy annak a' mais látszó szászhalmoknál (százhalom) Keveháza vagy Keaszó körüli temetőhelyére kőszobrot emelének: „*Cuvemque Capitaneum prope stratam, ubi STATUA est erecta LAPIDEA more Scitico solemniter terrae commendarunt, partesque illius territorii CUWEAZOA propter hoc vocaverunt*“ [1]). Bővebben is kifejti e' tárgyat a' Turóczi néven ismeretes régi krónika ime sorok által: „*Cum autem Huni, hostem retrocessisse cognouerunt, ad campum certaminis sunt reuersi, cadaueraque suorum, et Kewe capitanei, recolligentes, more Scytico, juxta stratam communem, decenti cum honore, condignae tradiderunt sepulturae, et nihilominus tantae rei perpetua pro memoria, ibidem STATUAM siue COLUMNAM LAPIDEAM solennem erexerunt, locumque illum KEWEOZA vel KEWEHÁZA vocaverunt. Nostra quoque aetate, locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, KEAZO appellari, haud absurdum est arbitrari*“ [2]). Egyébiránt szinte ezen krónikák szerint több kún vezérek, mint Bela és Kadicha sőt maga Atila is ugyan e' hún Necropolis-

[1]) M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. in 8. cap. II. pag. 42, 43.
[2]) Joh. de Thwrocz Chronica Hungar. P. I. c. XI. Ap. Schwandt. ed. cit. T. I. pag. 59.

Digitized by Google

ban leltek örök nyugalmat. Ezen hiteles adatok' nyomán fejtegetődzött még e' hajdanságokról alapos ismerettel birt Oláh Miklós esztergomi érsek is [1]); melly tanutételeket egybeállitva bővebben előterjesztém az 1839-diki Figyelmezőben [2]). Hová lettek e' nagyszerü emlékek? már a' nagy tudományu Cornides Dániel gondosan kutatta: de kivánt sikerrel nem koronáztaték nyomozása, mint Pray Györgyhöz Pestről septemb. 19. 1777-ben irott levelének ime soraiból kitetszik: „*Excursio in Provinciam Albensem cum Illmo D. Comite meo et Perill. Dno Ludovico Domokos Judice Debrecinensium, facta, in caussa est, quod ad postremas Tuas Tibi serius respondeam. Nimirum incesserat nos desiderium videndae illius columnae lapidae in Kajaszó, seu Keweháza, ubi praeter Atilam Regem, Kewe, Kadicha et Bela, Duces Hungari, si Thurotzio et Olaho fides est, tumulati dicuntur. Pagus hodie Kajazó-Szent-Péter audit, ubi tamen praeter rudera veteris cuiuspiam aedificii, nihil quod Mausolaei speciem referat, deprehendimus. Murorum subcamerationes, quae restant, in cellam vinearium convertit Sigismundus Kutas, loci compossessor. Caeterum nulla apud pagi incolas de condito ibidem Atila, vel alio quopiam Heröe Hungarico traditio superest. E locorum, quae peragravimus, positione, pronum fuit colligere, civitatem Potentianam, quam annales nostri inter Tétén et Száz-halom collocant, non alio stesisse loco, quam ubi hodie est oppidum Hasabeg* (Érd). *Inter Baracskam et Kajaszó-Szent-Péter, quae dimidiae horae intinere distant, collapsos veteris alicuius templi parietes offendimus, prostratosque humi lapides molis grandioris. Quae dum examinamus, duo monumenta reperimus; quibus tamen explicandis Oedipo coniectore opus est. In uno eorum tres viri, capite nudo, barba spissa, amictu, qui ad vestitum veterum Dacorum in columna Traiani repraesentatorum accedit, manu altera demissa, altera capulo gladii admota, umbilicotenus affabre coelati erant, sine ulla adiecta epigraphe. Fragmentum Lapidis alterius homunculos aliquos ostentabat cum inscriptione latina, ob litteras maximam partem detersos illegibili, pugnum que praeterea, qui crucem dimittebat hunc in modam decussatum.* (kézben lefelé tartott kereszt alaku eszköz látszik itt rajzolva, melly keresztnek három ága ismét keresztvonáscskával bir). *In campo Tárnokvölgye, clade*

[1]) Oláh Nic. Hungaria et Atila. Vindob. 1765. in 8. L. II., c. 2. §. I. pag. 101, 102. §. III. pag. 105. c. 16. §. IV. pag. 187.

[2]) Figyelmező az egyetemes Literatura' körében. Pest, 1839. 10. sz. 151, 152 szel.

Digitized by Google

Hunnorum memorabili, conspeximus prope pugnam Tárnok, columnam grandiorem lapideam prolixa inscriptione latina insignitam, honoribus que Imperatoris Severi dicatam, quam tamen, quia paucis in locis legi poterat a nobis, et quia initium dumtaxat inscriptionis e terra prominebat, reliqua columnae et inscriptionis parte terrae infossa, describendum non putavimus. Nullum alium expeditionis nostrae litterariae fructum tulimus“ [1]). Igenis méltónak tartottam a' levél' e' fontos kutatásra vonatkozó részét hazámfiaival egész terjedelmében megismertetni. Némi irányadásul szolgálhat az még egykor a' fürkészőknek. Hogy azonban kitűzött tárgyunktól messzi el ne térjünk, hazánkban a' pogánykorból fönmaradt kőszobrokra értelmeztetik sz. László kir. 1092-diki törvényének ime rendelete is: „*Quicunque ritu gentilium juxta puteos sacrificaverint, vel ad arbores et fontes et lapides obtulerint, reatum suum bove luant*“ [2]); de ezt már csak azért sem alkalmazhatni efféle szobrokra, mivel a' középkori törvényekben, jelesen a' nanneti concilium' ime szabályában: „*De arboribus et fontibus et lapidibus daemonibus consecratis*“, ismét N. Károly' Capitularejában: „*Item de arboribus, vel petris, vel fontibus, ubi aliqui stulti luminaria vel alias observationes faciunt, omnino mandamus, ut iste pessimus, et Deo execrabilis, ubicunque invenitur, tollatur*“ hasonlóul kövek fordulnak elő, melyek iránti parancsa az idézett magyar törvénynek merően ezekből látszik kölcsönözve lenni [3]). Kiviláglik tehát a' mondottakból, hogy a' jelenről a' mult időkre következtetést vonni épen nem lehet. Hol és mellyik halmok alatt nyugszanak a' honszerző 's országalapitó magyarok csontjai? ámbár számtalan halmokról emlékeznek régiségeink, meghatározni egykettőt alig képes a' buvárkodó. Geyza kir. a' garammeléki apátságot alapitó 1075-diki levelében mondatik: „*Ad sepulturam Gundrajdi in monticulo, ubi antiquorum sunt corpora*“ [4]). A' keresztség fölvétele után félszázaddal régiek' temetkezési helyének nevezett halom (monticulus) bizonnyára pogány elődök' sírjául szolgált. Még világosabban szólnak a' későbbi levelek. II. Béla kir. a' pannonhalmi apátság' vágmelléki jószágainak határáról kiadott 1138-

[1]) Codex Epistolarum Danielis Cornides ad Georgium Pray. Ms. in 4. Bibliot. Univ. Hung. f. 178.

[2]) S. Ladislai Decret. L. I. cap. 22. in Corp. Jur. Hung.

[3]) Kollar Ad. De originibus et usu perpetuo potestatis Legislatoriae circa Sacra Reg. Hung. Vind. 1764. in 8. pag. 77, 78. — Cornides Dan. Commentatio de Religione veterum Hungarorum. Viennae, 1791. in 8. pag. 42.

[4]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. I. pag. 430.

Digitized by Google

diki levelében áll: „*Tendit inter duas villas, Ecclesiae scilicet S. Martini, et Ciuilium Posoniensium, cui nomen Vdvary ad arbores vlminas, et ibi habet metam. Inde vadit ad sepulchra paganorum, inter quae est meta. Et inde extra lacum, cui mentio est in priuilegio Ladislai regis, tendit ad alia sepulchra paganorum*“ [1]). Az esztergomi káptalannak 1244-ben kelt azon egyességlevele, mellyet a' sági prépost- és Turdos nembeliek' részére adott ki, Hontvármegyében létező Kürtös viz melletti Palata nevű falu körüli halom pogány sírnak mondatik ekkép: „*Juxta praedictum stagnum sunt duae metae, quarum una est populorum Castri Neugradiensis de villa Oszlar, dein tendit versus orientem, cum binis metis communibus cum eisdem Castrensibus, et venit usque ad locum qui dicitur Paganser, dein vadit ad vnum monticulum, qui dicitur similiter Paganser, vbi sunt duae metae*“ [2]). IV. Béla kir. a' pannonhalmi apátság' deáki birtokát megerősitő 1268-diki levelében mondatik a' Holtvág körül terjedő némi határról: „*Inde ad sepulchrum paganorum, et ibi habet metas*“ [3]). Az efféle adatok bizonyos, meghatározott részletekről föl nem világositanak ugyan, de mégis elég ujjmutatásul szolgálnak pogány őseink' sírjainak kinyomozása- és teendő ásatások által megvizsgálása iránt; serkentenek a' földszinéről elenyészett emlékeknek a' sír'mélyében keresendők általi kipótlására; azon ösztönszerű reménnyel párositva: hogy az elődök' itteni emlékeit a' fekete-tengermellékiekkel egybekapcsolhassuk. Krónikaink Árpád, Botond, Takson, 's egyéb vezérek' sírjairól 's helyzeteikről világosan szólnak; az illyenek megásatása biztos eredményre vezetnének. Mint enyésznek, mint pusztitatnak el egyébiránt szemünk' láttára a' tisztelendő ős régiségek? naponta előforduló ezernyi példákból meggyőződést szerezhet mindenki. Az erős kőművek anyagi értékükért kapva kapatnak mindenfelé épitési használatra. Épen a' kameni-babáknak illy sorsáról elég esetet hoztam föl Dneper körül jártomban. Hazánk sem mentetett meg a' vandalismus' efféle nemétől. Már egyhelyütt kimutatám a' szegedi vár' falaiban, mellyet a' török épitetett 1550-ben, ékes faragványú 's hengeralakú művek' kéttelenül régi jeles épületek- és egyházakból oda alkalmazását, maiglan ott találtatását [4]).

[1]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. II. pag. 112.
[2]) Fejér, Codex Diplomat. Hung. Tom. IV. vol. 1. pag. 352.
[3]) U. o. Tom. IV. vol. 3. pag. 460.
[4]) Szegedvárosában levő évszámi régi fölirás' magyarázata. Szeged. 1829. 8r. 55. l.

Digitized by Google

Csudálni lehet valójában, hogy a' feketetengerme'léki steppékben annyi századon keresztül tömérdek számmal mikép maradhattak meg épségben. Ha a' kószobrokban gazdag vidékekre keresztyén vallás hatott volna be hajdandta: maga azon nép, mellynek őssírjai fölött diszelgének, képes leendett vala merő buzgalomból mint megútált pogány ereklyéket saját kezeivel földúlni, szétrombolni. Illyen az eszméktől vezetett emberi tények' forgandósága. A' mit egyébiránt honunkról mondottunk, azon körülmények hasonlóul alkalmazhatók Moldva- és Beszarábiára, vagyis a' régi Cumániára; ott is erős gyökeret vetvén a' keresztyénség, ép azon pogánymű-romboló szellemet idézék elő. Némelly újabbkori irók' saját nézetemmel megegyező véleményét emlitem még itt föl, nevezetesen Eichwaldét, ki szinte Rubruquisra támaszkodva kúnok' szerinte a' magyarokkal egyetemben a' finn nagy családhoz tartozó népség' emlékeinek vallja ezen szobrokat [1]).

Mind irás nélküliek.

Különös sajátsága e' műveknek, hogy már részletes leirásukba bocsátkozzam, miszerint semminemű irásjellemet észre nem vehetni rajtuk, és ezt bizton elmondhatom a' régibb utazók, velem találkozó számtalan szemtanúk és ennen bő tapasztalásom után; — a' mi annál csudálatra méltóbb, mivel a' Pontus fölött sok száz évek' folytán elterjedt hún vagy kún népség' irásismeretéről léteznek némi historiai jelenségek; 's azon kúnokról továbbá, kik onnan a' mongolok elől elfutván, Moldva- és Beszarábiában, később pedig hazánkban telepedtek meg, világos: ámbár későbbkori és magán álló történetész jegyzette föl különös betüjellemmel elésinket. Az elsőbbi télelre nézve hiteles bizonyságul mutathatni föl Priscus Rhretor' követségi tudósitását, ki Attila' udvaránál történt dolgok sorában megjegyzi egy helyütt, mikép a' hún király irnokok által a' rómaiaknál (görögöknél) lappangó szökevény húnoknak névsorát fölolvastatta legyen. „*Etenim restare adhuc apud Romanos plures transfugas, quorum nomina, ut erant in charta descripta, jussit scribas recitare. Hi ubi nomina legerant, Attilas Bigilam una cum Esla sine mora proficisci iussit Romanis denuntiatum, ut omnes transfugas Scythicae nationis, quotquot in eorum potestate essent, redderent a' tempore Carpilionis, filii Aëtii, Romanorum Occidentalium ducis, qui obses apud eum fuerat*". Ismét, alább emliti Onegesiről, Attila rokonáról és a' húnok közt legfőbb tekintélyű egyénről, kinek egyébiránt

Hún sajátirás' nyomai.

[1]) Eichwald Ed. Reise auf dem caspischen Meere und in den Kaukasus. Berlin, 1838. in 8. I. Th. 2. Abth. S. 876. Cf. II. Th. 2. Abth. S. 563. ff.

Digitized by Google

görög nyelvbeni járatlansága a' tudósitás' szövegéből világosságra jó, hogy Theodosius keleti császárnak levelet irt legyen, és hogy többen valának a' húnoknál levélirással foglalkozók, kiemelvén közölök némi Rusticius nevű fölső mysiai eredetű és a' hún nyelvben leggyakorlottabb férfiút, ki ügyessége miatt alkalmaztaték efféle szolgálatra; miből önként foly, hogy nem más, mint hún nyelven szerkesztettek irományaik. Ekkép hangzik Priscus' nevezetes sora: *„Die exorto, Onegesium adivimus dicentes, nos dimitti oportere, neque nobis diutius tempus terendum esse. Ille, Attilam quoque in ea esse voluntate, et nos dimittere constituisse, respondit. Itaque non multo post consilium procerum de his, quae Attilas statuerat, habuit, et litteras, quae Imperatori redderentur, digessit. Aderant quoque, quorum curae epistolas scribere incumbebat, inter quos erat Rusticius, vir e superiore Mysia ortus, qui ab hostibus captus, cum dicendi facultate valeret, barbaro operam in conscribendis epistolis navabat“* [1]). A' másik állitást illetőleg is birnnk nevezetes adattal, melly következő eseményben van letéve: IV. Béla kir. 1253-ban a' cseh Ottokár ellen rettentő harczot vivott, működve táborában előcsapat gyanánt a' még akkor jobbadán pogány hitet valló kún had is, kiket az egykorú cseh krónikák „Latrunculi, Antiambulones és Cumani“ névvel illetnek. Ezek tüzes fegyvereikkel Brün' vidékeig dulván, a' hadjaratnál elesett feleiket ott temeték el, fölöttük saját betűjellemükkel jegyzett kőemlékeket állitván; melly kövek később Morvaország' mostani znaymi kerületében helyzett Oslanaw kis város' közeldében fekvő monostor körüli templom' podolatául használtattak föl, mik iránt Balbini Bohusláv tudós jezsuita szemtanú 1677-ben ekkép értesit: *„Superest hodieque aliqua barbarorum memoria non procul Evanczicio et Oslovanensi Coenobio, insigne templum Christianorum, in quo plurima CUMANORUM SEPUCHRA et SAXA LITERIS ILLORUM INCISA spectantur, quibus saxis totum fere Templi solum stratum est ut ipse vidi“* [2]) Olly tudós férfi állitja illyeneknek fönvoltát, ki az idegen 's ismeretlen jellemű kún irásról helyes tapintattal birhatott, 's birnia kellett. A' nemzeti dicsőség és történetirás' közérdeke egyiránt igényli, hogy e' hajdanságok' kipuhatolására magyarhoni 200000 főre menő kúnjaink az országunkkal majd-

[1]) Dexippi, Ednapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae super sunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 179, 207.

[2]) Balbini Boh. Epitome Historica rerum Bohemicarum. Pragae, 1677. fol. pag. 267.

Digitized by Google

nem szomszédos Oslanavba némi értelmes egyént küldjenek. Közbevetett figyelmeztetésem vajha ne hangzanék el a' pusztában.

Fölirások' nem létében a' halmok' belsejében találtató eszközökből 's jegyekből lehetne biztosan meghatározni a' sirokban porló egyének' sajátkép mellyik népfelekezethez tartozását. E' tekintetből már tétettek ugyan nyomozások: olly eredménnyel azonban nem birunk, melly a' kérdést eldönthetné. Zwick a' Don, Volga és Kaukasz körüli sírhalmokban embercsontokon kivül fegyvernemüeket, u. m. kardokat és réz nyilhegyeket talált. A' fönebbi években Molocsna tájékán némi gazdag gyarmatosok kincs utáni vágyból tőnek ásatásokat, hír szerint fáradságuk' helyenkinti megjutalmaztatásával. Tudományos szempontból is irányozvák már efféle műtételek; mikből előbb később csak kivánt foganat háruland a' történettudományra [1]). Mig tehát erős ellenokok nem merülnek föl a' szobrok- és halmok' eredete iránt, az elmondott adatok' vezérleténél kún-besenyő 's magyar népfelekezetek' maradványinál egyébnek tartanunk lehet 's nem szabad.

Ezen ősi sírhalmok belsejébe, teendő ásatások általi bepillantást szükségkép azon fontos kérdés előzi meg: valljon minő szertartással hajták végbe kún és magyar pogány őseink halottaiknak eltakaritását? E' kérdés, hogy eddig parlagon fölvilágositatlanul maradt, épen nem csudálkozásra méltó, minthogy krónikáinkban olly átalános kitételen kivül, hogy pogány szokás szerint temetteték ez vagy amaz („*sepeliverunt more pagano*"), alig találunk valamit följegyezve; a' honi sírhalmok' kinyomozása és fölásatása körül pedig épen nem tétettek elég foganattal intézkedések. A' görög és római legrégibb korbau már változó szokásoknak találni nyomait; volt ugyanis időszak, midőn halottaikat megégetvén, hamvvedrekben tették le; máskor ismét a' holtak' tetemének épségben hagyásával koporsókba helyzése vala divatos. Őseinknek vallási változó tanaikhoz képest, hogy majd illyen, majd amollyan szertartás divatozék egyik vagy másik rokonfelekezeteiknél a' messzi hajdankorban: annálinkább következtethetni, mivel nyelvünk- és szolásmódainkban a' braminismus-, parsismus-, manichaeismus- és schamanismusnak találtatik élénk nyoma. Ezen átmeneti, vagy csak egyes fe-

[1]) Kurze Uebersicht der in den Jahren 1842—1844. an der Nordseite des Asowischen Meeres geöfneten Tumuli; von P. Köppen. — Bulletin Scientifique de l' Academie Imp. des scientes de St. Petersbourg. 1845. N. 37. Tom. II. N. 13. Lat. 197—203.

Digitized by Google

lekezeteknél rövidebb időnkint föltünedező vallási nyomokból tehát általános és állandó szertartására a' scytha népcsaládi hún, magyar és többi rokon ágazatoknak, kevesbé vonhatván következést, keresztyénségük előtti temetkezési eljárásukat némi tájékozásul itt megtelepedésük szakából, és egyedül azon kérdésre vonatkozólag: valljon megégették-e hallottaikat vagy koporsóba zárva bocsáták sirjaikba? magukból a' történetkönyvekből kívánom kinyomozni.

Etelközi utamban (81. lap.) Cedrenus' byzanti iró' hiteles tanutételéből kimutatám, hogy a' Szvatoszláv' kievi fejdelem' 971- és 972-ben Bulgáriába rohanó tábora számtalan besenyő és magyar segédharczosokból vala szerkesztve. Ezen esemény ugyanis akkor ment végbe, midőn még a' régi oroszok nem szlavizalódván el, a' kievi fejdelmeknek csak adozó népei valának szlávok, az uralkodó 's birtokos családok ellenben kún-orosz elemből állottak. Szvatoszláv' ezen hires hadvitelét Leo Diaconus szemtanu körülményesen leirván, a' szövetséges magyarokat és besenyőket általános hún névvel illetve, im ezeket adja elő többi között: „*Russi, cum de corum transitu audissent, partem exercitus, cui Hunnorum Bulgarorumque multitudinem adiunxerunt, in Romanos praemittunt*". Alább pedig scythák- és tauroscythákuak mondva a' besenyő-kúnokat és kún-oroszokat, midőn egyízben a' görögök általi megveretésüket előadja, elbeszéli, miként éjjeli holdvilágnál az elhullottak' tetemeit rakásra hordván, meggyujtva több máglyáknál elégették, melly alkalommal nemzeti szokásuk szerint számos görög foglyokat öldöstek le. („*Coepta iam nocte, cum luna pleno orbe volluceret, in campum egressi mortuos suos conquisiverunt: hos pro muro coacervatos rogis compluribus accensis cremaverunt, in iisdem captivos numero plurimos, viros et mulieres, patrio more ingulantes*".) A' holtak lelkeinek továbbá ekkép áldozva a' Dunába csecsemős gyermekeket és kakasokat fojtottak, minthogy illy pogány szertartás levén náluk kelendő, régi görögök' módjára áldozának halottaikért; melly vallásos szokásba (így fejtegetődzik Leo Diaconus) Anacharsis és Zamolxis nevű bölcseiktől, vagy az Arrian szerint scytha eredetű Achilles' társaitól avattattak be [1]). Ezen nevezetes tanutételből erős álláspontot nyerünk a' kún nemzet' hajdanidóktől fogva gyakorlott halott-égetés' meghatárzásánál, mit annál biztosban mond-

A' kúnok és besenyők megégették halottaikat.

[1]) Leonis Diaconi Historiarum Lib. VI. cap. 1^. ed. Bonnens. pag. 108, 119, 130.

Digitized by Google

hatunk átalánosnak, minthogy a' régi bulgarusok, szinte kún eredetű népség közt hasonló szertartást állit Leo Armenius korában (813—820.) kelendőnek Theophanes' névtelen chronographja. Érd vagy Hanzsabég és Bata között a' régi Potentiánál maiglan látható és krónikaink' hű rajzai szerint a' húnok' oda temetkezése által keletkezett nagyszerű halmok' ásatásából is földerült immár azokban elhamvasztott tetemek- és eszközök' létezte. A' húnok vagy kúnok' ezen modoru bánásukról kétkedni okunk tehát nem marad fön, ha a' rokon magyar felekezetnek hasonló szokásáról is értesülést nyerendünk: melly iránt a' historia szinte eleggé kezeskedik. A' magyaroknak vezérek korában nyugot' tartományaiba csapásaikról nevezetes tudositások jutottak hozzánk; illyen többi között a' szentgáli monostor' évkönyve, mellynek lapjain 925-ben történt ottani hadjáratuk hosszan leiratván, érdekes részletre találunk némi halotti szertartás-, különösen a' halottak' megégetéséről. Leiratván ugyanis az „Ungri" névvel illetett nép' tegzes és lándzsás hadának e' monostorba rohanása („*Ingruunt tandem pharetrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi*"), beszéli az esemény jegyzője, hogy kettő közölök a' toronyba mene, annak tetején levő drága érczbölinek vélt kakas-kép' levétele végett; midőn azonban az egyik lándzsájával utánna nyúla, rendkivüli kinyújtóztában egyensúlyt vesztve, a' pitvarba esett le és meghala; másik pedig a' tető' keleti részére menvén, midőn szükségét akará végezni, hanyat esvén le, iziglen összezúzatott. Ezeket, mint Heribalt szerzetes szemtanu elbeszélé, az ajtó tornáczánál égették el, hosszu lándzákkal piszkálván a' tüzet; és ámbár a' máglya lángjai a' tetőzetet erőssen illetnék, Gál és Magnus' templomát föl nem gyujthatták. Ím ezek a' majd ezer éves eseményt rajzoló krónika' saját szavai: „*Duo ex illis ascendunt campanarium, cuius cacuminis galeum aureum putantes, deumque loci, sic vocatum, non esse nisi carioris metalli materia fusum, lancea dum unus, ut eum revellat, se validus protendit, in atrium de alto cecidit, et periit. Alter interea in dedecus fani dei ipsius ad summum pinaculi orientalis veniens, dum ad alvum se parasset purgantum, retrorsum cadens totus confractus est. Quos ambos, ut Heribalt post retulit, inter postes valvarum dum cremassent, rogusque flamivomus super liminare et laquear vehementer invaderet, contisque incendia certatim plures miscerent, nequaquam templum Galli, sicut nec Magni, incendere quiverunt*" [1]). Világosan adják

Hasonlókép a' magyarok is.

[1]) Casus S. Galli. Cap. 3. Apud Pertz G. Monnmenta Germaniae Historica. Hannoverae, 1829. fol. Scriptorum Tom. II. pag. 105.

Digitized by Google

előnkbe e' sorok pogány őseink' halottainak elégetését; és jóllehet több illyen tanutételeket nem ismerek az érdeklett korból: nem kételkedhetni e' szokásnak átalános divata fölött; nem annálisinkább, mivel él nyelvünkben egy szólásmód, melly efféle műtétel' hajdani kelendőségét árulja el nem csak, sőt hiven jellemzi. Mondja egyaránt a' mivelt és tudatlan nép ollyan egyénről, kinek hol és életben léte vagy meghalálozása nem tudatik: „*Sem hire sem hamva*". Ha igaz, min kétkedni nem lehet, hogy minden szónak van értelme, úgy az utóbbinak jelentése másra, mint elhamvasztás általi temetkezésre nem vonatkozhatik: a' kifejezés logicája pedig ekkép áll: Miután ezen mondás ollyasokról tétetik, kiknek sem életben létüket, sem elhalálozásukat nem tudjuk, az első eszme t. i. életben lét hirrel áll kapcsolatban, a' hamuval pedig a' meghalás. Az őskorból hárult kifejezés tehát föltételezi a' holtnak hamuvá égetését. Midőn azonban e' szertartásnak a' magyarok-, kúnok- és egyéb rokonfajú népeknéli átalános elterjedését történeti valóság gyanánt megállapitom, nem vesszthetem szem elől azon egyes kivételi eseteket, miknek fölötlése a' vizsgálódót könnyen kétségbe hozhatnák. Találtatott már honunkban olly nevezetes csontváz, mellynek pogánykorbeli voltát több mellette fekvő régi eszközök tanusiták; illyen például a' Bene nevű kiskúnsági, most azonban jászoktól birt pusztán fölmerült csonttetem [1]). Ez fölállitott thesisünknél fogva nem hárult volna pogány időkből. Itt az ellenvetés nyomatéktalan: mert tudatik a' történetekből, hogy még Takson vezér alatt költöztek be izmaëlita vagy is muhammed vallású magyar népcsapatok a' fölső Volga' mellékéről vagy is Bulyár földről (Bulgaria), kik harczban úgy, mint békeidőben sokáig kitünő szerepet vivének e' hazában [2]). Hogy ezek nem a' többi pogány magyarok' hanem saját vallásuk szerint takariták el halottaikat: kétséget nem szenved. És épen Pest' környékén települt meg azon izmaeliták' egyik része, hol a' Bene vezérének nem helyes tapintattal keresztelt, de bizonyára pogány időszakbeli csontváz fölfödöztetett.

A' pontusmelléki sírhalmokra azon eredményt vonhatjuk immár le a' hosszas vitatásból: hogy az ott sok száz meg száz évek' leforgása alatt tanyázott scytha-hún népek' halottainak maradványi leginkább hamvasztott allakban lehetnek megtalálhatók.

---

[1]) A' magyar tud. társaság' Évkönyvei. Budán, 1835. II. köt. 132. l.

[2]) A' magyarországi izmaelitákról mint volgai bulgárok és magyar nyelvű népfelekezetről. Budan, 1845. 8. 6. 's köv. ll.

Digitized by Google

A' kőszobrok' részletes ismertetése.

Két fő jellem nyilatkozik a' kőalakok' helyzeti kifejezésénél; egyik, hogy mindenike, legyen bár férfi vagy női szobor, ülve vagyisinkább guggolva tűnik elő; másik, miszerint a' két kézszár oldalhoz simulván, tenyerekkel bizonyos edény szoritatik köldök-irányában az ölhöz. Olly nélkülezhetlen kellék ez, hogy ettőli eltéréssel készült műveket szerfölött ritkán láthatni. Találtam ugyan álló helyzetben levőt is; és ép illyen a' többi közt az odessai museum' szobra. Ezen helyzetnél fogva igen természetes, hogy a' lábszár czombtól lefelé aránylagosan rövidnek látszik, mert itt a' térdig érő köntös alatt meghajtva kellvén képzelni, csak a' szárnak térden alóli része adja ki magát. Minthogy az egésznek előállitása tulajdonkép nem ki fejtett szoboralaku, hanem magosdombor (haut-rélief) mű, mellynek hátrésze egészen simára hagyaték: e' művészi eszmét sok utazó föl nem fogva, rövid lábu emberek' ábráinak gondolá lenni. Az ülő helyzet, a' karok' összeeresztése, az ősvilág' örök nyugalmi eszméjét kifejező azon roppant alkotmányaihoz vezetnek vissza benünket, mellyek Aegyptombam Thebakörül óriasi nagyságú sziklákba vesvék, 's mik a' földnépe által Sami és Tami néven hivatnak. Nem is hibázott Ritter Károly, midőn ezen stylust a' leghajdanibb kor' örök nyugalmat jelentő vallásos művészetével teszi párhuzamba [1]). Mind ezen helyzet, mind a' köldökhöz szoritott edény, de maga azon tény is, hogy eredeti helyükön arczczal keletfelé fordítvák, a' nap- és tűzimadás' legrégibb vallás' szertartására mutatnak; kéttelenül a' tüzimádó parzok' havan (káva?) nevű edényét ábrázolván általuk. Ezen edények alakja jobbadán hosszukás négyszegű, bizonyos kerekdedség- és domborúsággal, de vannak öblösek, mind fölül mind alúl keskenyebb szélt viselők, fölsó üregüknél néha igen helyes művészi tapintattal kivájvák. Radoshitsky könyvnek, vallosos buzgalmat kifejező symbolumnak vélte ezen eszközt: „*Ces monstrueuses et gigantesques statues, avec leurs têtes enfoncées dans leurs épaules, sont toujours représentées assises; et presque chacune d' elles tient des deux mains et sous le ventre un carré que l' on peut bien prendre pour un livre*“ [2]). Utánna véleményeztek Zwick és Junker. Az attitudetől tudnunk kell még azt is, hogy a' fej mélyen a' két váll közé süllyedt, melly-

[1]) Ritter C. Die Vorhalle europäischer Völkergeschichten vor Herodotus um Kaukasus und an den Gestaden von Pontus. Berlin, 1820. 8-vo. S. 235.

[2]) Bulletin des Sciences Historiques, Antiquités, Philologie. Par. M. M. Champollion. Paris, 1830. n. 9. Septemb. pag. 38.

Digitized by Google

ból ismét csudálatos termetet gondolának sokan; holott ez az ülő helyzetnek következménye, egyszersmind művészi eszély' nyilatkozata: mert, ha egyenes helyzetben fölmeresztett nyakkal állitja elő szobrát a' faragó, távulsem daczolhat műve szabad ég alatt az idő viszontagságival, 's a' legvékonyabb töredékeny részen minél hamarabb elveszti legjelesb részét; és mind ezen tartósági előgondoskodás mellett is leginkább ezen részben csonkitvák meg a' legjelesb darabok. A' fej rendszerint egészen kikerekitve a' kőszáltól vagy táblától különitetten áll a' két vállig, hol már a' hátrész' simasága kezdődik. Különös figyelmet érdemel és előbb-később fontos eredményre vezető körülmény az a' szobrok' alakjára nézve, hogy hasonló helyzetben érczszobrocskák is találtatnak ezen vidékeken. Klaproth Gyula midőn a' Dontól Sztavropolba menet Jagorlik folyó körül Bezopasznoi és Donszkája között látható, már Güldenstädt által lerajzolt, később Pallas, De Waxel és Du Bois' munkáiban is kiadott két, u. m. férfi és női jeles szobrót leirná, emliti, miszerint egy ujjnyi nagyságú, hasonló helyzeti ezüst szobrocskát szemlélt, de még is olly különbséggel előállitottat, hogy karjai hiányzanának; melly példányt Kuma folyónál, tehát Magyarváros' (Madzsari) környékén találták. Saját előadása ebből áll: „*Ja ich habe selbst eine ähnliche silberne Figur von der Länge eines Fingers erhalten, die von den Bauern an der Kuma gefunden war, nur mit dem Unterschiede, dass sie nicht die Hände vor dem Unterleib hielt, sondern gar keine Arme hatte*“ [1]). Kar és kéz' előállitása nélküli kőszobrokat magam is láttam, sőt találtam ollyat, mellyen a' kar csupán könyökig vala kifaragva; e' modort azonban a' művész' önkényénél egyébnek nem tulajdonithatni. Már ezeket tudva kapcsolatba hozhatnók a' szobrok' eszméivel az Oláhországban Buzeo körül 1838-ban találtatott 's Gyka hg. birtokában levő aranyedények és eszközök' sorában egy szobrocskát, melly ülő női személyt ábrázolva kezében a' szobrokéhoz hasonló edényt tart [2]). Méltán igénylik ezeknélfogva régiséggyűjtő- és kutatóink élesb figyelmet már ezután az illy modorú ismeretlen barbarus művek. A' viselet, ruházat és fegyverneműek azok, mikből leginkább eredményt vonhatni. E' részben is jobbára egyenlő és mindig egybevágó a' kiállitás; azonban, az emlék-tárgyalta egyén' sorsa 's állapota,

[1]) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus. Halle, 1812. in 8. I. Bd. S. 263.

[2]) Le Glaneur Moldo-Valaque. Yassi, 1841. in 8. n. III. pag. 65.

Digitized by Google

úgy a' művész' ügyessége meg az anyag' minősége látszanak sokaknál határozni. Valamint világszerte egyazon város' temetőjében találtatnak egyszerű, durván faragott, majd ismét jeles és nagy gonddal készült pompás siremlékek, úgy itt is különböző a' művész' teremtménye szorgalomban, diszben és a' tárgyak kijelölésében. Némellyikről leolvasható, hogy kitünő hadi vezér' emlékéül szolgált, kezeskedvén érte ugyanis a' hadi szerek, öltények és fegyvernemüek' ábrái, meg az anyag' nagysága; másokon ellenben egy tőrnél vagy erszénynél egyéb nem látszatván, kisszerűségük- 's durva faragványukból itélve, közembereknek lehettek emlékei. A' fej, — értem a' férfi emlékeket, mindig födve kerekded sipkával, a' fegyverviselőknél sisakkal, mellyen fölül kellőközepén gömbölyű csúcs látható. Hajnak elül és oldalvást semmi nyoma, hátulról azonban rendszerint három üstökben foly le, melly üstök- szál a' hát' sima lapján többnyire vésett vonallal jelöltetik. Durvább müveknél az arczon az orr és szem csak vonásokkal jelentvék, ellenben az ékesbeknél mind ez, mind amaz kiformált, sőt néha a' bajusz egész kanyarulatban látható, mint például a' mariopoli főn, mellyet a' magyar academiának küldöttem. Szakált azonban fölötte ritkán vehetni észre. A' mellt közönségesen mellvas díszesiti, minek két kiállóbb karika-ékessége és abból a' vállon fölfolyó szijjköteléke sokszor híven ábrázoltatik, elannyira, hogy a' vas' kötelék a' hátlapon is kijegyezve szemléltetnék. A' kart, jelesen balfelül mind a' két nemnél, karpereczek ékesitik. A' dolmány, melly térdig 's néha leebb is terjed, paszománt- és zsinórokkal ékesitve tűnik elő körösközül és ujjaikon, olly gazdagságban és vastagon, hogy a' dombor vésetnél néha inkább prémnek látszatnék. A' dolmány lefityegő két oldalszélén majd bevésett vonásokkal majd kiállólag ábrázolt fegyverek igénylenek legélénkebb figyelmet. Baloldalon rendszerint a' tegez és abba félig beeresztett kézijj diszelg; a' derékon látszó övről függve, 's ennek alatta keresztben a' görbe kard, és még bárd, buzogány vagy efféle apróbb fegyvernemüek; jobbon a' nyillal töltött púzdra keresztben függve, néha valamelly kürtalak, tőr, bárd, buzogány, csákány stb. Az illyesekkel ékeskedők kéttelenül hadviselő férfiaknak voltak emelve. Lábbeliök, a' hol csak kivehetni, magyarszabásu csizmát árul el. A' női szobrok' ölténye hasonló a' férfiakéhoz, fejüket azonban elül homlok fölött ranczcos, vagy csipkés alakú nagy főkötő 's kendő boritja, mellynek sarka néha a' hátlapon

Digitized by Google

színte elömölve jelöltetik. Füleikben nagy karika függ, valamint nyakukat több sornyi gyöngykaláris ékesiti. Mellükön a' két emlő' leeresztve ábrázolása soha elnem marad, mi az élemedettségnek lehet jelentése. Öltönyük szinte zsinórral és paszománttal ékesitvék, valamint karjaik pereczekkel. Kötény is tapasztaltatik némelyik előtt. Azon két oldalon, hová a' férfiaknak fegyvereik illesztvék, ezeknél palaczk, kanál, orsó 's több apróságok láthatók; bizonyára a' jó gazdasszonyság czímeréül.

Mindezen kitünő jellemábrákból összehasonlitólag történeti eredményeket vonandó, alább a' parthiai kutatásoknál leend alkalmam bővebben szólhatni: itt csak annyit kell megjegyeznem, miserint a' fegyverneműekre nézve meglepők azon hasonlati vonások, mikkel Leo Sapiens őseinket festi, vasban öltözést, karddal, kézijjal és dárdával harczolást tulajdonitván nekik. Így ír róluk saját tapasztalása után a' nagy hitelű görög császár: „*Armantur vero frameis, loricis, arcubus, hastis, qua re complures eorum dupplicia iu praeliis arma gestant, humeris quideu hastas ferunt, arcum vero tenent manibus, et tam hoc quam illis, pro occurrentis necessitatis ratione utuntur: at in receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt. Non modo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, quibus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro aut denso centunculo muniunt*“ [1]). Szinte a' három üstökben hátul lefolyó hajviselés pogány őseinknek vala tulajdona, kitetszik az a' pogánykori divatot visszahozó I. András kir. alatti zendülők' tetteiből. A' bécsi képes krónika írja Turóczinál Vatháról, a' pogányvallásra visszatért magyarok' főnökéről: „*Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha, de castro Belus, dedicaruit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum*“ [2]). Hasonlóan az avarok is leeresztett és befont üstökökben hordák hajukat, mint Theophanes 550-dik évre tanusit, állitván, mikép a' Byzanczban megjelent avar követek' haja galantokba fonva hosszan függött le hátukon: „*Sub idem tempus* (úgy mond) *gens prorsus insolens atque incognita, Abares ei nemen, Cpolim advenit, et ad eius spectaculum, quod nusquam visi fuissent huius formae homines, cuncta urbs effusa est, comas siquidem a tergo longas admo-*

[1]) Leonis Sap. Tactic. cap. XVIII. in Kollarii Historiae Jurisque Publ. Amoenit. Vindob. 1783. in 8. vol. 1. pag. 27, 29.

[2]) Thuroczi, Chron. Hung. P. II. c. 39. apud Schwandt. I. pag. 115.

Digitized by Google

dum taeniis revinctas et implexas gestabant: reliquas licet habitus Unnico similimus conspiceretur“ [1]). A' fej előrészének taritása- és leborotválásáról több érdekes adatokat olvashatni pogány őseinkről. A' X-dik század vége felé élt Luitprand cremonai püspök, I. Otto császárnak Nicephorus Phocas görög császárnáli követe hivatalos tudositásában gúnyképen emliti a' byzanti udvarnál vendégségben veleegyütt jelen volt bulgár követnek magyar szokás szerinti öltözetét 's leborotvált haját, igy irván: „*In citeriori margine mensae, quae erat sine latitudine longa, Bulgarorum nuncium, Ungarico more tonsum, aenea catena cinctum, et ut mens mihi suggerit, catechumenum, mihi praeponit*“ [2]). Még világosabban szólnak a' hajborotválásáról a' bajor püspököknek János római pápához a' morvai tótok ellen 889-ben emelt panaszaik, hol ez mondatik: „*Ipsi multitudinem Vngarorum non modicam ad se sumserunt, et more eorum, capita suorum pseudo-Christianorum penitus detonderunt, et super nos Christianos miserunt, atque ipsi supervenerunt*“ [3]). Regino is igazolja ezen magyar divatot imezekben: „*Capillum usque ad cutem ferro cedunt*“ [4]). Tehát e' részben is a' scytha-hún és magyar népek' közös és valódi rokonságra mutató szokására találunk; miután a' húnok' ezen viseletéről azt is följegyzette a' történetirás, hogy a' byzantiak' idegen szokások' majmolása közt az efféle hajviselés hún divatnak tartaték és nevezteték. Procopius irja: „*Sinciput capillatio ad tempora usque nudarunt, coma ad occipitium permissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere; quare et hunc habitum Hunnicum appellavere*“ [5]). Atilla' hunniai székhelyén lakott némi húnná vált görög egyénről feljegyzette Priscus: „*Erat bene et eleganter vestitus, capite in rotundum raso*“ [6]). A' fej előrészének borotválása és hátulján lelógó haj' eresztése ábrázoltatik ezek által híven; a' millyen módon a' kúnok is tükröztetnek krónikáinkban. Béla kir. névtelen jegyzője beszéli a' Kievnél talált 's a' magyarokkal aztán egyesült kúnohról: „*Almus Dux et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos usque ad civitatem Kyeu, et tonsa capita Cumanorum*

[1]) Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. vol. I. pag. 359.
[2]) Luitprandi Legario. In Leonis Diaconi Historia. Bonnae, 1828. in 8, pag. 251.
[3]) Fejér, Codex Diplomaticus Hung. Budae, 1829. in 8. Tom. I. pag. 233.
[4]) Pistorii, Script. Rerum German. Ratisbonae, 1726. fol. vol. I. pag. 90.
[5]) Procopii Historia arcana, cap. 7. Procopii opera. Lipsiae, 1838. in 8. Vol. III. pag. 48.
[6]) Excerpta ex Prisci Hist. ed. Bonn. pag. 190.

Digitized by Google

Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas“ [1]). Gúnyosan fejezé és azért fejezé ki magát a' névtelen jegyző, minthogy a' keresztfölvétellel ezen szokástól a' magyarok elállván, az ő korában hajnövesztés vala már kelendőségben, alig emlékezhetett vissza arra, hogy pogánykorban nemzetünknek is sajátja vala a' tarolás. Ő tehát valóban keresztyén szempontból tekintette a' pogány ősöket is; nemcsuda azért, hogy Zoltán és Takson vezéreket hajjal, és pedig az elsőt sárga, emezt fekete hajjal rajzolja, így írván: „*Fuit autem dux Zulta parum blaesus et candidus, capillo molli et flavo, statura mediocri*“ — „*Tocsun pulchris oculis et magnis, capilli nigri et molles, comum habebat ut leo*“ [2]). Ezek mind nem történeti valóságok, hanem a' névtelen jegyző által Dares Phrygius' trójai történeteiből kölcsönzött jellemzési szólások, mint a' nagy tudományú Cornides Dániel napfényre hozá [3]). Nem ezt akarom ezen sajátszerű, történeti alapokra fektetett vonásoknak összeegyeztetéséből kihozni, hogy e' tárgyalt kőszobrok mind magyar őseinktől maradtak el a' steppei kurgánokon: hanem azt igenis méltán következtetem, miszerint az egyenlő szokású, viseletű és nyelvű hún-scytha népcsaládi ágazatoknak, kik ezen messziterjedt földeket sok századok alatt birták, valának emlékei csalhatatlanul; és a' magyar ágazat is, midőn történeti adatok' nyomán a' Don és Dneper közt tarta szállást, és Magyarvárost is Kuma' mellékin sajátjának ismerte, bizonyára nem kevés részt vőn azok' emelésében. De lettek legyen kizárólag a' kúnok- vagy palóczoké; tartoztak sajátkép a' besenyőkhöz: akkor is, a' később korban Országunk' határi közé szivárgott, bennünk élő rokon ősök' maradványinak mutathatni föl a' késő világ előtt, müveltségük' nem alacsony fokát tanusító e' sajátságos műdarabokat. A' fejtarolásra még azt is meg kell emlitenem, hogy a' moldvai csangóknál maiglan divatos a' fej' előrészének borotválása.

Négy napot töltöttem Taganrogban; mi alatt meg kelle határoznom további utam' minő irányban vételét. A' Kaukaszus belsejébe hatást, hová legforróbb vágyam vezetett volna, jelen cserkesz háborúi forrongások közepette, ha csak török pártfogás alatt Trebizondfelé nem vonulnék, lehetlennek mondák az itteniek; Trebizond körül pedig most a' mirígyvész ál-

[1]) Aconymi B. R. Not. cap. VIII. ed. cit. pag. 108.
[2]) Anonym. cap. LIII, LV. ed. cit. pag. 191, 196.
[3]) Cornides Dan. Vindiciae Anonymi B. R. N. Budae, 1802. in 4. pag. 32.

Digitized by Google

liták kiütöttnek. Átvonulnom a' Kaukaszuson orosz kereskedő-karaván-nal ugyan megtörténhetnék, ekkép Tiflisbe jutandó, de ezen kisérlet is tömérdek veszélyel jár. Mindezen nehezségek nem rettentének el utam' tovább folytatásától; azon szomoritó körülmény mindazáltal, hogy legényemnek irántami hűtlensége kipattanván, őt eltávolitani 's egyedül maradni kéntelenitettem, mi által a' messzibbre haladás meg vala gátolva. Krimea és Odessa felé visszatérésről gondolkodtam, remélve, miszerint vagy ott, vagy emitt magam mellé alkalmas egyént találandok, kivel vállalatomat nagyobbszerü működés- és kivitellel hajthatom végbe. A' visszamenetelt gyorsabbá teendő, tengeri utat kelle választanom; de főleg azért is, mivel egyes személynek hajón legbiztosb utaznia. Taganrogból gőzös jár Krimeába, onnan Odessába, 's általa a' közlekedés mód nélkül könnyitetik. Tervemet Draskovich ur helyesnek találván, a' gőzösre szállhatás eszközlése és utijegy szerzés végett velem az illető harminczad- és hajó hivatalnál jelent meg. Ekkép rövid idő alatt megtörténék elkészülésem.

A' bejárt föld' távulsági mértéke.

Mielőtt innen távoznék, nem árt rövid pillantást vetni vissza azon távulsági főbb pontokra, miket Odessából eljöttöm óta meghaladtam.

Odessából Nikolajevig	120	verszt.
Nikolajevből Kherzonig	60	„
Kherzonból Beriszlávig	70	„
Beriszlávból Lepedikáig	60	„
Lepedikából Molocsnáig	160	„
Molocsnából Takmakig	10	„
Takmakból Mariopolig	136	„
Mariopolból Bestasig és vissza	80	„
Mariopolból Taganrogig	110	„
összesen	806	verszt.

És igy, némi apróbb kitéréseket ide nem számitva 115 mföldet jártam be a' steppei vidékeken.

Steppei utvonalak.

Déli oroszország' jelentékenyebb városaiból különböző irányban sugárzanak keresztül utvonalak e' steppékben. Illyen többi között a' Berdiánszkba, Mariopolba és Taganrogba vivő; nem különben Krimből a' Dneperhez meg Mariopolba vezető; továbbá Jekaterinoszlávból Orechovon át Mariopolba 's onnan Taganrogba kalauzoló póstaut. Mindezek tellyes bátorságuak ugyan utazóra nézve, de a' tömérdek pusztaság- és nép' mivelet-

Digitized by Google

lensége miatt kényelemtelenek, helyenkint pedig, ha csak az utas magát élelemszerűekkel bőven el nem látja, meghaladásra képtelenek. Azon földrészt, melly a' Dneper és Molocsna között terül el, t. i. a' reánk nézve legérdekesb lepedikai steppéket, két nevezetesb pont' irányvonalán kivül esése miatt épen nem látogatják utazók. Lepedikából Prisepig általam megjárt vonal, olly annyira járatlan, hogy két napi utam alatt egyetlen utazót vagy csak szekerezőt sem találtam elő. Maga a' holt pusztaság teszi úgy látszik, e' vidéket bátorságossá, miután az éjszaki népesb részeken illyennel nem dicsekedhetni. A' lepedikai steppéken keresztül fönebb körülményesen leírt's általam meghaladott vonalon kivül, a' Dneper' partján fekvő Kakovkából vezet egy másik jártabb ut is Molocsnához jelesen a' Prisepnél alább eső Terpenie duchoborczi faluba, Szeleni, Wolkonszki, Hajmani, Nova Iwanowka, Musziakevics, Konkonovki és Csulefki részint orosz falvak- részint gutorok- vagy kutereken (városokban lakó uraságok' pusztai majorjaikon) által; melly uti távulság 160 versztnek = 23 mföldnyinek tartatik.

Augustus 3-dikán délutáni 6 órakor a' tengerpartra vitetett podgyászim' átadván az illető hajósoknak, miután kisérőben velem jött Lazarovich consuli segédtől bucsút vettem, végszavaiban, mint tengeren legeléször utazandónak ezeket súgá: „qui nescit orare, pergat ad mare." Erre hő készoritás közt tőle elválva, kis fél óra múltával már ladikban ülék a' többi utasokkal, hogy az öböltől távulabb állomásozó gősösre juthassak. Már fönebb emlitém a' hajóknak Taganrog alá vizalacsonyság okozta nem juthatását, mirenézve az utasok ladikokon szállitatnak hajókra. A' rakodó martnál nem mélyebb a' tenger 3—4 lábnál. Ekkor épen déli szél fútt, melly e' tengeren mindig hullámzást idéz elő. Még szárazon létemkor nem véve észre a' viz' játékát, egész nyugodtsággal szélrül foglalék helyet csajkánkban, de alig evezénk egy kis távulságra, a' csolnak emelkedik, majd ismét süllyed hullám között, 's derekassan járja a' lejtőst; reá egy habgömölye becsap, utánna a' másik és igy tovább; mi által nyári öltönyem lucskossá ázott. Hiába igyekeztem belebb vonulni az ülési padolaton, egyre kisért a' vizenyő, mint árnyék a' napvilágnál járót. Ez mind tűrhető, sőt némiképen mulatságos: hanem egy mellettem helyet foglalt olaszul töredezve beszélő orosz nő, ki a' gőzössel múlt napon érkeze meg tengeri utról, 's most csupán csak holmieinek átvétele végett szándékla hajóra lépni, egyszerre

Digitized by Google

elsáppad, 's fejét térdeire ereszti. Mi történik vele? el nem gondolhatám. Az előttünk ide 's tova tekingető egyik hajóslegény legott egy vaslemezvedret kezébe kap, a' nő derekát kényelmesb helyzetbe alkalmazza úgy, hogy a' lóczán félig-meddig fekve legyen, 's az edényt feje irányában tartja. Most láttam először, minő kínos állapotot idéz elő a' tengeri ut némelyekben. Legyen! ha már ennek is meg kell lennie: ezzel vigasztalám magam. Öt óranegyedbe telt, míg a' gőzöshöz értünk, annélkül, hogy bennem vagy a' többi utasokban változást okozott volna a' nagyszerű hinta. Itt egy pohár csáj (thea) vétele után a' bizonytalan sors' karjai közé vetetten menék nyugalomra. Soha sem hittem, hogy tengerre szoruljak a' magyar őshelyek' kutatásánál; 's ime, mint megváltoztak a' körülmények; illy gondolatok közt merültem el Morphaeus ölébe.

Azoritenger. Augustus 4-dikén. Az áruszerek' rakosgatásával foglalkozó matrószok' zsibajja korán fölköltött álmonból. Szűk nyoszolámból kitápászkodva, jókor a' födelezeten termettem. A' gőzös (oroszoknál parabot), mellyen valék, L'Ereditario (oroszul Naszlednik) azaz „örökség" nevet visel; 60 ló erejű. Kapitánya Galbalo. Ehhez ajánlatom levén Draskovich consultól, megkülönböztetett figyelemmel párositott barátságot tanusita irántam. Az indulás még némelly utasok' bevárása miatt csak 8½ órakor történt. Szembetünő vala a' horgonyvető helyek közt egy signál, melly 1824-ben légbe repült oszorák hajó' vázzain emelteték. Haladánk már a' tenger' síkján; gondolatimnak új és végetlen tér nyila meg. Tekintsünk vissza egykissé a' múltidőkbe. Középkorban a' tenger' csúcsánál feküdt Azov vagy Aszoff és Aszak nevű némellyek szerint a' homályoskori Aspurggal azonos várostól nyeré a' Pontusnak ezen benyúló indája mostani nevezetét. Hajdan a' görögök Maeotisnak, a' scythák pedig „Temerinda" azaz tengeridának nevezték. „*Tanaim ipsum Scythae Silin vocant, Maeotis Temerinda, quod significat matrem maris*" így ír Plinius (Hist. Natur. Lib. VI. cap. 7. ed. Harduini). Elemezzük e' szót, majd kiderülend a' Plinius érdeklette scytha nyelv' tiszta magyarsága. Az ő értelmezésénél fogva „tenger anyját" ad. Nyelvünkön a' tenger egykor temer-nek is mondaték, bizonyitja temérdek szavunk, mellyet a' tengeri bőség, sokaság' kifejezésére mais elegyest használunk; mondjuk ugyanis: tengernép, temérdek, sok, számtalan nép helyett. Az inda, mint termő, nevelő, táplaló anyaág a' dinnye, tök és uborka' neveiknél hasonlókép fönvagyon, annak növénythozó, ter-

Digitized by Google

mő folyószára mondatván dinnye-, tök- 's uborka-indának. Ha csak Plinius nem hibázott, a' mit bizonyára föl nem tehetni értelmezésénél, valóságos „maris mater" azaz tengerindát irt ki; és ez a' Maeotis tónak alakjával is szépen megegyez, miután hosszan benyúló indát képez. Félre kell vetnünk e' helyes magyar jelentés mellett azok' erőtetett fejtegetését, kik a' germán „The mers-end" „Des moers end" (tenger vége) szóból akarják Plinius' scytha nevezetét kisajtolni. Középkorban hivák az olaszok Zabache tengernek is.

Egyre lassan haladt a' déli szél miatt gyönge erejü gőzösünk, már vitorla is feszitették, hogy elősegitene. Időközben, Glabalo hajóskapitány, egy szelid indulatu, javabeli egyén, származására ragúzai dalmata, félig olasz, félig franczia, vagyis levantei frank nyelvű barátságos beszélgetésével foglala el. Különös hajlamát nyilvánitva a' magyarok iránt, többi közt elmondá, mikép ők (ragúzaiak) valóságos magyar eredetüek legyenek. Midőn annak miként történte iránt nyomozó kérdést tűzék elébe: saját nemzete történetéből mindig ekkép hallása- és tanulásával válaszolt, kéttelenül igazaknak állitván ebbeli őshagyományaikat. Csak gondolám, de nem nyilatkozám előtte, hogy történetiróink e' tény iránt keveset vagy épen semmi bizonyost nem mondanak, nem tudnak.

Délután 1½ órakor állott be a' közös ebéd, mellynél nyujtott szokatlan és izetlen, annálfogva legalább engem ki nem elégitő étkek' nemét ezennel elsorolom. Káposztás leves olaszosan hús helyett csontdarabokkal. Sült borjúszegy törött krumplival, zsír helyett fagygyúval készitve. Zöld uborka főve. Borjú-sült nyers uborka hozzáadással. Végre egy egy sült alma. Ezt bezárta az étkekért fejenként fizetni kellett 2 ezüst rubel. 4 órakor hatalmasan kezdett a' szél dühöngni, 's mivel iránya is változék, 2 nagy vitorlát nyitának, de egy óra múlva már annyira viharlott, hogy az ágas-rudat lehajítaná, mire a' vitorla bevonaték, és nagy hullámzás közt horgony bocsátaték, 's ekkép 8 órai haladás után Mius folyó melletti Platov falu- és viztorkolat' irányában vesztegelni kéntelenitettünk éjfél utánni 1 óráig. Ezen részeken gyakoriak a' zátonyt képző fövény-porondok, miknek óvatos kikerülésére bizonyos signálok által figyelmeztetnek a' tengerészek. Illyen a' Krivoy nevű.

Augustus 5-dikén. Éjfélután 1 órakor fölriaszta álmomból a' fölvont horgonyláncz' nagy robajja. Tudni vágyó, millyenre fordult az idő, fölmenék a' födözetre. Az éj derült, 's a' fogyatkozó holdtól tisztán világi-

Digitized by Google

tott vala, miáltal a' tenger apró hullámzati zajtalanul és csillamlón tükröztetvék. Megindulván hajónk, ismét nyugalomra mentem. Alvás közben haladt el hajónk Mariopol' irányában. 8 órakor a' kis harang négyszeri ütéssel konditatott meg; naponta három ízben szokott illy konditás történni u. m. reggeli 8, déli 12, és esteli 8 órakor. Ez alkalommal a' reggeli thea adaték által kétszersülttel. 9 órakor a' bielosaroi, olaszok által Balestránák hívott világító toronynál vonulánk el, melly ollyas nevű fokozaton áll, 's éjjelen át 16 tengeri mföldnyire világit, hozzá legközelebb Alti falu levén látható; balra irányunkban következett egy nagy fövény 's porondsziget, 7 tengeri mföldre kiterjedő (1. tengeri mföld = ¾ német mföld).

Több ízben vala már alkalmam tapasztalni az orosz nép' számtalan keresztvetésből álló vallásos buzgalmát, melly templomon kivül is, leginkább étel előtt és után meg utra induláskor nyilvánitatik: de nem gerjeszte annyira bámulatot egy eset sem, mint itt, külsejére nézve civilisáltnak látszó, jól ruházott némi orosz ifju' magaviselete, ki, reggeli fölkelte után, még pőre gatyában a' képesszoba, vagy azon kamarácska' deszkázatánál, mellyben minden orosz hajóni szokás szerint valamelly szentnek képe előtt éjjelenkint lámpa világit, magát a' jó izléssel ellenkező helyzetben gyakran hajtogatván, húszszor, mondom húszszor hányta a' keresztet homlokról mellre, onnan jobb vállra 's igy balra, földfelöl emelgetve kezeit. Annyira rabjai ők e' külső formaságnak, hogy a' gondolatok' istenhez emelése nélkül a' gépies tevékenység kielégiti a' szent buzgalom' föltételeit; 's jó keresztyénnek tartatik az illy művelkedetet gyakorló, ha soha igazságos nem vala is életében. Mikor jő el ide az urnak országa? kérdém magamban ezek szemléletére. — Délután 1 órakor közös ebédre hívattunk a' kongató által. Miután tegnapi étkeinket épen nem magasztalólag elsorolám, igazságtalan lennék markotányosunk iránt (igy nevezik a' hajós vendéglőt), ha a' mai izletesbet el nem mondanám. Ebből állott: marhahús-leves vékony makarónival, marhahús piritott krumplival és mustár mártással, zöldfüge és paradicsomalma hajában, piritott morzsával töltve, sült csirke, végre czukros perecz tészta sütemény. Még asztalnál ülénk a' födözeten, midőn a' szél újban föltámada. Hajónk lógott, 's oldalt forduló utvonalunkon a' kifeszitett 3 oldalvitorla mozdita elő, és gyorsabban haladánk lekerülve Petrovszkavár' irányában a' berdiánszki fok alá, mellynek végin, vagyis déli csúcsán álló világitó-

Digitized by Google

toronynak irányában valánk már 2½ órakor. Ezen fokot délnek megkerülve, egyenest éjszaknak kanyarult utunk Berdiánszk vagy Új-Taganrog tengerparti város' kikötőjébe, hol jövet és menet megszokott állni a' Kercs- és Taganrog közt járó L'héredité gőzös.

Egy óranegyednyi távulságra ereszteték horgony Berdiánszk város partjától. 12 utassal nyomban ladikra ülve, kieveztem ezen új várost megszemlélendő. Wolfsohn odessai izraelitát, kinek több oldalu műveltsége és a' hajón Mendelsohn' lélekhalhatatlanságáról munkájának olvasgatása által figyelmemet magára vonó, társaságomba vevén, járám körül a' város' főbb utczáit. Házai leginkább most vannak épülőben az 1829-ben gr. Woronzoff tauriai kormányzó által alapitási foganatba vett kereskedő városnak; a' régiek még most is náddal födöttek, de már léteznek néhány csinosak, valamint butigái is a' bazáron. Nagy temploma szinte munkában. Fekszik magosan és hosszan terjedő parti orom alatt magán a' tengerpart' térségén, védve éjszaknyugot felől a' mondott orom lánczolatától. Neve az itt tengerbe ömlő Berda folyamtól véteték. Eleinte, Új-Taganrognak keresztelék ugyan: de ez életbe nem mehetvén, egyedül amaz lőn divatossá. Lakosinak száma már 4000-re szaporódott; az ép öböl és emelkedő gabnakereskedés vonva vonván ide a' népet. A' mult 1843-dik évben 16 otztrák hajó rakodott itt gabnával. Ebben láttam először a' szomszéd vidékről bejött nogai tatárokat, nevezetesen egy nogaiczki előkelőt két lovú zöld kocsicskában; ismét más öreget és ifjút, pórjaikból pedig többeket. Az előkelők turbánt, a' többiek vörösszinű kerek kis sipkát viselének. Arczvonaluk valódi tatár-mongol, jóval különböző azon krimeaiakétól, kiket Beriszlávban szemléltem. Széleskép, lapos és fitos orr, ritka bajusz meg szakáll vala rajtuk kitünő. Szinük barnás sárga. Mindezek a' mongol vegyületnek élénk nyomai. A' nogai tatárokhoz már másod ízben illy közel jártommal nem akartam elmulatni, hogy ezen, honi történetünkkel egybeszőtt népfaj' fővárosába, Nogaiczkba rándulás által magamnak jelen állapotukról bővebb ismeretet ne szerezzek. Egy tatárt, épen Nogaiczkba vísszatérendőt, jó két lovú kocsijával megfogadván, Wolfsohnt is magammellé véve, kevés késedelem után utnak indulánk, olly szándékkal, hogy következő napon délre visszatérendünk Berdiánszkba, és a' környéket más irányban is megvizsgálandom; miután még egész napot itt töltend hajónk. Gyorsan, sőt sebes vágtatva kelle hajtatnunk,

Berdiánszk.

Digitized by Google

hogy a' 6 órai távulságra fekvő Nogaiczkba éjfél előtt beérhessünk. A' tatár, ha jól megfizettetik, nem kiméllí lovát, mert gebévé vagy döggé válás esetében is hasznát tudja venni, bőrének úgy, valamint husának, kedves falatokat nyervén belóle. Az ut, Berdiánszk' lapályából a' magos térre 's az által a' nogaiak határába jutva nyugot felé, mindenütt rónaságon vezet, ha a' közben eső száraz árkokat és Abitosnafolyó' völgyét kivesszük; melly utóbbinak átkelésével egyenest délnek irányoztatik. 5 óra körül hagyók el a' várost, legelőbb is Kotur Oglu tatár falut érvén, honnan az Abitosnán áthajtva, annak túlpartján egymásmellett közel fekvő 's mind egyforma tekintetű, vályogból és sárból rendetlenül készült, deszka minarettel ellátott falvakon, nevezetesen Kandausdzsu, Kangurbas, Bellai Ütmek és Ardzsin nevűeken, részint keresztül, részint alatta hajtva, 10 óra tájban Nogaiczkban valánk, hol egy örmény lakosnál bérlelénk éjjelre szállást. Házi gazdánk, több nyelveket beszélő jártas keltes virgancz egyén, a' bizton reménylett haszon fejében és költség kéméllés nélkül megrendelt vacsorára meghivatásáért szivesen töltött velünk vagy három órát, tőle azalatt a' tatár körülmények- és viszonyokról, úgy szokásaikról sok érdekes adatokat szerezvén. Éjfél után menénk nyugalomra; de már a' nap'fölkültével ismét együtt járék gazdámmal végig néhány utczát, egyszersmind alkalmas fuvarosról gondoskodó, hogy déltájban okvetetlenül Berdiánszkban teremhessek. Ezen város' neve elegyest Nogaiczg és Nogaiczk formában íratik meg mondatik ki, kétségkivül a' nogai tatárok nevéről, kiknek ugyancsak fő- és székhelyül szolgál; máskép Djalangacs-nak hivatik a' tatárok által. Fekszik az Abitosna vagy Obitosna folyó' keleti partján, annak a' tengerbe ömlésétől 2 versztnyire, vagyis egy óranegyednyire, kiköfővel és 1500 lakossal, kik között kereskedéssel foglalkozó feles számú örmények, oroszok és karaimok találtatnak. Van muhammedán vallásu tatár elemi tanódája is. Házai, a' mecsetet, bazart, 's néhány kereskedők által lakott házat kivéve, a' többi tatár falubeliek' mintájára vályogból épitvék. Itt létezik a' nogai föld' tisztviselőinek hivatala is. E' tartományoknak Katalin czárnő alatt orosz birtokká válása alkalmával a' nogaiak állandó hely- és falvak nélkül a' steppékben vándorló életet viseltek; de bölcs kormányi intézkedés, különösen franczia kiköltözött gr. Du Maison ügyes tapintatu bánásmóda, kitűrése 's erélyes működése következtében (1802—1820) földmivesi életmódra birat-

Nogaiczk és a' nogai tatárok.

Digitized by Google

ván, már most mintegy 76 falvakban települve laknak, a' mezei gazdaság' kivált baromtenyésztés' és abból háruló jóllét' szembetünő nyomai mutatkozván helyenkint közöttük; a' kertészet levén egyedül, mire a' nogai magát semmi áron nem szenteli, különben földeik sem birván affélére idomított sajátsággal. Határuk egyvégben terjed el, délre az Azovi tengertől, keletre Berdafolyótól, éjszakra a' mennonita- és orosz gyarmatoktól, nyugotra a' Molocsna tótol és pataktól környeztetve, tehát három oldalról német és orosz gyarmatoktól bezárottan. Földük steppei minemüségü sikság; természet alkotta egyetlen hegy vagyis inkább magános domb náluk a' Kurszak-döbe (hasdomb), melly Araklu és Maskir falu közt esik a' Mariopolból Krimbe vezető utnál. Ők mind muhammedán vallásúak, nyelvük az ozmantörökétől csak dialectusban és némelly mongol maradványú szavai által különbözik. Összes számuk a' krimeai tatárokkal egyetemben 150,000-re tétetik a' férfi nembeliekneк, minek körülbelül egyharmadát alkotják a' krimiaiak. Föltünő a' murzáknak (nemeseknek) magyarszabású és czifraságú dolmányuk meg mentéjük; a' leányoknak pedig majd sarkig érő befonott hosszu hajuk; ezek' és a' murzák fejét fölötte magos kerekded turbán ékesiti. Nevét e' nép Nogai nevü, magát 1261-ben a' mongoloktól függetlenné tette vezértől nyeré. Nevezik őket a' más felekezetbeliek mankat azaz piszéknek is. A' bujasenyv meghonosult ősi nyavalának tartatik e' népfajnál, mellynek sorvadásba átmenését a' nogaiak' fényesbőrü sáppadt arcza valójában el is árulja. Legérdekesbnek, és a' kún kérdésnél tájékozásul szolgálhatónak vélem lakhelyeik' nevenkénti elsorolását, mert ollyanok fordulnak azok közt elő, mik némi historiai nevezetességü besenyő-kún férfiakra emlékeztetnek; tudatván más részről, hogy a' nogaik eredetre nézve nem tiszta türk-tatárok, hanem főleg mongol meg besenyő-kún vegyületből állanak. Három hordára osztatvák föl jelennen lakott földükön, mellynek neve a) Jediszan b) Jediszkul, c) Dzsambuiluk; ez utóbbi eredvén leginkább mongol elemből. Falvaik az 1-só rendbelieknek: Ak-kerman, Djogarra-Burkud, Dömenge-Burkud, Bauerdak, Iszibe I., Jedenokhta I., Jedenokhta II., Karru-Kegenesz vagy Karreruga, Tulga, Tetlu-Kalak-Nokusz vagy Djüman-Nokusz, Djanszur-Kegenesz vagy Djanszogur, Maitogae-Nokusz, Iszibe II., Djantrün-Kegenesz, Tas-Kegenesz, Tüszge-Kegenesz, Emir-Kegenesz, Topal-Kegenesz, Ikon-Szasszeg-Togan,

Nogai-tatár falvak' nevei.

Digitized by Google

Geszgene-Szasszeg-Togan, Alsin-Bodai, Saukai, Maskir, Kahacs II. vagy Kahacs-Muszalo, Kahacs I. vagy Szultan Mürat, Kakbas, Cseklu, Onike, Besaul, Kegenesz II. vagy Robotai-Aul, Temergodzsa, Emaut, Kislik, Bodai, Kolatamgale, Alsin, Aküe. A' 2-dikhoz tartoznak: Atamgalu, Altiaul, Kas Oglu, Kausegalu, Bodran, Sonselu, Durtamgalu, Kotur-Oglu. A' 3-dikhoz: Togalu, Karakurszak, Kandauszdzsu, Kangurbas, Bellai-Ütmek, Sarailu, Kolonda-Dzseklu, Araklu I., Kanglera, Araklu II., Ikon, Beskeklu, Aklekodzsa, vagy Aszlikdzsa, Orman vagy Ormandzsi, Szaszukan, Szarler, Aszangodzsa, Aszilkhodzsa, Beg-Burdzsi, Arsin. Továbbá: Nogaiczk vagy Djalangadzs. Van azonban a' Molocsna' nyugoti oldalán még 9 tatár falu, u. m. Sagaltai, Karadzse, Csomak, Czerbulu, Boras, Asz-Birde, Omar, Kasudar, Akusz [1]). Legszembetűnőbb ezek' sorában a' nyocz helységnek mellék-nevül szolgáló KEGENES, épen azon 1-só hordában, melly hajdanta az az aldunai vidéken tartózkódván, besenyő-kún elemet is olvaszta magába. Soha nem éltem ollyas hiedelemben, mikép a' magyar és vele rokon népfajok költözködésük, országalapitásuk- és messzi hadviselésük' korában eredeti tiszta elemből állottak, 's nyájuk' közepette idegen elemi töredék, akar mint szövetséges-, akar mint szolga nép kissebb vagy nagyobb tömegben nem létezett volna: melly az uralkodó magyar nép' viszontagságaiban mindig egyenlően osztozék. És ezen történeti valóság' iránytűjeután indulva mutatám meg etelközi utam' IV-dik bizonyitványában a' kúnokkal tatár nyelvű népfelekezetnek úgy Cumániában, valamint Magyarországban együtt élését. A' „Kegenes" historiai névnek itt a' nogaiaknál számos helyeikben élénk nyilatkozata megerősit hiedelmemben; azon következtetésre nyujtván alkalmat egyuttal: miszerint ezen tatárok' ősei szoros polgári kapcsolatban állottak- a' besenyőkkel. Cedrenus XI-dik század' közepén élt byzanti irónál találunk e' részben jelentékeny ujjmutatásra, midőn a' besenyők' (Patzinakae) 1046. évben keletkezett belvillongásaikat leirván, azok' Tyrach és Kegenes nevű, egymás ellen törekvő vezéreiket emliti, amannak nemes származását, ennek alacsony nemből eredetét különösen kiemelvén: „*Erat in eadem gente* (úgy mond) *etiam alius quidam Kegenes nomine, Baltzaris filius genere obscurissimo nullisque natalibus, sed bello ducendisque cohordibus longe praestantissimus* [2]). Tyrach ne-

Kegenes historiai név.

[1]) A' *dj*-vel irott neveket a' tatárok könségesen *gy* hanggal ejtik ki.

[2]) Georgii Cedreni. Historiarum Comp. Bonnae. 1839. Tom. II, pag. 582.

Digitized by Google

mes eredete besenyő, Kegenes pór sorsa tatár származatot árul el, történeti alapon állván amazoknak uralkodása, nemzeti fölsőbbsége. Akusz, rendben utolsó hely' neve is föltünik régiségeinkben mint kún vezére. Sz. László kir. kúnokkali harczairól emliti többek közt a' bécsi képes krónika: *„In primo autem impetu, rex, ducem Cunorum, nomine Akus, percussit“* [1]). Ezen besenyő-kún történeti neveknek a' tatárok helységeiben maiglanig emlékezetben maradása azon következtetéshez vezeti a' nyomozót, hogy e' kérdéses férfiak a' kúnokkal egy kormány alatt élő tatárok kebléből valának. Illy fölvilágositásoknál fogva nem leend többé rejtély: miért mondatnak sz. László királyról fönmaradt latin és magyar régi hymnusainkban az ő kún ellenei fölváltva tatároknak; 's miért hivatik a' II. István kir. által 1129-dik évben befogadott kúnok vezére Tatár néven? *„Rex autem Stephanus, diligebat Cunos tunc temporis, plus quam decebat; quorum dux nomine Tatar, qui a caede imperataris* (Grecorum), *cum paucis, ad regem fugerat, cum rege morabatur“* ezek a' krónika szavai (Turocz. P. II, cap. 63.). A' kazar, besenyő és kún néven ismert feketetengermelléki birtokokban, már a' legrégibb időkben, következékép a' mongol hóditás előtt, hogy török-tatár nyelvü népségek léteztek mint amazoknak szövetségesei és alattvalói: nemcsak megengedjük, sőt inkább vitatjuk a' historia' utmutatása szerint: annélkül azonban, hogy a' kazarok-, besenyők-, kúnok- vagy palóczok' szinte tatárnyelvüségét megengednők. A' magyarhoni kúnoknak Nogaitól kölcsönzött „Neugarius“ nevéről a' már főnebb emlitett bizonyitványban értekeztem, bővebben kifejtetvén ott a' kún-tatár viszonyok. Kétségkivül ezen felekezetbeliek szaguldozának 's pusztitának gyakorta honunkban. Benaketi Abu-Szulciman Daud XIV-dik század elin élt perzsa történetiró beszéli D'Ohsson forditása szerint: *„Il y a prés du pays de Battrik une vaste contrée qui touche au pays de Kerem* (Crimée) *et de Boulgar. Nocai, descendant de Djoudji, fils de Tchinguiz kan fait souvent des incursions dans ce pays, apelé Madjaristan* (Hongrie)“ [2]). Nagy hirü és befolyásu vezér volt Nogai, nem csuda azért, hogy a' tatárok egy felekezete tőle szereti magát maiglan hivatni. Nicephorus Gregoras tanutétele nyomán Paleolog Mihály czászár' Irene nevü, törvénytelen ágyból született leányát birá neül, 's neki thessaliai kormányzó Sebastocrator János ellen

[1]) Thuroczi, Chronica Hung. Pa. II. cap. 57. Apud Schwandtner. Tom. I. pag. 57.
[2]) D'Ohsson, De Peuples du Caucase. Paris, 1828. in 8. pag. 272.

Digitized by Google

4000 főnyi segitséget külde 1282-ben. Így ir Gregoras: „*Imperator — legatos mittit ad Nogam Scytham, qui ultra Istrum sedes et domicilum habebat. Erat enim huic cum Imperatore firma amicitia ob affinitatem: quippe Irenen, filiam illius notham, paulo ante duxerat, atque idcirco eius amicus erat. Ab eo accepta quatuor millia delectorum Scytharum et iis adiunctas aliquas Romanas vires missurus erat Imperator adversus Thessalum Joannem Sebastocratorem*“ [1]).

A' nogaiak falvaikban épen úgy, mint a' többi gyarmatokban, házak előtt, udvarok-, csűrök- és aklokban alkalmazvák számtalan kőszobrok, miknek azonban egyenkinti megvizsgálgatását az idő rövidsége lehetlenné tevé; más részt, már meg nem mondható példány-sokaságban szemlélésük eléggé kieléggitvén vágyaimat, csak ritka különösségű, a' látottaktól légesen elütő faragványok vonzának.

Augustus 6-dikán. Nogaiczkból egy örmény kocsis által hozattunk a' tegnapi uton Berdiánszkba, 12 órakor már ide megis érkezvén. Emilio d' Angeli, egy trieszti kereskedő ház' fia, tudományosan mivelt ifju ember, ki gabona kereskedési ügyben tart itt lakást, miután Draskovich taganrogi consultól hozzá ajánlatom vala, már várakozott reám. Szives meghivásának helyt adva, ebédre asztalához mentem. Végezvén olasz étkű jó ebédünket, 3 óra tájban kocsira ülénk, előbb is a' város' szélin fekvő nyilvános nagy kertet, millyenek minden orosz városban találtatnak, megtekintendők. Itt két közönséges női kőszobor látható, egyik földbe állitva, 5 láb, másik fekve heverő 1 öl nagyságú durva mű. Távozva innen, éjszaknak föl a' magos térre hajtók, utközben több kurgánokkal, és egy utmutatóúl szolgáló, a' földszinétől 5 láb magos férfiszoborral, granitkőből jól kifaragottal találkozánk. Ehhez közeli halmon kő darabokat pillantván meg, körültekintésére menék. A' kövek' tatár irata bizonyitá jelenleg e' halom' nogaiak' temetkezésére használatát. Innen Robotai Aul nevű, a' Berda' völgyénél partos oldalon fekvő tatár faluba hajtánk be, egyenesen Dautyei nevű oroszul is tudó vagyonos tatár gazdához, D' Angelinek ismerőséhez. Ennek udvarán a' garád mellett látván mintegy 5 lábnyi magosságú granitkő férfi szobrot, abbeli kérdésemre, hogy minő népségtől származtak az illy kövek, mind ő, mind a' hozzánk érkezett két

[1]) Nicephori Gregorae Byzantina Historia. Lib. V. cap. 7. Bonnae, 1829. Vol. I. pag. 149.

Digitized by Google

szomszéd lakos, nem tudással válaszoltak; bizonyos, mikép nem volt az ő eleiké, mert hagyomány és szájról szájra átmenő ősmondák után mégis csak tudnának valamit. Illyen volt nyilatkozatuk és nézetük e' hajdanságok iránt. Ők is a' steppékből hozattaknak vallák. Tovább hajtva innen a' Berda' széles völgyi odalában, 5 óra körül a' folyóhoz jutánk, rajta Neuhoffnungsthalhoz tartozó malomháznál kelénk át, majd Novoszpaszkoi orosz faluba menük be, melly az előbb nevezett vürtembergi német gyarmatnak átellenében fekszik. Ezen oroszfalu Berdiánszktól 18 versztnyire van? Számosak itt is a' kőszobrok, jelesen találtatik Bilous Iván házánál 5 darab, egyet kivéve mind férfi kép, részint az utczai kapufalánál, részint az udvaron. A' női szabor különös, maga nemében egyetlen, minőt még nem láttam. Fejét a' csipkés fejkendő helyett 1½ lábnyi magos, hegyes csúcsba menő frigyiai vagy parthus-kún süveg ékesiti. Ez élvezet- és bő tapasztalással végrehajtott kirándulásból késő estve visszatérve D'Angeli urral aziránt értekeztem, valljon nem vállalná-e magára ezen kőművekből némelly válogatottabb példányok' megszerzését és hajón Triesztbe szállitatását? Ő e' részben kedvezőleg nyilatkozván, kivitethetésük iránt azonban előbb a' vámhivatalnál teendő kérdésre figyelmeztetett, minek, hogy még következő naponi elindulásom előtt végére járand, megigéré. Nála töltém kellemes társalgás közt az estét, nyugalommal az éjtszakát.

Augustus 7-dikén. Korán reggel Krizanovszki orosz vámtiszt némi hivatalos működésben D'Angelihoz jövén, vele reggelinél találkozám, melly alkalommal a' kőszobrok' külföldre vihetése iránt kellő fölvilágositást nyertem, azt nyilvánitván ezen tisztviselő, hogy a' szobrok (kamenibabák) ugyan nem vám' tágyai, 's még eset sem fordult elő, hogy illy kövek kivitettek volna: de miután legközelebb Pierovszky ministertől parancs érkezett volna a' megyei kormányhoz, miszerint mindenhol gondosan összeiratván és szedetvén, biztos és nyilvános helyekre hordassanak egybe; alig hiszi ollyanok' szabadon kivitethetését. Örvendettem illy bölcs intézkedés' hallásán, 's ámbár hanyagul foganatositatnék az efféle, anyagi hasznot nem igérő rendelet, reménylém még is, hogy ennekutánna nem romboltatnak annyira az őszkornak maradványai; a' késővilág mélyebb nyomozásuk által még sok elrejtett történeti valónak juthat ismeretére; nyilvánitott nézeteim is előbb később alapigazságul leendnek elfogadva. Reggelizés után megválva a' becsületes D'Angelitól, a' parton váró csolnakon gő-

Digitized by Google

zösünkre szállottam. Néhány ujabban hozzánk csatlakozó utasok, jelesen némi orosz tábornok után várakozás miatt csak 1 órakor történt az indulás, 7 tengeri és pedig külföldről érkezett hajó' soránál vonulván el. Most a' késedelem miatt 3 órakor tartatott közös ebédünk, mellynél csak három egyén alkotá a' társalgást, merően abból állót, hogy midőn az érdeklett orosz tábornok a' vele hajónkra lépett, szinte hadi szolgálatban levő két liflandust néhány palaczknyi borából megkinála, mindannyiszor mély bókok közt magasztaló szép szavakat mondogatának az asztal végínél egész megelégedéssel és fontossága' érzetében gyönyörködni látszó nagy urnak; melly szép szavakra mindig egy nagyot hízása vala észrevehető a' bárgyunál is jelentéktelenebb arczvonással megáldott toaszthősének. 5 óra tájban a' szél erősebben kezdvén fúni, hajónk örök ringatásba hozaték annyira, hogy nyugalmassan állni vagy ülni, annálinkább írni lehetlen vala. Látványunk mindenfelé csak tengerviz, mert a' berdiánszki világító törnyot, mellynek irányában délnek visszafelé hajózánk, már végkép elvesztők szem elől.

Lingva franca. „Lingva franca" — frank nyelv; ez neve ama zagyvalék nyelvnek, melly a' Levantén hajókon úgy, valamint a' tengermelléki kereskedő városokban az europaiak közt divatozik. Valódi keveréke az olasz- és franczíának, 's egyiknek sem dialectusa. Beszéli széltiben az olasz, franczia, dalmatiai és istriai. Igen könnyű megtanulni annak, ki mind a' két alkatnyelvet valamennyire érti, főleg ha még latinul is tud. E hybridum itt az Azovitengeren szinte egész terjedelemben diszlik, borúra derüre beszélve az oroszok által ís, elannyíra, hogy tökélletes franczia- vagy olasz nyelvűt nem találtam tengeri utamban. Ezt beszélém én is tartózkodás nolkül, és megértettem mindenki által. Éljen a' lingva franca!

Raguzaiak magyar eredete. Egy öreg bárkász, Galbalo kapitánynyal hasonnevű, bővebb ismeretség után akkép nyilatkozott: hogy ő patriotám, ragúzai, 's eredetikép magyar. Bővebben fejtegetőzve így adá elő ősi hagyományok után a' történetet. Egy félsziget, úgy mond, Raguza mellett, hajdan magyaroktól szállaték meg, 's magyar kormány alatt élék sokáig és boldogul napjaikat: a' köztársaság' idejében ázonban Raguzához csatoltatván, annak lakosival forrottak egygyé, és most illyrek, akará mondani szlávok. Többször fejezé ki ebbeli hiedelmüket, tudományukat.

Délután 5 óra tájban olly nagy ringás lőn hajónkon, hogy miatta

Digitized by Google

nem irhattam 's nem olvashattam a' cabinetban; fejem is fájni kezdvén, a' födelezetre menék föl; alig nézem körül magam, 's íme mit tapasztalok? Az utasok közől majd egyik majd másik, szédeleg, lefekszik, vagy a' korlátkeritéshez borulva erőködik. Tengeri betegség! Nem nagy baj, de valóban kellemetlen nemcsak, sőt undoritó. Galbaló kapitány figyelmeztete, mikép én sem fognám elkerülni valószinűen e' mai criticus napon. „Io sono resoluto signore capitaneo, mai io non ho paura!" mondám neki; Bravissimo, signore Giovani! felelé vissza; mert ha már bizodalmas lában állnak valakivel az ádriaiak, kereszt-, nem pedig vezetéknevéről nevezik azt mindig. Vederemo! Vederemo! Elmúlt a' nap, utánna a' másik, 's hálá, mégcsak fejem sem fájt érzékenyül; ezen csudálkoztak mindenek, én pedig örültem. Mi legyen oka tulajdonkép bántatlan maradásomnak, magam sem tudom. Fejtsék meg a' tapasztalt orvosok, ha tetszik. — Az éjj beállott, mindenki nyugalomra mene; a' kapitány, néhány matrósz és én maradánk ébren kivűl őrködve. Hajónk vágtatva haladt a' csillogó három lámpánál (2 az árbocz közepén, 1 legfölül), melly-lyek néha a' tisztán ragyogó csillagok közt látszottak elveszve lenni. Utunk a' tejut' vonalában egyenesen Kercs felé lőn irányozva, melly Taganrogtól 130 tengeri mföldnek tartatik. Éjfélig gyönyörködtem a' tündöklő csillagok- és tőlök ragyogtatott fölfül fejérlő habtömegekben. Kedvező szelünk kellemes hüssé bájolá a' léget. Szép ez mind, valójában, és magasztos tárgy a' szemlélődőnek, de még sem olly bájélvezetű, mint édes hazám' mezőtengerén a' csalogány' nyögő dalai- és pacsirták' zengzetétől átrezgetett harmatos éj' légboltozata. Itt a' halál néma nagysága tölti be az ég- és viz közti megmérhetlen üreget; amott az élet' óriási karjai ölelnek mindent át. A' sík tenger nem ad halandónak állandó lakot: de te kedves hazám, ezer év óta nyújtál kényelmes szállást a' magyar faj számára. Illy gondolatok közt illetém lelki csókjaimmal a' késő éjj' tündéres homályát, midőn elvégre nyugodni menék.

Tengeri betegség.

August. 8-dikán. Négy órát hirdető megcsenditése a' proránáli kis harangnak, fölébresztvén, kihíva a' hajófödözetre. Örömsugárban tünt föl előttem jobbra Krimea, balra Ázsia' halmos partozata. A' jenikalei világitótoronyban halvány estcsillagként látszaték még az égő mécs. 5 órakor a' félsziget' partszögletén túl eső Jenikale várat és váraskát érők el irányunkban, tenger parti szőleivel. Ezen, genuaiak és törökök által

Digitized by Google

épitetett vár, jelennen erőségül nem szolgál; lakosi jobbára görögök, nevezetesb épületei katonai és koronai lakok; különben a' közellevő Kercs várossal tartozik egy hatóság alá. Ettől Kercsig 12 versztnyi távulságban a' tengerparton diszelgnek a' nagyszerü ősvilági halmok. Ázsia és Europa között a' Bosporus-Kimereusnál haladók egyre, míg fél óra múltával kissé nyugotnak Kercs öble felé kanyarodánk, minek irányában a' déli hegyfok 's azon elterülő megszámíthatlan sirhalmok gyönyörű látványt adának. A' két fok között félhold alakban terül el Kercsnek ritka épségű öble, mellyben egy óranegyed alatt már ben valánk. Mintegy 60, két- és három-arboczos nagy hajót olvastam meg, egyet osztrák zászlóval, 6 órakor vettetett horgony. Helyre vergődés- és a' szokott fizetések' megtétele után Galbalotól bucsút véve, 8 órakor ladikon a' hidhoz menék, onnan a' városba. Itt egy tisztességes szállódában Kelki nevűben, a' bazar kerekpiaczán ép a' legszebb helyen bérleltem szobát; mellynek némi livornói származásu öreg pinczére nyomban ajánlá magát szolgálatomra. Igen jól esett e' megelőzés, minthogy illy készség-nyilatkozatot egész utamban sehol nem tapasztaltam.

Kercs. Kercs Krimeának leghiresb és legjelentékenyebb kereskedő városa. Fekszik a' félsziget keleti, majd az ázsiai partokig nyúló csucsa alatt, közébe záratván azon tengerszoros, mellyet a' régiseg Bosporus Kymereusnak nevez. A' város maga azon pontot foglalja el, hol egykor Panticapeum, vagy Bosporus, később Vospro, Vosporos vagy Aspromonte nevű város létezett, 's a' bospori királyoknak régente székhelyül szolgált. Jelennen számlál 10,000 lakost, köztük számos görög, örmény és tatár, úgy szinte különféle nyugoteurópai (frank); de láthatni kereskedelmi ügyben ide gyűlt cserkeszeket is. Van 4 temploma, női nevelőintézete, kerületi tanódája. Kereskedését élénkké 's virágzóvá teszi félhold-alaku tág és ép öble, valamint a' félsziget gabna- 's egyéb terményeinek e' helyütt öszpontosulása. Kikötője 1827-ben nyitatott meg. Ezen környék az, melly a' régiségkedvelőnek és buvárnak hasonlíthatlan élvezetet nyujt. A' tárgyaknak biztos utmutatás által tökéletes ismeretére jutandó, Nikolich viceconsul és Kulissich nagy kereskedő urakat kerestem meg, ez utóbbihoz ajánlattal birván D'Angelitól. E' két derék ragúzai mindent szives készséggel elkövetett az érdekes régiségek' megismerésébe vezetés körül; jelesen amaz, kocsijába fogatván, elvitt azon nagyszerű sírhalmok'

Digitized by Google

megszemlélésére, mellyek e' várost megszámithatlan mennyiségben az éjszaki és déli fokozaton környezik; el a' veszteglőintézetbe; emennek társaságában a' város fölött nyugotra emelkedő hegy' oldalában épült Museumot vizsgáltam meg. A' sírhalmok már néhány évek óta kutattatnak; két egyén vezeti az ásatásokat, egyik az itteni museum, másik a' császári ház' számára. A' kiaknázott jelesb drágaságokat jobbadán Sz. Pétervára nyeli el, nehezb kőemlékek nyervén nyugalmas máradást. Három kurgán födöztetett föl különös boltozatüregű; legdiszesbje, melly császári halom (csárszki kurgán) nevet nyert, a' veszteglőintézettől éjszakra, magától a' várostól 6 versztnyire (majd 1 mföldnyire) esik azon tájon, hol közhiedelem szerint a' régi Mirmikione állott. A' városból ide éjszak felé a' nagy utczán végig hajtván, miután egy kőhiddal ellátott hosszú töltésen, nyugotról az öbölbe csörgedező némi pataknál kiértünk, tömérdek megásott halmok ötlöttek szemenbe; mik elég disztelenül mutatkoznak a' kihányott földrakások' és mély üregek' szemetszuró rendetlensége miatt. Meghányatás és kutatás után legczélszerübb volna ezeket ismét régi alakukba rendezni, 's bizonyos jol által tudatni a' késő maradékkal már megásatásukat. De a' csárszki kurgánt akarom röviden leirni. Ezen halomnak kapunyilása délre van, mellynél kezdődik egy 20 ölnyi hosszú tornácz négyszegű és hosszukás 17 sor faragott mészkőből emeltt, ollymódon, hogy kerek boltozat helyett csúcsosan összeeresztve lennének az egymásra helyzett kövek. A' tornácz után a' halom' középtáján jő a' sírbolti kamara alul négyszeg alakban, négy sor rakásig, azonfölül 22 sor kőrakás emelkedik kúpba olly alkattal, hogy az egymásra fektetett 2 lábnyi szélességű kődarabok minden sornál belebb belebb lennének eresztve. Csudálandó óriási műve az őskori épitészetnek, azon homályos régiségből, midőn még a' művészek ív- és kúpboltozatot czementtel szerkeszteni nem tudtak. Kivülről ezen kúpüreg szinte mint a' többi kurgánok, nagyobb és aprobb kövekkel elegyes földdel kereken boritatik, de egyedüli és a' többitől távulást fekvő. Midőn több évek előtt fölnyitaték, már hiányzott belőle a' halott-maradvány. Hihetőkép valamellyik bosporáni scytha királynak szolgált sirhelyül e' messzi hajdanban. Ritter Károly az efféle művet kyklopi falazatnak (Kyklopische Mauer) nevezi [1]). Koeppen bizonyitása szerint Olbiá-

Régiségek.

[1]) Ritter C. Die Vorhalle Europäischen Völkergeschichten vor Herodotus. Berlin, 1820. 8-o. S. 258.

Digitized by Google

nál is találtatott illy boltozatos halom, de köveit épületekre használák föl „*Von den gemauerten Tumuli*, (így ír) *deren Ritter nur einen in Tauriën anführt, gab es auch welche in Olbia, wie ich selbst gesehen habe. Die Steine sind indessen schon zu andern Zwecken gebraucht worden*“ [1]). Közönséges vala tehát az oroszoknál is az efféle vandalság. Tudatik az mindenek által Nikolajevben, hogy a' város' házai kezdetlen Olbiopolis' romjaiból emelkedtek; most azonban jobb szellem vezeti őket, a' kutatásokra is gondosan ügyelnek, sőt évenkint bizonyos öszveg rendeltetik ásatásokra az illető minister által. Koeppen bizonyos Du-Bruxnak naplójáról is teszen említést, mellyet a' kercsi ásatásoknál vitt vala. Kercsből Theodosiába vivő utnál két állomásnyira látható azon mély árok, melly a' régi bospori királyság' határvonalát alkotá; ezen túl már igen ritkák Chersonesusban a' nagy sírhalmok : miből csak scytha eredetükre lehet hozzávetést tenni. A' hires Mithridates sirját is megtekinténk. Ez iránt ki kell jelentenem, mikép a' lakosság és tudosok nincsenek egészen tisztában, 's egyedül homályos hagyományokon alapitvák hozzávetéseik nem pedig irott emléken. A' tengeröbölnél elterült város fölött nyugoti oldalon emelkedik egy kerekded magos hegy, és ezt nevezik Mithridates hegyének; rajta látható némi kőszirtekből hányott hegyes halom, 's ezt állitják Mithridates sirjának lenni. Van e' halom aljánál egy szélesen kivájott kőszikla darab is, mellyet Mithridates székének mondanak, a' tatárok által pedig altun obo azaz aranyhalomnak hivatik. Állitólag itt ülve szemlélte a' pontusi nagy király Rómának ellenséges roppant tengeri hajóhadát. E' hegyen létezett különben hajdanta az Acropolis föllegvár. Mellyik Mithridatesre vonatkozzék a' több hasonnevű pontusi és bospori királyok közől tulajdonkép e' szóhagyomány? avval az itteniek úgy látszik nem sokat törődnek; a' körülmények azonban VI. vagy is az Eupator mellék nevet viselőre utalnak, ki a' rómaiakkal több mint 30 évig dühösen harczolván, végre birodalmát veszitve, az előbb fiának Makharnak kormányára bizott Bosporba vonva magát, népzendülés közepette Kr. e. 64-dik évben itt önön gyilkosa lőn Pompejus- és a' római hadsereg' nagy örömére. Ennek holtteste mindazáltal Paphlagonia' Sinope nevű városában, ősei sirboltjában temettetett el Dionak Plutarchéval helyesen meg-

[1]) Koeppen P. Ueber Alterthum und Kunst in Ruszland. Wien, 1822. in 8. S. 6.

Digitized by Google

egyeztethető tanutétele szerint, nem pedig ezen város körül; minélfogva a' sírhalomróli szájhagyományt mesék sorába tartozónak vélem. Azon messzi kilátás, mellyet nyugotfelé a' tengerre és azontúl Ázsia' halmos vidékére, a' Kubán folyó torkulatához nyer a' vizsgálodó, akarat nélkül is a' hajdan-idők' e' környéken végbement nagyszerű eseményeinek fontolgatásába vonva vonják a' történetbuvárt. Az eltűnt század- sőt ezredévek' változatos végetlen sorozata varázsoltatik szem elé. Ezen Mithridateshegy' oldalán diszelg némi antic-stylu épület. és ez a' museum. Kényelmes ut, a' város kerek piaczáról asphalt-öntvényű széles lépcsőjárda vezet ennek ösvényére. Körötte sirkövek 's szoborfaragványok illesztvék; benne több osztályozatokban a' kiásott régiségek, úgymint : drágaság-darabok, gyűrűk, kar- és nyakpereczek, lánczok, arany- és érczszobrocskák, fegyvernemüek, hamvvedrek, hetruski és üvegedények 'stb. mindezek 2000 év lefolyása óta különböző időszakaszból, különböző népektől! A' görög művek és emlékek készitès- és föliratаik által könnyen meghatározhatók ugyan: de az ismertető billeg nélküliek közől ki mondja meg: mellyik a' scytha, vagy sarmata, maeota, kazar, hún, besenyő vagy talán magyar régiség? — Ismeretlen betüjellemmel irott emléket, mi leginkább érdekelt volna, de még kameni-babát sem találtam itt. Az egyes személyekre vonatkozó görög föliratú síremlékeket mellőzve, azon nyilvános emlékekre forditám figyelmemet, mellyek a' fönebbi évben kiásattak. Már ismeri a' tudósvilág a' bospori királyokra vonatkozó pénzeket és fölirásokat, miknek korszakuk meg történetük nagyrészben föl is világositatott Vaillant, Cary, Froelich, De Waxel, Potocki, Clarke, Köhler, Raoul Rochette 's egyebek' munkái által: de azon kőemlékek' iratai, mellyek a' város' tengerőbölre nyuló szélin hihetőleg a' hajdani város' forumán kútásás' alkalmával legközelebb fölmerültek, kevesbé jövének még közismeretre. Fejér márványból diszesen faragott 5 lábnyi magos és 1½ lábnyi széles négyszeg alakú főoszlopok (pylasterek) ezek, négy egyenlő darabban, miknek kiásatás előtti szerkezetéről csak annyit tudhattam meg, hogy a' már elkészült csinos kút' tetényébe berakott, lovagló férfiut ábrázoló dombor-mű is hozzájuk tartozott. Maiglan a' kiásatás' helyén szabad ég alatt hevernek. Fölirásaik több helyen homályos és olvashatlan levén, némi tudós vizsgálók által fekete festékkel húzattak be a' betűvésetek. Nikolics ur másolataikat is közlé velem; megvizsgálás és egybehasonlitás' alkalmával azon-

Digitized by Google

ban tapasztalám főleg a' jobban megőrzöttnek hibás leiratását. Újban lemásolám emezt. Betűik hajdani alakúak, néhol a' hely' szűke miatt a' következő sorba általvitettekkel; különösen az o nem kerek, hanem csúcsos négy szegletbe mén, az ω pedig w-vel jelölt az egyiken. De mind ezeket megvitatni a' görög palaeographiai tudományhoz tartozik. Soronkint az egyik' szövege ebből áll:

ΑΓΑΘΗΙ ΤΥΧΗΙ
ΤΟΝ ΕΚ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕ-
Α ΤΙΒΕΡΙΟΝ ΙΟΥΛΙΟΝ
ΡΗΣΚΟΥΠΟΡΙΝ ΥΙΟΝ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΣΑΥΡΟΜΑΤΟΥ ΦΙΛΟ
ΚΑΙΣΑΡΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟ ΡΟΜΑ-
ΟΝ ΕΥΣΕΒΗΙ Η ΠΡΟΥΣΙΕΩΝ
ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΥΠΙΟΝ ΤΟΝ
ΕΑΥΤΗΣ ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ ΔΙΑ
ΠΡΕΣΒΕΥΤΩΝ ΜΑΡΚΟΥ ΑΥ-
ΡΗΛΙΟΥ ΜΑΡΚΙΝΑΟΥ ΑΜΡΕ- (?)
ΝΙΑ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΟΥ ΚΑΙ ΑΥ-
ΡΗΛΙΟΥ ΦΙΛΙΠΠΙΑΝΟΥ ΠΡΟ-
ΚΛΟΥ ΕΝ ΤΩ Ι Κ Φ ΕΤΕΙ ΚΑΙ
ΜΗΝΙ ΔΕΙΩΙ § Α §

Értelme következő: „Istenek' segedelmével (vagy: Áldás, szerencse! — régi görög szólásmód). Királyok' királyának, Tiberiosz Juliosz Reskupornak, a' nagy király Sauromata' fiának, a' császárok' és Rómaiak' barátjának, mint jótevőjének Hypioszviz melletti Pruziaszváros az ő követük Mark Aurel tanácsbeli Markian Amre (?) fia és Aurel Filippian Proklosz' fia által közhatározatból emelé, 520-dik évben, Disius hónap' 1-jén."

Az évszám 224-dik Kr. utánni évnek felel meg; méllyszerint III. Reskupor bospori királynak emelteték az emlék, ki Septimus Severus, Caracalla, Antoninus Geta, Macrinus Ant. Heliogabalus és Severus Alexander római császárok korában 24 évig uralkodott az eddig ismert adatok szerint. Az emlék' tartalma' iránti kérdések' megvitatását is az illető szakem-

Digitized by Google

berekre bizva, itt csak őstörténetünkre némi fénysugárt bocsátó adattal akarok kedveskedni, ép ezen föliratés más hasonló emlékek által támogathatóval. Lehetlen vala észre nem vennie a' nemzeti régiségeinket gondosan vizsgálónak, mikép már a' pogánykorban úgy a' magyar, valamint vele rokon besenyő-kún felezetekrél a' Gyula, népfőnökökre illesztett férfinév közönséges használattal birt legyen; sőt a' 108 eredeti magyar nemzetségeknek egyike illy nevet viselt[1]); lehetlen volt továbbá az iránt magában kérdést nem támasztania: valljon mi uton módon szivároghatott őseink közé ez épen nem magyar jelentésű, hanem a' római Julius-sal tagadhatatlanul azonos nevezet? Megfejtik úgy hiszem a' föliratok és velük egybevágó pénzek' olvasmányai e' nehezséget. Midőn Romának félvilágot leigázó hatalma Ázsia', különösen pontusmelléki tartományaira is kiterjedt, 's fejdelmeik egyrészben szövetségesei, majd hűbéresei és adozói lőnek a' császároknak, a' császári kegyelemben részesült népfőnökök hiúságból vagy talán hódolati tiszteletből a' kegyelmét osztó császár' nevét vevék föl és tüzék saját nemzeti nevük mellé. Így történt a' bospori királyokkal. Ezen tartomány a' nagy Mithridates halála után római hűberes királyokat számitott több századon által, mellyek közt Sauromat és Reskupor föltünő, mint a' kik Julius és Tiberius melléknevet használtak; amaz kéttelenül a' Julia nemzetségből származó Augustus császártól kölcsönözve. Többi között Froelichnél olvassuk II. Reskupor, VI. Cotys és I. Sauromat' pénzein: „*TIBEPIOC. IOYAIOC. BACIAEYC. PHCKOYПOPIC.*“ (Tiberius Julius Rex Rhescuporis). — „*IOY. ACПOYPГOY.*“ (Julii Aspurgi). — „*TI. IOYAIOY. BACIAEΩC. CAYPOMATOY*“ (Tiberii Julii Regis Sauromatae) [2]). Az odessai museumban I. Cotys' pénzein: „*IOYAIOY CEBACTOYKAI . . . . .*“ és „*IOYAIAN . . . ANCEBACTHN*“ [3]). Ennyi hiteles emlék' nyomán nem kételkedhetik senki, hogy a' Feketetenger' környékein tanyázott népek között, következésképen a' magyar-fajú ősnépeknél is már koraidókben elterjede a' Gyula (Julius) jelentékeny nevezet; annálinkább kétségtelenné válik ezen állitás, mivel Procopius' tanutéte szerint Bosporus várost nem csak elfoglalák a' húnok, hanem annak környékeit birák is az V-dik században: „*Ab urbe Bosporo ad urbem Chersonem, sitam in maris littore, et*

[1]) Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8. 54. lap.
[2]) Froelich, Regum veterum Nnmismata anecdota aut perrara. Viennae, 1752. in 4. p. 154, 158, 158.
[3]) Descriptio Musei publici Odessani. P. I. Odessae, 1841. in 4. pag. 38.

Digitized by Google

Romanis iam inde olim subditam, habent Barbari, utique Hunni, quidquid interiacet“ [1]). így ir ő. E' figyelemgerjesztés után adom már a' másik kő' föliratát. Évszám ugyan nem fordul elő rajta: de miután Probus császár' idejében 277—284. év között uralkodott Tiberius Julius Teiranes szinte bospori királyra vonatkozik, emeltetése' kora bizonyos. Maga a' nevezett király és neje Lilia álliták az égi istenek' tiszteletére. Szövege imez:

ΑΓΑΘΗ (Ι) ΤΥΧΗΙ
ΒΑΣΙΛΕΥ - - ΒΑΣΙΛΕΩΣ
ΟΝΤΟΣ ΤΙΒΕΡΙΟΥ
ΙΟΥΛΙΟΥ ΤΕΙΡΑΝΟΥ ΦΙΛΟΚΑΙΣΑΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟ
ΡΩΜΑΙΟΥ ΕΥΣΕΒΟΥΣ ΘΕΟΙΣ ΕΠΟΥΡΑΝΟΙΣ
ΟΙΣ ΔΗΣΩΤΗΡΙ ΚΑΙ ΗΡΑΣΩ ΤΕΙΡΑΥΠΩ
ΒΑΣΙΛΕΩ ΤΕΙΡΑΝΟΥ ΝΕΙΚΗΣ ΚΑΙ ΑΙΩΝΙΥ
ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΚΑΙ ΛΙΛΙΑΣ ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ
ΑΝΕΣ ΤΗΣ ΑΝ ΤΟΝ ΤΕΛΑΜΩΝΑ
ΣΤΟΠΥΛΕ ΚΑΙ ΤΟΙΣΙΛΙΟΙΣ ΘΕΟΙΣ ΚΑΙ ΕΥ-
ΕΡΓΕΤΑΙΣ ΚΝΕΡΑΤΕΥ ΑΝΤΟΣ ΤΟΥΑΧΟΦΟ
ΝΟΥ ΑΦΡΟΔΕΙΣΙΟΥ ΠΡΙΝΑΟΧΑΤΟΥ
ΚΑΙ ΟΙΛΟΙΠΟΙΑΡΙΣ ΤΟΠΥΛΕΙΓΑΙ
ΜΕΝΕΣΡΑΤΟΣ ΓΑΣΕΜΦΑΙΟΥ ΕΠΙΤΗΣ
ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΗΣ ΟΕΔΟΣΗΣ
ΙΦΑΝΝΗΣ ΣΑΚΛΕΩ ΕΧ ΠΙΛΙΑΡΧΗΣ ΚΑ (Ι?)
ΤΩΝ ΑΣΠΟΥΡΓΙΑΝΩΝ ΕΦΑΝΗΣ ΑΓΑΘΟΣ
ΑΡΧΙΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ ΧΑΡΙΤΩΝ ΝΕΙΚΑ
ΦΟΡΟΥ ΛΟΧΑΓΟΣ ΦΙΛΑΝΟΥΣ ΘΕΛΓΙ
ΛΟΥΠΙΡΙΝ ΠΟΛΗΤΑΡΧΗΣ ΛΕΙΜΑΝ
ΦΙΛΑ ΠΟΛΕΙΤΑΡΧΗΣ ΡΥΙΟΣ ΜΕΝΕΣ-
ΤΡΑΤΟΥ ΕΡΩΣ ΡΑΔΑΜΑΣΕΩ ΕΠΡΙΝΕ
ΠΙΤΩΝΑΟΤΩΝ.

A' megnevezett polgári és hadi számos hivatalnokok nevei folytán föltünő a' 17-dik sorban az „Aspurgian“ nemzetségi név, kiket Stephanus Byzantinus bospori népségnek állit. A' fölirat' romladozott állapotán kivül

[1]) Procopius, De Bello Gothico. Lib. IV. cap. 5. ed. Bonnens. pag. 480.

Digitized by Google

figyelembe veendők a' fejtegetni akaró által azon vésői és nyelvi hibák is, mik az e' tájéki és korbeli emlékeken gyakorta előfordulnak [1]).

Figyelmessé tétetvén a' görögök' ezer év előtt épült templomára, nem mulattam el megvizsgálását. A' mű valójában byzanti stylú nevezetes maradvány épitészi tekintetetből; de korát és kiáltal emeltetését határozottan tanusitó emlékiratok hiányzanak rajta. Azon kőtábla, melly udvara falazatán berakva szemlélhető, a' reá vésett állitólag sz. György képével, véleményem szerint inkább görög-pogánykorbeli emlék, lovagló férfit abrázolva. Az ősvilág legérdekesb maradványai közé helyzem végre Nikolics urnak petrefaktumok' gazdag gyűjteményét. Krimea' legmagosb hegyének tetőin találtatnak az efféle csiga és másegyéb tengeri állatoknak kövesült csudálatos példányai, ott gyüjtögeté ő nagy szorgalommal a' vizözön elötti ereklyéket, szándéka, mint nyilvánitá a' birodalom' fővárosába Bécsbe küldeni, hol véleménye szerint az illyen ritkaságok méltánylóra és használóra találnak. A' franczia természetbuvárok gyakorta tüzetesen fölkeresik ritkaságok szerzése végett a' magos tetőt.

Térjünk már a' mohos maradványok közől az itteni népéletnek szemléletére által.

Augustus 12-dikén. Hüvös reggeli korányon. midőn a' Bosporus övedzte ázsiai halmokról hajók' arboczerdei között ablakomra lövellé a' fölmerült nap' rogyogó sugárait, hogy a' nagyszerü látványbani gyönyört élvezhessem, keletfelé a' terjedelmes vásártérre tekinték ki. Szokatlan népsokaságot vettem ott észre. Mit jelent a' zsibongó néptolongás? csak akkor fejtém meg, midőn némi áruczikkek oda hordatása közelebb szemem előtt történt. Ezen piaczon naponta egyebet nem lehetett máskor látni droskároknál (bérkocsisok' neve), kik könnyü droskáikba (kalesse) két rúd közé és mellette lógóra fogott délczeg lovaikkal bér érdemlés után várakoztak. A' droskárokról meg kell közben jegyeznem, hogy különösen az odessaiak és itteniek fölötte szép idomú nagy lovakat használnak. Épen hetivásárt tartott a' hullámzó néptömeg, mellynek e' hétfői napon kezdődék

[1]) Ezen emlékek' másolatát Hunfalvy barátommal közölvén, az elsöbbiknek következő forditását adá: Jó szerencsére! A' királytól (nemzett) királyt, Tiberius Juliust Rheskuporit, fiát a' nagy királynak, Sauromatának, a' caesarok és romaiak kedvellőjét tisszteli Hyppius viz melletti Prusias városa e' maga jóltevőjét, Marcus Aurelius Markianus tanácsbeli, és Aurelius Philippianus Proklus követek által, *IK Φ* esztendőben, *A* hónapban. A' másiknak hibás irata 's több helyütt érthetlen volta miatt magyarázatát nem adá, mint amabban a' τησπρος homályos.

Digitized by Google

és egész héten által vala tartandó. Ugyanis, a' város' terjedelmes volta miatt egyik hétben ezen, másikban az éjszaknyugotibb rész' piaczán mén végbe fölvá'tva az árulás, mellynél főleg a' napontai szükséghez tartozó élelemszerek rakatnak ki, más egyéb árucziklkeknek, bazarban levén állandó helye. Jótékonyan ható igazságos intézkedés ez. Kimenék látni a' népet és adásvevés módját. Számos idegen népfajbeliekkel, u. m. cserkeszek- és perzsákkal találkoztam itt. Magyar szabású zekéjük, mit burkának hínak, és hosszú prémű, hegyes csákójú kalpaguk különbözteté meg amazokat. A' tőzsérkedő árusok gyékénnyel boritott apró szinecskék által védik magukat és czikkeiket a' nap' melege ellen. Áruszereik leginkább: kenyér fonttal mérve, sült hús, bárány-fej, és némi ringyrongy apróság az egyik sorozatban; másikban zöldség, jelesen uborka, hagyma és tömérdek dinnye; úgy szilva és körtve; mindeffélék tatároktól árulva, kiknek madzsaraik a' sorozat mögött szinte ren?be állitvák. Néhány dinnyét vásárolván izüket általában legjobbnak nem mondhatom, miután erővel érettek és nem igazi vérbélüek valának. Édes hazám jutott ekkor eszembe, mellynek ebbeli terményével sem vetélkedhetik Krimea' boldogabb része. Az itt szemléltem tatárok inkább hasonlitottak a' nogaiakhoz, mint a' török fajú krimeaiakhoz, csipás szemük, beesett száraz, sárga-fényes bőrű arczuk a' bujasenyv' billegét viselvén magukon. Az orosz köznép megelőző, sima, szolgai hangulata 's ajánlkozó beszéde által tünteti e' helyütt is ki magát. Egy ízben Nikolics urral az öbölmelletti házsornál elmenve, figyelmetessé tőn, miként az épülőben levő számos új házaknál munkálódó kőmivesek távulból idejött orosz rabszolgák (örökös jobbágyak) lennének, kik bizonyos váltságdijjért bocsátatnak el földesuraik által időnként helyeikből, érdemlett munkáikért húzott jövedelmet azokkal megosztandók. Valóban, csudálni lehet, mikép fejlődhetik illy sanyar állapotú emberek között a' kézimesterség!

Megérkezett már a' 120 lóerejű „Nagy Péter" gőzös, mellyen hónaponként kétszer történik a' közösülés Kercs és Odessa között, olly módon, hogy Theodoziánál és Jaltánál kikötne. Kapitánya ennek Mangut nevű, szinte ragúzai, talpig becsületes ember.

Augustus 13-dikán délután vettem bucsút kercsi barátimtól, 's még azon nap a' gőzösre szállottam, másnapi korán reggelre levén indulásunk tűzve. Hajónk markotányosa Szikorszky Sámuel lembergi fi, megért-

Digitized by Google

ve magyar voltomat, legott közelebbi érintkezésbe és bizodalmas állásba tevén velem magát, mégismerkedtetett a' hozzánk csatlakozott, Kaukaszusról jövő három ifju lengyel tiszttel. Nevük Kazimirovits, Romanovszky és Wisherszky, mind sebzetten térének vissza hazájukba. Ezektől sok érdekes dolgokat hallottam a' kaukaszusi háboruról és Samil' győzhetetlen vezérről, mellyek akkoron érdekes és szép reményeket nyujtó ujdonságok volták, az események' több év ótai fejleménye azonban már Európaszerte közismeretre jutván, elbeszélésük fölöslegessé vált. Csak annyit mondhatok röviden, hogy a' lengyelek Samil' győzelmei által reméllik orosz iga aluli szabadulásukat, a' mi mindekkoriglan nem teljesült. Nevezetes mindenek fölött a' cserkeszeknek orosz foglyaikkali bánásmódnk. Talpbőrüket fölmetszvén ugyanis ezeknek, némi növénynyel tömik be a' vágást, melly sebzés midőn beheged, őket nehéz- és olly kényes járóvá teszi, hogy nem könnyen kerekedik kedvük elillanásra; ez által megkiméllik magukat az őrködési fáradságtól, foglyaikat a' börtönözéstől, mikkel épületek' hiányában az oroszoknak nem szolgálhatnak. Egyébiránt lengyel- sőt oroszszökevények közöttök számtalanok. Samil már szultán czimet visel 's pénzt veret.

Augustus 14-dikén reggeli 6 órakor vala indulandó hajónk; már megkezdődtek az öböl elhagyásárai munkálatok; azonban a' gőzkatlannak meghibbanása lehetlenné tevé a' 3 versztnyi távulságnál továbbra haladást. Hosszas bajlódások után délután 7 órakor indulva, mindenütt kopár alacsony part irányában menénk, 9 óra után érvén Akburun és Takli hegyfokot, azután az ejj bekövetkeztével Opuk, Karavia szikla, Csavdar vagy Tas-kacsik azaz kecskekő fokoknál haladtunk el.

Theodosia vagy Kaffa.

August. 15-dikén reggeli 7 órakor Theodosia' öblébe értünk; ott nyomban kiszállandó, e' történetileg nevezetes városnak régiségeit rövid itt mulatás alatt megtekintendő. Krimeának keleti martján tág és biztos öbölle 's gyönyörű vidékkel bir e' város. Népessége most 7000-nél többre nem mén. Van 5 temploma, 800 háza, mellyek közt több emeletesen épült, kerületi tanódája, 17 gyára, museuma, tengeri fürdője és nyilvános kerte. Lakosai oroszok, görögök, tatárok, karaimok, örmények és kéves németek. A' krimeai termesztmények' kivitelére nézve legjelentékenyebb pont. Még a' törökök' korában is virágzó voltáért és a' stambuli sz. Sofia mecset' hasonlatosságára épült imahelyéért Krimea' Konstan-

Digitized by Google

tinápolának és kis Stambulnak (Kücsük Stambul) hivatott. Ezen mecset most a' görögöknek szolgál egyházúl. Itt feküdt még Kr. sz. előtt egy görög gyarmati város, mellynek helyén XIII-dik században a' genuaiak Kaffa nevű, 1475-ben a' törökök által elfoglalt várat épitették. Az oroszok, hajdani nevéről Theodosia- és Feodoziának hijják. A' museum és a' régi genuai vár' megszemlélése végett droskára ülvén, gyorsan haladtam keresztül kasul utczáit, mik között az olaszváros vagy is bazarutcza érdemel figyelmet. Elérve legelőbb is a' museumot, nem hittem utasitómnak a' kivánt helyre vezettetésem, mert egy roskadt állapotu régi mecsetnél állánk. Ajtajánál fekvő két fejér márványból faragott colossalis nagyságú oroszlány és hátulján berakott török iratú két kőemlék győzének meg arról, hogy csakugyan azon épületnél vagyok, hol a' régiségek lerakvák. Tudakozódván a' fölügyelőről, annak távulléte derült ki, miután csak vasárnapokon szokott megnyittatni szemlélők előtt e' kamara. Illyen Kercsben is az intézkedés. Mégis, hogy valamit lássak, az egyetlen üreg' kinyitott ablakain néztem be. Néhány kődarab görög fölirással, egy asztalon pedig régi pénzek hevertek. Fegyver- 's egyéb gyüjteménye, mikről Demidoff emlékezik, hihetőleg más kamarába zárvák. A' város' dél-nyugoti részénél fönállő várromokon, jelesen toronyfalán nem láthatni már azon két rendbeli mozaik emléktáblát, mellyet 1798-ban Leon de Waxel lerajzolt; de meg nem fejtett. Kiszedetvén, az irásos emlékek' museumában rakattak le. Az egyik hoszúkás tábla, fölúl rendben álló öt spanyol paizsra vésett czimerrel, mellynek két szélseje egyszerű keresztben a' genuai köztársaság' czimerét mutatja; alatta 8 sor irat, római-goth betükből szerkezett. Ezen emlék' első sorában: † ANNIS MCC — — TRECENTIS — — a' 2-dikban: PONTIFICE CLEMENT — és utolsóban: SN CESARENIUS — IOANNIS SVSMO — — PATRIC észrevehetők; a' többinél egyes betű igenis, de értelmes szó nem jó ki. Az eredetinek látása könnyen elűzhette volna a' kétséget. Demidoff ezen emlékről azt jegyzé meg a' museum' rövid leirásában, hogy a' kaffai erősségnek Zoaglio Godfréd által kezdett épitetése- és Grimaldi consul' korára vonatkozik, meg emlitetvén benne, hogy egyik torony VI. Clemens pápa' (1342 — 1352) emlékezetére épitetett az általa rendelt kereszteshadérti hálából; mirenézve az első szavakban *„Annis Mille et trecentis"* foglaltatnék. A' kivül helyzett fejér márvány két oroszlányról pedig állitja, miképp azok Kercs és

Digitized by Google

Tamán között a' tengerfenekéről emeltettek ki. Továbbá a' másik kissebb, egymás mellett három genuai nemzetségi czimert hordó Waxel közlötte tábla alul két sorban lapidaris betűkkel vésett ime' szöveget tartalmazza: „TEMPORE MAGNIFICI. DOMINI. BATISTE. | IVSTINIANI. CONSULIS. MDCCCCLXXIIII." Tehát ez a' vár' utósó, törökök általi elfoglalását három évvel megelőző erősitetésekor készült.

Németgyarmatok.

Részint a' város külsejében, részint a' vidéken több falvakban lakó és különféle termesztményeikkel megjelent német gyarmatosokkal találkozván, állapotukról nyertem bővebb fölvilágositást. A' krimeai németek' lakhelyei következők: 1) Neusatz, tatárul Csokurcsa. Lakosi würtembergi, bádeni, pfalzi és austriai eredetüek, nagyobb részint evangelikusok, van helyben papjuk is. Házai mind kőből épültek. Kies helyen fekszik; székhelye a' német gyarmatok' inspectorának és titoknokának. 2) Zürichthal tatárul Dzselava, Theodosia és Karaszubazar között mindkettőtől 4 mföldnyire, zürichi cantonból eredő schweitzi lakosokkal, hasonlóul evangel. lelkészszel. 3) Rosenthal, melly 1805-ben würtembergiek és pfalziakból telepitett Sewastopoltól 3½ mföldnyire, kath. pappal és egyházzal. 4) Friedenthal, amattól 4 versztnyire, jobbadán bádeni eredetű lakosokat bir. 5) Kronthal Sympheropol és Sevastopol között mindkettőtől 4 mföldnyi távulságra, bádeni, bajor, elszász és schweiczi eredetüek lakosi. 6) Heilbrunn, épen Zürichthal mellett, würtembergi származásuakkal. 7) Szudak, hasonnevü völgyben, würtembergiek' szállitványa. 8) Delitze vagy Hertzile hegyen Theodosiától 4 vesztnyire néhány házakban laknak szinte németek, valamint Otuszi völgyben. Ezen város' úgy Simpheropol' külrészében is találtatnak többen. Összes számukat mindezen gyarmatosoknak 1000-re bizvást tehetni. Közügyeikben a' többi német gyarmatokkal együtt Jekaterinoszlavban székelő tisztség által kormányoztatnak. Szorgalmas emberek levén, jóllétnek örvendenek; különösen a' tatárokkal, kik között falvaik elszórvák, békében és barátságban élnek; sőt nyelvüket már nagyobb része érti és beszéli. Kevés archaeologiai zsákmánnyal tértem hajónkra; de miként is találhatnók nevezetes régiségeket, midőn már 1579-ben így íra Broniovius e' helyről: *„Templa Christianorum Romana demolita, aedes dirutae, muri et turres, in quibus Genuensium plurima insignia et inscriptiones Latinae visuntur, collapsae iacent."* Elhagytuk 9½ órakor a' kikötőt, érvén azután Tekie, az

Digitized by Google

olasz hajósok által Porto genevese néven ismert öblöt, majd Kigatlama azaz kecskeugrás hegyfokot. Theodosiától fogva mindenütt magos hegyláncz vonul a' parton, és ez a' régiségben Taurus-nak nevezett hegység széle. Ennek mentin 11 órakor Kogtebal sziklás hegyet, majd reá Karadág (fekete hegy), végre a' kiállóbb Meganom hegyfokot hagyók el a' födözeten tartott társasági ebédünk alkalmával. 2 óra körül a' Szudág nevű elhagyatott genuai régi várhoz és városkához érénk. Ez, mint már fönebb említők, a' mongol-tatár időkben Soldaia nevet viselt. Romjai közt szemléltetnek maiglan némi emlékek; nevezetesen egy kőtábla három czimerrel, mellynek középsője a' genuai köztársaságé; azokon fölül három sor írat goth betűkkel 's illy tartalommal: „† M. CCC. II (inkább L) XXX- U- DIE- PRIMA- AUGUSTI TPRE- (tempore) REGIMINIS | EGREGY- ET- POTENTIS- UIRI- IOÑI- IACOBI- GORSCHI- HONOR | ABILIS- CONSULIS- ET- CASTELANI- SOLDAYE-" A' másik táblán hasonló három czimer alatt egy sorban ez áll: „† MCCCC- DIE- PRIMA- OCTOBRIS." Legrégibbnek látszik azon tábla, mellynek közepén a' lovagló és lándzsájával sárkánykigyót leszúró sz. György vitéz, és fölül két oldalt három és négy sorú irat szemléltetik. Ennek egyes betűi ugyan kitetszenek, de ép szót nem olvashatni rajta. A' kép mellett kétfelül szinte két czimer töredék. Ezeket is lerajzolá Leon de Waxel [1]), de legendáikat nem közlé; alig is találtatik Krimeában latin nyelvtudós, ki az illy, palaeographiai ismeretet kivánó emlékeket megfejteni tudná. Ezen vidéken Soldajahoz tartozott 18 falu alkotta az úgy nevezett Gothiát (Palócztartományt) külön politicai kormányzatánál fogva Gothiae Capitaneatus néven hivottat [2]); mellyről a' genuaiak' kaffai gyarmata és Illés, szolgáti (eszki-krimi) bég között 1377-ben kötött szerződés nyilván teszen említést. *„La Gotia con li suoi Cazai, e con li soi povoli, li quali son Christiani da lo Cembaro fino in Soldaia sea dello grande comun o seon Franchi"* ekkép ír Oderico Gáspár olasz apátur [3]). Ezen got-

Szudág vagy Soldaia.

Gothia, Gothok.

[1]) Leon de Waxel, Recueil de quelques antiquités trouvées sur les bords de la Mer Noire appartenans á l' Empire de Russie. A Berlin, 1803. in 4. n. 17, 18, 19.

[2]) Hugonis Grotii, Historia Gothor. Vandal- et Longobard. Amstelodami, 1655. in 8. pag. 19.

[3]) Oderico Gasp. Luig. Lettere ligustiche ossia observazioni critiche sullo stato geographico della Liguria fino ai tempi di Ottone il Grande con le memorie storiche di Caffa ed altri luoghi della Crimea posseduti un tempo da' Genovesi, e Spiegazione de monumenti Liguri quivi esistenti. Bassano, 1792, 8. pag. 189.

Digitized by Google

hokat érdekli Laonicus Chalcocondylas Kaffának a' törökök általi elfoglalásáról irtában ekkép: „*Subegerunt Gothos et Januenses urbem Capham inhabitantes, ut cogerentur tributum pendere*“ [1]). Valójában hogy nem más, mint scytha-hún ágazat, vagyis a' palócz néven ismert felekezetbeliek voltak legyen ezen gothusok, a' történetek fonalánál kétségbe hozni nem lehet. Róluk már Procopius nevezetes adatot hagyott reánk ekkép irva Justinianus chersonesusi műveiről: „*Praeterea cum Bospori et Chersonis, quae urbes maritimae in eo littore trans paludem Maeotidem ultraque Tauros ac Tauroscythas ad imperii Romani limites sitae sunt, cum, inquam, harum urbium muros funditus labescere comperisset, pulcherrimos fecit ac validissimos. Ibidem Alusti castellum extruxit et Gurzubitense. Praecipue vero urbem Bosporum muniit, quam barbaria quidem infectam, et in potestatem Hunnorum redactam, ad romanam ditionem traduxerat. In illis partibus est Dory, maritima regio: ubi ab antiquo Gotthi habitant, qui Theodericum petentem Italiam non sunt secuti; at ibi sponte restitere, et Romanorum hac etiam aetate socii, ipsis militarem operam in expeditionibus navant, quando lubet imperatori: ter mille numero, bellatores optimi, iidemque gnavi agricolae, et mortalium omnium erga hospites humanissimi. Haec autem regio Dory, situ quidem edita, non tamen aspera durave est; sed bona, optimisque frugibus ferax: inqua nec castellum usquam nec oppidum condidit imperator. Quippe incolae muris claudi non sustinent, ruri semper habitare gaudentes unice. Qua vero facile eo penetrari posse videbatur, muris longis munit aditus, et Gotthos ab hostium irruptionibus securos praestitit*“ [2]). Egész terjedelmében idéztem föl Procopiusnak e' nevezetes helyét mindazért, hogy a' tauriai félszigetnek VI-dik század közepéről állapotáról becses világositást nyujt, a' hún népeknek Justinianus előtt Bosporus város- és környékén birtoklását is tanusitván; mind pedig, mivel a' gothus népmaradványnak épen ezen környéken lakta 's keleti római uralom alatt élése kétségen kivül tétetik; nem kis világosság derülvén belőle végre Alusta és Gorzabit várak' eredetére, úgy a' gothok' Dory nevű tartományára. De ezen gothoknak a' palóczokkali egyazonságára vonatkozó tanutételeket szük-

[1]) Chalcocondylae, Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. in fol. pag. 69.
[2]) Procopius, De Aedificiis Lib. III. cap. 7. ed. Bonnens. Vol. III. pag. 261, 262.

Digitized by Google

ség röviden érintenem. Az Igor idejebeli XII-dik századi orosz énekben a' palócz leányok goth szűzeknek (schöne Gothen Jungfrauen) hivatnak [1]). Priscus Rhetor Atila' húnait goth nyelven beszélteti: „*Ex variis gentibus commixti* (ezek szavai), *barbaricam linguam colunt, sive Hunnorum, sive Gothorum, aut etiam Romanam, hi scilicet, quibus cum Romanis frequentius est commercium. Neque quisquam eorum facile loquitur Graece, nisi si qui sint captivi e Thracia aut Illyrico maritimo*“ [2]). Michovius Mátyás a' XVI-dik század elein ezen tauriai gothok' nevezetesen a' mankupi vezérek' nyelvével állitja megegyezőnek a' palóczokét. „*Polovvczi* (úgy mond) *quos — linguagium habuisse asserunt, quale locuti sunt diebus nostris principes de Mankup: ultimo per Baissetum imperatorem Turcarum anno domini* 1486. *exterminati, in Chersoneso, et insula Tauricae, quam vulgari nostro Przecop dicimus, a Tartaris Przecopensibus occupata*“ [3]). A gothiai vagy mankupi palócz nép azonban kiirtatván, most annak Krimben maradványa nem létezik. Már Broniovius így panaszlá Mankopia' és több régi helyek' elpusztultát: „*Nec homines iam supersunt, nec Ducum, nec gentium earum, quae eas vrbes et arces maximas possidebant et inhabitabant, annales aliqui reperiuntur*“ [4]). Fönebb Mangusnál megjegyzém, miszerint a' kalmükok némi tatárfelekezetekre ruházzák a' mankup nevet: de ebből a' régi korra gyámokot vonni nem lehet. Hogy ezen gothok német nyelvű nép lett volna, mint némelly külföldi irók akarják: a' józan criticával egybe nem egyeztethető. Jornandes' hiu tévedését és az Ulfilásének tartott ó német bibliai forditásából vont gyámokokat talpig lerontják Procopiusnak tiszta ismeretem alapuló határozott iratai. Még csak azt kell itt megemlitenem, hogy Aeneas Sylvius a' gothokat magyarok' vérrokonának állitá. Így irt ő Szécsi Dénes esztergomi érsekhez: „*Apud Gothos autem, qui et ipsi vestri generis fuere, Almal patri suo Gapt successit*“ [5]). Így vélekedtek a' középkorban eredetünk fölött. Bizonyára nem költói phrasis gyanánt használá Zittaui Péter

[1]) Igor Swatoslawitsh. Heldengesang vom Zuge gegen die Polowzer. Prag, 1821. in 8. S. 70.

[2]) Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci. Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 190.

[3]) Michovii M. Chronic. Poloniae. Lib. III. cap. 32. Apud Pistorium, Corpus Historiae Polon. Basileae. 1582. fol. Tom. II. pag. 84.

[4]) Broniovii, Descriptio Tartariae. Apud Schw. l. c. pag. 822.

[5]) Aeneae Sylvii Opera. Basileae, 1570. fol. pag. 559. Epist. Lib. I. epist. 78.

Digitized by Google

cseh apát 1300 körül irta krónikájában a' goth nevet magyar népfelekezetre alkalmazva midőn így fejezé ki magát: „*Cum Gotis Ungaricorum*“ [1]). Mindazon eszmék tehát, miket Horvát István a' gothusok' palócz-magyar voltukról kifejtett [2]), távulsem túlságosak vagy történeti alapnélküliek. Hiszen a' régi irósereg hún-scytha néptörzsökhöz sorolja őket.

Krimeának ezen déli oldalát magos hegyek boritják, friss források- és csergő patakoktól nedvesitett termékeny völgyek által fölváltva, mire-nézve az orosz nagyoknak villáik-, nyári lakáik-, gondos szorgalommal mivelt kerteik- meg szőleiktől diszelg a' táj, gyönyörű látványt adva a' tengeren utazónak. Szudágot elhagyván következik Alusta falu egy völgység' végén, melly fölött a' hires Csatirdágh (sátorhegy) emelkedik a' többitől elszigetelten és valódi sátor-alakban. Továbbá Kucsuk Lambad és Parthenit faluk, amaz a' tengerparton fekvő szép mezei épülettel. Nevezetes ezekután az Ajudágh (medvehegy), fekvő medvét ábrázoló alakjáról vont nevezettel, melly a' déli hegyek' kicsúcsalló magos foka, 's a' hajósoktól Camillának (teve) is hivatik. Már itt egymást éri a' mezei házak és kertek' virányos oaza a' tengerparttal párhuzamos hegy' oldalában. Ezek között kitünt messziről Urzuf falu, gr. Woronzoff szép nyári kestéljával, 's tőszomszédságában levő Justinián által épitett Gurzubita sziklavárnak romjaival. Aztán Nikita falu jő, hol 1812-ben alapitott terjedelmes és gazdag császári fűvészkert létezik. Ettől keskeny mély árok által választatik el a' Magaracs nevű most szőlős kertekkel és nyári lakokkal boritott hegy. Következik ezekután a' kies völgyű Jalta, mellynek kikötőjében 6 órakor álltunk meg.

Ezen kerületi városocska a' régi Jaltának helyén patakocska által is nedvesitett épen a' tengerig nyúló termékeny völgyben épült, egy részével 's templomával a' hegyre is kiterjedve. Bir vám- és póstaházzal, gyógyszertárral és számos butigákkal. Tulajdonosa Mordianov gróf, kinek a' völgyben szinte csinos parkja van. Még ez napot és a' következőnek felét a' közelebbi és távulabbi vidék' szemlélésére szentelém, Sek nevű smyrnai görög ifjuval a' várostól éjszakra hegy oldalban fekvő dere-kóji (tér- vagy völgy-falui) lakos Aly nevű tatártól hátas paripákat bérlelvén. Fölfelé Gu- Jalta.

[1]) Petri Abbatis Aulae Regiae tertii Chronicon Aulae Regiae. Part. I, cap. CXXX. apud Dobner Gel. Monumenta Boemiae. Pragae, 1784. in 4. Tom. V. pag. 351.

[2]) Tudományos Gyűjtemény. 1834. IV, V. Köt.

Digitized by Google

va patakocska mellett menve megtekintésre méltó Iszlenován, Iszlenov orosz uraságnak diszes nyári laka és kerte. Birtokosa épen ekkor érkezett meg Berdiánszkba csatlakozva hozzánk. Ezen kertben imádott anyanyelvemnek egyetlen nyomára bukkantam, minél többet Krimeában sehol bizonyára nem találhatni. A' szép renddel ültetett, már zsendülni kezdő különféle szőlőfajok, karóra aggatott táblai iratok által valának megjelölve. Közöttök találtam egy jegyet, mellyen ez vala olvasható „*Nagy zemo zolly Nro* 13." azaz: nagy szemű szőlő. Eredete, valamint neve bizonyitja, magyarhoni; de melly vidékről vagy hegyről szerzé a' gondos plántáló? ki nem nyomozhatám. A' mondott Derekój tatár falut és több emelkedett helyet a' környékrei és szomszéd falvak- és városokrai látás végett megjárván, bámultam az orosz földnek ezen paradicsomát, mellyen a' jófajta déli gyümölcsök, mint a' szederj, füge, 'stb. vadon is tenyésznek. Ritka nagyságú izletes fügét itt széltiben árulnak a' tatárok és görögök. Minden lépten nyomon tudakozódtam a' földnépétől kameni babáknak hol találtatása iránt: de Krimeában az illyenek általában ismeretlenek; tehát itt már hazájuk csakugyan nem vala. Már fönebb Lebadha városról szoltomban említém Edrizi arab irónak azon helyét, mellynélfogva ezen város egykor kúnokénak lenni bizanyitatik („*Djalita, dans le pays de Comans*"). Eltelvén gyönyörelvezeti kalandok közt augustus 16-dikának délelőtti ideje, a' pontban 12 órakor indulandó hajóra szállánk be.

Miután ez alkalommal végkép elhagyandom Krimeát, a' magyar történetekre vonatkozó némi észrevételeket szükség elmondanom. Sokan táplálnak olly hiedelmet keblükben, mintha Kelet' ismeretlenebb távulvidékein léteznének maiglan magyar nyelvű népmaradványok. Engem az effele gyanakodás, valamint húsz év óta több alkalommal történt fölszólalásim bizonyitják, már rég elhagyott; sőt azon véleményben, mellyet a' nagy tudományu Pray 's utánna többen sajátukká tevének, hogy t. i. Krimeában léteznének, vagy legalább a' múlt század alatt még találtattak volna több magyar falvak: nem osztozhatom. A' kérdés' fölvilágositása ide legjobban illvén, rövid vázlatban előterjesztem. Turkolyi Sámuel szikszai fi a' múlt század' elein Oroszbirodalomba költözvén, nagy Péter czárnak a' perzsák elleni hadában katonává szegődött, 's a' hadmenet' alkalmával Asztrakánból a' Caspiumi tengerparton fekvő városból aprilis' 10-dikén 1725-ben Szikszóra barátaihoz levelet irt, mellyben többi között így fejezi ki magát:

Krimben nem léteznek magyar falvak.

Digitized by Google

„Most is Krimben a' Tatár Kám protectioja alatt hét Magyar Faluk vagynak, a' mellyekben magyarúl beszélnek. Én azon hét falukban voltam is, ollyan Ország pedig, az hol magyarúl beszélnének, több a' mi Magyarországunknál nincsen". Miután ezen tudósitás Szegedi, némellyek szerint Torkos által a' „Schediasma" czimű értekezésben 1747-ben, aztán (meghamisitott példány után) 1783-ban Molnár János által, végre 1801-ban megrostálva Sándor Istvántól közzététetett[1]): alig kételkedék valaki Krimben magyaroknak fönlétéről: maga Pray György ezen vélt maradványokat kazar-kún ivadékokkal kötötte össze. Minthogy azonban húzamos kutatásim közepette a' félszigetben velünk rokon nyelvü népség' léteztét a' régibb és újabb leirásokban meg utazók' kimeritő tudositásaiban nemcsak nem találtam, hanem ellenkezőről győződtem meg; Turkolyi levelében némi homályos kitételből eredő tévedést véltem lappangni. És csakugyan kiderüle a' levél' sorainak hibás értelmezése. Azon korban, midőn Turkolyi Moldvából a' kozákok' földére és onnan tovább haladott, a' beszarábiai vagyis bucsáki magyar helységek, u. m. Csöbörcsök, sz. Antal, sz. János és sz. Péter, meg talán több faluk is a' krimi tatár khám' uralma és pártfogása alá tartoztak régi tanuiratok' nyomán; minélfogva ezeket méltán mondá ő, ámbár nem geographiai szabatossággal krimeaiaknak, a' tartományt Krimeának. Illyen értelemben fejezém ki magam már előbb etelközi utam' 52-dik lapján Csöbörcsöknél. Ismertetik ma már ezen föld' minden hegye völgye, zuga és berke, az ott lakó népfajokkal's nyelvükkel együtt. 1579-ből Bronioviustól elég bő, általam is többször idézett leirása forog kézen. Sok fölvilágositást adott történetére Siestrzencewicz Szaniszló [2]), kinek munkáját rövidebbre vonva közlé Lagorio [3]). Közelebb pedig kalauzt bocsátott ki utazók' számára Montandon [4]). Demidoff 's egyebek' ujabbkori utazásaiból is elég bő ismeretére juthatni a' földnépének. Hasztalan keresünk ezen és más egyéb világositó munkákban magyar falvakról utasitást; hasztalan nyomozódunk a' tartományt minden tekintetben ismerő egyének-

[1]) Schediasma geographico historicum, Hungaros intra et inprimis extra Hungariam, per universum Ortem degentes repraesentans. Jaurinii in Calend. Anni 1147. — Molnár János, Magyar könyvház, 1783. III. szak. — Sándor István, Sokféle. Győr, 1803. VII. Dar. 146 's köv. ll.

[2]) Siestrzencewicz, Histoire de Roy. de la Chersonese Taurique. Petersbourg, 1824.

[3]) Lagorio, Histoire de la Tauride. Odessa, 1830. ín 8.

[4]) Montandon, Guide du Voyageur en Crimée. Odessa, 1835. in 8. avec Carte, vues, costumes etc.

Digitized by Google

nél, vagy magánál a' földnépénél magyarok iránt: a' madzsar kocsiknál egyébről nem fogunk hallani; mert illyen nyelvü néptöredék valamint mai nap itt nem létezik, úgy már a' múlt században sem találtatott. Föld- és népismeret' hiányából eredő tévedésnek mondhatni tehát magyarok' Krimeába helyzését. Szinte illy tévedést árula el múlt századi hires költőnk Gvadányi József gróf, a' nép kedvelte „Rontó Pál" és „Peleskei Notarius" irója, midőn „Pösténvi förödés" czimű mulatságos versezetének előlapján 1787-ben ezeket nyomatá: „*Tsöbörtsökön, a' Caspium Tenger partyán.*" Csöbörcsök, magyar helység, hová olvasóinkat etelközi utunknál elvezettük, nem a' Caspium-, hanem a' Feketetengerbe folyó Dneszter' partjánál létezik beszarábiai Bucsákban. Krimeát és a' krimi tatárokat leginkább gyászos hírek után ismerék őseink a' XVI- és XVII-dik század alatt. Telvék krónikáink a' tatárrabságra hurczolt számtalan magyarok' szomoru történeteivel. Alig van régi család honunkban, mellynek közöttük szenvedett tagairól nem találtatnának okiratok. A' nevezetesb foglyok Or vagy Perekop (Taphros) nevű erősitett városba hurczoltattak főleg. Még Ráday Pál, 1709-ben, mint benderi követsége' naplójából kitetszik, nem ugyan Krimeában, hanem a' tatárok' dnesztermelléki birtokaikban talált magyar, jelesen biharvármegyei rabokra, imezeket jegyezvén föl november 28-dikán: „Bejelentette magát nálam két rabasszony, kiket a' tatárok ezelőtt 20 esztendővel hoztak el Magyarországból, egyike Aranyi Kata nevű Kovács Andrásné Berettyóújfaluból, Katona Jánost mondván Debreczenben atyafiának. Dod agánál másika ugyanazon faluból. Jakó Istvanné egy tatár zászlótartónál, jelentvén, hogy ugyanonnan való nemes asszony Fodor Ferenczné ide Benderhez közel egy faluban volna rab egy tatárnál; úgy Csonka Péter ötöd magával, reménkedvén szegények, hogy irjak Magyarországba felölök és szabadulásukat munkálkodjam"[1]). Különös kínszenvedése és kitürő állhatatossága miatt emlékezetre méltó e' szerencsétlenek' sorában azon magyar püspök, kiről Pray György Rainaudus' „Corona aurea, et Historia venerabilis Ordinis de redemptione captivorum" czimű könyve után emlékezik [2]); azt némi, de hibás hozzávetésből Várdai Ferencz erdélyi püspöknek gyanitván (1514—1519); Fessler azonban Illosvay Pál milkói püspököt hiszi alatta lappangni és pedig helyes oknál fogva [3]), mert ez még

[1]) Tudománytár. 1841. III. füz. 187 l.
[2]) Pray G. Specimen Hierarchiae Hungaricae. Posonii, 1779. in 4. P. II. pag. 272. not. i.
[3]) Fessler, Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Leipzig, 1823. VI. T. S. 232—234.

Digitized by Google

1504-ben mint ollyan előfordul az egyházi iratokban, de azután elenyészik emlékezete, 's utódai már csak czimével éltek a' püspökségnek. Rabságba esése Illósvainak épen akkor történhetett, midőn a' török és tatár egyesült hadak 1510-ben Neszterfejérvárt elfoglalván, Bogdán moldvai vajda alatt Stefanestig és Lapusnáig nyomultak, és mindent tűzzel vassal pusztitva Moldvából és a' hozzá tartozott Beszarábiából 73,000 keresztyént rabságra hurczoltak. Ezen rabok' sorsának enyhitése- és kiváltása végett trinitarius szerzetbeliek menének a' tatárok közé, kiknek előadásuk szerint irja Rainaud, hogy a' hegyek között (tehát hihetőkép Krimeában) némi terjedelmes junyájat legeltető pásztorra bukkanának, szomorú külsejű- és olly csudálatos állapotura, hogy homlokán két bakszarv látszatnék. Megszóliták tatárul, de ő latinul válaszolt, bevallván magyarországi származatát, egykoron püspöki hivatalát, valamint rabságra jutás által illy kínos sorsban tengését; a' bakszarvra nézve pedig akkép nyilatkozott, hogy miután hitét elhagyni nem akará, homlokbőrét a' tatárok levonák és helyére egy baknak levett szarvait meleg véresen boritá, oda kötözve mind addiglan, mig oda nem nyőlt. Ezután nemzetéről némi szomoru nyilvánitást téve az erdőkben tűnt el. Valóban csudálatos, de épen nem hihetlen esemény. Illy nemü kinzatásoknak több nyomai tünedeznek föl a' régiségben. Mind ezen szerencsétlen magyarok, bár minő nagy számmal valának is a' tatárok között, időmúltával szolgaságban haltak ki, vagy kegyetlen uraik vallására térve a' néppel olvadának egybe.

A' karaimok nem kazar ivadékok.

Több orosz és német tudósok, kikhöz Neumann is csatlakozott [1]), a' Krimben fészkelő úgy nevezett karaim zsidó felekezetet tartják kazar maradéknak. A' karaim néptöredék ma e' félszigeť nyugoti részén Csifutkálehban (zsidó várat jelent) és Kozlovban (Eupatoria) csoportosan, továbbá Odessában, Theodosiában meg Kherzon körül elszélyedve 's leginkább kereskedelmi viszonyokba szőve lakik; összes számuk, a' volhyniai- és litvániaiakat kivéve, nem mén többre 2000-nél. Mint fönebb már megemlitők, a' talmud' megvetésével az ó frigy' könyveit vallják, 's török-tatár nyelven beszélnek. Származásukat illetőleg: való ugyan, hogy a' kazarok közt léteztek Mózses vallását követők, de abból távol sem lehet ezek' eredetére alapos védokot kivonni, egyenesen azon néptörzsökből eredésüket állitani: hanem inkább olly meggyőződésre nyujt e' körülmény okot,

[1]) Neumann, Die Völker des südlichen Russlands. S. 125.

Digitized by Google

miszerint ép azon zsidóknak legyenek maradéki a' karaimok, kik a' kazar nemzet közé egykoron a' zsidó vallást bevivék és hatályosan terjeszték. Török-tatár nyelvüségük sem bizonyit e' kérdés körül; sőt a' már kimutatott kazar és magyar nyelv' egységénél fogva kérdés alá sem jöhet. Eredetikép ugyanis zsidók levén, a' több századra terjedt tatár uralom alatt könnyen eltanulhatták azók' nyelvét.

Kedvező szép időben hagyók el a' jaltai kikötőt. A' magos hegyláncz zöldellő lábainál, mint az odahagyott keletfeléin, számos falvak és nyári lakok vonják magukra az utas' szemeit. Neveik sorszerint: Autka görög falu, Livadia, Potoczky gr. kastélyával. Ai-todor hegyfok 's azon alul a' czárnő nyári laka, mellyre egy fárosz következik; utánna Miskor falu és Gallitzin gróf' jószága, ezek fölött az Ai-todor fok és nagy sziklahegy, melly a' Csatirdág után legmagosb. Kirkinissa és Szaricse hegyfokok, Laspival együtt. Nevezetes továbbá Alupka gr. Woronzow kormányzóhoz tartozó tatár falu, annak zöld granitból müvészileg és roppant költséggel készült kastélyát biró az Ai-Petri nevű magos hegy' lábánál, diszes angolkerttel ellátva. Ennek irányába értünkkor négy mozsár durranás fejezé ki a' gubernator iránti tiszteletet. Ezután jő az Aia hegyfok, mellytől mindig magos hegyláncz előtt haladva 4½ órakor értünk Balaklava görögöktől lakott kis város' öble irányába. Ennek szűk torka kősziklák közt fekszik, hol a' genuaiak korabeli Cembalo (Portus Symbolorum) vagy Bella-chiave várnak maradványai láthatók. Némellyek a' scythák Palakosz nevű várát is itt keresendőnek vélik. 5 órakor a' Fiolente vagy Félénk nevű hegyfokhoz érénk, mellynek meredek sziklafalú magosán sz. György nevű monostor létezik érsek által kormányzott tiz görög szerzetessel. Ennek temploma sziklába vájt üreg, ezer évesnél régibbnek, sőt elsőnek tartatik a' görögök által e' felszigeten alapitott keresztyén templomok között. Itt a' Strabo szerint Parthenionnak nevezett hegyfokon emelkedék a' scytha mesés korban a' tauropolisi Diana' véres oltára, mellynek borzasztó áldozatiról Orestes és Eumenides' regényiben Eschylus és Sophocles' drammái közt találunk nagyszerü költői rajzokat. Ki ne ismerné Iphigenia' taurisi történeti-regényét? Három mozsárálgyu' eldurrantásával tisztelé meg hajónk elvonulás közben e' nevezetes helyet. Távozva a' sziklás hegytől, némi erdőség látszék a' magoson, és miután 6½ órakor alacsony part következett, hátunk mögött ezen által látható lőn a'

Digitized by Google

Csatir- és Ajudágh. 6 órakor a' kherzonfoki fárosznak, a' magánálló sugár toronynak voltunk irányában, mellytől fölebb Sevastopol város áll. Elhagyván ezennel Krimea' partjait, egyenesen Odessafelé éjszak-nyugotra tartottunk, nem látva egyebet égnél és a' sik tengernél. Hogy unalom egy pillanatra sem lepett meg Odessába érkezésünkkig, Magut hajóskapitány' és a' lengyel-orosz tisztek' társalgásának köszönhetem. Magut ugyanazon tárgyat, mellyel Galbalo és az öreg bárkász annyira meglepett, önkint melegité föl, t. i. hogy a' ragúzaiak magyar eredetűek lennének; sőt bizonyosnak mondá családának egyenesen Magyarhonból származását, tudakozódva tőlem, valljon léteznék-e nálunk hasonnevű család. Megemlitem e' tárgyra nézve azt is, miszerint Kulissich theodoziai nagykereskedő, különben szinte ragúzai, ezen városban régi magyar királyoktól kiadott számtalan okleveleknek fönlétét állitá.

August. 17-dikén egész éjjel nagy szélben haladván, reggelre borús lett az idő; a' nyugoti szélben oldalvitorlák' kibocsátásával ámbár gyorsabbá tétetett utunk: délutánni 2 óra múlt el, és még sem látók száraz földet; végre 3-kor pillantók meg Odessa' magos partjait, mellyről a' sugár tornyok oszlopként tüntek elő. 6 óra lőn épen midőn az öböl' gáttöltéséhez (molo) érők számtalan várakozók' öröm ujjongási között; és igy Jaltaboli kiiundulásunk után 28 óra alatt szerencsésen megérkezve, 3 lengyel barátimmal együtt a' Macseraky nevű szállódában foglalék helyet.

Gabna kereskedés a' Feketetengeren.

Délioroszország' tengerparti városainak megismerése következtében nem árt némi rövid pillantást vetni hazánk' terményei- jelesen gabnakivitelének gátló körülményeire. Néhány év óta „Tengerre magyar!" köz óhajtást kifejező szózat hangoztatik mindenfelé; azaz, hogy termesztményeink' haszonnal kivitelét egyedül tengeren eszközölhetni. A' kérdés fölött tanakodók' egyik felekezete elkelesztési utúl az Aldunát és Feketetengert, másik ellenben Fiuméig huzandó vaspályai összeköttetés által Ádria' piaczait álliták üdvösnek. Ennen tapasztalásom után valóban mondhatom, csudálkoznom kell, hogy találkoztak az elsőbbit pártolók; 's ezeket nem is tekinthetem máskép, mint az ügy' alattomos megdöntésére törekvőket, vagy merőben avatlanokat. Oláh- és Moldvaország meg Beszarábia' nagy mennyiségű gabnaterményeivel az Aldunán, mint már előbb alkalmas helyen megjegyzém, a' vaskapui akadályok és rakhely' hiánya miatt is hazai termesztményeink a' concurrentiát semmi áron ki nem állhatják. Mindezen akadá-

Digitized by Google

lyok nem létében is Délioroszország' terjedelmes és virágzó gabnakereskedése Odessában, Theodosiában, Kercsben, Berdiánszkban, Mariopolban és Taganrogban, mindannyi nevezetes kikötőkben a' feketetengeri concurrentiát nemcsak gátolná, hanem vállalatainkat legott tönkre silányitaná. Magyarnak egyedül Fiume és az odavezetendő vaspálya nyujthatna üdvös vállalatra alkalmat Adria' kikötóiben.

Odessa. Ezen alkalommal ismét négy napot töltöttem Odessában. Megértvén Stern visszajöttemet, tüsténi fölkeresett. Egy szép délután együtt droskára ülve, kirándulánk a' várostól délnek 6 versztnyire tengerparti oldalban helyzett kellemes villán időző Kniezevich lycaeumi director' és a' régiségi társulat' elnökének látogatására. Tettetlen szivességgel 's kitűntető barátsággal fogadott az excellentiás ur, 's bemutatá neét és két leányát, kiknél szelidség ugyan nem, de nyelvismeret, mellyen társalghattunk volna, hiányzott. Kniczevich már élemedett ur, 's a' német nyelvet folyvást beszéli, latinul azonban tartozkodva szólott. Első ittlétem alkalmával megjegyzém már horvátországi származását. Kedveskedvén neki némelly archaeologiai curiosumokkal, u. m. a' IV. Béla kir. rézpénzeivel honunkban találtató ismeretlen irásjellemű pénz' egy példányával; a' robonczi codex' általam a' Tudománytárban közlött hasonmásával; a' Julián magyar szerzetes' Hormair által közzé tett szinte IV. Béla idétti ujabb tudósitásának másolatával; a' bestasi orosz fölirattal 'stb. ő is több rendbeli orosz, Odessában megjelent archaeologiai munkákat rendelvén számomra, más napon Stern által hozzám küldeté. Élénk vágyát fejezé ki historia- és régiségtudomány' tekintetéből odessai társulatuknak a' magyar academiával történendő összeköttetése- és a' közrebocsátott munkák' kölcsönös becserélése iránt; mi valójában nem kis elómenetelére lenne a' régiségtudománynak, miután Délioroszország nemcsak classicus, hanem őseink ezer év előtti fészkét magában foglaló 's ennélfogva minket leginkább érdeklő föld, mellynek halmaiból földerülő emlékek a' magyar 's vele rokon népfajokra még egykor nevezetes világositást nyujthatnak; ám de azok' figyelemmel kisérését csak az illető munkálatok' folytonos ismerete által eszközölhetnők. Tudatnom szükség Kniezevichről még azt is, hogy 1840-ben Nadesdinnal együtt panszlavisticus irányú izgatás végett Slavonia-, Horvát- és Dalmátországon keresztül magosb rendelet' következtében (?) utazást tőn,

Digitized by Google

Wenzel Gusztáv' tudósitásiból érthetőleg; melly alkalommal egyszersmind nemzetünk elleni zuditásnak hagyá maga után élénk nyomait [1]).

Hogy belebb keletfelé, ha nem is a' Kaukaszuson, de legalább Trebizondon át az egykori Parthusbirodalom' vidékeire folytathatnám utamat valamelly alkalmas egyénnek társaságában : legfőbb gondom vala ismerőseimtől egy illy ember után tudakozódnom. Találtam ugyan ajánlkozókra, de azok között egy sem vala ollyan, kit bizodalmammal megajándékozhattam vagy szükség esetében az ügy körül segédkezet nyujthatott volna; a' követelt kényelmi helyzet és napibér még is olly tulságosnak látszék előttem, hogy csak valamelly gazdag angol nem idegenkedhetett volna tőle. A' dolog' minden oldalróli meghányása után elvégre meghatároztam, hogy a' legyőzhetlen akadályokkali daczolást félretéve, visszafelé teendem utamat Etelközbe, a' késő őszi időt és telet majdan moldvai kutatásokban, mellyet az idő' rövidsége miatt még végre nem hajthattam, ott töltendő. Lengyel barátimról kell végre emlékezetet tennem. Ezek, hogy hazájukat nem sokára megláthatják, vidámság- és örömre derülve, naponta többizben történt csajozás (orosz thea ivás) közben kebelükhöz szoritának, énekelve egy lengyel népdalt, melly igy kezdődik :

„Wenger Polák dwa bratanki — azaz: Magyar, Lengyel két barát
Ído szabli i do szlanki — Kardnál és a' pohárnál
Oba zukhi oba zsvavi — Együtt bátrak és gyorsak,
Nekh ikh pan Bog blogoszlawi.“ 'stb. — Áldja meg Isten őket.

Elő jó itt párhuzamban a' magyar tokai és lengyel med (méhser), magyar sarkantyú és lengyel patkó. Volhiniában, honnan ők származók a' nép ezt széltiben énekli. Végre kocsisokat fogadván, ők ugyan más felèi irányba utazásra, én pedig Kisinevig, — itteni ismerősimtől búcsút vettem.

August. 21-kén d. u. 6 órakor indulánk el a' nyugoti sorompónál levő tomazsnához (vámház' orosz neve), hol 1. egész órába telt a' kutatások' kutatása; midőn onnan megszabadulánk, némi külső fogadóban álltunk meg szélyelszórt holmink' rendbeszedése végett. Innen 8 óra tájban elhajtva, sötétben értünk a' 15 versztnyi távolra eső Dolnik faluba; hol szoba' hiányában szabad ég alatt a' szemetes udvaron, fuvarozók' zsibongási közt kéntelenitettem virrasztani.

[1]) Magyar academiai értesitő. 1844. VI. sz. 178. s' köv. ll.

Digitized by Google

August. 22-kén. Miután körültekintém ez első póstaállomási falunak némi szárazpatak' völgyhasadánál és mentin szélyelszórt, a' német gyarmatosak honával párhuzamba nem tehető házait, 6 órakor megtörtént indulásunk, mellyre nyomban egy halmot érénk, majd ismét ¾ órányira egy nagyobbat és 3 kisebbet, mikre kis völgyben Akirdzse falu következett zárttavával, 8 órakor némi völgyeshöz érénk, mellytől balra Kis-Akirdzse falu, a' völgyben pedig Kuterek, reá fél órányira Traktir nevű fogadó 19-dik versztoszloppal jelölve. Ezután a' völgy' mentiben haladva 8¾ órakor 21-dik versztoszlop és füzesbokor vala látható, mellynél a' völgy éjszakfelé fordul Szosznil falunak. 9 órakor Diderima nevű nagy póstaháznál haladtunk el, melly némi kis pataknál magos földön fekszik. Ugyan ezen pataknál egy óranegyed mulva szinte partoson fekvő Manheim német gyarmatot értük el, hol kieresztésünk lőn.

Német gyarmatok.

E' gyarmatosak sorsáról és netalán itt rejlő régiségek iránt kellő nyomozást teendő, a' több órai itt mulatást közébük menetelre használtam. A' beszarábiai és Odessavidéki német szállitványokról már adtam értesitést, itt csak azt jegyzem meg, hogy ez 60 udvart számit 's a' kuczurgáni földhöz számitatik következő falukkal: Elsasz, Straszburg, Baden, Szelsz, Kante, mellyek 1808-ban telepitettek meg 10 évi szabadság vagyis adómentesség mellett. Katholikusok és protestansok. Amazoknak 2 parochiájok, t. i. itt és Szelszben. Elmenék ezután a' lelkész' látogatására. Ez morva eredetű fiatal ember, neve Boria. Szivesen fogadtattam általa. A' bécsi nuncius' rendeletéből két év óta itt tartozkodása alatt a' régiségek körüli tapasztalásait közölvén velem, meggyőződtem újolag, hogy e' környékeken épen nem találtatnak kőszobrok a' különben számos halmok fölött. Rövid ebédem végezve a' német fogadósnál, pontban 12 órakor megindulánk innen. Egy óranegyednyire már több halom tünt föl, 1 órakor pedig a' Dneszter' nyugoti oldalánál emelkedő magos part hosszan elnyúlva és hegymagosságot ábrázolva látszaték a' folyó' mentin. Utunk a' Dneszter' széles lapályában mintegy lejtve vezetett a' folyam felé. 2 órakor kis hidon át a' mélyesben, majd 3-kor 2 halom került irányunkba, midőn a' Straszburg falu melletti korcsmához érénk. Ez a' Kuczurgán patak' mellett lapályban fekszik, melly patak alább a' Dneszter' limánjába foly, a' hires vásárú és 100 udvarral biró Szelsz német telepnél, fölebb 3 versztnyire levén Sz. Pavlova orosz falucska. Itteni kieresztés alkalmával a' völgy'

Digitized by Google

vonalát mutató négy kitünőbb halmot szemléltem körül, 4½ órakor történt elindulásunkkal éjszakra tartva, mocsáros lapályon hajtók keresztül, hol Pavlován alul a' Kuczurgán hosszu hidtőltése létezik. Ezen áthatva partosra érők a' postaháznál, 4 halom tűnvén föl legott a' magosan déléjszaki irányban. Már itt a' föld újban halomtalan, termékeny fekete. A' verszteket jelelő oszlopok között a' mindig figyelemmel kisért teténya alaku kőoszlopok is tünedeznek föl; néhol azonban romboltak, egyedűl alapjaikban látszók. 8 órakor tetemes nagyságú halmok mellett vonulánk el; ebből könnyen észrevevém, hogy a' Dneszter folyóhoz közel járunk, és csakugyan 9 órakor be is értünk Tyraspolba. A' Zsidó fogadónak, hová kocsisom becsörtetett, közelében némi német gyarmatosnál kapván tisztetséges szállást, jó vacsorára és tiszta nyughelyre tettem ezúttal szert. A' becsületes gazda gyarmatos társainak sorsáról adott értesités közben következő német falukat nevezett meg ezen kerületben: u. m. Glücksthal, Hudorf, Bergdorf és Kassel. Szerinte is a' környékeken kőszobrok nem találtatók.

Tyraspol.

Ezen kerületi város a' Dreszternél annak régi „Tyras" nevétől így hívatva, szép térségen egész a' folyam' füzes ágáig terjedten, némi kisebb völgyest is elfoglalva fekszik. Van 4000 lakosa, 3 temploma, tanódája, 's 6 gyára. Átellenben folyamán túl a' beszarábiai magos partú föld, éjszaki részén pedig ugyancsak a' Dneszter felé némi erős földvár látható. A' népes és hosszúra nyúló piacz' megszemlélése ébresztett August. 23-kán virradóra némi érdeket, oláh és orosz keverék elemnek typusa nyilatkozván a' keleti randaságba süllyedt, távulabb helyekről is ide gyűlt tömegben. Átvonulva a' hullámzó népközt, 's 7½ órakor póstautat követve Bendernek tartottunk, mindenütt a' folyam mellett fölfelé menvén. 8 órakor már Párkány falun hajtánk keresztül, onnan lapályba fűzes és porondos helyen a' Dneszter kompjához; mellyen Bender' falai alatt vonattunk föl Beszarábia' földére. Erről már, mint Etelköz' alkatrészéről utazásom' I. kötetének 61-dik lapja adott értesítést. A' vidék Odessától e' pontig egyébiránt szinte fátlan térség, földe azonban mivelésre alkalmas, bőven termő.

Eredmények.

Bejárván ezek szerint a' Fekete- és Azovitenger' mellékeit egész a' Dontorkolatig: rövid sorokban elmondom azon eredményt, melly kutatásomból őstörténetünk' földeritésére levonandó.

Nem tudatott bizonyossággal ekkorig azon magyar lakhely' holvolta,

Digitized by Google

mellyet Constantinus Porphyrogenitus császár Lebediának nevez. Ezen nyomozások' rendin kiviláglik annak Dneperentúl a' mai lepedikai steppékben helyzése. Ez első eredmény.

Nevéről sem ismertetett azon folyam, mit Constantinus Lebediába tűzve Chidmas vagy Chingylusnak nevez. Kitünt immár annak maiglan Csinhul és Takmak, Molocsnával egyesülő patakokban ugyancsak a' mondott lepedikai steppéknél az Azovitenger' alsó szélin Krimeától éjszakkeletre fönlétezte. Második eredménynek mondhatjuk ezen kimutatást.

Eddigelő nem tudatott, minő népségtől maradtak el azon megszámithatlan sokaságú kőszobrok (kámeni-baba, azaz kőbanya néven ismerik az oroszok), mikkel a' Dneper- és Don között emelkedett halmok (kurgánok) széltiben boritattak; mélyebb vizsgálódásomból földerült azoknak a' hún-scytha népcsalád, u. m. besenyő, hún, jász, kazar, kún, magyar és palócz ágazatok által különböző korban emeltetése.

Egybevetve lebediai vizsgálódásimban alkalmilag megvitatott és bizonyitottt kérdéseket az etelközi nyomozásoknál elmondottakkal: tiszta fényben áll a' magyar népágozatnak a' besenyó, kazar, kún és palócz népfelekezetekkeli rokonsága 's egynyelvűsége; erős alapra fektetvék 's kimutatvák részletekben is azon világtörténeti kérdés' elemei: miknélfogva nemzetünk ép azon terjedelmes scytha népcsaládnak legyen sarjadéka, mellynek nyelvi minősége fölött annyi téveszmék uralkodtak és terjedeznek maiglan az irói világban. És ezen rokonság iránti thesisnak megbizonyitását tekintjük legfontosb eredményül, miután illyenek földeritése a' tudomány' kelléke és századunk' szelleme által egyiránt vétetik igénybe; igényli pedig ezt a' tudomány' méltósága annálinkább, mivel napjainkban is a' legzavartabb eszmék hintetnek szét jeles irók által hún és magyar népfajok' rokonságának osztályzata körül. Több példákból egyet kiemelni elég itt. Az éjszaki hatalom' sz. pétervári academiajának nagy hirre és tekintélyre vergődő titoknoka Kunik Ernő a' legközelebb lefolyt évben némi észrevételeket közölvén illy czim alatt: „*Kritische Bemerkungen zu den Rafn'schen Antiquités Russes und zu der Krusischen Chronicon Nordmannorum*" a' roxolanok-, jazygesek- és sauromatákról szóltában többi között igy okoskodik: „*Ob die Jazygen, die später neben den Litauern auftreten, mit den Vorfahren der modernen Jassygen in Ungarn und den alten Jazygen verwandt waren, ist noch nicht bewiesen, wenn auch oft behauptet worden. Die ungri-*

Digitized by Google

schen Jassygen (*ung. Jasz, lies Jass. Plur. Jaszak.* — így, Jász és Jászok helyett) *sprechen heut zu Tage magyarisch, geben sich und die Kumanen gern für den Urstock der Magyaren aus. Allein von den Kumanen wissen wir, dass sie finnisirte Türken sind, wie dies die geretteten Ueberreste ihrer Sprache beweisen. Auch die Polowzer der Russen oder Komanen der Byzantier sind Türken, wie dies das bekannte komanische Glossarium beweist. Es ist aber auch historisch nicht erlaubt, die heutigen Kumanen für den Urstock der Magyaren auszugeben. Die alte türkische* (*magyarisch-türkische*) *Dynastie und der alte Adel der Ungern haben im Laufe der Zeit ebenfals die finnische Sprache ihrer Unterthanen angenommen*“ [1]). Mennyi zavart eszmével, mennyi tévedéssel, 's a' nagy közönség' ismereteiben minő vastag homályt előidézni képes fogalmakkal vannak megterhesitve e' rövid sorok? mennyi földeritést kivánnak külföldieknél még most is nemzetünk' régiségei? ezekből is kiki láthatja. Kunik itt a' mostani jászokat és kúnokat finnizált törököknek hirdeti és pedig a' megmentett kún nyelvmaradyokból vonva hiedelmét, azon maradványokból, miknek tatárnépektőli hozzánk jütása már napfényre hozaték. Állitásában még tovább megyen, midőn a' mai kúnokat a' magyarok' törzsökfajának lenni tagadja. Milly képtelenséget nyilvánit végre a' régi magyar főnökök és nemesek' török (türk-tatár) eredetűsége, egyedül időjártával a' finn származású néptömeg' nyelvének eltanulása, 's ekkép finnizáltatása iránt: alig találunk szót csudálkozásunk' kifejezésére. Hol van megirva a' tény, melly a' régi magyar nemességnek nyelv- és nemzetiség' tekintetében a' köznéptől különböző elemből alakulását bizonyitaná; hol egy betűnyi adat, melly effélék' vagy csak gyanitására okot nyújtana? Illy tanok a' történettudomány' meddő korából, sajnos tapasztalásunk szerint a' külföldi irókra széditőleg hatott azon vadócz hulladékokból vevék gyökereiket, minőkkel a' critica' nagy mestere Schlözer a' német irodalmat nyolzvan év előtt elárasztá. Ez ugyanis a' Constantinus Porphyrogenitus által turkusoknak nevezett magyarokat különböző népnek hirdette a' mostani magyaroktól boldog hiedelmében és következő fönhangú soraiban: „*Unsre Schriftsteller irren gröblich, wenn sie den Ungern die nun mit Slawen vermischt wohnen, und sich selbst Magyar nennen,*

[1]) Bulletin de la Classe des Sciences historiques et polit. de l' Academie Imper. des Sciences de St. Petersbourg, 1850. Tom. VII. n. 20, 21. col. 314, 315.

Digitized by Google

einen fremden Namen geben, und ihnen alles zuschreiben, was von Hunnen und Ungern geschrieben steht. Denn diese Madscharen haben nichts gemein weder mit den alten Hunnen, noch mit den Türken, die zu Constantins Zeiten in Pannonien wohnten“ [1]). A' durva tudatlanság' vádja, mellyel Schlözer irótársait illette, méltán sújtja az ő sírját történeti régiségeink' e' mélyebb vizsgálata korában. Erősen hiszem, a' nagy nevet sok részben csak birtorló tudos' árnyékvilági lénye örökre pirul a' critica foruma előtt illy hamis tanok-, historiai valótlanságok' hirdetése miatt.

A' legdúsabb eredmény, hogy rövid szavakkal kifejezem, melly e' nyomozódásokból hárulhat a' figyelmes olvasóra, népfelekezetiségünk' lánczolatos összekapcsolása, és hún-scytha rokonságunk kimutatása által sok százados homályba burkolt dolgaink' földeritése; mellyre az imént következő parthiai kutatások újabb és újabb fényt deritendnek.

[1]) Schlözer A. L. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. in 4. S. 538.

Digitized by Google

III.

PARTHIAI KUTATÁS.

Digitized by Google

Digitized by Google

III. PARTHIAI KUTATÁS.

1. §. A' magyar nemzet parthiai eredetű, azon parthus nép' ivadéka, melly egykor Rómával a' világhatalmat megosztván, annak vetélytársa nemcsak, hanem rettentő ellene, 's Ázsia' széles tartományainak hatalmas ura vala. Ez a' tétel, melly már régebben megpenditve, némileg vitatva is, de kimeritőleg, annálfogva hihetőségig bebizonyitva nem volt; ez azon föladat, mellyet jelen értekezésben megoldani czélomúl tűztem mint kutatásim végeredményét. Gyérek ugyan a' magyar nemzet' parthiai származását tanusitó bizonyitványok: de annál fontosb és érvényesb alakot öltenek azok magukra, miután legujabban földerült némi I. Andráskori imádságunk is megerősiti, kétségen kivül helyzi ezen származást következő szavai által: *„ne wemoagouc BARDOUS es eulwec ereus zent ieleseit"* azaz: ne imádjuk bardus (partus) őselők erős szent jeleseit [1]). Világosak magukban is e' szavak. Még a' XI-dik század első felében, imádságunk' születésekor pogány időbeli emlékekkel, u. m. néphagyományokkal bizonyára, irott adatokkal hihetőleg bővelkedő magyar nép alapos bizonyság nélkül, vagy merő hiuságból nem vallhatta magát parthus ősök' maradékának, annálinkább nem; mivel fényt, dicsőséget abból kölcsönöznie valamint szükség nem létezett, úgy az imádság' értelme' nyomán isten elleni vétséggel hozatik kapcsolatba azon ősök' imádó tisztelete: mellyet mint megrögzött pogány szokást kiirtani, keresztyén papnak egyik föladatául tűzeték ki mindennapi imádságunkban. Illy becses okmány földerültével immár nem szoritkozunk Regino prumi apát' († 915.) azon soraira, mikben a' magyarokról irván, Justinusnak a' parthus nemzetről jellemző előadását magaévá téve majdnem szóról szóra adja [2]); átengedjük gáncsolóinknak azon kárörömet, minélfogva Reginót tudatlansággali vádakkal terhelten merő stylékesitési vágyból Justinus sorai' kizsákmányolójának, szavai' csempészőjének gyanusitni

A' magyarok parthus eredetűek.

[1]) E' legrégibb nyelvemléket egy önálló külön értekezésben veendi nem sokára a' nemzet. Röviden megismertetett már a' m. academiában. Magyar acad. Értesitő. 1850. I. sz. 23. lap. II. sz. 50. lap.

[2]) Pistorii Joan. Scriptores Rerum Germanicarum. Ratisbonae, 1726. in fol. Tom. I. pag. 90.

Digitized by Google

szeretik; meghagyjuk egész terjedelmében azon fölállitott thesist, miszerint a' középkor' monostori irói szük latinságuk' ékesitése' okáért a' régi classicusokat utánozták, alkalmazták és leirták: egyedül abban nem engedhetünk tért ellenkezőinknek, hogy a' trieri püspökségben élt német származásu Regino, ki a' magyarok' hadjáratinak sulyát teljes mértékben érzé, irántuk félelemmel és boszús utálattal viselteték, Justinnak dicső hadi jellemet, fegyverforgatásai ügyességet tanusitó rajzait fölhasználta-, őseinkre olly híven alkalmazta volna, ha nem találá mindenekben hasonlónak ezek tulajdonait Justinus' parthusaiéval. Illy becses okirat' földerültével, mondjuk tovább, egykedvüek lehetünk Gilo, Guido vagy Guiardus de Lauduno XIII-dik század' első felében élt tudós franczia főpap' ime sorai rostálgatásánál:

„*Nam modo qui Turci, veteri sunt nomine Parthi*“ [1]).

Örömest elhalgatunk olly kerekedhető vitatás' ellenében, miszerint e' mondatban nem az európai, már ekkor byzanti irók által is turkusoknak neveztetni megszünt magyarok, hanem az ázsiai, keresztes had alkalmával a' frankok' ismeretére jutott turkák értetendők. Ezek és illyenekben nem helyezünk többé Herkulest: de annál hűbben, annál forróbb tisztelettel ragaszkodunk I. Otto császár' korában Augsburgnál a' Lech folyó mellett 955-dik évben történt gyászos ütközetről szóló historiai ének' tartalmához, mellynek egykoru eredeti példánya többizben parthusoknak nevezi a' magyarokat, ekkép hangozván sorai: „*Nam dum fama volitat UNGARIOS signa in eum extulisse, juxta litus sedebant Armati. Urbes, agros, villas vastant late. Matres plorant filios et filii matres undique exulari. Equis ego, dixerat Otto, videor PARTHIS diu diu? Milites tardos moneo. Dum ego demoror crescit clades semper. Ergo moras rumpite et PARTHICIS mecum hostibus obviate. — — Francus instat PARTHUS fugit — — Linquus rubens sanguine Danubio cladem PARTHICAM ostendebat. Parva manu caesis PARTHIS ante et post saepe victor*“ [2]). Nem férközhet már ezután e' nevezetes ének szavaihoz olly gyanú, mintha csupán költői képzelődés állitott volna Otto' tábora ellen parthusokat magyar őseinkben. Történeti alapot nyer legott minden adat, mi csak e' kérdésre vonatkozik; és valójában illy hite-

[1]) Du Chesne Fr. Historiae Francorum Scriptores. Lut. Parisiorum, 1641. in fol. Tom. IV. pag. 899. Cf. Martene Edm. Thesaurus novus Anecdatorum. Lut. Paris, 1717. in fol. T. III. col. 217.

[2]) Ebert Fried. Ad. Ueberlieferungen. Dresden, 1826. in 8. I. Band, I. St. 81, 82.

Digitized by Google

lességűnek kell ismernünk Urzeoli sz. Péter életirójának állitását is, ki a' XI-dik század közepe után, és így épen imádságunk' keletkezte időszakában, világosan magyarokat nevezi parthus és parthinus név alatt midőn irja: „*Fuit igitur de prosapia nobilissimorum Ursorum, qui nobiliores et praepotentiores aliis habebantur super PARTHOS, erantque inter ceteras gentium nationes optimatissimi*". Alább: „*PARTHINI perhabitantes meliorem pártem totius Pannoniae*" [1]).

Távul sem tévedés tehát, sem hiu ábránd a' későbbkori történetirók' nyilatkozata, kik közé Sámboky (Sambucus) Jánost, († 1584.) idejének egyik legtudományosb magyar fiát számitjuk, midőn nemzetünket gyakorta parthus névvel illette [2]).

2. §. Eltérve kissé a' történeti adatok' vizsgálatától, azon indokok' elsorolásába bocsátkozunk, mellyek leginkább nyelvvizsgálódás' eredményekint tekintetvén, a' parthus nemzet' magyarrali azonságát, különösen őseinknek egykor a' Persabirodalomban laktát bámulatosan igazolják. Illyenek:

Parthus név jelentése.

I. Hiteles tanuságot nyujt arról Justinus és vele több római meg görög iró, miszerint a' parthusok scytha vagy hún eredetű nép levén, azoknak elvált, elszakadt részét alkották; és hogy e' nemzet' „PARTHUS" neve scytha nyelven elváltat, száműzöttet jelent. „*Parthi*, (ezek Justinus' szavai) *penes quos, velut divisione orbis cum Romanis facta, nunc Orientis imperium est, Scytharum exules fuere. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifastatur: nam Scythico sermone Parthi exules dicuntur*" [3]). A' ki csak féligmeddig jártas nyelvünkben, tudni fogja e' szónak népünk közt éltenéltét, több rokonértelmű, de mindig egy kutfőbe visszaszivárgó jelentését. Pártolni, elpártolni, pártjátfogni, pártfogolni, pártoskodni, pártotütni jelent: valamelly testülettől megválni, azt elhagyni, az elváló résszel tartani, annak részére álni; a' másik fél ellen működni, ezt védelmezni; meghasonlani, elválást előidézni; elhagyni, eltávozni, el- kiköltözni, elidegenedni, magát számüzni, számkivetni, vagy a' társulat összes számából kivenni. Mond-

[1]) Mabillonii, Acta SS. Ord. S. Benedicti. ed. Venet. Tom. VII. in vita S. Petri Urseoli. p. 851.

[2]) Sambuci Joan. Rerum Ungaricarum Appendix. In Bonfinii Historia Pannonica - Caloniae Agripp. 1680. in fol. pag. 556. seqq.

[3]) Jvstini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Libri XLIV. Lib. XLI. c. I.

Digitized by Google

juk közönségesen: „*Elpártolt tőlünk*“ azaz: elhagyott bennünket, eltávozott tőlünk, elköltözött. Az elsoroltak közől akarmellyik szószármazási értelemben vesszük is az „*exul, emigrans*“ latin szók' értelmezett parthus, vagy mostani kiejtésünk szerint: *pártos* nemzeti nevet: mindeniknek híven megfelel, az eszme pedig kimeritetik általa; és így e' roppant hatalmú nemzet' nevét valóságos magyar értelműnek bizton hirdetjük. Az *us* végzet *os* helyett, nyelvrégiségeink' hű mását állitja előnkbe: mit példákkal támogatni fölösleges volna. Való ugyan, hogy a' romániban, mint franczia és olasz nyelvekben, sőt a' germánban is mutatkozik e' szónak némi használata, a' magyar értelmezés' egyes részecskéit birva: de ezek is mind egy tiszta keleti kutfőre, az indo-germán nyelvtörzsök- és azzal leghatárosb scytha családi eredetre vezethetők mélyebb nyomozás által. Illy részletes szódivat tehát a' bő terjedelmű 's használatú magyarnak ellenében valamint keveset nyom: úgy annak eredeti sajátságú birtokából scytha fajunkat ki nem vetkezheti. Justinus értelmezése scytha nyelvből vétetett, és ugyanazon értelmezés egyedül nyelvünkben él legtisztább fogalmat adólag.

Arsakes név' jelentése.

II. A' parthus királyok' általános czim- és hatalom nevük ARSAK, görögösen „*Arsakes*,“ mellyből a' rómaiak „*Arsaces*“-t csináltak. Így tűnnek elő pénzeiken állandóul magán tulajdonnév nélkül, melly utóbbi fölötte ritkán és csak Sanatroeces XI; Gotarzes XX; Vologeses XXIII; és későbbi két hasonnevű; végre Pacorus XXIV-dik országló' pénzein fordul elő [1]). Büszkén viselék ezt a' birodalmat és uralkodó házat alapitotta Arsak' emlékezetéül. Használtatott „Arsacida“ név magára a' parthus népre is széltiben római irók által. Strabo irja: „*Omnes enim* (reges Parthorum) *Arsacae nominantur: privatim vero, alius Orodes, alius Phrahates, alius aliter*“ [2]). Még bővebben kifejti e' czim eredetét Justinus következőkben: „*Sic Arsaces, quaesito simul, constitutoque regno, non minus memorabilis Parthis, quam Persis Cyrus, Macedonibus Alexander, Romanis Romulus, matura senectute decedit: cuius memoriae hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde reges suos Arcacis nomine nuncupent. — — Nam, sicut supradictum est, omnes reges suos hoc nomine*

[1]) Eckhel Jos. Doctrina Numorum veterum. Vindobonae, 1794. in 4. Part. I, vol. III. pag. 543. — Cf. Mionnet T. E. Description de Médailles antiques. A Paris, 1821. in 8. Tom. V, pag. 653, 666, 669.

[2]) Strabonis Geograph. Lib. XV.

Digitized by Google

sicut Romani Caesares Augustosque cognominavere [1]). Lucanus énekli a' parthus népről:

„*Arsacidas Parthos a Regis nomine ducunt*"

Ismét:

„*Plus illa vobis acie, quam creditis, actum est. Arsacidae*" [2]).

Vizsgáljuk már nyelvünkben e' szó valódi értelmét. „ORSZÁG" mainap birodalmat, királyságot (Regnum) jelent. „*Országlani*" annyi mint: uralkodni (regnare, dominari). A' bécsi ó testamentomi codexben: „*orszagl*" regnat, értelemmel bir. Semmi sem bizonyosb tehát annál, miszerint eleink magukat az országlókat is egykoron „*ország*"nak hivák. Innen maradt fön a' „*Via regia*" és „*Judex Curiae regiae*" latin nevek' maiglan „*országut* és *országbiró*" szavakkali kifejezése, mi tulajdonkép király ut és királyi ndvarbiró jelentéssel bir. Eredeti gyöke e' szónak „*ur*" (Dominus), mellyből hangváltozattal és lágyitott szág raggal, ság, ség helyett, mint a' jó-szág (birtok) alakulásánál látjuk: urszág, or-szág, vagy egyenlő hanggal arszág keletkezett. Imádságunkban még ur-szagnak iratik, a' halotti beszédben pedig uruzag olvasható. Kétli-e még valaki, hogy a' parthus Arsak (olvasd Arszak) épazon egy a' magyar orszag-gal, orszagló-val? Sz. László kir. legendájában előforduló „*orszagus*" ime sorokban: „*Kydeenek az ur ffyak vtan azaz Endrenek es Belanak leuenteenek kòvetòketh hogÿ ne hadnaak el vezny ez zegheen orzagot, mert ewk volnanak termeezet zerent valo ORZAGUS urak*" [3]), jelent-e egyebet a' parthus „*Arsaces*" szónál? Az *a*-nak *o*- és *u*-vali és viszont fölcseréléséről nem kell sokat mondanunk. Olly változat ez, mint Aba, Obo, Abád, Obád, Arad, Orod, Bihar, Bihor, ló, lú 'stb. mik kiejtés szerint régiségeinkben minden lépten nyomon fordulnak elő. Maga a' közdivatú „*uraság*" szó másod értelmi neve az uralkodónak. A' melly kiejtéssel a' földes, birtokos urak „*uraság*"nak hivatnak most nálunk, szinte Persiában már a' legrégibb korban kevés hangzati különbséggel akkép hivattak a' királyoktól birtokkal megajándékozott érdemes urak, mint a' történetirók ősatyja Herodotus bizonyitja. „*Theomestor* (így ír) *ob hanc*

[1]) Justini, Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum. Lib. XLIII, cap. 5.
[2]) Lucani Pharsalia. Lib. I, X.
[3]) Tudománytár. Budán, 1834. I. Köt. 222. lap.

Digitized by Google

navatam operam a Persis tyrannus Sami sit creatus: Phylacus inter bene de rege meritos asscriptus sit, et multo tractu soli donatus. Bene meriti autem de rege, Persica lingua Orosangae vocantur“ [1]). Illyen Orosangok azaz uraságok voltak már a' régi persa uralom' korában a' parthusok, kik később a' syro-makedói uralom' jármát lerázván, hatalmas uraság- azaz országnak lőnek alapitói.

Parthus királynevek' jelentése.

III. A' parthus királyok' görög és római iróknál meg persa krónikákban előforduló tulajdonnevei, — mert a' pénzeken, miként ezimént megjegyzénk, kevés kivétellel, mindig csak az „Arsak“ czimnév jó elő magány név nélkül, — jobbadán tiszta magyar értelmüek, vagy család- és helyneveinkben most is fön levők. Ide sorolhatók:

Bardanes. Vardanes némelly iróknál; hozzávetőleg Baadi a' persa krónikákban. Vaillant szerint XXI, Richternél XX-dik országlója Parthiának; huzamos ideig vetélytársa Kudarcz nevü, alább érintendő testvérének. Ha a' görög *es* végtagot elhagyva a' kemény *d* lágyan ejtetik, Bargyan vagy Bartyan jó ki e' névből, melly bárgyu, szelidet jelentő szavunkban most is él. Rokonhangú 's értelmű névre találunk az Ázsiából költözött 108. nemzetségek között okleveleink nyomán, mik Bartyan nevet állitnak elő [2]). Helynevül is használtatik maiglan hazánkban. Létezik Pordány falu Torontálmegyében. Kis-Kúnságban a' dorozsmai határban némi pusztarész Bordán.

Chosroes. A' XXV-dik országlót nevezik igy görög és római irók; a' persa krónikákban többeknek tulajdonitatik Khozru czim: mi kétteleniil az előbbit fejezi ki. A' régi Persabirodalom' uralkodoinál is kelendő Kozru épen azt jelenti, mit nyelvünkben a' koszoru.

Gotarses. Vaillant és Richter szerint XX-dik országlója a' parthusoknak, némi pénzein *ΓΟΤΕΡΖΗ* (C). A persa történetekben Gudariz és Gudarz név fordul elő. Él nyelvünkben egy példabeszédkint használt különös szólás, mellyet a' sikeretlen törekvés, meghiusult akarat' kijelentésére alkalmazunk inkább, mint szégyen, vagy gyalázat' mocskának jellemzésére. Mondjuk: „*kudarczot vallani.*“ És honnan e' szólás' eredete? Ha ezen királynak viszályteljes életét megolvassuk, és a' parthus nemzetnek a' római tanács előtt ellene emelt következő vádját: „*Dum secors domi, bel-*

[1]) Herodoti Halicarnassei, Historiarum Lib. VIII. cap. 85. Ed. Wesselingii Amstelod. p. 652.
[2]) Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi Nemzetségeiről. Pesten, 1820. 8r. 46. l.

Digitized by Google

lis infaustus, ignaviam saevitie tegat“ [1]) gondolóra vesszük, lehetlen föl nem kiáltanunk: valóban minden léptét kudarcz követé! Illy különös mondatnak nyelvünkbe férkezése bizonyára nem véletlen eseti, hanem Parthiából hozák eleink több képes és virágos beszédmódukkal, miket itt elsorolni fölöslegesnek tartunk.

Iguz. Illy nevű országló nem fordul ugyan elő a' görög és római irókban, de a' persa krónikák többeket, mint II. Phrahates VII-dik, II. Artaban VIII-dik, II. Mithridates IX-dik, Mnaskires X-dik, és Sinatrokes XI-dik királyokra vonatkozólag több különböző neveik közt emlitik: mit egyedül úgy fejthetni meg, ha azon legbizonyosbnak látszó thesist állitjuk föl, melly szerint a' persa irók változó nevezetei merő mellék- és pénzeiken czimekül használt disznevei a' királyoknak. Epithetenaiak' sorában majd minden pénzen előfordul a' *ΔIKAIOY* (Justi), mellyet nyelvünkön Igaz, igazságos szóval adunk vissza. E' czimről mondja Eckhel: „*ΔIKAIOY, Justi elogium in solis regum Parthiae, Helioclis incerti, et Samis Armenii numis reperimus*“ [2]). Már, ha illy közdivatu, mondhatni, kizárólag parthus királyokra ruházott czim volt az igaz, igazságos melléklet, nem hihetni a' nép' nyelvében szinte el nem áradtát; mellyből, vagy némi fönmaradt emlékekből az új persa iroktól mint már kevesbé értett, kikapatván, személynév gyanánt jegyezteték föl. Annálinkább bizonyossá leszen e' természetes következtetés, mivel a' parthus országlóházat megbuktatta persavérű 's nyelvű sassanida dynastiabeliek közől egy uralkodó sem viselt illy disznevet [3]).

Orodes. Két országló ismertetik e' néven, a' XIV, és XVII-dik. Élten él köztünk emléke Aradmegye és város' nevében, melly régiségeinkben mindig Orod-nak iratik. Hogy egykoron hasonnevü személy is létezett, kiről e' hely nevét kölcsönzé, kétségbe nem hozhatni miután e' név közönségesnek mutatkozik még a' XIII-dik században. II. András kir. némi 1219-diki adományában áll: „*Sepulchrum Sacerdotis Orod.*“ Ugyanannak 1214-diki levelében: „*Orod, cum filio nomine Bozonthy*“ [4]).

[1]) C. Cornelii Taciti Annalium Lib. XII, c. 10.

[2]) Eckhel Jos. Doctrina Numorum veterum. Vindobonae, 1794. in 4. Part. II, Vol. III. p. 544.

[3]) Richter Carl Fried. Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden und Sassaniden-Dynastie, nach der Berichten der Perser, Griechen und Römer bearbeitet. Leipzig, 1804. in 8. S. 51, 58, 60, 65, 66.

[4]) Fejér, Codex Diplomat. Hungar. Budae, 1829. Tom. III. vol. I. pag. 271, 478.

Digitized by Google

Sanatroik. (*ΣΑΝΑΤΡΟΙΚ*). Így fordul elő a' XI-dik országló' neve saját pénzein [1]), melly a' görög és római íratokban Sinathroekes, Sinatroces, Sinatruces 'stb. formában használtatott. Első tekintetre észrevehető Sanat és roik két szóból alakulta. Mind a' kettő ismeretes hazánkban most mint helynév. Csanád még Rajk létezik; egykor voltak főemberek is e' néven; az elsőbbin ugyanis hedvezér sz. István korában, kiről a' rokonnevü (azelőtt Marosvár) város és megye kereszteltetett el. A' változó iráson föl nem akad, ki tudja, hogy Cenad, Chenad, Sunad fölváltva használtaték régiségeinkben. Csanád (Chanad) nevü gyökeres nemzetség is virágzott az ideköltözött magyar népfelekezetben [2]). Rajk és Rajka nevü helyek Szala és Moson vármegyében léteznek.

Vologeses. Három, Richter szerint négy, Mionnet' sorozata' nyomán pedig öt országló hivaték illy néven. A' pénzeken *ΒΟΛΟΓΑΣΙΣ* névvel jelölvék. A' római iroknál Vologesus, Vologaesus, a' görögöknél: *ΒΟΛΟΓΕΣΗΣ, ΒΟΛΟΓΕΣΟΣ, ΟΥΟΛΟΓΑΙΣΟΣ, ΟΥΟΛΟΓΕΣΟΣ* név használtaték. Mindezekből azt tanuljuk, hogy a' görög *es*, *is*, *os*, végtag elhagyásával Bolog vagy Bologos, azaz Balog vagy Balogosnak ejté ki a' nemzet, a' persa krónikák Balas, Belas, Belasch, Palasch ide vonatkozó neveik is ezt erősitvén, a' *g* végbetűnek *dzs* vagy *zs*-re változásával. Gömörvármegye mutat föl Balogvárat, völgyet és folyót; de közönséges köztünk a' tiszta magyar értelmet adó Balog név, testi tulajdonra vezetvén mint a' sánta, topa, 'stb. melly tulajdonoktól vont nevek legszokottabbak valának keleten.

Vonones. Illy néven két országló ült a' parthus királyi székben, a' XVIII, és XXIIsdik. Valamint a' Vologeses, 's egyéb, a' rómaiak által *v* betűvel irott neveknél mélyebb vizsgálat után *b*-betűt olvasunk, úgy ezt Bono-nak mondjuk ki, miben a' Bano mindig közönségesen divatozó személy- és családi magyar nevet ismerjük meg, a' római martyrologiumból távul sem származtathatót.

Nyilván dolog a' történetkönyvekből, mikép a' parthus országlók a' hajk (örmény) nemzetet meghóditván, Örményországnak huzamos ideig saját vérükből uralkodókat adtak: nemcsuda azért, ha azon ország' kirá-

[1]) Eckhel, Doctrina Numorum veterum. Tom. I. vol. III, pag. 528. — Mionnet, Description de Medailles antiques. A Paris, 1821. in 8. Tom. V. pag. 653.

[2]) Horvát Ist. Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről, 51. lap.

Digitized by Google

lyai sorában „*Arsak*“ nevüeket, számszerint négyet, (Móses Choronensisnél hármat) és több, az imént emlitettekkel hasonnevüeket is olvasunk. Föltünő köztök Parthamasiris' neve, ki Dio Cassius' tanutétele' nyomán Pákor parthus királynak volt szülötte. Elemezzük nevét. Partha és Masir jő ki belöle. Az első magát a' parthust, — mert Partha és Parthaei néven is irták őket; másik a' magyart állitja elönkbe. Keleti kiejtéssel mazar, mazer, mazir, néha mizir 'stb. formában tűnik elő nemzeti magyar nevünk.

Hivatalnevek' jelentése.

3. §. Igazolja a' parthus eredetet továbbá az ottani hivatal- és személyneveknek nyelvünkből megfejthetése 's korunkban is kelendő alkalmazása. Kevesek ugyan, mik az irók által föntartattak, vagy elferditès nélkül megfejthető alakban irattak le: de ezen kevesek' sorában is eléggé észrevesszük nyelvünk hű nyomait. Illyen:

Megistan, görög vegzettel: Megistanes. Voltak ezek az ország' nagyai 's vezérei, kik a' meghóditott tartományokban kormányozván, nagy hatalommal és méltósággal fölruházvák, az országló személyét környezve, nemzeti fő tanácsot képezének. Így adják a' régi irók. Valljon mi ez egyéb a' megye-ispán, vagy főispán honunk' sok százados fő hivatalnokainak cziménél? — Ne vélje senki, hogy az ispán vagy zupán szláv eredetü és itteni laktukban eleink' ismeretére jutott nevezet legyen. A' legrégibb magyar nyelvemléket, 's avval együtt némi arany edények' föliratait magyarázandó, alkalmam leend ennek épen nem szláv eredetét bebizonyitani.

Satrapa, Satrapia. A' Parthusbirodalom' tartományait igazgató királyi tisztek hivattak görög és római irók szerint satrapáknak, hatóságaikhoz tartozó kerületek Satrapiáknak. A' nevezet már a' régi persakorban divatozott, 's átviteték a' királyi szolgákra is jelentése; mindazáltal valódi magyar, 's e' két szóból alakult: sátor és aba vagy apa. Ez utobbi a' nemzetségek' főnökeire alkalmazva valamint Persiában és a' parthusoknál, úgy később a' rokonnyelvű palóczok- (kúnok) és magyaroknál közönségessé lőn, 's minden lépten mutatkozik. Nestornál a' palócz főnökök Appa és Aëppa általános néven fordulnak elő, hasonlókép a' lengyel krónikákban. Nestor következő palócz fejdelmeket nevez 1103-dik évre: Urosoba, Jaroslauopa, Tschenegrep. Később emlékezet vagyon egy ifjabb Urosobáról. Dlugossnál szinte 1103-dik évre így irvák ezek: Rusoba, Harsla-

Digitized by Google

nopa, Czeniehrepa. Ugyan ő azon kora emlit Kikalopa és Chasupa nevűt. Az orosz évkönyvekben találtatók: Abaruk, Altunopa, Isugljeb. Mindezek az Aba és Apa neveket tükrözik híven, Nestor irja 1107. évnél a' palócz főnökökre vonatkozólag: „*In eben denselben Jahre gieng Wolodomir, David und Oleg zu Aëppen, und zum andern Aëppa, und machten Friede, und Wlodomir vermählte Georgen mit Aëppens Tochter und Osenens Enkelin*“ [1]). A' parthusoknál használt aba és apa név mutatkozik következőkben: Pharnapates, Phriaptius, Artabanus; néha ata vagy atya végtaggal, mint: Prahates, Tiridates. Figyelmessé tőn erre bennünket már Vaillant franczia tudós, im ezeket irván: „*Phriapates, et Phrapates idem ac Aphra Pater, sive et Papatius*“ [2]). Hazánkban a' sok Aba, Abád, Apaj, család-, hely- és személynevek igazi magyar származásukat elléggé tanusitják. A' satr, nyelvünkön sátor, a' népnek sátor, azaz lakhelyek szerinti fölosztására, minő hajdan a' tartományokban kelendő vala, ujjal mutatván. Sátor- azaz lakok' száma 's mennyisége szerint működének a' fejdelem emberei adó-behajtás és sereg-kiállitás 's más egyéb tiszti foglalatosságaiknál; ezek' száma szerint vala hatalmuk 's megbizatásuk kimérve, ranguk osztályozva. A' parthusok ellen harczoló római hadseregnek Crassus vezérrel együtt történt gyászos elveszéséről elég bő tudósitással birunk Plutarchus, Dio Cassius, Florus, Appianus Marcellinus 's egyebek' munkáiban. A' győzelmes parthusok' fővezére e' harczban Surenas nevű vala; kinek görögös végzetű nevétől ha elhagyjuk az as függeléket, Suren jő ki; mit akar Sörény, Serény, Siriny, akar Szörény azaz Szerény olvavasással hozunk helyre; mind kettő tiszta magyar értelmet tükröz vissza. A' Crassust megölte parthus' nevét Appianus Maxarthes-nek mondja: a' mi nem egyéb Maxar, Mazar azaz Magyar nevezetnél, melly név személyekre alkalmazva, hihetőleg az ezen felekezetből származás miatt, számtalanszor előforduł. Plutarchnál (in Crasso) Pomaxaethres rontott alakban tünik elő Crassus gyilkolójának neve, mit kéttelenül Fő-maxar azaz Fő-magyarral kell kiigazitani, valamint e' parthus neveknél: Ceros-

Személynevek.

[1]) Nestor. Jahrbücher der Russischen Geschichte. Übers. von J. B. Scherer. Leipzig, 1774. in 4. S. 174.

[2]) Vaillant J. Foy, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia. Parisiis, 1728. in 8. pag. 3.

Digitized by Google

pades, Ornospades, Saraspades, a' pa rag szinte főt, főnököt, nagyot jelentett ekkép: Körösfő, Ormosfő, Szárazfő. Nem mi találtuk ki, hanem Vaillant irja uagyan ott, hogy a' *pa* ige *fő, fölső, magos* jelentéssel bir: „*Apud Persas, idem Aphra est, ac Pa apud Turcas Scythasque; scilicet sublimos, supremus, maximus: que nominibus propriis, ut et Art, praeponuntur*". Helyesen fejté meg Vaillant, csak azt kellet volna még hozzá adnia, hogy utól is tétetik a' neveknek. Crassus' fejét Artuasd örmény királyal mulató Orod parthus királyhoz vitte parthus' neve Silaces, mi szinte Szilágy Szilaj, Széles- vagy Szilas-al vág egybe. Főleg lelki és testi tulajdonoktól köcsönöztettek keleten a' személynevek mint már fönebb megjegyzénk. Ez alkalomról a' vig lakománál talált király asztala fölött görög és bizonnyára parthus verseket is szavaló, Jason Trallianus-nak mondatik; melly névnek elsejében a' jász mellékzet tünik föl, a' másik valószinüen Tarján-t fejez ki. — Tiberius Cl. Nero császár' korában Artabán párthus király ellen működő, következ Rómában megjelent két fényes származású és gazdag parthus' neve Tacitusnál Sinaces és Abdus. Az első Sinak azaz Szunyog, honunk' egykori hires családja nevét adja vissza; emez Abda szinte család és győrmegyei helynevünkben él. — Justinnál följegyeztetett azon parthus főnök' Bacas neve, kit Mithridates Media' elfoglalásakor annak kormányzására küldött. Mi ez egyéb, kérdjük, az igen ismeretes Bakács magyar névnél? A' Bacason csak görög forma szerinti kiejtése e' névnek, melly rómaiasan a' harmadik ejtésben Bacasum-nak vala irandó. — Különböző korban élt több parthus nagyok viselék a' Mannes, Manneses nevet. A' nem arsakida eredetű rövid ideig országolt XXIII-dik parthus királynak is e' vala neve. Manes és Manus formában fordul elő néha. Kéttelenül azonos a' honunkbeli Manó család és személy névvel, melly Persia' vidékén a' tűzimádó- és keresztény vallásból új hitfelekezetet alapitotta Manesról annyira elhirhedett, hogy manichaeismusnak hivatnék az egyházi irók által tanrendszere. Több hassonlókat elóhordani fölösleges. Kimeritőleg a' parthus magyar történetek' egykor keletkezendő irója adhat az effélékről tudositást.

A' persiai helynevek' magyar hangzatuak.

4. §. Többen észrevették már iróink közől az izraelita nép lakta Kánán és Phillstaea tartomány' ó testamentomi könyvekben fönmaradt helyneveinek a' magyar haza' geographiai tömérdek neveiveli meglepő hasonlatósságát: de azon öszhangzásról, melly a' persiai helynevek és mieink közt

Digitized by Google

uralkodik, tudtommal még senki sem szólt, annál kevesbé vizsgálat tárgyául tűzve, eredményt belőle nem húza. Most e' működést mi kisértjük meg, egykor a' Persabiradalom' minden részein uralkodott parthus nemzet' magyar nyelvüségének valóságát általa is magosb hiteli polczra emelendők: és annak bizonytásául, miszerint ide költözött eleink a' messzi keleten elhagyott helyneveket az itteni újak' alakitásában talán nem akarva is, merőben nyelvünk' kellékénél fogva utánzák. A' persiai helynevek vizsgálatánál főleg Edrisi XII-dik században élt arabirónak geographiai bő leirását és Mannert Konrád' meg Richter Károly' munkait vettem kutfőül. Szembeötlő sajátsága a' számnélküli persa helyneveknek, hogy *ad*, *an*, és *and*, vagy ezekkel rokon *ed*, *id*, *od*; *en in*, *on*; *end*, *ind*, *ond* 'stb. hangokban mennek ki; például: Aszad, Saburan, Baiand; Kused, Termed, Faid; Babein, Berdun, Kohand, Urkend, Bukend, Elvend 'stb. Ha egybevetjük épen illy hangokban végződő fölszámithatlan hely, sőt a' pogánykorban kelendő magyar személyneveket: lehetlen azon gondolatra nem jönnünk, miszerint az illy végszóknak jelentéssel birva kellett a' nevekhez ragasztatniok, és szükségkép bizonyos, meghat'rozott értelem' billegét viselniök a' gyökök mellett. Folyton foly ezekből, hogy csak illy nyomozó összehasonlitás után puhatolhatjuk ki az Előd, Árpád, Zoltán, Takson 'stb. historiai nevek' valódi értelmét; valamint az Almád, Füged, Onod Legénd, Korond 'stb. helyek' eredeti jelentését. Az untató számosb példák' elmellőzése tekintetéből előre nyilványitjuk régiségeinkből kiaknázott azon eredményt, miszerint mind a' személy-, mind helyneveknél az *ad*, *an* és *and* ragszócska minden hangváltozataiban épen azonegy jelentésű, semmi különbséget nem okozván a' hangegyenlités, vagy uralkodóbb szójárás szerinti majd ennek majd amaunak alkalmazása; föltételez pedig okvetlenül: sajátság-, birás-, bővelkedés-, hasonlatosság-'s néha kicsinyités' értelmezését. Kijelentjük továbbá: hogy a' szójárás- és köznépnél maiglan divatozó kiejtésből meritett tapasztalás' nyomán az *ad* rag gyakorta fölcseréltetik *ag*, *agy* és *agh*, iratással is, és végre: hogy mind ezen ragok' értelme azonos az: *as*, *es*, *os* szinte tulajdont, minőséget, hasonlatosságot kifejező melléknevet alakitó ragocskával. Hogy ezen alapelvvül kimondott eredmény már most példákban előtünjék, elsorolunk betűrendben néhányat helyneveinkből, utánnuk téve a' régi, vagy köznépnél most élő változatot; végre a' mai irói nyelv szerinti ragozással nyert értel-

Digitized by Google

met; szoritkozva itt egyedül az *ad, ed, od* végzetüekre: Almád, Almágy, Almás; Buzád, Buzágy, Buzás; Csomád, Csomágy, Csomás; Diód, Diógy, Diós; Egred, Egregy, Egres; Füzed, Füzegy, Füzes; Görbed, Görbegy, Görbés; Halmád, Halmágy, Halmos; Korpád, Korpágy, Korpás; Lapád, Lapágy, Lapos; Maglód, Maglógy, Maglós; Nyárad, Nyáragy, Nyáras; Ónod, Ónogy, Ónos; Ölved, Ölvegy, Ölves; Parajd, Parajgy, Parajas; Szilvád, Szilvagy, Szilvás; Tinód, Tinógy, Tinós; Udvard, Udvargy, Udvaros; Várad, Váragy, Város. Több száznyi hasonló példákat hordhatnók föl ennek támogatására. Könnyű szerrel megfejthető már ezek' utmutatásánál krónikáinkban elszórt azon pogány nevek, mellyek a d, e d, a g, e g. úgy ez utóbbiakkal fölváltva a k e k végtaggal irvák, millyen például U g e g, U g e k, H u l e g, H u l e k, (Oleg) 'stb. mi nem egyéb; Ügyes, Öles jelentésüeknél. Bizton állithatni ezek szerint a' persiai régiségekben előforduló rokonhangú neveknek a' magyarokéi' értelmével szoros kapcsolatban állását, 's azoknak mind nyelv- mind történeti tekintetből egymást kölcsönösen világositását; végeredményül pedig gyámolitva látjuk azon alapállitást: miként a' magyarok Persia' vidékeiről költöztek e' földre.

Parz maradványok nyelvünkben.

5. §. Fővonásban állitottuk elő a' persiai nevek' magyarokévali hasonlatosságát: de mind ezeknél nagyobb fontosságú és csalhatatlan eredményre vezetőnek valljuk azt, hogy pezseg nyelvünkben az egykor Persiában virágzott zoroasteri vagyis parzi vallás' sajátszerű műszavai' halmaza; a' minemű szókat már most részint vallásos eszmék' értelmezésére, nagy részben pedig mythicus, vagy egyedül közönséges lexicalis jelentésre letörpitetten használjuk. Egész régi magyar mythologiat lehetne azok' nyomán a' parzi ritussal összeegyeztetőleg készitени. Mi csak néhányat jelölünk ki. Illyenek:

APADÁS. Viz' ellensége. „*Apevesch, von epeosch, Feind des Wassers*“ Kleuker. Anhang zum Zend Avesta. Leipzig und Riga. 1781. in 4. I. Bd. I. Th. S. 149.

ÁRMÁNY. A' gonoszság' kutfeje és főszelleme. Parziban: A h e r m a n, A h r i m a n. Minden irónál.

BARCZA, BÉRCZ. Magos hegy, a' világ köldöke. „*Barzo, von bercze, erhaben, — erhabener Berg*“ Kleuker. u. o. S. 64. II. Bd. S. 94.

BETYÁR. Ármány' mellékneve, a' rosznak kutfeje. „*Petiare, quell der Uebel.*“ Zend-Avesta. Riga, 1777. in 4. II. Th. S. 63. Anhang zum Zend-Avesta. I. Bd. I. Th. S. 215.

Digitized by Google

BOSZORKÁNY. Nagy ur, bölcsek' főnöke persa nyelvben. „*Buzurge mihir, hvmme doué du fort grands talents*“ D'Herbelot, Bibliotheque Orien- Paris, 1783. in 8. Tom. III. pag. 227. Tulajdonkép Magus.

BÖRZSÖNY. A' tüzimádásnál tüzelésre használt csemete: Barsom, mellyről a' Zend-Avesta' parzi ritusróli tana bőven szól.

DERMED. Kevélység' szelleme. „*Tarmad von teremete, stolze Frechheit.*“ — „*Dew Tarmat ist Vater des Hochmuths.*“ Zend-Avesta. III. Th. S. 108, 115. Anhang. I. Bd, I. Th. S. 148, 153.

DÉVAJ. Dew, a' gonosz szellemek' neve, kik Ármány világának lakói és az izedek' vagyis jó nemtők ellen harczolnak. Ismeretes.

ESPEREST. Tüzimádó pap. „*Magi a Persis Aetes perest* (*quod proprie ignicolam significat*) *dicuntur.*“ Historia priorum Regum Persarum, ex Mohammede Mirchond Persice et Latine per B. Jenisch. Viennae, 1782. in 4. pag. 86. not. — „*Ateschpereszt, Feuerambeter.*“ Possart, Grammatik der persischen Sprache. Leipzig, 1831. in 8. S. 245. Most nálunk a' V.-Archidiaconus' czime.

ESZTENDŐ. Istenidő. A' parz cosmogonia szerint Jezdan (Isten) ideje 365 napból állott, a' mindenség teremtésére szolgálóból, melly a' nap' cyclusát vagyis évi időt adja ki. Zend-Avesta, 1777. III. Th. S. 102.

HABOS. A' viz' nemtője. „*Aban, Ized des Wassers.*“ — „*Abisch* (*Apesch*) *Wasser.*“ Zend-Avesta. III. Th. S. 17. Anhang. I. Bd. I. Th. S. 152.

ISTEN. Jezdan, a' tűz vagy hév-isten (Hephestos); a' legfőbbi lény, a' jó elv a' parzi vallásban. Eléggé ismeretes név.

KÁVA. Havan, szent edény a' parzoknál, mellyben a' zur (sör) tartatik.

KÉSES. Lelket törpitő gonosz szellem. „*Kessosch, von Kessuesch, der klein macht, oder Rache einflösst.*“ Anhang zum Zend-Avesta. I. Bd, I. Th. S. 150. — A' dewek egyike 's Ármány' epithetona.

KÖPÉS. A' holt testből folyó rosz nedv, szinte gonosz szellem' neve. „*Kapis, von kefestesch, Speichel, fauler Saft, der aus den Oeffnungen eines Leichnams fliesst.*“ Anhang. I. Bd, I. Th. S. 150.

MENY. (Ég). „*Mino, minu, Asmann, von esmene, der Himmel.*“ Anhang. I. Bd, I. Th. S. 146. Zend-Avesta, I. Th. S. 104. — „*Men Jezdan*“ menyei Isten; „*Mino tschehtr*“ menyei siheder azaz fiu.

OCSMÁNY, OCSMONDA. A' gonosz szellemek' feje. A' Zend-Avestá-

Digitized by Google

ban: „*Aschmogh ein Erzdew*“. Az ó testamentomi könyvekben: Asmodi, a' görög iróknál „*Usmandi*“ néven ismeretes. — „*Asmoug nom d' un Demon, selon la Tradition des Mages ou des Zoroastriens, est un des principaux Emissaires d' Aherman, qui est leur Prince, et l' auteur de tout le mal qui se fait dans la monde*,“ etc. D'Herbelot, Bibliotheque Orientale. Paris, 1781. in 8. Tom. I. pag. 415.

PAP. „*Bab, en la langue des Mages ou anciens Persans, signifie en general pére*“. D' Herbelot. l. c. pag. 495.

PATVAR. A' dévajok' (gonosz szellemek) egyike. „*Padkar — der böses redet*“ Z. A. II. Th. S. 380, 381. Anhang. I. B. I. Th. S. 150.

TARHONYA. Kedves tésztaeledele az alföldi magyarnak. A' parzoknál Darun-kenyér, áldozati apró kenyér. „*Darun sind kleine ungesäuerte Brode*“. Z. A. III. Th. S. 206, 242, 256. Anhang. I. B. I. Th. S. 36.

TÁROG, mondatik tályognak is; a' marha, különösen ló-pusztító dögvésznek egy neme. A' parzoknál Tarik, Ármány fajzati romboló szellem. „*Tarik, von tuorue, der zerstört*“. Z. A. II. Th. S. 380. Anhang. I. Bd, I. Th. S. 131, 148, 152.

TÉVESZTŐ. Davesnek nevezék a' parzok a' tévutra vezető, csábító Ármány fajzotta gonosz szellemet. „*Davesch, von Deevesch, der verführt, betrügt.*“ Anhang. z. Z. A. I. B. I. Th. 150.

TŰZBÁLVÁNY, a' perzsáknál Diz Bahman. Modzsmel al Tawarikh czimű persa históriai munkában olvastatik Kei Khozru Keianida házbeli fejdelemről, hogy a' tűzimádók' részére számos oltárokat épitetvén, többi között újra alkotá Aderbaidzsánban (Atropatene) a' Diz Bahman templomot is „*Il rétablit dans l' Aderbaidjan le temple du feu Diz Bahman, qui avait éte destruit*“ (Extraits du Modjmel al Tavarikh relatifs à l' histoire de la Perse, trad. p. M. Jules Mohl. Ch. IX. Journ. Asiat. 1841. Avril. pag. 330). Hogy itt világosan Tűzbálvány szavunk tünik föl; figyelmeztetés nélkül észreveheti mindenki.

VARÁZS, VARÁZSOLÓ. A' parzi vallásos szertartások' egyik főrészét teszik a' bizonyos ünnepélylyel végbevitt tisztulások (Reiniguns Zeremonie). A' legnagyobb tisztulási szertartás náluk maiglan „*Barasch nom*“ nevet visel, mellynél a' ritusban jártas személy által némi szent helyen megmosdatik a' tisztulkozó, ki előbb három, aztán kilencz éjjen át tartozkodik magánhelyen, szüntelen mosdással foglalkozva. Vollmer, Vollstän-

Digitized by Google

diges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen. Stutgard. 1836. in 8. S. 426. Anquetil szerint „*Baraschnom no schabe*“ kilencz éjji baraschnom, melly minden tisztálkozások' legerősbike. Zend-Avesta III. Th. S. 215, 217. Tévedett tehát Fessler, utánna Horváth János és Bodor Lajos, midőn varasbékakő- vagy indiai teknősbéka' szeméveli füstöléstől hozák le e' szónkat. Még inkább csalatkozott Kiss Bálint a' török „berat“ kegylevelet jelentő szóval. Ez nekünk Persiamellékéről hozott maradványunk.

Számtalanokat hordhatnék még föl a' Zend-Avestából, miknek nyelvünkben mai napig értelme és divata létezik; elmondhatnám imezen kifejezéseinknek „*napáldozat*“ és „*rosz fát tett a' tűzre*“ a' parzi ritusból eredését 's egyedűl abból megfejthetését; érinthetném „*Dinom Dánom!*“ vidor fölkiáltásformánknak a' persáktól 's azok nyelvében „ha meg nézem, ha meggondolom“ értelmet kifejező kölcsönzését; minthogy azonban kéttelenné tételük, a' parzi vallás bővebb ismertetésének előrebocsátását és szellemébe hatását föltételezik; ezennel mellőzve, a' régi magyar mythologia' magyarázóinak hagyom vizsgálódás' tárgyául; nem halgathatom el mindazáltal azt: hogy a' Persiában keletkezett manichaeismusnak is eleven emlékeire találhatni nyelvünkben, miket hasonlóul Parthia' vidékeiről hozának parduczos őseink. A' dualismust tanitó Manes némi csudálatos rajzokkal ékesitett könyvben állitá elő hitvallása' eszméit, mellyet Ertenk és Estenk azaz Ördög és Isten néven nevezett. Khondemir persa irónál olvassuk Jenisch' forditása szerint: „*Haec postquam asseclis suis depraedicaret (Manes), in praedictum antrum festinavit, figuras in hoc varias, et incognitas formas super tabulam depicturus, quam postea historici Ertenki mani dixere*“ [1]). Mirkhond Mani-Ertenki név alatt emliti e' rajzokat [2]). Herbelot több keleti forrásokból meritve ekkép nevezi meg: „*L' année étant révolue et finie, ils (disciples) ne manquerent pas, selon sa promesse, de l' aller chercher dans cette grotte, où l' ayant trouve à point nommé, il leur fit voir ce Livre merveilleux, contenant des images et de figures extraordinaires qui porte le nom d' Ergenk et Estenk,*

[1]) De Fatis Lingvarum Orientalium Arabicae nimirum, Persicae et Turcicae Commentatio. In Meninskii Lexico Arab. Pers. Turc. Viennae, 1780. fol. Tom. I. pag. LVII. not. w.

[2]) Sylvestre de Sacy, Mémoises sur divers antiquités de la Perse. Trad. du Persan de Mirkhend. Paris, 1793. in 4. pag. 294. seq.

Digitized by Google

qu' il (Mani) disoit avoir apporté du ciel" [1]). Valamint az Isten név, úgy maga Mani és Ertenk czimű könyve élten él nyelvünkben MANÓ és ÖRDÖG vagy ÖRDÖNG, gonosz szellemet kifejező értelemmel. Az „ördög" szónak változatos kiejtésű használatát régiségeink bizonyitják. Némi 1075-diki oklevélben áll „*Orduksara*" tó neve; az Ördög, családi név 1398-ban „*Urdungh*" 1400-ban „*Wrdungh*" kitétellel iraték.

6. §. Németország' egykori legkegyetlenebb criticusa Schlözer, a' régi és középkori történetirók' hitelessége- és tudományával gyermeki báb módra játzva, a' magyar krónikák' persiai származást tanusitó nyomós bizonyitásait is lábbal tapodva, őseinket finn-lapp eredetű, éjszakról költözött nyomorék csoportnak hirdette: azon magyarfaló Schlözer egy szép reggelen némi jobb szellemtől megszállottan, nyelvünkben élő négy, mondjuk négy szónak a' régi persákévali megegyezésére támaszkodva, nem kételkedett két történeti alapelvet bevallani; egy, hogy a' magyar népek, szerinte jugriak (melly nevezet, mellékesen legyen mondva, a' leghelyesb, ha Schlözer az igazi Jugriát, Juhriát vagy is Georgiát, nem pedig a' Jegestenger' mellékét értené alatta), hajdankorban Persia' mellékin laktak; másik: miszerint eleink egy időben a' persiai Zoroaszterféle vallásnak voltak részesei. Halljuk csak magát az önkény' emberét. „*Doch werden auch viele Tartarische, ja sogar Alt-persische Wörter in der Ungrische Sprache angetroffen. So ist unterden Zahlen tiz* 10, *száz* 100, *und ezer* 1000, *Persisch. Und in dem Namen Gott, den die Ungern in ihrer Sprache Isten* (*liesz Ischten*) *nennen, kommen sie mit keinem einziegen unter allen Finnischen Völkern, wol aber mit den alten Persern überein, bey denen Jisdan der Name der guten Gottheit ist. Man könnte hieraus einigermassen schlissen, erstlich dasz die Jugrier in alten Zeiten näher gegen Persien zu gewohnet haben; und Zweytens, dasz sie der Magischen Religion zugethan gewesen, ein Satz, den auch noch andre spuren besterken*" [2]). Ha e' csekélyszámú szavak olly meggyőződésre birák a' nagy mestert, mit hinne 's állitana eredetünk' ügyében, ha most élve a' fölhordott és ennekutánna fölhozandó indokokat 's azok' tömérdekségét szemlélné a' persiai származat' kérdése körül. Azon számos szóknak, mellyek görög írók' bizonyitása sze-

[1]) D' Herbelot, Bibliotheque Orientale. A Paris, 1782. in 8. Tom. IV. pag. 85.
[2]) Schlözer A. L. Allgemeine Nordische Geschichte. Halle, 1771. in 4. S. 422.

Digitized by Google

rint a' régi persáknál kelendők voltak, magyar értelműségét ezennel mellőzve, következő lajstromban mint egy 60 számmal ollyak foglaltatnak, mik az indo-germán népcsaládhoz osztályzott új persáknál is életben vannak. Illyenek: akar (vagy): *eger;* akol: *ágil;* ál, álnok: *al;* arcz: *aarcza;* ásit: *asa;* bárány: *bere;* beszéd: *besztegi* (dadogás); boszorkány (magus, bölcsek' feje): *buzurkan* (nagy hatalmu); csákány: *cseugan;* csobolyó vagy csobán (fából készült edény): *csobin;* dajka: *dáje;* dob, doboló: *thable kerej;* ezer: *hezar;* furó: *bairah;* galacsin: *galat;* gaz: *geza* (kár); gonosz: *gonah* (bűn); guba: *kube* (panczél); gyártani: *kerden;* hab: *ab* (viz); hal: *val;* hambár: *ambar;* haramia: *harami;* hasonló: *asza;* héja, ölyv: *ejje;* hold: *hau, hó, hóz;* huszár (lovas katona): *hazar;* innep, ünnep: *id, eid;* jég: *jekh;* jégcse: *jekhcse;* kajszi baraczk: *kaiszi;* kaloda: *kalidan;* kalyiba: *golba;* kamra: *kamar;* kard: *kared* (kés); kender: *kend;* kés: *kez;* kila: *kila;* kincs: *kendzs;* koldús: *keda;* kos: *kus;* köntös: *kandis;* márvány: *merrner;* megkövet, követ: *kujed;* merész: *meri;* mérték: *mér;* narancs: *narincs;* ölyv, öjjü, héja: *alve, ejje;* öröm: *khurrem;* ősz: *páiz;* ösztön: *oszton;* pálcza: *pácsa;* paraszt (szolga): *peresztar* (tisztelő); paszuly: *fazil;* piszok: *piszaga;* réh, rév: *reh* (ut); sámfa: *szam;* saru: *szara;* sátor: *csatir;* ser: *szur* (régi parziszó); szakál: *szakal;* szappan: *szabun;* száz: *szad;* szín: *szen;* tanács: *danis;* tanult: *daneh;* tanitani: *danidan;* társ: *das;* tegnap: *dih;* tinó: *taun;* tőzek (ganejból): *tezek;* tűz: *atesch;* vám: *vam;* vár: *bar, var, kerman;* vas: *baz;* vásár: *bazar;* 'stb. Csekély fáradsággal gyűjtém össze ezeket, a' nyelvet biró kutatók még számosakkal szaporithatják Meninski' nagy szótárából.

Régi persa nyelvsajátság.

7. §. Nem mellőzhetni el a' történetirás atyjának Herodotusnak a' régi persanyelv' sajátságáról tett azon megjegyzését sem, miszerint azok' nyelvében a' testi tulajdonoktól, vagy tündöklő állapot- 's nagyságtól kölcsönzött nevek mindig *s* betűben mennek ki. Előadása igy hangzik: „*Hoc quoque Persis accidit peculiare, quod quamquam illos lateat, nobis tamen minime est obscurum; nampe quaecunque apud illos nomina vel corporibus vel magnificentiae sunt similia, ea omnia in eadem terminari littera, quam Dorienses san appellant, Iones sigma. Et si animadvertas attentius, deprehendes nomina Persarum non quaedam, sed omnia similiter claudi*“ [1]).

[1]) Herodoti Historiarum Lib. I. cap. 139. ed. cit. Wesseling. pag. 69.

Digitized by Google

Hasonló eset fordul elő a' magyar neveknél. Alkalmazzuk egykissé e' szabályt, kijőnek e' példák: Bordás, Csontos, Czombos, Fagygyas, Fejes, Hájas, Körmös, Lábas, Lépes, Nyakas, Talpas, Torkos, Vállas, Zsiros 'stb. mindannyi testi tulajdonoktól vont személy, 's azokról hárult családnevek a' magyaroknál. Szinte a' másik mondat szerint birást visszatükröző 's némi méltóság' eszméjével egybefüggő nevek a' következők: Buzás, Cselédes, Földes, Hajós, Kardos, Kincses, Kürtös, Lovas, Ökrös, Pinczés, Száldobos, Szekeres, Tegzes 'stb. továbbá a' Tizedes, Százados, Ezredes 'stb. már magukban méltóságot képviselnek. Végre a' folyamok' helységek' régente személyekre is alkalmazott, vagy egyrészben azoktól kölcsönzött nevei, minők: Békás, Fűzes, Gyöngyös, Halas, Kigyós, Körös, Lamos, Lapos, Ludas, Maros, Mérges, Nádas, Rákos, Szamos, Temes, Terebes, Tormos, Tölgyes 'stb.

Parthus nyelvemlék.

8. §. Ha a' gondviselés számunkra parthus nyelvü emlékeket tartott volna fön; hisszük, nem szorulnánk Persia' vidékéröli származásunk' kivilágositásánál az ott szélyelszórt nyelvmaradványok' kutatására: de miután azon számos parthus pénz-példányok, mikkel Europa' hires gyüjtemények birnak (Mionnet 167. különböző példányt számit elő Tom. V. pag. 648 — 686), merőben görög föliratuak; fájdalommal kell bevallanunk, hogy valamint europai laktukban elég gondatlanul latin, úgy Ázsiában görög nyelv' rabjaivá lőnek e' tekintetben őseink, 's ekkoriglan parthus nyelvemlékek' hiával vagyunk. Balgaság volna azonban e' szokásból következtetni, hogy náluk nem divatozék saját nemzeti irásmód. Világosan szól mellettük e' részben a' történetirás. Plinius Major beszéli, miszerint a' papyrus növény' használata és a' Parthusbirodalmat hasitó Eufratvizben Babylonkörül találtatása után is inkább szerették ők a' kelmékre, ruhákra betűzni (hímezni) betűiket; 's e' használatmódtól származott tulajdonkép „betű" nevezetünk is. Plinius' szavai imezek: „*Nuper et in Euphrate nascens circa Babylonem papyrum intellectum est eumdem usum habere chartae. Et tamen adhuc malunt Parthi vestilus litteras intexere*" [1]). Illy nemű hímzett betűk azok, miket Vaillant által Sinatroekes XI, és Bardanes XXI-dik országlónak tulajdonitott pénzek a' király' öltözetén váll körül mutatnak, imezen alakban föltünőket: „KVCS — ⟌⟌ és

[1]) Caii Plinii secundi Historiae Naturalis Lib. XIII. cap. 23. ed. Harduini.

Digitized by Google

K ∨ △ I — ⊓ ⊓ " [1]) mik világosan göröggel vegyes római betűk. Ne essünk tehát kétségbe parthus-magyar nyelvű emlékek' még valahai földerűlése iránt. Vannak ugyan a' görögökön kivűl más föliratu parthus pénzek is, mellyeket, számszerint tíz darabot ír le Mionnet (Tom. V. pag. 686—688), 's betűjellemeiket is közli [2]), de ezek mindekkorig olvashatlanok- 's megfejthetleneknek tartatnak. Wahl Samu német tudós értesitéséből kivehetőleg némi szerencsés kisérletet tőn az illyek' megolvasásában [3]), fáradozásának eredménye azonban soha világot nem látott. Élénk figyelemmel vizsgáltam e' vonásokat, és aligha csalatkozam, midőn azokat görög betű elemű, elkajszitott 's torzitott vonásainak vallom, majd minden legendánál az *„ország"* szót előtűntetőknek. Végitélet hozatalra maguk az eredeti, vagy hű hasonmásu pénzpéldányok' szemlélete nélkülezhetlen levén: olylyak' hiányában határozólag szólni nem akarok. Nagyobb figyelmet igényel a' Vaillant hasonmásban közlötte ismeretlen iratu parthus ezüst pénz, mellynek előrészén a' király' feje, mitrával és pártával (diadema) ékesitve, álla szakálosan látható. Hátrészén szokott módon a' király aranyszékben ülve, jobbjában ijjat tartva ábrázoltatik. Fölötte ekkép nyilatkozik Vaillant: *„Posteaquam ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ, reliquosque Arsacidis familiares titulos frustra investigavi; barbaricos tantum, prorsusque ignotos inveni characteres eodem, quo inscriptiones Graecae, ordine dispositos et exaratos: quos tamen nec Oedipus adsequi ullatenus possit"* [4]). Huzamos vizsgálódások után, megfontolván azon ingatag eljárását a' parthus pénzmetszőknek, mellyet a' betűk alakitásánál magukon a' görög szövegű példányokon tapasztalhatni, miről már Eckhel a' fölirásokról szoltában ekkép értesit: *„Haec in parte adversa numorum Parthicorum illud habet peculiare, quod plerumque lineis quatuor perfectum quadratum efficientibus absolvetur. Literae principio concinnae satis, temporis progressu miras metamorphoses passae sunt. Obvium in his videre est + pro Φ, et □ pro O, quae tamen neque extra Parthiam ignota. Non raro scriptum I pro A, E, P, Φ, atque adeo una eademque nota quinque literarum po-*

[1]) Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 82, 234.
[2]) Mionnet, Recueil des Planches. Pl. XXIX, Nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.
[3]) Wahl Sam. Fr. G. Allgemeine Geschichte der morgenländischen Sprache und Litteratur. Leipzig. 1784, in 8. S. 620.
[4]) Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 396.

Digitized by Google

tentiam sortita est. Videas etiam □ pro B, N pro K, △ pro Y, X pro K vel N, ut taceam absurda alia a monetariis in extremam barbariem prolapsis invecta. Multa proin in his vocula ambuguae lectionis, et quae forte incautioribus illuserint, qui insolentes regum titulos in illis reperere. Denique in postremis epigraphe turpiter barbara, et defoedata literis quacunque formata temere congestis“ [1]); megfontolván a’ kimutatott betü hiányokat, igen kevés, tulajdonkép csak egy betü változat’ alkalmazással, görög betük’ hangzata után olvasva, magyar értelmet adónak találtam annak föliratát. Az I betűt ugyanis két magánhangzó között P=R-nek, egyebütt I és Λ =L-nek vettem: mihezképest a’ látható betükből im ez jöve ki:

Fölül: 1-só sor: VIV XVIVE = *VPV KVPVC*
2. sor: VIΓI-I ⊙IV = *ΛI--ΦIV*
azaz: URU KURUS | LI---FIU
Alól: 1-só sor: XI IOM = *KI POM*
2. sor: OVIX VIEVI = *OΛIK ΛIEΛI*
azaz: KIROM | OLIK LEELI
Oldalt: 1-só sor: XIΓIΓOI = *KI ΓICOI*
2. sor: VIVCVIXVI = *VPVCVIKVΛ*
azaz: KIGISOI | URUSUIKUL

Melly ezen értelmet adja:

„Ur Körös Li--fia | ki romolik (romulik azaz rómaiak) leölé | ki győző országol.“ Latinul: „*Dominus Kurus L*-i *filius, qui Romanos mactat* (mactator Romanorum) *qui vincendo regnat* (triumphator Arsaces).“ És valóban, e’ czimi fölirás igen is megegyez a’ görög szövegek’ czimi eszméivel, sok tekintetben a’ történetekkel; a’ legnagyobb kétséget is, melly a’ „*romolik*“ szóban fekszik, bizton mondhatni, hogy eloszlatja a’ keletiek’ szólásformája. Az arab, persa és török nép nyelvéről ma is rom, rum, rumul pereg az egykor római birodalomhoz tartozott görög nép’ jelölésére. Legközelebb példa erre Rumelia, a’ török birodalomban fekvő görög tartomány’ egy részének neve. A’ classicus iróknál is föltalláltató a’ „*Romuli*“ név „Romani“ helyett használva. Horatius énekli, Carmen Seculare v. 45.

---

[1]) Eckhel Joseph. Doctrina Numorum Veterum. Vindobonae, 1794. in 4. Part. I, Vol. III. pag. 543.

Digitized by Google

„Romulae genti date remque prolemque,
Et decus omne.“

Sőt a' római nép hivatalos iratokban is illettetett e' néven. Aurelianus Edictumában áll: „*Nihil est, Romulei Quirites, quod timere possitis*“ [1]). Cassiodorusnál olvastatik: „*Vt indutus veste Romulaea, iura debeas affectare Romana*“ — „*Conuenit gentem Romuleam Martios viros habere collegas*“ [2]). A' jövendőségnek, egy boldogabb kornak bocsátjuk át e' nézet' megvitatását, midőn régiséggyüjteményeink efféle ritkaságokkal is birandván, eredeti, ép és többféle példányokból criticai szabály szerint kényelmes vizsgálódások tétethetnek. Mi illy szerencsés élvezetben nem részesülhettünk.

Parthus és pehlvi nyelv.

9. §. Több irók által nyomoztatott már a' parthus nyelv' minősége: de az illy nehéz föladat' megoldására nélkülezhetlen nyelvemlékek' hiányában, miután Justinus' reájuk vonatkozó ime' tanutétele: „*Sermo his inter Scythicum Medicumque medius, et ex utrisque mixtus*“ [3]), ollyak nélkül mind örökké rejtély maradand, eldöntő vélemény még ekkorig világ elébe nem került. Legközelebb a' hires keleti nyelv tudós Quatremére Párizsban azon állitással lépett föl, miszerint a' pehlevi vagy pelvi nyelv, mellyel a' sassanida dynastia élt, tulajdonkép a' parthusoknak volt anyanyelvük, mit ők vivén be Persiába, ott az nemzetivé alakula: „*La languo pehlevie — l' idiome maternel des Parthes, introduit par eux dans la Perse, et devenant la le languge national*“ [4]). Sokkal gyengébbek Quatrémere indokai, hogysem állitását valóságnak ismerhessük; annálinkább nem ismerhetjük pedig, mivel a' parthus hatalom' megbuktával a' fönlevő emlékekből itélve, új, a' parthus időszakban elő nem fordult irás forma, vallás, szokás és viselet meg királynevek tűnnek föl a' sassanidák alatt, az arsakidákétól egészen különböző nemzetiséget tanusitók. A' sassanida fejdelmek már nem hivattak arsákoknak, hanem malkák- vagy melekeknek honi emlékeiken, jelesen pénzeiken; szóval, a' parthus scytha nemzet fölébe egy másik, nagyrészben a' régi persáktól származott elem merült föl, uralmat és sát nyelvét életbe hozó. Nem lehet föltenni, hogy a' sassanidák a' pelvi nyelvben olly

[1]) Flavius Vopiscus, in Firmo, V. — Historiae Augvstae Scriptores. Lipsiae, 1774. in 8. p. 434.
[2]) Cassiodori Variarum Lib. VI. l. M. Avrelii Cassiodori Operibus. Genevae, 1650. in 4. pag. 208. Conf. pag. 274.
[3]) Justini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Lib. XLI. cap. II.
[4]) Journal des Savants. Paris, 1841. in 4. Octobre. pag. 595, 596. Cf. 1840. Jul.

Digitized by Google

gyülölt nemzet' nyelvét tartották és őrzötték volna meg, mellynek uralmától fegyver által menekültek meg. Quatremérenek a' parancsoló szükségből (necessité imperieuse) vont okoskodása csak akkor nyujtna gyámokot, ha kimutatnók a' parthusok' nyelvének egész Persiában elterjedését, 's a' hivatalos működésekre egyedül alkalmas és nélkülezhetlen voltát. Erősen hisszük, sőt állitni merjük ugyan mi is, hogy a' parthus nemzet' majd 500 évre terjedt uralma korában nem kis befolyást gyakorlott az uralkodók' nyelve a' tulajdonképi persa népnyelvre; és hogy húzamos idő jöhetett közbe, mig a' sassanidák az uralkodóvá vált parthus szokások-, életmód- és szertartások' hinárából valamennyire kibontakozhattak. És csak ezen tény' alapjára fektetve, miután a' parthusokat a' magyar nemzet' őseinek hisszük, találjuk föl legbiztosb kulcsát azon persiai tömérdek nyelv- 's egyéb emlékek' magyarokévali bámulatos öszhangzásának. Példa gyanánt vizsgáljuk a' sassanidák' pelvi iratu legbecsesb emlékeit, a' pénzeket, különösen I. Artaxerxesét (ur. 226), mellynek mintájára a' többieké is verettek. Legendái im ezek: „*Mazdiesn bèh Artachetr malcan malca Iran minoutchetr men iezdan.*" Megfejtett értelme: „*L'adorateur d'Ormuzd, l' excellent Artaxerce, roi des rois de la Perse, germe céleste des Dieux*" [1]); azaz: Ormuzd imádó, nagy Artasheter, királyok' királya Iránban, menyei csirája a' menyei Istennek. Taglaljuk a' pelvi szókat egykissé. Bèh: excellent; magy. bő, nagy, régi szóláskint beh vagy be; innen most is mondjuk de faj, de erős, e' helyett: be fáj, be erős; azaz: nagyon fáj, nagyon erős. Különben, eredetibb formát mutat a' bő, azaz: nagy, tág értelmü szónk. Minoutchetri (olv. minucsetri), germe céleste; magy. menysihedere, azaz: meny fia, filius coelestis. Siheder, melly hihetőleg a' csirától jő, maiglan közönséges az életben a' legény, ifju, fiatal suhanczár helyett alkalmazva, a' gyermek és emberkor közt élő fiatalság jelölésére. Meniezdan, dieux célestes, magy. meny isten, vagy menyei istenek. Bővebb fejtegetés nélkül kiki átlátja mienkeli épazonságát. Maga az Artasetr név is, mellyből a' görög és római irók Artaxerxest csináltak, miután a' görög glossalók szerint nagy harczolót (magnus bellator) jelent, aligha ártó-sértő szavainkat nem tükrözi vissza. A' ki harczol, vitéz, az öl, gyilkol, árt, sért tágas értelemben. Bezárnók már terjedelmessé vált nyelvbeli nyomozásun-

[1]) Longpérier, Essai sur les medailles des Rois Perses de la Dynastie Sassanide. Paris, 1840. in 4. pag. 3, 6, 10, 13. seq. Így fejtette már, De Sacy 's egyebek.

Digitized by Google

kat, ha Ammianus Marcellinus' némi nevezetes helyét a' persa főtisztviselőkről e' tárgyra vonatkozónak nem hinnők. Ez beszéli a' korabeli sassanida persa birodalomról, miszerint tartományai *vitax* nevet viselő tisztek által kormányoztattak: „*Sunt autem* (úgy mond) *in omni Perside hae regiones maximae, quas Vitaxae, idest Magistri equitum curant, et Regis Satrapae*“ [1]). Ammianus a' lovasság' vezérével értelmezi e' szót, melly nyelvünknek vitéz-ét adja legtisztábban vissza. Nem szükség itt bő fejtegetésbe bocsátkoznunk, ha tudjuk, hogy Ammianus világositója a' nagy tudományu Valesius Henrik e' sorokat már Hesychius lexicona után ekkép igazitá meg: „*Vitaxae, id est Reges et Magistri equitum curant*“ [2]). Igenis, csak királyokat és lovag vezéreket illette parthus és persa dicső korszakban a' vitéz czim. Parthus maradvány volt tehát ez is a' sassanidáknál. Való, hogy a' vitéz szó több szláv dialectusoban is föltaláltatik mienkéhez rokon értelemben: de egyedül a' magyar nyelv az, melly e' szót gyökben és minden alakitásokban egyazon értelmet kifejezőleg birja. Im' lássuk: vi, luctat, vita, luctus; viadal, szinte az; vitat, disserit; vitáz u. az. ebből hangegyenlitéssel mint főnév a' cselekvő vitéz, luctator; mint fönebb 85-dik lapon bőven bebizonyitottam. Elvitázhatlanúl nyelvünk' sajátja tehát e' szó is, valamint fönebbi előadásom szerint az Arsak, Magistan, Satrapa és Orosang: mik a' többiekkel együttvéve Persia vidékeiről származásunk' igazolására nem csekély nyomósággal birnak, általuk is valónak lenni tanusitatván évkönyveinkben, különösen a' bécsi képes krónikában persiai magyar költözködésről olvasható, külföldi irók által soha nem méltányolt ime sorok: „*Priores Hungarorum Historiae — — Hungaros, primum in PERSIDE, tandem in palude Maeotide commoratos esse — tradunt*“ [3]); valónak Kézai Simon XIII-dik században élt iró által Persiavidéki magyarokról följegyzett következő fontos, de minden oldalról ki nem fejtett 's azért némellyek által mesének vélt előadását: „*Sed quia Gigans Menroth exores alias sine Eneth perhibetur habuisse, ex quibus absque Hunor et Mogor plures filios et filias procreavit. Hi sci filii et eorum posteritas PERSIDE inhabitant regionem, statura et colore Hunis similes, tantummodo*

[1]) Ammiani Marcellini Rerum gestarum. Lib. XXIII, cap. VI.

[2]) Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Libri. Ex MSS. Codicibus emendati ab Henrico Valesio. Parisiis, 1636. in 4. In Adnotationibus pag. 265.

[3]) Joann. de Thwrocz, Cronica Hungarorum. Pars I, cap. IX. Apud Schwandtnerum. ed. cit. T. I. pag. 55.

Digitized by Google

parum differunt in loquela, sicut Saxones et Thuringi“ [1]). Igaza, kétszeresen igaza volt Kézai Simonnak, mert az ő korában még laktak Persia' vidékén magyarok, kéttelenül azon magyarok' ivadéki, kik Constantinus Porphyrogenitus tanutétele szerint a' nyugot felé vergődő turkáktól azaz magyaroktól elválván, Persia' részére vonák vissza magukat, 's kikkel később időkben is, mint alantabb látni fogjuk, föntartották ősatyáink a' rokonsági szoros viszonyokat. Ezen Persia vidéki magyarok a' XIV-dik század elein keresztyén hitre térvén, az ott járó kelő prédikátori és minorita szerzetesek közbejöttével hitoktatókat kivántak XXII-dik János római pápától, melly óhajtásuknak eleget teendő a' mondott pápa 1329-dik évben kelt levele szerint fölöttök rendelkezvén, őket a' samosáti (most Simsat) püspök' fölügyelésére bizta. A' levél eleje így hangzik: „*Dilectis filiis Jeretanny, et universis Christianis UNGARIS, Malchaitis, et Alanis salutem. — — In immensum insuper nobis cessit ad gaudium intellecto, quod tu fili Jeretanny, de stirpe catholicorum principum Regum Hungariae descendisti, quodque tu et alii Christiani in dictis partibus commorantes, zelo fidei et devotionis fervore succensi, doctorem catholicum desideratis habere, qui vos in fide Catholica verbis salutaribus instruat*“ [2]). Világos e' levélből, hogy a' samozatai püspökségben levő magyarok az europai keresztyén magyaroknak valóságos vérrokoni; de tudatik az is, hogy a' magyarokkal együtt megnevezett malchaiták és alánok a' kúnokat és palóczokat illető nevezet legyen, ujjal mutat továbbá ezen levél arra, miszerint a' samosatai püspöki megyéhez csatlott magyarok fölső Mesopotamia' részein, a' persiai részek felé tartózkodtak, mi már magában nem csekély jelentőséggel bir őshelyeink' kinyomozására. Egyébiránt akar merre tekintünk a' régiségben, a' magyarokat, besenyőket jászokat, kúnokat, palóczokat 'stb. mint rokon népfelekezeteket, majd mindig együtt találjuk.

10. §. E' nyelvvizsgálodást tárgyázó nyulánk beszéd után térek vissza a' historiai nyomozás' ösvényére. Történetirók' hiteles bizonyitása szerint a' parthus nemzet Ázsiában már hajdan a' régi persa uralom' korszakában mint külön álló népség saját tartományában létezett. Hazájuk a' Tigris folyón túl azon föld' részét foglalá, melly régtől fogva Assyriának neveztetik. Adófizetői voltak ők is Dariusnak; Nagy Sándor hóditásával azonban megszün- Parthusok' őshelye.

[1]) M. Simonis de Keza Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. in 8. pag. 31.

[2]) Raynaldi Annales Eccles. Tom. Tom. XV. pag. 397. nr. 96.

Digitized by Google

vén a' persák hatalom, makedó kormány alá jutottak, mellyet később az első Arsák lerázván, egy új független birodalmat alapita, Mesopotamiára, időjártával a' többi egykoron persa dynastiához tartozott országokra kiterjedtet. Kezdetben tehát országuk a' tulajdonképi Parthián kivül a' Tigris és Eufrates vizközti földekre szoritkozék, azokon terjede el az uralkodó parthus népfaj várakat, kastélyokat és városokat lakva, mint erről velős bizonyságot teszen a' parthus korban élt Dio Cassius így irván: „*Habitant autem trans Tigrim fluvium, in arcibus ac castellis, adeoque urbibus etiam, cum aliis, tum Ctesiphonte, quae regia eorum est. Inter antiquissimos jam barbaros genus eorum fuit, nomenque Parthorum sub Persico regno gesserunt. Caeterum eo tempore et exiguam regionis Persicae partem incolebant, neque extra fines suos imperium extulerunt. Everso autem Persico regno, et rebus Macedonum florentibus, cum successores Alexandri, inter se dissidentes, aliis alias regiones eriperent, et regna sibi singuli constituerent, tum primum per ARSACEN quemdam Parthi quoque eminere coeperunt: unde et sequentes eorum reges Arsacidarum cognomentum habuere. Deinde rebus secundis usi, omnes circum se positas regiones occupaverunt, Mesopotamiamque etiam praefecturam sui juris fecerunt. Tandem ad id gloriae et potentiae evecti sunt, ut et tum temporis contra Romanos belligerarent, et in hunc usque diem iis pares habeantur. Sane bello quidem multum possunt, nomen tamen maxime adepti sunt, non quod Romanis quicquam ademerint, cum ipsi de suis finibus potius quaedam amiserint; sed quia in servitutem redacti sunt nunquam, atque adhuc, variis in bellis nobiscum congressi, superiores esse solent*“ [1]). Megkell ennélfogva különböztetnünk a' tulajdonképi parthus nép által lakott Parhiát a' nagy Parthusbirodalom' részétől, melly később meghóditott országokból alakulván. nem lakaték széltiben parthus nép által, hanem csak tartomány- és megye-kormányzók-, földesurak- és némi gyarmatokat táplált helyenkint a' parthus fajból magában, ép olly viszonyban állva az anyaországhoz, mint az eredeti magyar népségű Magyarország a' többi hóditott 's kapcsolt tartományokkal sok századon keresztül létezett.

Zapaortenon hegy és Daravár.

Trogus Pompejus Kr. sz. előtt nehány évvel élt irónak röviditője Justinus irja a' Parthus országot Kr. e. 256-dik évben alapitotta I. Arsákról,

[1]) Cassii Dionis Cocceani Historiae Romanae quae supersunt. Hamburgi, 1750, in fol. Lib. XL. cap. 14. pag. 233.

Digitized by Google

miszerint az a' syriai makedo uralom' jármának lerázta után Parthiát függetlenné alapitván, katonákat gyűjte, várakat erősite, városokat biztos állapotba helyze, DARA nevű várat a' ZAPAORTENON hegyen alkotá; kiemelvén, hogy azon hely olly tulajdonnal bir, mikép annál sem erősebbet, sem kellemesbet nem képzelhetni. Írja továbbá minden oldalról meredek kősziklaktól annyira környeztét, hogy maguk a' hegyek elég védelmére szolgálnának; a' körül fekvő föld pedig, úgy mond, olly termékeny, hogy saját terményei elégségesek föltartására: „*Revocato deinde Seleuco novis motibus in Asiam, dato laxamento, regnum Parthicum format, militem legit, castella munit, civitates firmat; urbem quoque nomine DARAM, in monte ZAPAORTENON condit: cuius loci ea conditio est, ut neque munitius quidquam esse, neque amoenius possit. Ita enim et praeruptis rupibus undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat; et soli circumiacentis tanta ubertas est, ut propriis opibus expleatur*“ [1]). A' Parthusbirodalom már idősb Plinius korában (m. h. 70. évben Kr. sz. u.) mindazon tartományokat magában foglalá, mellyek a' régi persa királyoknak voltak sajátjai, a' persiai és caspii tenger meg Kaukaszus hegy között, miről ekkép értesit: „*Namque Persarum regna, quae nunc Parthorum intelliguntur, inter duo maria, Persicum et Hyrcanium Caucasiis iugis attolluntur.*“ Alább: „*Regna Parthorum duodeuiginti sunt omnia: ita enim diuidunt provincias, circa duo (vt diximus) maria, Rubrum a meridie, Hyrcanum a septemtrione. Ex iis undecim, quae superiora dicuntur, incipiunt a confinio Armeniae, Caspiisque litoribus: pertinent ad Scythas, cum quibus ex aequo degunt. Reliqua septem regna inferiora appellantur. Quod ad Parthos attinet, semper fuit Parthia in radicibus montium saepius dictorum, qui omnes eas gentes praetexunt*“ [2]). Világosan mondja ezekben Plinius, miszerint az éjszaki tizenegy parthus tartományban scytha faju népek laktak, azaz, hogy a' népség scytha eredetű és nyelvű volt, mellynek kebeléből maga az uralkodó család és osztály is keletkezett nemcsak, hanem olly fajú nép képezé a' nemzet' magvát; annak nyelve-, törvénye-, szokása- fegyvere- és viseletéből alakulván minden szerkezet, a' mi csak parthus név alatt ismeretes. Számtalan egykoru irók' hiteles előadásaikból bebizonyulandnak mindezek, vizsgálódásom' folyamában fölhordandókból.

[1]) Justini Historiaram Philippicarum ex Trogo Pompeio excerptarum Lib. XLI, c. V.

[2]) Caii Plinii Secundi Hisoriae Naturalis. Ed. Harduini. Lib. VI. cap. 16, 29.

Digitized by Google

A' parthus nép egyik eredeti fészkének tárgyunkra mulhatlanúl szükséges kimutatását eszközlendő, időnkint nyomozom a' „Zapaortenon" hegyi tartomány' állapotát; mire legbiztesban Daraváros, mint fő pont' fekvésének és történetének közelebbi ismerete vezet. IV. Artabán XXIV-dik parthus arsáknak a' persa eredetü sassanida Artaxerxes által Kr. sz. u. 229-dik évben történt megbuktatásával természetesen e' parthus tartomány- és város' csillaga is letünt, 's a' vidék majd római, majd ismét persa hatalomnak hódolván, mint a' két ellenséges birodalom' határszélein fekvő, gyakori véres harczok' szinhelyévé vált, magában Mesopotámiában vagyis Tigris és Eufrates folyó közti tartomány' fölső részein. Geographiai helyzetinél fogva a' táj' különös figyelmet igényelvén, Anastasius császár által 507-dik évben persa ellenzés daczára jelés erődités nyert Dara, és vizcsatornák-, templomok- meg nyilvános épületekkel látatott el, mint Procopius V. század végén élt byzanczi iró hiven rajzolja: „*Post pactas cum Cabade inducias, Anastasius Imp. ex pago DARA urbem fecit, munitissimam sane et nobilissimam, quam et suo nomine insignivit*" [1]). Ismét más helyütt: „*Anastasiis Aug. DARAM, vicum ignobilem ad limitem Persicum, moenibus cingere, atque urbem facere sategit, unde hostibus facesseretur negotium.*" — Alább: „*DARA, totius Romani imperii propugnaculum hostili solo oppositum*" [2]). Hasonlókat mond Theophanes mégis olly különbözéssel hogy nem falunak vagy kis városnak, hanem már akkor nagy és erős városnak vallja Darát, midőn Anastasius újabban megerősité és fölékesité; melly részben Theophanesnek van igaza, miután a' parthus I. Arsak által épitett várnak valahai leromboltatásáról mélyen halgatnak a' történetek. Így ir az utóbbi 500-dik évre: „*Hoc anno Imperator Anastasius DARAS castrum Mesopotamiae magnum atque firmum in Romanae ac Persicae ditionis finibus situm moenibus cinxit: et ecclesias horreosque reponendis frumentis ac cisternas recipiendis aquis, nec non porticus in eo constituit; et nuncupavit Anastasiopolim: sed et publicae commoditati duo balnea dicavit, et loco civitatis concessit iura*" [3]). Érthetjük az elsoroltakból az Anastasius által ujólag erősitett és római értelemben várossá emelt Darának Mesopotamiában, épen a' Persabirodalom szélinél fektét. — De

[1]) Procopius, De bello Persico. Lib. I. cap. 10. Ed. Lipsiae, in 8. Vol. I. pag. 49.
[2]) Procopius, De Aedificiis. Lib. II. cap. 1. ed. cit pag. 210, 211.
[3]) Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839, in 8. Vol. I. pag. 231.

Digitized by Google

menjünk a' vidék' ismertetésében tovább. Procopius ekkép rajzolja Daráʼ környékét: „*Caetera montium castella, quae hinc atque ex urbe DARA Amidam usque pertinent (ea sunt Ciphas, Sauras, Smargdis, Lurnes, Hieriphthon, Atachas, Siphris, Ripalthas, Banasymeon, Sinas, Rhasis, Dabanas, aliaque ibi posita ab antiquo) cum speciem munimenti haberent plane ridiculam, illa solide reaedificavit, et ad decus perduxit* (Anastasiusról beszéli), *quod videmus hodie cum tanta firmitate coniunctum, ut hostium viribus superiora, Romanum imperium optime protegant. His in partibus, mons editissimus inaccessis horret praecipitiis: ager in planitie subiacet, non lopidosus, sed mollis admodum, et cum arationi, tum alendo pecori perquam commodus, quippe herba copiosissime viret*“ [1]). Leghívebb tükrözését látjuk imezekben azon Daravár körüli hozzáférhetlen magos kősziklák-, meredek hegyek-, völgyi-térség' buja termékenysége' leirásának, melylyet fönebb Sabartoenon hegyről Justinusból előadánk. Kéttelen ezek' egybevetése után az I. Arsak épitette Daravárnak az Anastasius által megerősitettel ugyanazonsága.

Daravárróli adatok.

Későbbi adatok sem hiányzanak Daravárról és bérczes hegyektől záratott 's védett környékéről. Theophylactus Simocatta történetiratiban a' persákkal viselt háboru' tudósitásai közt gyakran tétetik róla emlités. Ez irja II. Justinus' koráról 574-dik évre, hogy Daravár a' persák által meghóditatván, elfoglaltatott: „*Ergo Justino iuniore Romanam procurante rem publicam rex Persarum* (Chosroes) *urbem DARAM subiugavit.*“ Alább: „*Justini imperatoris anno sequenti, Marciano delectus habente, et ex oppido DARA prodeunte, barbarisque iuxta Nisibim tendentibus, praelium prope Sargathum (locum a Persis ita nominatum) committitur.*“ Ismét: „*Marcianus decreto imperatorio cedens, Nisibim deserit. Romanis apud Mardes agentibus Persarum Rex haud secus quam procellosus turbo DARAM urbem munitissimam invadens, ubi cum mensibus sex oppugnavit aggeribusque et valle cinxit, et aquam alio derivavit, turresque turribus oppositas construxit, et expugnatorias machinas (quae helepoles dicuntur) adhibuit, tandem sub potestatem subiecit*“ [2]). A' két szomszéd birodalom

[1]) Procopius De Aedificiis, Lib. II. cap. 4. ed. cit. pag, 222, 223.

[2]) Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. III. cap. 5, 10, 11. Bonnae, 1834. in 8. p. 121. 134, 135, 186.

Digitized by Google

új örökösei, Ormuzd persa király és Tiberius cs. közti alkudozás' föltételeiben Daravár mint görögöknek vissza nem adandó persa birtok emlitetik ugyanazon iró által következőkben: „*Hormisdas legationem insolenti fastigio aspernatus, aperte Romanos tributa poscit, Armenios et Iberos Romanis annuentibus sibi subiectos cupit; DARAM a Tiberio non repeti amplius, tametsi Chosroes pater aequis conditionibus cum Caesare in gratiam redire et Daram imperio Romano restituere non detractaverit*“ [1]). Mauricius cs. a' Varamus által Persiából kiűzött II. Chosroes atyagyilkost védelme alá vevén, Varamus persa király ellen harczol, győz, és Chosroest 591-dik évben Narses hadvezér' működése mellett a' persiai trónba helyzi. Ez alkalommal Daravár ismét kitünő szerepet játszik. Chosroes ugyan is hálájelül királyi levél mellett 'a' vár' kulcsait követség által Byzanczba Mauriciushoz küldi, a' görögöknek birandóúl visszaadván; melly eseményről ugyancsak Theophylactusnál olvastatik: „*Primo itaque vere novus dux* (Narses) *cum Chosroë — Marden accedit quod castellum ab urbe DARA tribus parasangis abest. — Inde Narses ad oppidum DARAM exercitum adducit. — — Mox* (Chorsoes) *quantum posset adversus Mauricium benevolentiam sibi declarandam statuens, in membrana regia DARAM ei gratis transcribit, et Dvlabzanum satrapam, virum illustrem, Byzantium cum claribus mittit. Legatus in urbem imperantem profectus, Romanis oppidum addidit*“ [2]).

Zapaortenon' és Dara' holléte.

11. §. Hosszan, és magukból a' kutforrásokból hordottam föl a' Daravárát illető adatokat. Nem azért történt ez, mintha e' nevezetes vár' holfekténck kikutatása nagy gondot föltételezne: nem, mert könnyen föltalálható e' hely mai nap is az utazóknál, földleirati könyvekben és földképeken. Alig van az ázsiai Törökbirodalomról pontosan készült földkép, mellyen a' Tigris és Eufrates folyók közt éjszak felé Diarbekir helytartóságban nisibini sandzsákságban, ugyancsak Nisibin és Mardin város közt mintegy középponton jelölve Dara nevű helyre első tekintettel reá nem akadnók a' Kurdisztánnak nevezett tartomány' déli részén, az úgy nevezett Irak Arabi fölső vidékein. A' geographiai kézikönyvek és lexikonok is széltiben leirják e' régi vár' helyzetét, megemlitik nagyszerű romjait. Újabb korban, föleg mióta Eufrates folyót angol gőzösök hasitják (1838),

[1]) Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. III. cap. 17. ed. cit. pag. 151.

[2]) Theophylactus, l. c. Lib. V. cap. 3. ed. cit. pag. 208. 210.

Digitized by Google

tárva áll e' vidék europai utazók előtt, ugyanazért több ismertető adataival is birunk e' tájéknak. Visszamenve a' hajdankor' geographiai tudósításaira, e' tartományról tanuljuk, miszerint a' két nagy folyam közti föld Mesopotamia, a' kalifák alatt pedig Al Dzseszira azaz sziget nevet viselt, három, u. m. Dijar-Bekr, Dijar-Modar vagy Madzar, és Dijar-Rebia tartományra osztatván föl; és az elsőben feküdt a' kérdéses Dara vár. A' rómaiak alatt közönségesen Mesopotámiának azaz Vizköznek hivaték e' tartomány, megtartva a' kisebb tartományok' még makedói elfoglaláskor nyert neveit. Így, azon hegyes vidék, mellyen Nisibin és Dara áll, Migdonia nevet viselt. A' hegy maga, mellyen az imént nevezett három egymáshoz közel fekvő város létezik, most Karadzsa és Dzsudi-nak hivatik, az arab iróknál Mardin és Masu kitétellel is fordul elő. A' görög és római irókban majd Masius, majd Mardin majd Izala olvasható. Egy ágát alkotja ez a' Taurus és Riphates 'stb. néven ismert nyugot-ázsiai hegyrendszernek.

Azért hordottuk elő a' kutfői adatokat előbb olly gondosan, hogy ezen Dara várnak Justinusból érthetőleg a' parthus Arsák által megerősitett Zavartoenon hegyi Daravárral épazonságát, és ez által a' magyarok' parthiai származását biztosb alapra épithessük. E' kérdésnek megvitatása és tisztába hovatala annálinkább elkerülhetlen, minthogy a' nagy tudományu Ritter Károly a' régibb irók' ebbeli hiedelmét tévedésnek vallván, kételkedik a' parthiai Dara és emennek egyazon voltán. Hasonló kétkedésben élt már Plinius' hires magyarázója Harduin János. Ritter' ellenvetése ebben központosul: Azon Dara várra, mellyet a' parthus Arsak épitetett Parthiában, épen nem illeszthetők az Anastasius cs. által Mesopotámiában Migdonia tartományban épitettről mondott tulajdonok; amannak hol fektéről tudományunk sincs, 's talán a' Sir Dara kapunál létezett; következésképen e' két különbözőnek egymássali fölcserélése merő tévedés [1]). — Mi Ritter kétségét elháritandók, nem akarunk tekintélyekre hivatkozni, hanem a' történet' nyomain lépdelve tesszük hihetővé a' két korbeli vár' egyazonságát: azonban mégis elnem halgatható, hogy már Solinus, Evagrius Scholasticus és Nicephorus Callistus, később Salmasius, részünkre kedvező véleménnyel birtak. Justinus' fönebb 10 §. ben olvastuk saját szavai szerint az első Arsák Dara nevű várost a' ZAPAORTENON hegyen épiteté; tehát

[1]) Ritter Carl. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844. in 8. Bd. VII. 2. Abth. S. 407.

Digitized by Google

nem Izalán, nem Masiuson, nem Mardinon, hanem olly nevűn, melly a' későbbi iróknál elő nem fordul: egyedül Plinius emlit hasonló nevű parthiai tartományt, ekkép irván: „*A Caspiis ad orientem versus regio est, Apauortene dicta, et in ea fertilitatis inclytae locus DAREIUM*“ [1]). Plinius e' szavainak ugyanazon vidékrei vonatkozása, olly különbséggel még is, hogy már a' Zapaortenon nem hegynek, hanem tartománynak vétetik, Apavortene iratással, Dara város pedig, mint termékeny voltáról hires, Dareium névvel van illetve, — kézzel fogható. Szinte illy, de még elrontottabb néven említi mint tartományt a' parthus uralkodás' korában élt Isidorus Characenus „*Apavarcticena*“ (*Απαναρκτικὴν*, *Απαναρκτικηνήν*) görögösitett irással [2]), ha csakugyan erre, nem pedig Apavárra, az alább szóba hozandóra czélzott. Justinus, Plinius és Isidorus Characenusnál előforduló neve azon hegyvidék- vagy tartománynak, mellyen Dara állott, még a' parthus korból való, következéskép nem lehet egyéb parthus nyelvű nevezetnél. Innen, és csak innen fejthetni meg, miért iraték olly változó formában az idegen nyelvű neveket kulönben is annyira eltorzitó görög és római irók által. Már a' mi e' hegyvidék' fekvését illeti, arról Justinus, ámbár a' természettől megerősitett és áldott voltát határozottan irja, mélyen halgat. Plinius, ki munkáját ezerféle irókból szövé össze, saját tapasztalással azonban az ázsiai országokról épen nem birt, a' Caspius nevet viselő néptől keletre feküdtnek állitja. Ezen népség' hol székeltéről annyit mondhatni, hogy maga e' név a' Caspium tengertől kölcsönöztetvén, annak közelében élő valamelly népágazatra ruháztatott általa. Nincs itt tehát okunk azt ellenvetni, hogy a' caspiumi tenger' éjszaki, vagy keleti részén lakván a' caspiusok, a' kérdéses tartománynak is azok szomszédságában, túl a' Caspium tengeren, kelet felé kellett volna léteznie. De habár ezt nyilvánitaná is Plinius, olly állitást merő tévedésnek hinnők. Ellenben, van okunk és pedig nyomós magából Pliniusból a' parthiai kérdéses tartománynak helyzetét épen a' caspiumi tenger' délnyugoti részeire tűzni, tántorithatlanúl meghatározandók: miszerint nem másutt, mint a' Tigris és Eufrates folyó' éjszaki vidékein létezett a' parthiai Zapaortenon és Daravár. Plinius beszéli a' Parthusbirodalom' határairól már fönebb idézett soraiban: „*Regna Parthorum inter*

[1]) Caii Plinii Secundi Historiae Naturalis. Lib. VI. cap. XVIII. ed. Harduini.

[2]) Isidori Characeni, Mansiones Parthicae. In Hoeschelii Scriptoribus Graecis Geographicis. p. 188.

Digitized by Google

duo maria Persicum et Hyrcanum (azaz Caspium) *Caucasiis iugis attolluntur.*" — Alább: „*Semper fuit Parthia in radicibus montium saepius dictorum, qui omnes eas gentes praetexunt.*" Tehát maga Plinius nem túl a' Caspiumon éjszak- és kelet felé, hanem innen, nyugot- és délnek a' kaukaszusi hegyek (nem a' mostani Kaukaszus értetik itt) tövében von határt az eredeti Parthiának. Megerősiti ezt a' szinte parthus korban élt Strabo, midőn nem a' parthusok által meghóditott birtokokra, hanem a' törzsökfajtól lakott helyekre célozva a' Tigris folyó' vidékét, a' mai Kurdisztánt tűzi honukúl, ekkép irván: „*Ad TIGRIM sunt PARTHORUM LOCA, quos antiqui Carduchos appellabant*" [1]).

12. §. A' parthus hatalom' elenyészte után a' persa sassanidáknak igen is érdekükben feküdt a' legyőzetett de ki nem irthatott parthus nemzet' ezen ős fészkében fekvő megvihatlan erősséget hanem is lerombolni, de legalább védhetés nélküli állapotba helyezni, 's pusztulni hagyni. A' birodalom is új tartományi felosztást és neveket nyervén nagy részben, ennélfogva nem tűnik elő azon vidéken többé Zapaortenon, nem egy ideig Daravár; azonban később, midőn római tartomány lőn, és épen a' birodalom' határát alkotá, ismét elő áll a' történetekben Dara, mint egyike a' nevezetesb erősségeknek, a' tartomány pedig a' régi makedói uralomkorból vont nevezet alatt Migdonia vagy általában Mesopotamia nevet visel. Mint Procopius fönebb kiirt szavaiból értjük, Anastasius cs. erősité meg újban a' caspiumi kapuk' e' nevezetes pontját. A' 229-dik évben legyőzetett utolsó parthus Arsák Artabán, és Anastasius cs. uralkodása között majd egész háromszász év folyván le, az uralomvesztette parthusok' ez' egykor tündöklő vára nem csuda hogy már 500- vagy 507-dik évben újabb eróditést kivánt. Védelemre legalkalmasb helyzete és fölötte termékeny vidéke valamint Justinus által magasztaltatik, úgy Procopiustól különös jellemzésképe' sajátságai kiemelvék: „*His in partibus* (úgy mond) *mons editissimus inaccesis horret praecipitiis: ager in planitie subiacet, non lapidosios, sed mollis admodum, et cum arationi, tum alendo pecori perquam commodus, quippe herba copiosissime viret*" [2]). Íme, épen úgy rajzolja a' jól értesült Procopius az Anastasiustól ujra erősitett Daravár' környékét, mint Justinustól leiratik a' Zapaortenon hegy' bérczei közt fölmerült parthiai Dará- Daravár' sorsa.

[1]) Strabonis Geographia. Lib. XVI. Ed. Causabon. pag. 747.

[2]) Procopius, De Bello Persico, Lib. I, cap. 13. ed. cit. pag. 63.

Digitized by Google

nak vidéke: csakhogy Procopius régiségbuvár nem levén, szükségesnek nem látta megemliteni azon helyen már egykor parthus vár léteztét és régi falainak az épitők általi föltalálását 's alkalmazását; de kipótolja e' hézagot Theophanes, világosan állitván már akkor nagy és erős voltát („castrum magnum atque firmum"); kipótolják a' jelenkori utazók, főleg Ainsworth angol (1840), kinek értesitése szerint nemcsak byzanczi stylu, hanem régi persa siremlékek is találtatnak nagyszerű romjai halmazában [1]). Ezen emlékek nem annyira a' persa mint a' parthus kort állitják előnkbe, miután tudjuk, hogy ezek- és a' rómaiak' uralma alatt virágzott e' város.

Eloszlatván ezek által a' parthusok és rómaiak' Daravárának egyazonsága fölötti kétségek, bizton meghatározhatjuk már fölső Mesopotámiában a' Tigris- és Eufrates folyamok közt az előbb Zapaortenon, később Masius, Izala, Mardin 's több efféle nevekkel illetett hegyes környéken a' mai Diar-Bekri helytartóságban egykor tős gyökeres parthus nép' laktát; miről midőn kétségünk többé nem lehet, ha az is bebizonyul, hogy magyar őseleink egykor, jelesen a' parthus hatalom- és név' letüntével épen ott laktak: semmi kétség sem marad fön azoktól származásunk kérdésében; pedig épen ezt hirdetik az alább elsorolandó hiteles történeti adatokból vont tanúságok. Előre megjegyezzük mindazáltal, hogy valamint honunkban magyar nyelvű és vérségű scytha felekezetbeli több népágazatok, mint besenyők, jászok, kúnok, palóczok, székelyek 'stb. laknak és laktak ez ország' alapitása korától fogva, úgy a' parthusok több illy rokon felekezetekből alakulván, közöttök magyar nevet viselő is létezett. Sőt, bizton állithatni, miszerint a' parthusok magukat saját ágazat- és felekezetbeli nevük szerint nevezvén, irányukban csak a' külföldiek által használtatott leginkább a' parthus egyetemi nevezet.

Magyarok' vára.

13. §. Telvék a' byzanti történetkönyvek azon fényes győzelmekkel, miket Mauricius császár uralkodása' korában (582 — 602) a' keleti hadsereg' vezérei Philippicus, Heraclius és Germanus a' persákon nyertek ép azon vidéken harczolva, melly egykor a' Parthusbirodalomnak volt alkotó része. Amaz Amidánál (most Kara Hamid vagy Diarbekr) megvervén őket 586-ban, a' Tigris folyón túl széltiben dúlá a' persák' birtokait; ez utóbbi 588-ban Martyropolisnál szinte a' Tigrisen túl vett rajtuk győzelmet.

[1]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VII, 2. Abth. S. 407.

Digitized by Google

Heracliusról többi közt följegyzé Theophylactus Simocatta az 588-dik évre, miszerint hadával ismét Persiába nyomulván, némi meg nem nevezett erős várat húzamos ostrom után bevevén, római fegyveresekkel tölté meg. Ugyan e' hadvezetés' alkalmával beszéli, hogy Theodor és András vezérek a' MAGYAROK' régiség miatt megrongált várát, melly Beiudaestól nem messzire fekszik, megújiták. Midőn az épitéssel foglalkoznék Tódor, a' földmivelők (Agricolae, *Γεωργοὶ*) nála megjelenvén, Beiudaes' fegyverreli bevételére, hol az elegendő védsereg hiányzott, biztaták. Tódor és András együtt értekezvén, azonnal a' dologhoz fognak, egész éjjel gyorsan tábortjártak, és mivel éjjel akarák megtenni a' támadást, azonban csak hajnal felé (reggeli kakas szóláskor) jutván oda, szándékukat nem hajthatták végre. Olvassuk továbbá eredménykép e' kősziklán épült magos várnak erős és nagy elszántsággali ostromlása, főleg Saperius nevű két testvér közvitéznek bámulatos magaviselete és falakra mászása után a' rómaiak' kezére jutását. Ekkép hangzanak Theophylactusnak a' magyarokra vonatkozó fontos sorai latin forditásban, miről csak azt jegyezzük meg előre, miszerint a' görög *φρούριον* szónak Castellum nem pedig oppidulum mostani értelemben a' helyes visszaadása. *„Theodorus et Andreas MAZARORUM oppidulum (το Ματζάρων φρούριον) vetustate ruinosum instaurant, quod a Beiudaes non procul distabat. Dum Theodorus aedificatione distinetur, agricolae adsunt, eumque ad Beiudaes, in quo non reperiatur sufficiens praesidium, armis subigendum incendunt. Theodorus et Andreas communicata sententia mox ad rem incumbendam statuentes, transacta nocte magnis eo intineribus contenderunt. Cum autem noctu invadere decrevissent, nec possent quod volebant effectum dare, sub matutinos gallorum cantus affuerunt“* [1]). Félremagyarázhatlan hiteles tanusággal birunk tehát imezekben arról, miszerint a' persák elleni római hadviselés' környékén épen a' persa és római határoknál nemcsak magyar névvel illetett népség, hanem birtokának mondot vár is létezett a' VI-dik század végével; mert mi egyéb a' MAZAR, MACHAR, MACAR a' görög és római iróknál, mint a' MAGYAR névnek nyelvükön és betüikkel ki nem iratható változatos kifejezése? Ki ezen és illyeneken fölakad, vagy a' hasonpéldájú franczia és német irók' madjar, madiar 'stb. maiglan divatozó irásmódukban a' magyartól különböző nem-

[1]) Theophylacti Simocattae Historiarum Libri octo. Bonnae, 1834. in 8. Lib. II., cap. 18. p. 105.

Digitized by Google

zetet keres: ollyak számára győző okokkal föllépni méltónak nem tartjuk. Észrevevék a' történetvizsgálók közől már többen Theophylactus' ez érdekes sorainak a' magyar eredet' nyomozására nézve igen fontos voltát. Idönkben b. Hammer-Purgstall József bécsi tudós az Ozman Törökbirodalom' történeteiről nagy tudománnyal irott munkájában több helyütt meg is emlitvén, az ázsiai török birtok' mostani geographiajával egybevetve nem meddő sikerrel mutogatá a' magyarok' egykori várának hol fektét. Ő ugyanis az 1814-diki utazó Macdonald Kinnier által megnevezett MATRA nevű helyre tűzi. Fekzik pedig ezen falu a' Tigris folyó és Mardin város között éjszak-dél irányban, amattól egy, ettől két napi járó földnyi távulságra. Hammer' győző oka főleg ebből áll: Beiudaes vár, mellyet imint a' Mazarok' várától nem messzi fekvőnek olvasánk Theophylactusból, most Beiramkoi névbe ment át; ez pedig épen szomszédságában van Kinnier szerint Mathra falunak. Fölhozza tovább: hogy a' Theophylactus által másutt (Lib. III, cap. 5.) megemlitett Geligerdon persa vár a' mai Hossnkeif nevű, Tigris folyó melletti, Beiramkóitól szinte nem nagy távulságra létező városban él; ettől ismét nem messzire volt a' hunzavarok' (Chuneschwar) Bendosabiron azaz Sabirok' kapuja nevü városa; melylyek, (úgy mond) mind a' magyarokra 's azok' őshelyére vonatkoznak. Illy vizsgálatok' nyomán egész határozottsággal nyilvánitja: *„Der Forschung des asiatischen Ursprungs der Magyaren bisher wenig Bekanntes Madschar ist das φρούριον των Ματζαρων in arabischen Irak, dessen Theophylactus L. II. c.* 18. *erwähnt, das heutige MATHRA“* [1]). Ismét más helyütt ekkép nyilatkozik: *„Die Stadt Madschar am Kuna, in welcher sich, so wie in dem Schlosse der Matscharen (Heute MATHRA) in arabischen Irak, der Nahme der Ungarn erhalten hat“* [2]). A' mit e' névnek a' Mátra hegygyeli összefüggéséről mond, mint a' tárgyhoz most kevesbé tartozót, mellőzzük. Hammer' itéletét a' részletek' taglalásába mély criticával beható Ritter Károly, ambár a' Mathra névnek a' Matzar- és Madjar-hoz igen közel állását, valamint azt is, hogy a' Matzarvár' hollétének kimutatása- és elég biztos meghatározásából a' magyar név' hires, de eredetére nézve eddig-

[1]) Hammer Jos. Geschichte des osmanischen Reichs. Wien, 1827. in 8. I. Bd. S. 283. Cf. II. Bd. ed. 1823. S. 448. 679.

[2]) Hammer-Purgstall, Geschichte der goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. Wien, 1840. in 8. S. 290.

Digitized by Google

elő ismeretlen gyökerének nyoma helyzetileg kitüntetve lenne: „*Es würde dadurch eine Spur der merkwürdigen, bisher ihrem Ursprunge nach unbekannten Wurzel des Namens der Madjaren (Ungarn) localisirt erscheinen*“ önkint bevallja; a' Beyram Koi' Beiudaessali azonságát mindazáltal még most hypotheticusnak nyilatkozza [1]). Én sem akarok megesküdni Hammer' combinatioinak csalhatatlanságára, 's nem is abban találak győzelmet, hogy a' Matzarvár' fekvése Mathra faluban föllelhető: hanem abban állitok lenni elvitázhatlan bizonyitást, hogy a' magyarok' már 587-dik évben hajdansága miatt romladozott vára Tigris folyó körül a' római és persa határszéleknél létezett; abban találok továbbá eldöntő és külföldiekre leginkább hatható erőséget, miszerint nagy tekintélyel biró két német tudós Theophylactus' Matzarvárát egyenesen a' magyar nép' őshelyére vonatkozó pontnak hirdetik. — A' mit boldogult Horvát István Ives Eduárd 1758-dik évi angol utazó' tudósitására támaszkodva bővebb kifejtés és bizonyitás nélkül mond, hogy t. i. a' régi Mazarváros ott feküdt, hol maig Bir vagy El-Bir város átellenében, tehát az Eufratesen innen Mazar falu fönvagyon [2]), most közönyösséggel mellőzvén, alkalmunk leend alantabb erről is szót váltani. Theophylactus tudositása' alapján én tágasb szemlélődésekre terjedek ki, és bizton következtetem belöle magyar népnek a' Parthusbirodalom' virágzása korában, úgy annak 229-ben történt fölbomlása után is Fölső Mesopotámia' vidékein ollyan név alatt léteztét; mert ha a' magyarok' vára már 587-ben régisége miatt kivánt megújitást: legalább is három száz év kivántatott használatlanná rongáltatására, melly időkor épen az Arsákok' szakába esik. Továbbá: nem szoritkozom a' magyar nép' csupán egy helyben vagy városban laktára: hanem erősen hisszem, miként azon tartomány' vidékein, sőt az egész Parthusbirodalomban számosb helyeken elterjedve virágzott. És ezen állitás annál magosb hitelre emelkedik, minél több helyekre találhatni Tigris és Eufrates' környékén „magyar“ nevet viselőre. Találhatni pedig az újabbkori utazók' értesitése után faluk-, hegyek- és folyókban mintegy kilencz számmal mutatkozó „magyar“ nevűt; miket miután itt elsorolnék, kimondom Mazarvár holfekvése iránti nézetemet is. Előbb, hogysem az illy helyek' kimutatásába bocsátkoznók, emlékezetbe hozandó

[1]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844. in 8. Bd. VII. 2. Abth. S. 84.
[2]) Tudományos gyűjtemény. Pest, 1834. VI. köt. 101, 102. l.

Digitized by Google

a' „magyar“ névnek keletiek által használt iratása- és kimondásának változgtossága. Használtak ők e' végre a' madar, maghar, makar, matar, madzsar, masar, mazar és néha az egyenhangu magánhangzók' különféleinek fölváltásával mazer, mezir 'stb. kiejtéseket. Óvakodni kell azért, hogy a' rokonhangu de különféle értelmü arab, persa és török szavakból származott helyneveket csupa analogiából nemzetünkre vonatkozónak ne állitsuk, 's ez által a' történeti valóságot, melly egyedüli czélunk, etymologiai játékká ne aljasitsuk le. Jegyezzük meg annálfogva előre, hogy maghara, makara, makharr, matara, meghiar, mezar, török, némi részben arab, de amazok által is befogadott szók, következő értelmet fejeznek ki: Maghara, üreg, barlang; francziául: caverne, grotte. Makara, motólla; fr. bobine. Makarr, tanya; fr. lieu de sejour. Matara, edény; fr. cruche de cuir. Meghyar, buzgalom; fr. zélé. Mezar, gödör, sír, verem, temető; fr. fosse, sépulcre, tombe, tombeau [1]). Ha tehét a' hely' minősége és fekvése oda mutatnának, hogy illy szavakban foglalt kifejezésektől nyeré a' jelenben főleg arab és török nyelvű népektől lakott valamelly helység vagy környék nevét, vagy talán történeti emlékek is szólnának efféle körülményektől eredése mellett: az illy neveknek magyarokra vonatkozása állitásánál merő tudatlanságot árulnók el.

Magyar név' emlékei Persiában.

14. §. Az újabbkori utazók nemzeti nevünket keleti formában előállitó több helyekről emlékeznek, mik Fölső Mesopotámiában, vagy ahoz igen közel Tigris és Eufrates folyamok körül léteznek:

Hogy a' parthus őszfészek' a' már bőven megismertetett Daravár' hegyes vidékeitől necsak messzi el ne távozzunk, hanem a' magyar név' emlékezetével biró helyek' kimutatásánál földkép' segedelme nélkül is magát bizton tájékozhassa az olvasó: szükség azt emlékezetbe hozni, miszerint főpontul Mardin várost tüztük ki, Dara' éjszaki tőszomszédságában fekvőt, melly város Karahamid vagy Diarbekr fővárostól déli irányban 18 órai távulságra van.

Az ekkorig kipuhatolhatott helyek imezek:

I. MAZAR, MIZAR. Arab articulussal El-Mazar. Falu Fölső Mesopotámiában a' kurdok' földén, Orfa, Diarbekr és Mardin városok között. Orfa majd hasonló távulságra van Mardinhoz, mint Diarbekr. Buckingham

[1]) Hindoglu Artin, Dictionaire abregé Turc- Francais. Vienne, 1838. in 8. pag. 446, 451, 452, 454, 455.

Digitized by Google

angol 1816-ban junius hónapban karaván nal, tehát szokott lassusággal utazván Orfából Mardinba, nyolcz nap alatt érhete czélt. Orfától éjszaknak, és így nem egyenes vonalban menve, harmadik napon arab rablóktól támadtatott meg, kik által 4 dik nap El-Mazarba, az uttól éjszakfelé 2 óránya ra eső tanyájukhoz, hol az ut balra Diarbekr, jobbra Mardin felé tér, vitetett. Sziklák és hegyszorosaknál (Engpass) létezik szerinte a' rabló tanya. Lapályai és völgyei a' legbujább mezőséggel boritvák, 's némelly földek dús veteményekkel ellátvák. Ainsworth ismét angol utazó 1840-diki január hónapban szinte Orfából Mardinba hét nap alatt menvén, 3-ad napon ért az általa Mizar néven nevezett kerület- és helybe, mellyet hasonlóan termékenynek és számos falvakkal biró mivelt Oasnak állit, benne a' bérczes hegyek egyikén keresztyén templom' romjai láthatók [1]). Nincs ok e' hely nevét a' török mezar, gödör, verem, sir-értelmet adó szóval azonositni: azért kéttelenül a' magyar nemzetre vonatkozónak, 's még azoktól elmaradottnak állitjuk.

II. MEZIRAH, MESIRE. Falu az erzerumi helytartóságban, Eufrates' fölső vidékén Karput városon túl Kjeban Maadentól félórányira. E' hely és Mardin között éjszak-dél-keleti vonalban mintegy középponton áll Diarbekr. Brant 's egyéb ujabbkori utazók megismertettek e' hellyel, sőt Dikson és Glascott' mérése után tudjuk, hogy az É. Sz. 38° 40′ 32″; K. H. 39° 16′ 15″ alatt fekszik Greenw. Nyilván van az is előttünk, mikép ezen helyen volt Ptolomaeus megnevezte Mazara, szerinte armeniai város (Lib. V, 13), és hogy szinte azonos a' Peutinger táblájáu Mahara-nak nevezett várossal [2]). Ezen őskori Magyar városról Katancsich a' római Itinerariumok' világositásában következőket jegyzette föl: „*Mahara VIII. Vels. Mahara VIII. Ptolomaeo, in Azetena regione, ad Euphraten*, Μαζάρα, *Mazara; quae expositione et intervallo est Tomseh, laeva Euphratis, Danuilleo, Tomisa, e vocabulo recentiore. Ex hoc autem et sequenti interuallo clare intuebimur, viam a Malatia per Tomseh ad Simsat duxisse, et primam Mazaram, barbara expressione Mazsaram, VIII. M. P. spatio poni debuisse*“ [3]). Minden kétség eloszlik a' II-dik században élt

[1]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1844, in 8. Bd. VII, 2. Abth. S. 362, 367.

[2]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VII, 1. Abth. S. 808, 864.

[3]) Katancsich Math. Petr. Orbis Antiqvvs ex Tabula Itineraria quae Theodosio Imp. et Pevtingeri avdit ad systema Geographiae redactvs et Commentario illustratvs. Budae, 1825. in 4. Part. II, pag. 235.

Digitized by Google

Ptolomaeus' tanutételéből e' városnak a' parthus korban már fönléte és a' magyar népfelekezettől alapitatása iránt. Hogy Armeniában mondatik lenni általa, legkisebb nehézségül sem tehinthető, miután a' parthus fejdelmek már kezdetben hűbéressé tevén Örményországot, királyokul saját rokonaikat helyezék oda; a' Gordiene hegyeket is elsajátiták Armeniától még I. Phrahates' korában Kr. sz. e. 181. év körül.

III. MAZAR, MEZAR. Falu az Eufrates' jobb vagy innenső részén, annak túlpartján fekvő Bir, (El-Bir, Biradzs, régenten Bira, Birtha) várossal mintegy általellenben, attól 6. órányi távulságra. Bir, Orfavárostól, mellynek Mardinba vezető utjáról előbb volt szó, körülbelől 6. órai meszsziségre fekszik, és igy, a' tulajdonképi Mesopotamia' innenső szélénél létezik ezen Mazar falu; tehát különböző a' fönebb mondottaktól. Otter 1737-ben Aleppóból utazván Birbe Ain és Mezar falun keresztül, emezt az Eufrattól 6. órai távulságra levőnek mondja [1]). Iwes Eduard is járt itt 1758-ban, megemlitvén Mazar név alatt régi düledékeivel együtt. Épezen helyre tűzi, mint előbb emlitők, Horvát István a' régi, Mazar város' düledékeit. Ha a' Theophylactus emlitette Matzar várost, vagy talán a' Ptolomaeusnál előfordulót értette az elhunyt fáradhatlan tudós, úgy fölötte hibás véleményben vala. Emennek fekvését eziként jelölénk ki hiteles adatok után; amarra pedig vagycsak azért sem alkalmazhatni, mivel Mauricius császár korabeli persákkali harczok nem az Eufratesen innen, hanem inkább keletfelé Tigris folyón is túl történtek, egész Mesopotamiára kiterjedvén azidétt Byzancz hatalma, az idő' vasfogától megőrlött Mazarvár pedig épen a' persa határon, Beiudaes, még ezekhez tartozott vártól, mellyet Tódor és András vezérek el is foglaltak, egy éjjel tartott tábori gyors utazás' távulságára feküdt. Mindenesetre különböző rovat alá teendő azért e' nevünkkel béllegzett keletics kiejtésü Mazar falu.

IV. MAZARAGH, MATARA, -dagh azaz: hegy, hozzátétellel. Hegyláncz-szakasz' neve déli Kurdisztánban. Amaz irásmódot Ainsworth, emezt Rich szinte angol utazó használja. Terjed Jumeila várostól nyugotra, Tauktól pedig éjszaknyugotra, már a' Tigris folyón túl, de attól nem nagy meszsziségre Mosnl és Bagdád közti vonalnak mintegy harmadrésznyi fölső táján [2]), melly vidék a' parthusok' tulajdonképi hazájához tartozott. A' név

[1]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI, 1. Abth. S. 948.
[2]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI, 2. Abth. S. 549, 582.

Digitized by Google

kettős formában előfordulása csak merő bizonyitására szolgál annak, menynyire változtatták keleten a' magyar nevet.

V. MAZZUR. Folyó neve a' mai Persabirodalom' éjszak-nyugoti részében, Recht városon alul, innen Amol és Lehidján városok között a' caspiumi tengerbe ömlik; mellyen Fraser angol utazó által evezvén, ismertetett meg velünk [1]). Ennek a' mazar névveli azonságáról azért sem kétkedhetni, mivel az alább mondandók szerint azon környéken számos, maiglan honunkban élő helynevek mutatkoznak; más az, hogy Plinius épen a' hyrcani vagy caspiumi tengernél emleget Maxeras folyót, melly némi codexekben Maxara-nak iratik: „*Citra id amnis Maxeras*“ [2]).

VI. MASARUAD. Falu, Persia' éjszak-nyugoti részében, Adzserbeidzsán tartományban, Aras (Araxes) folyónál, Tabris meg Recht városok között, vas hámorral. Ámbár ez, úgy az imént nevezett folyó Mesopotamián kivül fölebb éjszak felé találtatik föl; czélunkra vagy csak azért sem hasztalan, mivel a' magyar népségnek messzibb éjszakfelé kiterjedésére ujjal mutat; de nem is mellőzhető, mivel a' már mondottak szerint ezen tartományrészeken számos magyar jelentésű helyek léteznek maiglan. A' Peutinger táblájan látszó Macharta hasonlóan e' környékre esik [3]).

VII. MAYAR. Falu Persiában, Isfahan és Kumschah város közötti éjszak-déli vonal' középpontján Burnes Sándor utazásának értésére kiadott külön földképen láthatólag [4]). Hammer szinte oda helyezvén Majar-nak nevezi. „*Fünf Parasangen — sind die Entfernung von Majar nach Kumschah*“ [5]), ezt jegyzi meg többi között róla.

VIII. MADAR és MADERAN. Illy nevű két falut nevez Edrisi XII-dik századelei arab geographus Persiába tűzve, — az elsőbbit Tigris' keleti részén, az utóbbit Hamadan és Holvan között: „*Parmi les villes habites on remarque Wasit, el Madar, el Meftah, Baïan, Suleimanan, Abolla.*“ Ismét: „*De la à Maderan, petite ville bien peuple et industri-*

[1]) Ritter, l. c. Bd. VI, 1. Abth. S. 546.
[2]) Caii Plinii Sec. Historiae Naturalis. Lib. VI. cap. 18. ed. Harduini.
[3]) Katancsich. Orbis Antiqvvs. l. c. pag. 257.
[4]) Carte pour l' intelligence des Voyages d' Alexandre Burnes, à Lahor, Caboul, Balch, Boukhara et a travers la Perse, en 1831, 1832, et 1833. Paris, fol. reg.
[5]) Jahrbücher der Literatur. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 57. Cf. Fundgruben des Orients. III. Bd. S. 319. ff.

Digitized by Google

euse 21 *milles*“ [1]). Úgy látszik a' fönebb elsoroltak közől egyik sem azonos ezekkel.

Nem magyarokra vonatkozó hasonnevek.

15. §. Midőn a' „MAGYAR“ nevet előállitó helyek' elsoroltattak, nem lehet meg nem emliteni azon helyeket is, mik első tekintetre hasonló emléket látszanak homlokukon viselni, élesb vizsgálat által azonban nevünkkeli rokonságban állásuk fölött minden gyanu eloszlik. Az illyeket fölhordani azért is szükséges, hogy a' tovább nyomozónak vezérfáklya gyujtassék; más részt: hogy efféléken alapos vizsgálódás nélkül kapkodónak senki ne véljen. Véleményem szerint nem magyar névre vonatkozik:

a) **Magharae-alcohl.** Mint hegysorossal biró hely Mesopotamia' fölső részében, Eufrát' közelében, emlitetik Kemaleddin arab irónál 960-dik évre, Seifeddaula vezérnek ottani meggyőzetéséről szólva imigyen: *„Per angustias Magharäe-Alcohl redire animo haberet et versus eas iter flecteret, Leoni filio Phocae domestico, qui ad illas ipsum praecesserat, occurrit“* [2]).

b) **Magharat.** Fölső Mesopotamiában, Diarbekr helytartóságban levő Maaden-Kapur rézbányamivelő város' határában azon hegy' neve, mellyben a' rézbánya miveltetik. Mondottuk fönebb, miszerint *„Maghara“* török szó üreget, barlangot, aknát jelent; és épen illyen tulajdonáról hivatik ekkép ezen hegy.

c) **Mazar-Turk**, vagy Mazardzsi Turk, D' Herbelot szerint [3]). Hammer iratiban Türk-mesari [4]). Létezik illy nevű hely az Eufrates folyónál Dschaber várnak átellenében, hol Szüleiman schah, Osmannak, a' török nemzet' alapitójának ősatyja hadseregéveli átkelése alkalmával 1231-ben a' mondott folyóba veszvén, ott eltemették. Világosan sír 's temetőhely levén itt a' mazar és mesar szónak jelentése, mit fönebb mézar török szó alatt hasonló értelemben vettünk; kérdés reánk tartozása iránt nem lehet. Kevesbé magyarra viszonylik végre:

d) **Diar-Modzar**, Diar-Masar, Diar Modhar, Mesopotamiának az Eufratra dűlő nyugoti tartománya, melly a' kalifák alatt nyeré e' nevet. Politicai fölosztásában Irak Arabinak már most ugyan nem használtatik,

[1]) Géographie d' Edrisi traduite de l' Arabe en Francais par P. Am. Jautbert. Paris, 1840. in 4. Tom. II. pag. 161, 162.

[2]) Excerpta ex Historia Arabum. In Leonis Diaconi Historia. Bonnae, 1828. in 8. pag. 376.

[3]) D' Herbelot, Bibliotheque Orientale. Paris, 1782, in 8. Tom. IV. pag. 137.

[4]) Hammer, Geschichte des Osmanischen Reichs. Wien, 1834. in 8. I. Bd. S. 62.

Digitized by Google

de territorialis név gyanánt törököknél is széltiben kelendő. Fővárosa volt ennek Rakka, a' régi Nicephorium vagy Callinicum. Tulajdonkép a' diar vagy diyar, török szó, földet, vidéket, tartományt értelmez. Mazar vagy Modzar az első arab hóditó' egyik fiának hasonnevéről keletkezett, annak jutván birtokul e' rész. Ekkép hivják Abulfeda (Tab. VII. Mesopot.) és Edrisi, ez Diar Modhar-nak nevezvén. Nem kételkedve ezen elnevezésnek a' keleti irók' kissé regényes előadásán; már csak azért sem állithatjuk magyarra vonatkozónak, mivel a' kalifák' kora előtt illy tartománynév elő nem fordúl, ámbár ezen részeken mind a' parthus, mind a' római korból számtalan magyar értelmű helynevekre találunk.

Makar nép Persia körül az őskorban.

16. §. Távul sem tűztük ki magunknak a' magyar nemzet' parthus időszak-előtti őshona' kinyomozását; nem, azon kor-előtti 'költözés' nyomainak kikutatását: miután azonban Herodotus előtt, vagy is Krisztus születését öt századdal megelőző korban a' tulajdonkép Parthia nevet viselő országtól épen nem nagy távulságra, Armenia- és a' Feketetenger között az úgy nevezett pontusi tartományban „*magyar*“ nevű nemzet' léte bizonyosnál bizonyosb, és annak magával a' parthus nemzettel vérrokonsága és egyvolta kétségen kivüli, a' régi irók által pedig merőben felekezeti különböző nevezet alatt állitatik előnkbe: nem mellőzhető ezen ősmagyar világról fönmaradt hiteles adatoknak rövid vázlatbani előterjesztése. A' régiebbekből irván le és tartván fön emléköket a' későbbi irók, nem csuda, ha egy szájjal 's állandóan azon néven emlegetik őket, mellyen már Herodotusnál és ezzel majd egy időben élt Xenophonnál találtatnak, t. i. MAKRO; a' mi tulajdonkép MAKAR, görögösen MAKARON, vagy MAKRON-ból alakulván, a' MAGYAR névnek görög ortographiával lehető leghűbb előtűntetése.

1) Herodotus irja: „*Syri, qui fluuium Thermodontem et Parthenium accolunt, et horum contermini Macrones.*“ — Ismét: „*Moschis et Tibarenis et Macronibus et Mosinaeis et Mardis trecenta talenta praecepta erant.*“ Ugyan ő: „*Eodem, quo Moschi ornatu militabant Tibareni et Macrones et Mosynaeci*“ (Histor. Lib. II, 101. III, 94).

2) Xenophonnál olvassuk: „*A monte Teches, in cuius vertice mare nigrum conspexerant Graeci, per Macrones castris tribus, parasangas decem progrediuntur. Die prima ad amnem veniunt, qui Macronum et Scythinorum agros disterminebat.*“ — Alább: „*Macrones armati scu-*

Digitized by Google

tis, et hastis, et cilicinis tunicis e pilis, in adverso traiectui loco instructi stabant." (Anabasis. Lib. IV. cap. VI).

3) Pliniusnál találtatik: „*Gentes Bechires, Buzeri, Flumen Melas, Gens Macrones.*" Alább: „*Vltra sunt Cholchicae solitudines, quarum a latere ad Ceraunios verso, Armenochalibes habitant et Moschorum tractus ad Iberum amnem in Cyrum defluentem, et infra eos Sacasseni, et deinde Macrones ad fluuium Absarum.*" (Hist. Naturalis. Lib. VI. cap. IV, XI). Megjegyzi e' sorokra Pintianus (Ed. Lipsiae, 1778, Vol. II, p. 569.), hogy a' toledói régi példányban „*Macaerones*" áll „*Archetypum* (úgy mond) *Toletanum Macaerones. Legendum forte Machelones. Sic enim eos appellat Arrianus in Periplo: ceteri fere omnes Macrones.*" Íme, mint hibáztatták a' hiv leirásokat, mint váltogatták föl csudálatosra az igaz nevet, kiknek képzeletük sem volt arról, hogy makar, azaz magyar népről van itt szó. A' Ceraun hegyről is figyelmeztet Harduin ugyanott, a' Kaukaszus' némi déli ágazatára vonatkozónak állitván.

4) A' számtalanok közől végtére még Ammianus Marcellinust hozom föl, kinél olvastatik: „*Ora maritima, cuius initium Halys est amnis, velut longitudine lineali directa, uerui efficit speciem, duabus arcus summitatibus complicati. His regionibus, ad ortum Dahae confines sunt, acerrimi omnium bellatores, et Chalybes, per quos erutum ac domitum est primitus ferrum. Post hos terras patentes Byzares obtinent, et Sapires, et Tibareni, et Mosynoeci, et Macrones et Philyres, populi nulla nobis essuetudine cogniti.*" (Historiar. Lib. XXII. cap. 8.)

Értesitnek ezeken kivül bennünket a' makronesekről: Strabo, Arrianus, Stephanus Byzantinus, Eustathius 's egyebek. Ha az igaz, mit Strabo 's utánna többen mondanak, hogy a' Sannik, kik Suani, Zani 's hasonló néven is emlitetnek, régenten Macrones néven hivattak: méltán gyanithatni ebben a' „csangó" magyar név' lappangását. Ptolomaeus (Asiae Tab. III.) a' makronesek' honába Mardara nevű várost helyez. Guido Ravennas irja: „*Cholchis Mazara*". Értheti mindenki ezekből, hogy a' Fekete- és Caspiumtenger között délre fekvó vidékekre terjeszkedtünk ki most egy ós magyar nép' nevének kimutatásánál, távul sem bocsátkozván azon nevek' vizsgálatába, mellyek a' magyaroknak a' Tigris folyón túl belebb keletfelé már a' legrégibb korban fönlétére ujjal mutatnak, mire elég világos tanuságot lelhetünk Ptolomaeusnál, ki Hyrcaniaba Maxera népet helyez, és

Digitized by Google

ugyan oda mind ő, mind Plinius Maxeras folyót jelöl, délről éjszaknak a' Caspiumtengerbe csergedezőt; melly nevek nemzetünkének mindannyi stereotyp elferditései. Ne csudáljuk nemzeti nevünknek annyifelé szétszórva találtatását sem. Általános jellemzés az a' scytha népségről mint már egyszer kimondók és többször is emlékezetbe hozandjuk: hogy a' hol csak nemzetünk' neve a' régiségben föltűnik, ott magyaron kivül jász, kún, besenyő, székely, palócz, 'stb. rokon népfelekezetek neveinek is találtatnak több vagy kevesebb nyomai.

A' Parthusbirodalom' számtalan helynevei hazánkban.

17. §. Eloszlathat úgy véljük a' magyar népfelekezet' nevének Parthia'vidékein annyi emlékekben fönmaradása onnani származásunk iránti minden kétséget, habár történeti bizonyitványokkal nem támogathatnók is. Valóban konok gondolkozást árulna az el, ki illyetén emlékeztető nevek' véletlen és merő eseményes keletkeztét vagy talán égből hullottát föltenni akarná. A' helyek'- 's vidékek nevei hajdan úgy mint most valamelly értelmezés' billegét hordozák magukon, 's többnyire történeti jelentőségüket áruják el. De nemcsak a' magyar népfekezet' nevét tükröző helyekre találhatni gondos vizsgálódás nyomán a' régi Parthiában, hanem a' rokonágazatok, mint besenyők, jászak, kúnok 'stb. emlékezetét előállitokra is. Vannak továbbá olly számos helyek, mik e' honban költözött ősök által itt alapitottakéval egybehangzanak, vagy tiszta magyar értelmük kezeskedik ollyan származásukért. Parthia' számos városainak egyedül görög nevei jutottak hozzánk; többek pedig ollyasok, mik ámbár parthus nemzeti nevezetüek 's nálunk is föltaláltatók, a' görög és római irók azonban annyira eltorziták vagy görög értelemre csavarák, hogy bennük eredeti igaz nevükre alig találhatni; például a' mesopotámiai parthus város neve Haram vagy Haran, mellynek hű mássa nálunk a' Haram- vagy Horom aldunai vármegyében még a' XVI-dik században is fönvala, a' görög és római iróknál Carrhae névvel jelöltetett föl. De hiszen maguk a' „magyar" nevet előállitó nevek elég meggyőződésünkre lehetnek. Méltán panaszkodék azért némi jeles franczia buvár a' régi irók' ebbeli hűtlen eljárása fölött kivált a' persa és parthus neveket illetőleg ekkép irván: *„La transcription des noms étrangers dans la langue greque était d' une difficulté telle, qu' il est presque impossible de retrouver les noms de la Perse et de l' ancien empire des Parthes"*. Elszámitjuk tehát immár az első vizsgálódásra szembeötlő nehány helyeket, legyenek azok a' parthus korra utaló

Digitized by Google

iratokból vonottak, vagy jelenleg a' kérdéses vidékeken föltaláltatók; nem mulatván el mindenikhez rövid észrevétellel járulni.

Abara. Mesopotámiai hely Peutinger táblája szerint. Honunk, jelesen Zemplénvármegye maiglan bir illy nevű falut és pusztát.

Almas. Falu Persiában Adzserbeidzsán tartományban Ardebil városon alúl Eichwald' Kaukaszus' 1838-diki földképén. Számtalanok hazánkban az Almás nevű helyek.

Apavarctice. Parthiai tartomány Isidorus Characenus szerint, 's a' mostani Abigkerm-re tétetik, melly utóbbi perzsa nevezet csalhatatlanul bizonyitja, hogy amannak Apavár volt igazi neve, mert a' gkerm, kerman persiában várat jelent. Aba- és Aparól nevezett helyek és személyek régiségeinkből ismeretesek. Aba-új-vár is ide vág.

Aracia, Araciana. Az első sziget, emez helység Parthiában Ptolomaeus szerint (Geogr. Lib. VI. cap. 5.). Ammianus Marcell. (Histor. Lib. XXIII, 6.) Aracha várost nevez Persiában. Aracs nevű helyeink számosak Szala-, Torontál- és Zemplinvármegyékben. Régente illy nevű vár is létezett Torontálban (Bárány Ág. Torontálvármegye' hajdana. 77. lap.)

Ardea. Ptolomaeus (VI, 4.) és Arrian (XXIII, 6.) Persiában mondanak létezni illy nevű várost. Honunk' Ardó nevű bereg-, sáros-, ugocsa és tornamegyei helységei hangzanak ezzel hasonlóan. Herodotus' Arteata helyét (I, 125.) némellyek az ardeschiri Ardekannal egyesitik. A' parthiai Artacana (Ptolom. 14, 5. Ammian. Marc. XXIII, 6.) és Artaccana (Plin. VI, 20.) a' mostani Ardaknh városban nyilatkozik.

Arpad. Történetünk' legfényesb férfineve; mint helynevezet gyakran előfordul az ó frigyi könyvekben (2. Regnum XVIII, 34; XIX, 13; Isaia X, 9; XXXVI, 83; Jerem. XLIX, 23.); és Syriába, Epiphania (most Hamat) várostól délnyugotra tétetik. Volt egykor, valamint Hamatnak a' sz. könyvek' nyomán saját királya. Pococke szerint egy vala Arvad- és Aradussal (Ruad), Michaelis Raphaneával azonositá. A' tudós Paulus Jesaias' emlitett helyére vonatkozólag Tigris- és Eufrates folyó-közti vidéknek állitja. Az eltérő vélemények' sorában tehát olly szembeötlő is létezik, melly a' parthusok' általunk tárgyalt ős lakába helyzi Arpádot. Annyi bizonyos, de elég is czélunkra, miszerint honunkban számos helyek léteztek régebben e' néven, és ma is van Baranya- meg Biharvmegyékben Árpád helység. Az elsőt illetőleg mondatik III. Béla kir. nemi 1181-diki

Digitized by Google

levelében: „*Et protenditur per dumeta, quorum dimidia pertinet ad villam de Arpad, ab Arpad recto termino protenditur vsque ad villam de Suched*“ (Fejér, Cod. Dipl. Hung. Tom. II. pag. 200). Szintezen kir. a' fejérvári keresztesek' részére 1195-ben kelt levele Árpádvölgyet emleget a' Dunántúl fekvő jószágok között: „*In Barz prima meta incipit a villa Petri, et tendit ad fossatum, inde ad Keuresbocor, inde ad Alsocut, inde ad fossatam Sacerdotis, inde ad molendinum, inde ad Monachum, inde ad Borsod, inde ad vallem Arpad, inde ad Giren, ibi intrat in viam Almás, et venit ad Pyrum, inde ad perforatam arborem, inde ad fossatam Petri, inde ad Loocol, inde ad Ker, inde ad Zamor, inde ad longam fossatam, ibi intrat in viam, et cadit ad aliam fossatam, inde ad viam Strigoniensem, inde ad fossam vulpis, et sic redit ad praedictum locum.*“ (Fejér, l. c. pag. 286). IV. Béla kir. 1268-diki Komáromvármegyére vonatkozó némi adománylevelében áll: „*Ap villam Vitez, quae etiam Árpád vocatur*“ (Fejér C. D. T. IV. v. 3. p. 484). Szintazon Béla' 1269-diki némi eredeti levelében olvasom Csallóközben helyzett Árpádszöge vagy zuga faluról: „*Possessionem Arpadsuka uocatam sitam in Challokuz.*“ Illy összehangzó adatok nem véletlennek szüleményei, hanem parthiai származásunkat ellenmondhatlanúl tanusitó emlékek.

Árpás, most Arpaszui, folyó a' Pontus' mellékin, Xenophon- és Diodorus Siculusnál Harpas. Az első irja: „*Ad amnem Harpasum*“ (Anabas. VII.), ez: „*Ad fluvium cui Harpaso nomen*“ (Bibl. Hist. L. XIV. c. 29). Arpaszui van Mesopotamiában, Diarbekirnél foly éjszakról délnek. E' nevet viselő helység most is létezik Sopronvmegyében.

Azara. Mitridates VI. parthus országló által meghóditott elymaeusok' hires városa Mesopotamia' alsó részén, mellynek gazdag templomát Strabo szerint (Lib. XVI.) a' parthusok kirabolták. Szinte Strabo után (XI). Armeniában is létezett illy nevű város. Plinius is emlit (VI. 17). Ptolomaeus a' Maeotis tóhoz helyez egy hasonnevűt, melly azonosnak látszik a' Bosporus Kymereushoz általa túzöttel. Mindezek világosan oda mutatnak, hogy a' parthus magyarok általt birt és lakott részeken léteztek több illy nevű városok: nem kételkedhetni annálfogva a' Zemplénvármegyében keblezett Kis- és Nagy-Azar helységek' nevének messzi keletről hozzánk szivárgása 's benne nagyszerű események' emlékének őseinktőli megörzetése fölött.

Babylon. Régi világhirű város Mesopotamiában, mellynek Belus kir.

Digitized by Google

által épitett nagyszerű vára hosszas ideig laktalan volta miatt 1037-ben pusztult el végkép. A' parthusbirodalom' virágzásakor annak volt egyik nevezetes helye a' körötte fekvő tartománynyal együtt: „*Medis ac Babyloniis Parthi imperant*" mondja Strabo (Geogr. Lib. XVI). Borsod- és Komáromvármegyében létező Bábolna falu és puszták, de hajdan szinte népes helyek a' parthus-magyarnép által keletről magával hozott emléket, bizonyára a' mesopotamiaira vonatkozót tűntetnek elő híven; minthogy a' régiek Babulonának is mondák Babylont.

Batana. Isidorus Characenusnál: Castellum Batna. Város Mesopotamiába Eufrat viznél Sarus kerületben, az első keresztyén századokban püspökségéről hires. (Ritter C. Asia. VI. Bd. I. Abt .S. 1115. VII. Bd. II. Abt. S. 279). Battyán nevű heleinkben találtatik emlékezete.

Bazian Dágh. Hegyláncz Déli Kurdisztánban, mellynek egyik nyugoti ágát alkotja a' már emlitett Mazarag Dágh. Besenyő-magyar népfelekezet' nevét találjuk föl benne, miről számos helyeink, Besen, Besenyő, Bosán 'stb. hasonló nevet viselnek: A' persiai ékiratokban föltünő Usçangae név is egyenessen e' népre vonatkozik.

Behlous. Ekkép nevezi Edrisi XII-dik századi arab geographus Persiának a' Caspium tengerre nyuló hegyes vidékét; 's mondandó Belus-nak. Miután Dilemtartomány' ezen környékén több helyeket sorol el, mik hazánkban szinte maiglan léteznek, méltó e' tárgyróli fejezetének részét ide iktatnom. Ekkép ir: „*Á la contrée nommée Behlous au Djebal touche le Tabaristan, pays trés-peuplé, trés-arrosé, produissant beaucoup de fruits et couvert d' arbres et de fruits. Les maisons y sont construites en bois et en roseaux, et les pluies presque continuelles. Les principales villes de ce pays sont: Amol, Natha, Ghilan, Mila, Mantir, Sari, Tamisa, Asterabad, Djordjan, Demestan, Sékoun, Salous, Moghan, Talecan, Rima, Khawar, Samnan, Damghan, Bastam, Douman, Terdj, dans la contrée montagneuse du Deilem.*" (Géographie d' Edrisi. Tom. II, pag. 169). Hazánkban létezett egykor Belusvár mint krónikáinkból kitetszik (Turóczi, P. II. c. 39), van ma is Trencsinmegyében Belus város és patak.

Chala. Város Parthiában, mellyről a' Chalonitis tartomány neveztetik Isidorus Characenusnál. Diodorus (XVII, 110) Celonae, Polybius (V, 51—54). Cholenitis regis névvel illeti, 's Pliniusnál is (VI, 27) előfordul.

Digitized by Google

Némellyek oda helyzik, hol most Halwan vagy Holvan persiai város, mások Kalla-Dsjolan faluban vélik. Tisztán tükrözi vissza szabolcsmegyei Kálló város- és számosb hasonnevű helyeinket.

Chalne. Régi, 's az ó frgyi könyvekben (Genes. X, 10; Jesai. X, 9; Amos VI, 2). Chalne, Calneh változattal előforduló neve azon assyriai később parthiai városnak Mesopotámiában a' Tigris folyam' nyugoti partjánál, melly Pákor országló alatt Ctesyphon görög nevet nyervén, a' parthus királyok' téli lakául szolgált, *„Ctesiphon, quam Vardanes priscis temporibus instituit, posteaque rex Pacorus incolarum viribus amplificatam et moenibus, Graeco indito nomine Persidis effecit specimen summum.“* (Ammian. Marc. Hist. Lib. XXIII. c. VI). Strabo ekkép irja le e' parthus várost: *„Babylon olim Assiriae fuit metropolis: nunc Seleucia est quae ad Tigrim dicitur. Prope eam pagus maximus est nomine Ctesiphon, in quo Parthorum reges hyemabant, Seleuciae parcentes, ne Scythicae et militaris nationis hospitio adsiduo opprimeretur. Hic pagus urbis potentia ac magnitudine est, cum Parthorum multitudinem et apparatum omnem recipiat, ac venalia et necessaria artificia illis suppeditet. Ibi Parthorum reges in hyeme propter aëris temperiem degere solebant: aestatem vero in Hyrcania et Ecbatanis agunt, propter antiquum loci, et adhuc durantem famam.“* (Strabo, Geograph. Lib. XVI). Mellékesen jegyezzük meg, hogy itt is scythának mondatik a' parthus hadi nép. Most romban fekszik Soliman Pach városnál a' bagdádi pasaságban. E' régi nevet is elhozák emlékezeteikben, 's róla alapiták itt a' Kálna vagy Kálnó számosb helyeinket Bars-, Hont- és Zemplénvármegyében a' pardnczos ősök.

Charcha. A' Tigris folyónál fekvő hely volt Ammianus Marc. szerint (Lib. XXV. c. 6), melly annak különféle Codexeiben Carcha, Charca és Charta iratással is fordul elő. Ki ne ismerné föl ebben a' mintegy 14 számú Karcsa magyar helységek' nevét Poson-, Ung- és Zemplénvármegyében, mik régi okleveleinkben szinte „Charcha“ iratással is jelölvék?

Chasu. Független parancsnokság' (Hukumet) neve Kurdisztanban szintolly nevű hellyel (Ritter Asia. VII. Bd. 2. S. 43. Hammer, Gesch. d. Osman. R. II. Th. S. 399, 455). Kaza nevű helyeinkkel azonos.

Chorodna. Persiai város Ptolomaeus szerint (VI, 4). Ez az aradmegyei Korotna nevű falvakra emlékeztet.

Chun. Helység a' kurdok' földén Palu városán alul ugyanazon parancsnok-

Digitized by Google

ságban, Murad folyónak az Eufratba ömlése fölött (Ritter, Asia. VII. Bd. I. Abth. S. 708). Csalhatatlanul a' magyar nyelvű és vérségű kún felekezet' nemzeti nevét állitja elő. Ugyanezt régi keleti formában látszanak visszatükrözni a' Choana nevű aggkori helyek, minő létezett Ptolomaeus szerint (VI, 5.) Parthiában, mellynek helyére Forster Kunahuddyt tűzi. Ugyan Ptolomaeusnál (VI, 2.) és Diodorusnál (II, 13.) Mediában volt; másik ismét Ptol. (VI, 11.) Bactrianában, melly most többek szerint Khanabadnak neveztetik. Végre Sogdaniában szinte Choana most Khoneh-Fuslee. Plinius' (VI, 16.) bactriai Commani nevű helye, mellyet Khumene-Bedi-re alkalmaznak, úgy Ptolomaeus' (VI, 21.) gedrosiai Cuni városa, melly Gundawa-ban fönlenni mondatik, szinte a' kúnokra látszanak vonatkozni.

Chun-Dágh azaz khún-hegy. Ekképhivatik a' régiektől Riphates és Taurus névvel jelölt hegylánczolatnak egyik ága magában fölső Mesopotámiában (Ritter, Asia. VII, Bd. 2. Abt. S. 5.), mellynél újabban találkozunk kún rokonaink' nevével.

Cingilla. A' régi Commogene vagy homok tartománynak, melly az Eufratesen innen feküdt, vala egyik városa Plinius szerint (L. V. c. 21). Bizonyára onnan hozák őseink a' Csengele, most pusztarész- és erdő' nevét Csongrádvármegyében. Szabolcs- és Nográdmegyében a' Csenger helységek és a' lebediai Chingylus (most Csinhul) nem ide vonatkoznak-e? méltán kérdhetni.

Coros. Följegyzé Assemann (Bibliotheca orient. I, 525), hogy a' Masius hegy, mellyet Daravárnál annyiszor emlegettünk, Cyrus hegynek (Mons Cyri, Torad Coros) is neveztetett Sulaca János chaldaeusok' patriarchája által (Ritter, VII, 2. S. 27). Nemcsak Cyrus (Kur) armeniai folyóban, hanem mesopotamiai Coros hegyben is föltaláljuk honunkszerte előforduló folyók-, hegyek- és helységek' Körös neveit.

Dara. Nyomozásunkból már jól ismertetvén a' parthusok' ezen ősfészke: itt csak annyit említek meg, hogy Szatmár- és Zemplénvármegyékben most is fönlevén Dara helységek a' hajdanság' emlékezetét hijják vissza. Úgy látszik, a' temesvármegyei Daruvár épen olly rontása Daravárnak, mint az ottani Csákova a' régi Csákvárnak.

Dura. Két város tűnik föl a' classicus irókból e' névem már a' parthus időszakban, egyik Mesopotamiában, másik a' Tigrisentúl levő. Erről Polybius (Lib. V.) amarról Amm. Marcel. (Lib. XXXIII, XXV, c. 6.) em-

Digitized by Google

lékeznek. Hazánk számos Túr és Tura nevű helyei, különösen Pest- és Szabolcsvármegyében létező utóbbiakban tartatik fön emlékezete.

Eras. Ez valódi neve a' görögök áltas Araxes-sé torzitott, Persiát Georgiától elválasztó és a' Kurral egyesülten Caspiumitengerbe ömlő folyamnak. „*Ad Araxem fluvium, quam barbari Eras nominant*" (Theophil. Simocatta. Lib. III. c. 6.). Csalhatatlanul Eres vagy Erós szavunkat állitja elő, a' folyam' sebes erejű sajátságát jellemzőleg. Épen úgy görögösitett ez el, mint Árpás (Harpasus), Gyöngyös (Gindes), Halas (Halys), Körös (Cyrus), Lugos (Lycus), Sáros (Sarus), Szőlős (Zariscus) 'stb. persiai folyók' nevei.

Felek. Falu az Eufrat' mellékén Diarbekir fölött (Ritter, VII, 1. Abt. S. 829, 833. Hft.). Ez a' nógrádmegyei Fülek régi vár' nevében ma is él köztünk.

Gendsch. Független parancsnokság Kurdisztánban hason nevű hellyel; néha Kendzsnek is iratik. Gencs nevű család-, gömör-, szatmár- és vasmegyei számos helyeinkben tartatik fön emlékezete. Megjegyzendő itt, miszerint persa nyelvben a' gendzs, kends épen azt jelenti, mit nálunk a' kincs, régiessen irva kencs és gencs.

Gindes. Folyó a' Pontus környékén, melly a' classicusoknál számtalanszor előfordul. A' magyar Gyöngyös-re ismerünk benne.

Halum. Parthusok' városa Mesopotamiában. „*Halumque et Artemitam Parthica oppida*" (Tacitus. Annal. Lib. VI.). Kétes itt, valljon első eseti név-e ez, vagy Halus-nak hivaték, melly utóbbi Halast adna ki. Több helyeink viselnek ma is Halom nevet, mint Halomegyház, Szeghalom. A' székely hét nemzetségek' egyike Halomnak hivatik.

Haran. Város Mesopotamiában, most az orfai pasaságban ugyan azon várostól délnek két napi járásnyira. A' zsidó régiségekben meg a' classicus iróseregnél úgy a' keleti iratokban gyakran emlitetik Carrae, Charran és Haran név alatt. E' város körül tétetett tönkre Crassus római hadvezér' serege a' parthusoktól I. Orod király idétt Kr. sz. e. 48. évben. Kéttelen áthozott emléke ennek a' honunkbeli régi Haram vármegye az aldunai részeken Orsován alul.

Jasonius mons. Jászhegy, Mediában. Ptol. (VI, 2.), Polyb. (X, 24.). Strabo irja: „*Est et magnus mons supra Caspias portas ad lacuum, qui Iasonium vocatur*" (Geogr. Lib. XI.). Am. Marcell.: „*Montium, quos Zacram et Orontem et*

Digitized by Google

Jasonium vocant" — „*Ecbatana, sub Jasonio monte in terris sitae Syromedorum*" (Lib. XXIII, 6.). Hamadán melletti Elvend hegyet azonositják vele a' tudós vizsgálódók; annál fogva kétségtelen Parthiában léte, valamint az sem szenved kérdést, hogy a' magyarral rokon jász felekezetről vonatott nem pedig a' régiek' meséje szerint Jáson aranygyapju vitézétől.

Kerkha. Pesiának Kurdisztánban eredő folyama, melly Kermanschah várostól délnek sietvén a' Tigris és Eufrates' egyesültén alább bele foly. Ki ne emlékeznék meg itt a' Vasvármegyében eredő zalamegyei Kerka patakra, melly a' Murába ömlik.

Keve. Folyam Persiában Kaszbin és Teherán városok között délnek, 's Burnes Sándor' földabroszán látható. Keve hely- és személy név gyakori régiségeinkben, most is léteznek számos illy nevű helyeink.

Khardawar. Város- és kerület' neve Persia' nyugoti határinál Kermanschah és Luristán között Közép-Kerka folyó mentin (Ritter, Asia. VI, 2. Abth. S. 398. ff.) Tiszta magyar hangzata és értelme nemzetünkre viszonylását föltételezi.

Khawar. Helység és kerület Persia' éjszak-nyugoti részén Kislak' közelében Kizil uzun folyónál (Ritter, VI, 1. Abth. S. 451, 455). Parthiának egyik tartománya Plinius szerint (Lib. VI, c. 15.) Choara, Isidorus Characen. után pedig (Mansiones Parthicae) Choarene néven hivatott. Plinius más helyén (Lib. VI. c. 17.) ekkép emliti: „*Eiusdem Parthiae amaenissimus sinus, qui vocatur Choara*" Fönmaradott e' régi név a' Chawar hegyszorosban Teherantól keletre. Edrisinél is többször megemlitetik Khawar néven (Tom. II, pag. 169, 179). Kóvár tiszta magyar nevezet tűnik föl mindezekben.

Khinis. Falu Vantó körül Mus- és Melezghird város között (Ritter, VII, 1. Abth. S. 659, 661, 667). Létezik Abaújvármegyében maiglan Kinyis nevű két falu; volt ázsiai eredetű nemzetség is illy néven (Horvát Ist. M. O. gyökeres régi nemzets. 56. l.); miből parthiai származatát bizton következtethetni.

Kischlak. Helység Persiában a' khavari kerületben Kizil uzun folyónál (Ritter, Asia. VI. Bd. 1. Abth. S. 455). Tiszta magyar név a' Kislak.

Kizil Uzun. A' kurdisztáni hegyekben Szinne városon fölül eredő folyam Persiában, melly éjszaknak tartva, Miana városnál keletre fordul, és Recht várostól szinte keletre a' Caspiumitengerbe foly. Nevét az európai

Digitized by Google

utazók változatosan Kisil-Osen és Ozan formában is irják, de oda teszik egyszersmind vörös vizet értelmezését; a' mi szószerint nyelvünkön k e s e l y - ö z ö n t ad vissza. A' kesely ugyanis gyöngén vöröset jelent honunk szerte, 's a' világos pej szinű lovakra alkalmaztatik. Áradva ragadó 's így valódi özönlő természetével eléggé megismertetett Burnes Sándor persiai utazásában.

Kengaver. Magos hegyen fekvő végvár és város Kurdisztán és Lurisztán között Hamadan- és Elvendből Biszutumba vezető utnál. Elferditett neve ez a' parthus korban élt Isidorus Characenustól *Κογχοβαρ* (olv. Konkovar) névvel illetett régi városnak, melly a' Peutinger táblán is előfordul. Abulfeda még Kenkewar és Kenkowar kitétellel emliti; egy másik keleti irónál Kankiwarnak mondatik. Hammer Persia' geographiajában (Jahrb. 1833. Bd. 62. S. 25) Genschavernek irja. Ritternél (Asia. VI. 2. Abth. S. 344, 355) Ker Perter angol utazó után Concabar és K o n k o b a r szemlélhető. Láthatni ezekből, hogy eredeti neve K a n k o- és K o n k o v á r. Tekintsünk immár szét honunkban illy nevű helyet fölkeresendők. Most ugyan nem létezik vár e' néven, de volt a' régi századok alatt Ugocsavármegyében. Bonbardi irja e' megyéről: „*Arces binae, quarum altera et si fors alio rejicienda, ab hoc certe Comitatu non procul dissita, monti mediocris altitudinis insidet, et ab incolis KANKOVARA dicitur, et ipsa hodie deserta, ruinamqae meditans*“ (Topographia Magni Regni Hungariae, Viennae, 1718. in 8. pag. 169). Bél Mátyásnak jutott legelőször eszébe a' mostani értelemnél fogva nem szépen hangzó várról állitania: mikép hajdan Ugothának hivaték. „*Kankó Vára, quam monti inaedificarunt primi conditores, non altissimi quidem, sed difficillimi tamen additus. Vgatha olim dicta fuit. Hodie nihil ei amplius, praeter faedissima ruinae indicia supersunt*“ (Compend. Hungar. Geograph. Posonii, 1792. in 8. pag. 312), Vályi András elmondja azon okot is, minélfogva Bél a' régi Ugota- vagy Ugocsávali azonságát hitte; némi 1321-dik irat szerint ugyanis ennek és Szőlősnek egy papja vala (Magyarország leirása. Budán, 1799. II. köt, 280. lap); miből következnék a' Szőlős melletti Kankóvárnak hajdan Ugata név alatt fönléte. Meszibb ment Bel' nyomdokin Szirmay Antal (Notitia Com. Ugocsiensis. Pest, 1805. in 8. pag. 2.) ki a' régi Ugata vagy Ugocsa helyett Kankóvárnak 1612 év körüli beállását, és ennek népmondán alapuló okát meghittséggel elmondja, de nagyszerű csalódással: mert egy nevezetes várnak szűrös,

Digitized by Google

kankós és nyavalás védelmezőitől bizonyára nem történhetett hivatása. A' köznép nem értvén nevének régi jelentékeny voltát, hogy a' hibás fogalom szerinti csúfnévnek némi eredetet igazolhasson, illyesmit kelle kigondolnia. Már a' régiebb, jelesen XVI-dik századból fönmarad hiteles irományokban világosan illy néven jelöltetik e' vár.

Koum, és **Koumchak**. Két város Persiában, miket Kúm- és Kumsáh nak kell kimondani. Mindkettő Teherántól Sirázig egyenest éjszaktól délnek nyuló vonalon létezik Burnes már emlitett abrosza szerint. Másik az, mellyről Edrisi ekkép emlékezik Dilem' tartományról irva: „*Les habitans du Deilem (ou Dilem) habitent des mentagnes d' un difficile acces. Le lieu ou leur roi fait sa residence se nomme Koum*“ (Geogr. T. II. pag. 178). Kún rokonaink' neve tünik föl ezekben újra.

Kuh Bawalin. Hegyláncz Kurdisztánban. Nyelvünkön Kóbálványnak mondandó. Pezsia vidékein nemcsak dagh török szóval, hanem kuh nevezettel is illetik a' hegyeket, valamint őseink rendszerint kőnek mondák a' hegyek ágazatit. Sz. István kir. a' bakonbéli monostort alapitó 1037-diki levelében a' hegyes-kuw, kertes-kuw, fejér-kuw, odvas-kuw alatt mind hegyrészek és tetők értetnek. Mainap is Csókáskőnek hivatik Diósgyörnél azon magos hegy, melly némi 1315-diki, az egri káptalan' levéltárában levő oklevél szerint Chokusku néven iratik.

Kürt. Falu Georgiában a' Kur folyóba ömlő Gandsa és Terter viz között, Elisabethopol és Gülisztán város' utvonalának mintegy központján, Eichwald kaukaszusi földabroszán láthatólag (Reise auf dem casp. Meere u. in den Kaukasus. Berlin, 1838). Számtalan sokaságuak hazánkban a' Kürt nevet hordó helységek; minek egyszersmind magyar jelentése, nem hagy kételkedni népünktőli származása fölött.

Maku. Város Persia' éjszaknyugoti határánál Bayazid török és Nakschiwan orosz város között (Ritter, VI, 2. Abth. S. 922). Emléke csanádmegyei Makó népes magyar városban él.

Mesopotamia. Ama' terjedelmes föld a' Tigris és Eufrates folyam között, melly az újabb geographiában keleti, jelesen arab kifejezéssel Al-Dzsezira azaz Sziget néven jelöltetik, az ó frigyi könyvekben Naharaim és Aram Naharaim kitétellel jő elő (Mozses' Genes. Deuter. Josue, Paral. Judith, Psalm. Actorum) számtalanszor. A' görög tolmácsok „Mesopotamia“ szóval forditák le a' heber nevet, és ezt a' Vulgata is megtartotta;

Digitized by Google

melly tulajdonkép a' tartománynak görög és római classicusoktól is használt, a' föld' vizköztiségét (Regio interamnensis) kifejező neve. Híven jellemzi Sallustius e' tartomány' fekvéséről vett nevét Seneca által föntartott ekkép szóló töredékiben: „*Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, et Euphratem uno fonte manere in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium, quae tamen terra, quae ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.*“ (Sallustii Cr. Fragm. Hist. incerti libri). Strabo is illy értelemmel határozza meg: „*Mesopotamia* (úgy mond) *ab eventu rei nominata est. Dictum est enim eam inter Euphratem et Tigrim iacere, et Tigrim orientale eius latus alluere, occidentale vero et australe Enphratem: ad septemtrionem est Taurus, qui Armenios dirimit a Mesopotamia*“ (Geograph. Lib. XVI). Különös, más népségeknél nem tapasztalható sajátsága a' magyarnak a' vizközött fekvő tartományoknak illy geographiai nevet adni; és e' hajdani szokás parthiai őshazánkra Mesopotamiára emlékeztet vissza bennünket. Ekkép nevezék saját nyelvükön Viz- vagy Ital-köznek a' Dneszter, Prut és Szeret között fekvő lakhelyüket; így nevezünk ma is honunkban folyamok' köztiségétől számos vidéket, például: Csálló-köz, Csilisz-köz, Bodrog-köz, Muraköz, Rába-köz, Sajó-köz, Sár-köz, Szamos-köz, Takta-köz, 'stb. Régente még közönségesb vala a' folyamok' közeiről vett tartományi név. Oláh Miklósnál olvassuk: „*Tractus Kereskeüz, Regio Nyrkeüz, Regio Themeskeüz*“ (Hungaria. Cap. XVI, XVII). Épen nem hibázunk, ha e' jellemző elnevezés Mesopotamiából származatát tesszük föl.

Mungascht, régi erős sziklavár Kurdisztánban a' janniki kerületben, mellyet 1836-ban Rawlinson angol őrnagy ismertetett meg. Fekszik a' hasonnevű hegy' meredek bérczein, egyetlen hozzávezető keskeny uttal és a' luri, bekhtiyar nevű néptörzsök' főnökének legerősb védhelye. Megjegyzi Ritter e' várról, hogy a' magyar Munkácsra emlékeztet. „*Die Feste Mungascht: ein Name der an die berühmte Madjaren Feste Munkatsch erinnert*“ (Asia. Bd. VI. 2. Abth. S. 147. ff). Szerte ismeretes a' beregmegyei magos bérczen fekvő Munkácsvár, mellyről II. Béla kir. névtelen jegyzője állitja, hogy a' Havasokon áthatott magyarok Pannoniába költöztükkor e' várat legelőbb foglalván el, azért nevezék Munkásnak, mivel nagy munkával jutottak a' birni kivánt földre, „*Locum, quem primo occupavernnt, Muncas nominaverunt, eo, quod cum maximo labore ad terram, quam sibi*

Digitized by Google

adoptabant, pervenerant" (De Gest. Hung. cap. XII ed. Vien. 1827. pag. 117). Nem sokat aggódunk azon: igaza van-e a' különben nem igen szerencsés szófejtő névtelen jegyzőnek: elég tárgyunkra annak kimutatása, hogy a' helyzetre nézve vihatlan, vagy legalább nagy munkával bevehető kurdisztáni Mungaschtvár' tulajdonát föltaláljuk a' honunkbeliben, 's így a' névhasonlatosságot csupa véletlennek nem magyarázhatni, hanem mind kettőnek nyelvünkben élő „munka" szótól kellett eredeti nevét kölcsönöznie, és emerre szembetünő sajátságánál fogva ruházák az ide költözö magyarok parthiai, hihetőleg egyik legjelesb erősségük' emlékezetéül. Bizonyos az is más részről, hogy Munkascht nevének persa vagy más ott divatozó nyelvben etymonját föl nem találják a' keleti óságok' kutatói.

Nata. Edrisi' fönebb Behlus alatt közlött soraiból ismerjük Persiának e' Dilemtartományban fekvő városát. A' zemplénvármegyei Nata vagy Nathafalva felel meg ennek híven.

Philiscum. Egykor jelentékeny parthus város Eufrát folyamnál. Plinius irja: „*A Sura autem proxime est Philiscum, oppidum Parthorum ad Euphratem*" (Hist. Nat. Lib. V. c. 21). Helyét ma Blis városka foglalja. Honunkbeli Pilis nevű megye, város, hegyek és falvak, jelesen Esztergom-, Nógrád-, Pest-, Szabolcs- és Tolnamegyékben épen azt állitják elő latin rag nélkül, a' parthiai Blis azaz Bilis-sel egyezőleg.

Rima. Fönebb, Behlousnál előadatott Edrisinek Persiára vonatkozó azon szövege, mgllyben Rima város Dilemtartomány' helyéül tétetik. Gömörmegyének számos helyeiben él e' név.

Saard. Ekkép iratik Hammer által az Ozman-török történetekhez (Gesch. d. Osmanisch. Reich. I. Bd.) mellékelt Mesopotamia' földabroszszán azon város' neve a' Tigris és Vantó között a' régi Tigranocerta' helyén Kurdisztánban, melly egyebeknél jobbára Sert formában jó elő. Lett legyen ez Sárd vagy Szárd; mind kettő hazánk' helyeiben találtatik föl.

Samara vagy Samrah. Tigris folyónál fekvő város, hol most az eszki-bagdádi romok állnak (Ritter, Asia. VII, 1. Abt. S. 157). „Castellum Sumere" néven ismertetett a' rómaiak által (Ammian. Marcel. Hist. Lib. XV. cap. 6). Hazánk' Szemere nevű számtalan helyei Abaúj-, Borsod- és Komáromvármegyében, úgy a' Zemera ázsiai magy. nemzetség (Horvát Istv. Magyaror. gyökeres régi nemzets. 65. l.) csalhatatlanúl evvel állnak kapcsolatban; „szemérem" szavunk is tiszta értelmet adván megfejtésére.

Digitized by Google

Sari. Népes város Persiában Maszenderan tartományban a' Caspium-tenger' déli oldalán, Asztrabádtól nyugotra. Magyarország' Sári nevű helyei ezt híven állitják elönkbe. Hasonnevű folyam is létezik Ritter szerint Iránban, sárga jelentéssel, és ismét nyelvünkből kölcsönözve, minthogy a' sárga egykor sári-nak mondatott. Ma is sáritök a' sárgatök' neve.

Sarudsch, változatosan Serudsch, Sorudsch. Város Mesopotamiában az Eufratnál Birváros alul. A' rómaiak' korában egész vidék hordá e' nevet Sarug, Sarugi és Sarugo-nak irva, már fönebb emlitett Batana fővárossal; magában foglalá pedig azon számos patakoktól öntözött termékeny részt, melly a' hegyek' lábától Eufratig terjed (Ritter, Asia. VII, 1. Abt. S. 1140. ff. VII, 2. Abt. S. 279. ff). Edrisi (Geographie. Tom. II. p. 155) ekkép emliti: „Saroudj est une ville dependente du Diar Modhar; ses environs abondent en fruits." Ráismerünk könnyen a' magyar Sáros vagy régiessen Sárus évre, melly hazánkban mindenfelé mutatkozik, homlokán viselve jelentését.

Sawar, változatosan Sawer. Aszterabád és Tschesme-Ali között fekvő hely Persiában (Ritter, Asia. VI, 1. Abt. S. 475, 504). Ez Sóvárunkat adja vissza.

Sele. Város Persia' Susiana nevű tartományában (Ptolom. Geogr. VI, 3. Ammian. Marcell. Histor. XXIII, 6), most Szelianabádnak hivatik. Nógrád- és Pestvármegyében létező Szele helységek tartják fön emlékezetét.

Semina. Parthiai város Ptolomaeusnál (VI, 5), most Seminannak tartatik. Semjén és Sömjén nevű számos helyeink Bihar-, Szabolcs-, Szala-, Vas- és Zemplénvármegyében, úgy a' Balog Semjén (Bolog-Simian) ázsiai magyar nemzetség' neve amavval azonos eredetet mutatnak.

Sinne, vagy Sennah. Város Kurdisztánban hasonnevű folyamnál. Ptolomaeus (VI, 1, 4.) két Cinna nevű városról emlékezik. Szena, Szinna és Szinye számosb helyekben találjuk emlékezetét.

Siroc. Isidorus Characenus (Mansiones Parth. p. 7), Syrakene név alatt emliti. Ptolomaeus (VI, 9) Hyrcaniába tűzi, 's a' mostani Serachs-al tartatik egynek. Borsod-, Hont- és Nógrádmegye' Szirak nevű helyei tartják fön emlékezetét.

Soloce. Strabo szerint Mesopotamiában a' Tigris folyamnáli Seleucia hires városnak régi neve Szolok („*Selencia magna eivitas, qnae prius Soloce* (*Σολόκη*) *vocabatur*" L. XVI); 's most Bagdad fekszik helyén.

Digitized by Google

Számtalan Szalók és Szálok helyeinkben él e' parthiai jeles név; valamint a' 180 magyar nemzetségek' egyikének Zolok neve is egykori összeköttetést árul el. (Horvát Ist. Magy.or. gyökeres nemzetségeiről. 65. l).

Tape. Város Parthiában, mellyet Polybiustól (X, 26) eltérőleg Strabo (XXI) Hyrcaniába helyez, a' mi hasonlóul parthiai tartomány vala. Hazánk Tápé nevű helyei Csongrád- és Tolnamegyében elevenen tükrözik vissza.

Tariana. Persia' Susiana tartományába helyzi Ptolomaeus e' várost (VI, 3), mellynek helyét némellyek szerint a' mai Dorak foglalja. Bihar-, Borsod-, Győr-, Heves-, Komárom- és Nógrádvármegyékben létező Tarján helynevek' Persia' vidékéről származta tiszta fénybe hozatik az előbbi által.

Tarna vagy Torna. Kurdisztánnak a' Tigrisbe szakadó folyama. Theophanesnál is emlitetik Heraclius 618-dik évi hadvitele' alkalmával Torna folyó és hidja. Honunkban megye, több helységek és folyók viselik mind a' kétféle kiejtésű nevet.

Tsharmelyk. Így is neveztetik és iratik az imént nevezett Sarudzs' város és vidéke (Ritter, Asia. VII, 1. S. 948). Ennek jelentését Sarmellék geographiai szavunk és a' szalamegyei illynevű falu tisztán fejti meg.

Tyba. Ezen hellyel a' római korból Cicero mint ciliciai kormányzó ismertetett meg, midőn a' parthusoknak tigriseni átkeléséről és ott táborütéséről tudósitá Rómát. „*Pacorum* (így ír) *Orodis, regis Parthorum filium cum permagno exercitu Parthico transisse Euphratem, et castra posuisse Tybae*“ (Epist. ad Fam. Lib. XV. Ep. I. ad Senatum. A. U. C. 702). Kétségkivül ekkor is, mint egyébkor Zeugmánál, a' mostani Bir város' kelőjénél történt a' parthusok' átvonulása Roma' birtokaiba. Hogy pedig az Eufratesen innen is laktak parthusok' rokonai, világossá leszen Dio Cassiusból, ki ez alkalommal a' parthusok' győzelméről állitja, mikép a' földnépnek amazokkal hasonló szokásbelisége okozá a' hozzájuk ragaszkodást. „*Nam — populi, Romanorum dominationem moleste ferentes, ad Parthos, tanquam sibi vicinos et moribus adfines, inclinabant.*“ (Hist. Rom. L. XL, c. 28). Tyba vagy Tiba falut hazánk is bir Gömör- és Ungvármegyében.

Zalka. Város Georgiában trialeti kerületben Tiflis és Achalziche városok között mintegy középponton Eichwald' már idézett kaukaszusi föld-

Digitized by Google

képén láthatólag. Szalka, régi irásmóddal: Zalka, helységek tűnnek föl Bereg-, Hont-, Szatmár- és Tolnamegyében, létezik Pestmegyében Szalkszent Márton.

Zardawar. Hegyszoros Persia' nyugoti szélén Lurisztánban, Dizful és Kherumabad városok között. Nagy bajjal járhatni e' szrosokon mint Rawlinson 1838-diki angol utazó, 's utánna Ritter beszéli: „*Das Tangi-Zardawar ist ein enges reichwaldetes Längenthal*" (Asia. VI, 2. S. 201). Nem irható jobban körül a' magyar Zárdavár értelmet és tulajdonságat billegző helynév, mint a' fönebbi sorok kifejezék. Az előbb nevezett Khardawarral ezt azonositni a' helyzetnél fogva nem lehet.

Zautha vagy Zaitha. Város Mesopotamiában Eufratnál. Ez utóbbi iratás Ammianus (XXIII, 17), amaz Zozimus által (III, 4) használtatik. A' mostani Zato-Szultán helyre tűzik némellyek. Pest- és zemplénmegyei Szada nevű helyeink tartják fön emlékét. A' kalocsai érsegségnek is vala Zatha nevű vára Valkóvármegyében a' mohácsi vész előtt. (Katona St. Histor. Colocensis Eccl. P. I. pag. 483. seq.).

Minő dús eredményhez juttat kutatási első kisérletünk, az elsoroltakból kiki láthatja. Több mint hatvan hely tűnik föl honunkban a' régi parthiai vidékiekkel azonos nevű, vagy nyelvünkön tiszta jelentéssel biró. Mindezeknek újolag betürendben és ollykép elszámitása, hogy a' hazánkbéliek álljanak sorban, nem leszen fölösleges nagyobb kitetszőség okáért is. Im ezek a' kinyomozottak: Abara (*Abara*), Almás (*Almas*), Apavár (*Apavarcticene*), Aracs (*Aracia*), Ardó (*Ardea*), Árpád (*Arpad*), Árpásfolyó (*Arpaszua*), Azar (*Azara*), Bábolna (*Babylon*), Batyán (*Batana*), Basánhegy (*Bazian dágh*), Belus (*Behlous*), Csengele (*Cingilla*), Dara (*Dara*), Erős (*Eras*), Fülek (*Felek*), Gencs (*Gendsch*), Gyöngyösfolyó (*Gindes*), Halas (*Halus*), Haram (*Haran*), Jászhegy (*Jasonius mons*), Kálua (*Chalua*), Káló (*Chala*), Kankóvár (*Kankobar*), Karcsa (*Charcha*), Kardavár (*Khardawar*), Kaza (*Chasu*), Kerka (*Kerkha*), Keselyözön (*Kiziluzun*), Keve (*Keveh*), Kinis (*Khinis*), Kislak (*Kischlak*), Korotna (*Chorodna*), Kőbálványhegy (*Kuh Bawalin*), Kővár (*Khawar*), Kún (*Chun*), Kún hegy (*Chun dágh*), Kún, Kúnság (*Koum, Koumschah*), Kürt (*Kürt*), Makó (*Maku*), Munkács (*Mungaschi*), Náta (*Nata*), Pilis (*Piliscum, Blis*), Rima (*Rima*), Sárd (*Saard*), Sári (*Sari*), Sármellék (*Tscharmelik*), Sáros (*Sarudzs*), Semjén (*Semina*), Sóvár (*Sawar*), Szada (*Zaitha*), Szalka (*Zalka*), Szalók (*Soloke*), Szele (*Sele*), Szinna (*Sin-*

Digitized by Google

ne), Szirak (*Siroc*), Tápé (*Tape*), Tarján (*Tariana*), Tarna, Torna (*Tarna*), Tiba (*Tibe*), Zárdavár (*Zardawar*).

Fölmutatván ezekben Persia' vidékeiről származásunkat tanusitó geographiai emlékek' nem megvetendő számát: nyilvánitanom szükség, hogy számba sem jövének itt a' régi Chananaea (imádságunkban Chunan) és Philistaea' városainak Magyarország' helyeivel meglepő hasonlatosságú nevei; ki ezekben gyönyörködik vagy történeti hasznos eredményeket óhajt levonni, ajánlom annak főleg Ackermann' bibliai Atlasát [1]); nem hágtam föl illyeneket keresendő Kaukaszus' bérczeire a' magukat magyar eredetűeknek valló ingusok közé; nem fürkésztem az ottani gudamagyaroknál; nem jöttem le annak éjszaki lábánál elterülő sikságokba Magyarváros' vidékeire: mégis ime milly szép számban állithatok elő magyar helynevek' maradványait. Ha majd egykor Kurdisztán, a' parthus-magyarok' egyik főfészke tárvább leend az európaiak előtt, és Mesopotámia' minden zugai közismeretre jutandnak, azon kutatások' következtében, mik európai tudósok által korunkban tétetnek, bizonyára sok ős magyar dolgok merülendnek föl az ezredéves romokból. Kevés ugyan, mit eddigelő Botta és Lajard' ásatásai 's tudományos működései e' részben eszközöltek; de úgy látszik mégis, nem csak a' régi persa, hanem parthus és így magyar időszakra is öntetik általa fénysugár. Bizzunk! „Dies diem lucet" mint Ritter mondani szokta.

A' barkó, matyó és tahó m. népfelekezetek' nyoma Persiában.

18. §. Midőn az illy emlékeket merőben segéderőségül tekintem parthiai származásunk' bizonyitására; nem mellőzhetek a' hajdankor' népismeretével csudálatos öszhangzás- és kapcsolatba hozható magyar ethnographiai tárgyat, mellynek szemléleténél ismét és ismét Persia' meg Parthia' vidékeire vitetik vissza legrégibb hazánk. Élten él mai napig a' magyar köznép' nyelvén több olly rokon népfelekezeti nevezet, miről krónikáinkban, mély halgatas uralg; a' mi már magában azt bizonyitja, hogy e' felekezeti neveknek igen régieknek és országunk' magyar czim alatti alakulása' előttieknek kell szükségkép lenniök. Ezek közé tartozik (többit most mellőzve) a' BARKÓ, MATYÓ és TAHÓ név. Alig van Tiszánk' környékén született magyar, ki nem ismerné e' neveket, 's ne tudná ama' két elsőbbi néven hivott magyar nép' Botsod- és Hevesvármegye' melly részein laktát; de egy-

[1]) Ackermann, Bibel Atlas. Veimar, 1832. in 4.

Digitized by Google

szersmind ne táplálna ollyas balvéleményt, mintha azok merő csúfnevek lennének, valamint néhol elég balgául a' paloczé is ollyannak vétetik. Nem czélom most e' felekezetek' ethnographiaját irni: minthogy azonban a' tahó név szűkebb határok közé szoritatván, kevesbé ismeretes a' hazában, megérintnem szükséges, miszerint a' tahók Szegedvárosnak alsó részében, az úgy nevezett alsó városon és környékebeli néhány helységben laknak, kiket nyelvjárás' tekintetében is elkülönözött régi magyar fajnak mondhatni. Kiderül az igenis kutatásainkból, hogy ezek Persia' vidékeiről a' parduczos ősökkel ide költözött olly nevek, mellyek az ősz régiségben a' scytha népcsalád' némi ágainak voltak görög irók szerint sajátjai; tehát inkább tiszteletre mint gúnyra méltó nevezetek. Azt csakugyan elhiheti mindenki, hogy a' köznép felekezetei' elnevezésére nem csempészett a' görög classicusokból szavakat. De vizsgáljuk sorra mind a' hármat.

BARKÓK. Az ősz Herodotus irja saját koráról (élt Kr. sz. előtt 445 évvel), hogy a' roppant Persabirodalom' Baktria tartományában barka nevű számos nép lakott ugyancsak olly nevű városban, kiket a' győzelmes Darius afrikai Barkából telepitett oda. Így hangzanak szavai: „*Hic Persarum exercitus in Africam longissime ad Euesperidas processit. Quos autem Barcaeorum cepere, eos quosque ex Aegypto adduxere ad regem; iis Darius rex ad incolendum dedit vicum Bactrianae regionis, cui vico nomen imposuere Barcae, ad meam usque memoriam etiam incolis in Bactriana regione frequenti*“ [1]). Ctesias' töredékeiben, Curtiusnál és Stephanus Byzantinusnál Barcani és Borcani néven emlitetnek. Az elsőbbi irja Cyrus' koráról: „*Cyrus vero sub mortis tempus Cambysen, primum filium regem creavit, iuniorem vero Tanyoxarcem, Dominum Bactrorum et ipsius regionis, nec non Chorammorum* (Chorasmiorum), *Parthorumque et Carmaniorum: et ut suas regiones a tributo solvendo liberos haberet, statuit. Ex Spitanae autem liberis, Spitadem quidem Derbicibus praefecit, Megabernem autem Barcaniis: eosque matri in omnibus obtemperare iussit*“ [2]). Ismét Diodorus Siculusnál fönmaradt töredékeiben beszéli Ctesias: „*Cadusiorum etiam terrae et Tapyrorum, nec non Hyrcanis, Dacis* (Daais helyett), *Derbicibus, Carmaniis, Choramnaeis, Borcanis et Parthis est potitus*“ [3]).

[1]) Herodoti Halicarnassei Historiarum L. IV. n. 204. Ed. Wesseling. Amstelod. 1763. fol. p. 370.
[2]) Ctesiae Persicis Hist. Exerpt. c. 8. In Herodoti ed. cit. pag. 813.
[3]) Ctesiae Pers. Frag. apud Diodor. Sic. L. II. Herod. op. cit. pag. 842.

Digitized by Google

Ritter Károly mély combinatioi szerint a' Vehrkâna, Barkani, Hyrkania, Gurkana, Djordjan nevek mind azonegy tartomány- és népre vonatkoznak [1]). Nem csekély számi népség vala a' barkó, miután az egész tartomány tőle nyeré nevezetét. Ezen név alá foglalt scytha felekezetről tömérdek adatokra találhatni mind a' görög mind a' római classicusoknál. Maga a' Parthusbirodalmat alapitó I. Arsák Arrianus után bactriai, tehát barkó eredetűnek mondatik Syncellus chronicájában. Megint csak oda megyünk, akar miként hányjuk vetjük és kutatjuk a' dolgot, hogy a' barkók persiai származásuak, és a' nagy parthus nemzetnek egy részét alkoták vala, valamint most egyik felekezetét teszik a' magyar népnek. És a' mi itt különös czélul tüzetett ki, földerüle, hogy a' barkó név egyedül Persiában találtatik föl. Nem ok nélkül gyanitható e' névnek a' később tisztán kifejlett vár-kún (várkon, var-chunitae) névvel szoros kapcsolatban léte; minek kimutatása azonban már ide nem tartozik.

MATYÓK. Szinte Herodotus által ismertetnek meg legrégebben. Ő irja róluk Matieni görög végzettel kiejtve, miszerint földük a' Halys (Halas) folyam' jobb partjától a' Kis Zab folyóig a' Cissiaiakig, éjszakfelé az Araxes' eredetéig a' mostani kurdisztáni hegyeken által terjedett meszszire. *„Siquidem imperium Medicum ac Lydium disterminabat fluvius Halys, qui ex Armeno monte profluens, primum per Cilicas, de hinc interfluens Matienos habet, ad dextram, et Phrygas, ad laevam quos praeterlapsus et boream versus sursum tendens, hinc quidem Syros Coppadoces includit, ab laeva autem Paphlagonas.“* Alább ismét mondja: *„Araxes porro fluvius a Matienis quidem, unde et Gydes fluit.“* Tovább: *„Armeniis his Matieni, istam regionem tenentes, quorum terrae Cissia haec adhaeret.“* Végre. *„Ex hac Armenia in terram Matienam tendens stathmi sunt quatuor“* [2]). Polybius (Lib. V.) és Plinius (Lib. VI. cap. 18) szinte megemlítik Matiani név alatt a' Caspiumtengernél. Épazon tartományban laktak ime a' matyók, hol később a' Parthusbirodalom' éjszaknyugoti része állott; hol a' magyar (mazar) nép' annyi emlékeire találhatni jelenkorban is. Valójában, megfejthetlen egybeköttetését látjuk itt a' kétezer évi történeteknek, ha azonegy népcsalád' tagául nem akarjuk tekinteni a' matyó, parthus és magyar felekezetet. Megkell ezt engednünk, 's alaposnak val-

[1]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin, 1838. in 8. Bd. VI. 1. Abth. S. 60.

[2]) Herodoti Histor. Lib. I, n. 49, 52, 202. cap. 72. Lib. V, n. 49, 52. ed. cit. p. 35, 96, 395, 397.

Digitized by Google

lanunk a' különböző név alattiak' rokonságát: vagy azon balga állitást elfogadnunk, mit némi múlt századi iró nyilvánitott, hogy a' régi történetírók merő ábrándos mesékből vonák tárgyaikat. De hálá! nem szerepel, nem hódit korunkban a' szemtelen criticusok' önkénye többé; méltányoltatik élesitéletüek által a' tisztes régiség' naponta fölmerülő számos emlékektől gyámolitott egyszerű igazmondása.

TAHÓK. Alig van scytha népfelekezet, melly annyiszor előfordulna a' classicus iróknál, mint a' tahó Daa és Daha név alatt. Herodotus (I, 125), Polybius (V, 79), Livius (XXXV, 48. XXXVII, 38, 40), Virgilius (Aen. VIII. v. 728), Strabo (XI), Plinius M. (VI, 19), Corn. Tacitus (II, 3. XI, 10), Pomp. Mela (III, 5), Arrianus (III, 11. 28. V, 12), Curtius (VIII, 3), Steph. Byzantinus 'stb. széltiben beszélnek harczias életmódukról, változó lakhelyük- és a' többi scythák- különösen parthusokkali vérségükről. Plinius nyilván összeköti őket a' parthusokkal midőn egyenlő törvényt és szokást tulajdonit nekik. „*Vltra sunt Scytharum populi* (úgy mond). *Multitudo populorum innumera: et quae cum Parthis ex aequo degat. Celeberrimi eorum Sacae, Massagetae, Dahae etc*“ [1]). Justinus a' parthusok' első lakhelyét a' barkók és dáhák' tószomszédságába helyzi, mondván: „*Hi — solitudines inter Hyrcaniam, et Dahas — occupavere*“ [2]). Rokonságot bizonyit továbbá az is, hogy Artabán, a' parthus országlók' véréből eredett férfi a' dáháknál élvén, tőlük hivaték meg később a' parthus királyi székre Tacitus szerint: „*Igitur Artabanus, Arsacidarum e sanguine, apud Dahas adultus, excitur*“ [3]). Egy törzsökfajhoz tartozott a' parthus, a' dáha, valamint honunkban testvére a' tahó a' magyarnak. Még bővebben megvilágositja parthus rokonságukat Strabo, állitván, mikép a' Caspiumtenger körül lakó scythák jobbára daáknak neveztettek, a' keletfelé lakozók massagetáknak meg sákáknak: a' többiek köznéven scytháknak, ámbár minden felekezetnek lenne saját neve. Beszéli továhb: A' scytha Arsakes némelly daakon, kik melléknéven parnusoknak (barmos?) és nomadeseknek hivattak, 's kik Ochusnál laknak, uralkodván, Parthiát megtámadta és elfoglalta. Mondják (így folytatja tovább), hogy a' parnus daák azon daáktól költöztek ki, kik Maeotistón fölül lak-

[1]) C. Plinii S. Hist. Naturalis. Lib. VI, cap. 19. ed. Harduini.
[2]) Justini Historiarum Philippicarum ex Trogo Pomp. excerptarum. Lib. XL, cap. 1.
[3]) C. Cornelii Taciti Annalium Lib. II. cap. III.

Digitized by Google

nak és Xanthiusok- (szántó?) meg Pariusoknak hivattak. Nem épen bizonyos (így okoskodik végre) a' Maeotis tón fölül némelly daa scythákuak léte, kiktől ugyanis Arsacest eredni mondják, ki midőn Diodatus' gyarapulta alól menekült, Parthiát el zakadásra birá [1]). Illy szoros összeköttetés bizonyára nem lehetett vérségi kapcsolat nélkül. Maga azon ingadozó véleménye a' régieknek, hogy az első parthus országló majd bactriai azaz barkó, majd dáha azaz tahó eredetűnek mondatik, igazolja közös származatukat. Föltűnő az is már magában, miként a' barcanok, dahák és parthusok többnyire egymásmellett neveztetnek. Elvitázhatlan tehát vagy csak ezekből az érdeklett aggkori három népnévnek egyedül a' magyarnemzet' keblében fönmaradása, azon magyarénak, mellyel geographiai összeköttetésüket már Ázsiában eléggé bizonyitja Ammianus Marcellinus' fönebb idézett fontos sora (Lib. XXII, cap. 8), t. i. hogy a' Pontus körül Halys viztől keletnek dahák és makronok azaz magyarok egymásmellett éltek. Herodotusnál is egy sorban állnak némi helyütt a' matienek és makronok; Ctesiasnál dahák, barcanok és parthusok egyvégben számitatnak el, már szinte előadtam igéiben.

A' magyarok' régibb lakhelyei.

19. §. Ennyi egybevágó, fontos emlékek' utmutatásánál fogva nem lehet aziránt kételkedni, hogy Persia' vidékein, jelesen a' régi Parthiában lakott a' magyar nép. Ez áll rendithetlenül igen is: de valljon kapcsolatba hozhatjuk-e és miként ideköltözött őseinket az ottaniakkal? kimutatható-e nyomonkint az ut, mellyeni ideszármazásunk bebizonyul? Erre megint csak az feleletünk: *„A' magyarok' régi lakhelye 's költözködési vonala' nyomozásánál épen nem a' Jegestenger felé, hanem Persia' vidékére, különösen Parthusországba vezettetünk vissza.“* Ezen állitás további bebizonyitásaúl a' történeti adatok' nyomozását folytatandók, előbb ismét némi rövid kitéréssel foglaljuk el az olvasót. Valamint egyes családok származásának kimutatásában legbiztosb mód alulról fölfelé haladni, úgy valamelly költöző nép' ős fészke legbiztosban határoztatik meg, ha vándorlásának nyomán fölfelé mindaddig kisértetik, mig a' történetek' fáklyája vizsgálódásunk mútételénél ki nem aludván, annak régi állandóbb lakához nem érünk. A' Pannoniában letelepült magyar nemzetnek Constantinus Porphyrogenitus görög

[1]) Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Cavsaboni Paris, 1620. pag. 515.

Digitized by Google

császár, kinek e' részben leghitelesb tanutételével birunk, idószerint a' mostanin kivül három lakhelyet tulajdonit, illyen geographiai renddel:

I. Etelköz.

II. Lebedia.

III. Egy általa meg nem nevezett, — honnan Lebediába költöztek. Ezen utóbbinak biztos kipuhatolását veszem immár egy különös szempontból munkába.

Azt állitja a' tudós császár az általa mindig turkáknak hivott magyarokról, hogy Lebediában laktukkor bizonyos oknál fogva még SAVARTOEASPHALI néven hivattak. *„Et quidem tum non Turcae, sed SAVARTOEASPHALI quadam de causa dicebantur.“* Alább beszéli, miszerint a' magyarok Lebediában két részre oszolván, egyik kelet felé Persia' mellékin telepedett le, és azok mainapiglan (irt 949—951. évben) a' magyarok' (turkák) régi neve szerint SAVARTOEASPHALI néven hivatnak; végre emliti, hogy ezen kelet felé Persia' részein lakó magyarokhoz az ő korában is kereskedőiket küldözik a' nyugoton (Moraviában) lakó magyarok, meg is látogatják őket, és gyakorta választ kapnak tőlük. *„Ad Turcas vero orientem versus in Persidis partibus habitantes, quorum supra mentionem fecimus, negotiatores suos mittunt etiam num ii, qui occidentem incolunt praedicti Turcae, invisuntque illos, et responsa saepe ab ipsis per hos accipiunt“* [1]). A' hazai és byzanczi történetek' alapos ismeretével biró részrehajlatlan irók közől alig van ollyan, ki Constantinás' imez utóbbi soraiból elmélkedve azon egyszerű oknál fogva, hogy a' kétfelé szakadt nemzettest' egyik felének Persia' vidékére költözése nem egyébre mutat, mint régibb hazájuk' ottlétére: ne hitte volna persiai származásunkat. De mindezen hiedelem elegendő gyámok- és történeti bizonyitványok' hiányában nem volt ingatlan állású a' messzibb éjszakról, a' finn világból philologok által hozott okoskodások' ellenében; hiányzott még a' legerősb lánczszem, mi egy déli tartománynyal hozza szoros kapcsolatba a' magyart: mert nem tudák megfejteni a' SAVARTOEASPHALI nevet, 's ki találni azon bizonyos okot miért hivattak régibb időben

Savartoeasphali név.

[1]) De Administrando Imperio. Cap. 38. In Constantini Porphyrogeniti. De Thematibus et de Administrando Imperio, recogn. Imm. Beckerus. Bonnae, 1840. in 8. pag. 168, 169, 171. A' latin forditásban a' görög β betüt v-nek mondván ki, Sabartoeasphali helyett Savartoeasphalit irunk.

Digitized by Google

ekkép a' magyarok. Az ezen név körül fölmerült alaptalan fejtegetéseket előszámlálni untató egyszersmind hálátlan működés lenne, azért csak annyit nyilvánitunk, hogy a' régiebbeken kezdve, Dankovszky' fejtegetésével sem nyert c' részben a' magyar őstörténet kellő világositást. Számosak boldogult Horvát Istvánnak a' magyar őstörténetek körüli érdemei: de ha nem volnának is számosak, maga azon tény, hogy ő volt legelső, ki a' Constantinus Porphyrogenitustól magyarázatlanul hagyott „sabartoe-asphali" nevet megfejtette, és hogy ezen megfejtéssel kulcsot adott a' maradék' kezébe egy ős magyar világ' rejtélyét fölnyitandót, — hervadhatlan koszorút viva halantékára. Ő volt, ki kevesek által értett és sokaktól félre magyarázott Rajzolataiban első mondá ki egész határozottsággal, miszerint a' „*Sabartoe*" a' Justinus által emlegetett „*Zapaorte*" parthiai hegygyel, mellyen a' vihatlan erőségű DARA vár épitetett, azonos, és hogy az „*asphalos*" külön görög toldalék, bátorságos, erősitett, védett értelemmel biró [1]); ő volt, ki bővebben megmutatá, mikép a' Sabartoe, Savartoe, azaz Závártó nevezet Parthia' magos hegyeihez, különösen azok' záváros, kapus hegyszoroasihoz vezetnek bennünket [2]). Soha nem esküdtem mester' szavára; — személyes viszonyom sem vala az elhunyttal olly közeli, hogy iráutai hajlam- vagy előszeretetből néha túlságig vitt állításait vakon elfogadjam: sőt ifjukori törekvéseim' általai részvétlen, 's némi féltékenységet sejtető rideg fogadtatása ösztönszerűleg visszatartoztatott: örömmel bevallom mégis, hogy, minél mélyebben hatottam a' hajdankor' ismeretébe, minél gondosabban hasonlitám öszve a' régi világ' nemzetünkre vonatkozó tova szétszort történttudományi maradványait az újabb idők' naponta fölmerülő régiség' alaposb ismereteivel, kiaknázott emlékeivel: annál élénkebben győződém meg helyyel-közel csak vázlatokban közlött rendszerének valósága, sok részben rendithetlen igazsága fölött. Nem csuda, hogy részletekben be nem bizonyitá rendszerének számos tételeit; olly nagyszerűek, olly roppant munkálatot föltételezők azok, hogy merőben föltalálásuk, összeállitásuk és az adatok' egybegyűjtése kedvező helyzetben is egy emberéletet kivánnak. E' nyilatkozattal Horvát István' árnyékának tartoztam, de tartoztam megnyugtatásul azok' irányában is, kik úgy vélekednek, mintha nem felelt

[1]) Horvát István, Rajzolatok a' magyar nemzet' legrégiebb történetéből. Pest, 1825. 8r. 54. l.
[2]) Horvát Istv. A' Szlavinokról, azaz kérkedókről. Pesten 1844. 8r. 95. s. k. ll.

Digitized by Google

volna meg a' boldogult, körülményeihez képest nehéz föladatának. Jóni fog még egy boldogabb kor, mellyben most erős zárak alatt levő készületeit 's összegyűjtött anyagait némi értelmes magyar kellően fölhasználván, roppant studiumának bámulatos eredményét a' tudós világ elé hozandja. Én, — elszigetelten, magános erőmből, gyámolitás nélkül törögetem a' járatlan ösvényt. Ösztön- vagy jutalomdijj sem kecsegteté 's buzditá soha fáradalmaimat; igen középszerű állásom pedig terjedelmesb működésre épen nem kedvező. Ha tehát keveset eszközölhetek, annak ismét csak az az oka, hogy hosszas tanulásaim után hanyatló kort értem el, mig a' magyar nemzet' legrégibb története iránt elegendő ismeretet 's meggyőződést szerezheték, mig tisztán láthatám azt, miről az egyetemi világtörténet-tudomány eddigelő nem álmodott. Mosolyogjanak illy kifejezésekre a' külföld' nagy tudományú historicusai: mindegy. Igazolni fog az idő: Opinionum commenta delebit dies.

Savartoeasphali név Parthiába vezet.

20. §. Megtanitott bennünket Horvát István arra, hogy a' „SAVARTOEASPHALI név mit jelent; 's megmondá, hogy e' név lánczolatán egyenesen PARTHIÁBA vezettetünk; mihezképest a' magyarnak Constantinus Porphirogenitus által meg nem nevezett: III-dik Hazája PARTHIA. Talán azt fogják némellyek ellenvetni: jóllehet Horvát ekként magyarázá a' Sabartoe nevet: mivel azonban magyarázatára történeti világositásokat kevesbé hintett: még nem vált csalhatatlanná az állitás. — Szolgálunk mi tüstént illyenekkel is. Constantinus Porphyrogenneta császárral egyidejü Luidprand cremonai püspök, korának nagy tudományu férfia, ki Otto német császár részéről kétszer, u. m. 946 és 968-dik évben viselt követséget Byzanczban, ki a' magyar nemzet és ország' ismeretéről több helyütt mint szemtanu teszen bizonyságot; kinek mint diplomaticai személy- és történetirónak egyszersmind lehetetlen volt nem ismernie Constantinus' 949 — 951-ben készült és az akkori politicusoknak nélkülezhetlen munkáját, igy ir Frankfurtban 958-ban, tehát az első követség után, magyar őseinkről 885 — 927-ig terjedő tárgyak között; mint akkor szokás volt, merő epés kifakadással: „*Ungariorum gens cuius omnes poene nationes experte sunt sevitiam, quae miserante Deo sanctissimi atque inuictissimi regis Ottonis potentia, ut latius dicturi sumus, mutire non audet exterrita, nobis omnibus tunc temporis habebatur ignota. Quibusdam namque difficillimis separata a nobis erat interpositionibus, quas CLUSAS nominat*

Digitized by Google

vulgus, ut neque ad meridiem, neque ad occidentalem plagam exeundi habuerit facultatem“ [1]). Jegyzésbe teszi a' kiadó a' „*Clusas*“ szóra, hogy a' kézirat' másikában „*Clusuras*“ áll, mi nem egyéb a' „*Claustra, pilae, portae*“ nevezetnél, 's mit a' régiek hegyek közti szoros és keskeny utak' kifejezésére használtak, nyelvünkön pedig „ZÁVÁR vagy KAPU“ jelentéssel bir. Használtatott ezenkivül még „*Clissa*“ és „*Clissura*“ nevezet is épazon értelemben. Kérdjük már, nem azt mondja-e Luidprand latinul és körülírva, a' mit épen Constantinus Porph. magyar és görög összetett szóval irt? nem azt állitja-e, hogy a' magyarok midőn még európaiak által nem ismertettek, erős závárok által voltak minden felől környezve? azaz: savartoe-asphali = závártói erősitettek voltak. Igen is azt mondja, mit Constantinus; azt mondja, mit Justinus fönebb emlitett soraiban Zapaortene parthiai hegyről ir; t. i. minden oldalról meredek szikláktól úgy körülvétetett, hogy a' hegy' ótalma védőkre nem szorulna. „*Ita enim a praeruptis undique cingitur, ut tutela loci nullis defensoribus egeat.*“ Azt mondja, mit Procopius Daravár' fekvéséről följegyzett: „*His in partibus mons editissimus inaccesis horret praecipitiis.*“ Úgy állitja elénkbe, mint a' minőnek Dara' vidékét az újabbkori utazók lefestik, szirtes, magos hegyekkel körülvett és szoros utakkal maga a' természet által fölruházott tartományt: következésképp a' parthiai závárok (clusurák) voltak a' magyarok véd-lakhelyei. Értette tehát Luidprand a' magyarok' geographiai régi nevét, és igen helyesen irta körül régi hazájukra vonatkozólag; melly körülirással Constantinus' elhalgatta „*némelly ok*“ megfejtetvén, kellő világosságra hozatik; de hibázott még is, midőn azon hegy-záváros lakhelyüket földiratilag nem oda látszik tűzni, mint alábbi soraiból kitűnik, hol tulajdonképen létezett, ezen hibája azonban annálinkább megbocsátható, mivel ünnepélyesen bevallja a' magyar nemzet' akkoriban mindnyájuk általi ismeretlen voltát: „*nobis omnibus* (úgy mond) *tunc temporis habebatur ignota.*“ Midőn előbb ugyan is Arnulf császárnak Sventibald (Svatopluk) morvák vezére elleni sikeretlen harczát megemlitvén, a' magyarok' segitségül hivását előadná, úgy állitja elénkbe a' dolgot, mintha Arnulf azon hegyszorosakból hitta volna ki őket: „*Arnulfus interea* (ekkép ir) — *cum Centebaldum Maravanorum Ducem — debellare nequiret, depulsis*

[1]) Luidprandi Antapodosis Lib. I. cap. 5. Apud Pertz G. H. Monumenta Germaniae Historica, Hannoverae, 1839. fol. Scriptorum Tom. III. pag. 276.

Digitized by Google

his, pro dolor, munitissimis interpositionibus, quas vulgo CLUSAS nominari praediximus, HUNGARIORUM gentem — in auxilium convocat.“ Mi e' tévedésen fül nem akadhatunk, mindenek által tudva levén a' magyaroknak Arnulftól Árpád fővezér' korában etelközi lakhelyökből kihivatásának, hová dél- és nyugotfelőli hegyszorosok és závárok épen nem alkalmazhatók, kevesbé zárhelyeikből történte; mert a' Moldva- és Erdélyközti havasokon kivül minden oldalról szabad tér nyilt a' magyarok kirohanására. A' későbbi krónikások, jelesen Albricus a' XIII-dik század közepén élt francziaországi apát Luidprand' magyarokra vonatkozó sorait igről igre leirván a' závár hegyet (Clusa) épen úgy alkalmazza, mint maga Luidprand [1]); nem csuda azért, ha annyi történetbuvárok e' szóban nem találták föl eddigelő Constantinus Porphirogenneta' „Sabartoe-asphaloi“ nevezetének megfejtését, tulajdonkép latin fordítását. A' magyar krónikairóknak is volt némi homályos sejtelmük a' ZÁVÁRTÓ parthiai őshazáról; de csak homályos és néphagyományokon alapuló, annélkül, hogy azt megnevezni, vagy helyét világosan kijelenteni tudták volna. Midőn Kézai Simon XIII-dik századi krónikásunk Scythiáról a' magyarok' őshonáról beszél, illyen jellemző geographiai leirást ad róla: „*Situm enim naturalem habet tam MUNITUM, vt in solo locello paruissimo, ibi aditus reperitur*“ [2]). Mi ez egyéb mint tökélletes körülirása Constantinus' Savartoeasphali nevezetének? Nemde hűnél hivebb ecsetelése Justinus kijelölte Zapaortenon parthiai hegyes vidék' tulajdonságainak? Az utánna következő sorokban is azon scythiai hely' bevehetlensége, termékeny, mindenekkel bővelkedő volta olly elevenen rajzoltatik Kézaitól, valamint Justinus és egyebek ismertetik Parthia' egy részét. A' mit Kézai a' magyarok lakta Scythiáról mond, majd nem szóról szóra utánozza a' bécsi képes krónika Turoczinál, hasonlókép nem nevezve Závártót. Ímezek szavai: „*Situm etiam eiusdem tam MUNITUM, vt in vno tantum loco paruissimo, introitus illac reperiatur existere*“ [3]). Annyi lefolyt századok után bizonyára elég hű leirása ez néphagyomány után a' parthiai Zavartó, bátorságos, erősitett, védett ókori lakhelynek; elég nyomós billegzése 's kifejezése a' görög „*asphalos*“ értelmének.

[1]) Albrici Monachi Triumfontium Chronicon. Hannoverae, 1698. in 4. p. 226, 242. ad An. 893, 903.
[2]) M. Simonis de Keza Chronicon Hvngaricvm. Budae, 4782. in 8. Cap. I, pag. 34.
[3]) Joannis de Thwrocz Chronica Hungarorum. Part. I. cap. V. Apd Schwandtnerium, Scriptores Rerum Hungar. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 50.

Digitized by Google

Ne véljük mindazáltal, hogy a' parthiai závár hegyek csupán egy kis környékre szoritattak volna. Strabo I. századi földleiró az Eufrates mellett annak jobb felén fekvő Amanus hegyet, melly szinte Parthiához tartozván huzamos ideig, a' romaiakkali harczoknak többször volt szinhelye, úgy irja le, mint závárokkal ellátott 's védett hegyrészeket: „*Amanus mons* (úgy mond) *est in confinio Ciliciae et Syriae, tantaeque sunt in eius transitu ANGUSTIAE, ut quondam PORTAE fuerint in iis cum MURO CONSTRUCTAE, LOCO NOMEN INDE INDITUM*“ [1]). Világosan kimondja ime Strabo is, hogy závárairól hivatott e' vidék, de elhalgatja a' neki barbarusnak tetsző „ZÁVÁR“ nevet. A' parthiai závár-hegyről beszél a' Miscella irója midőn ekkép nyilatkozik: „*CLAUSURAS tenuere quae ducunt in Persidem*“ [2]). A' závárhegy' nevét ime itt is leforditva találjuk, és csak ez a' legnagyobb nehezség.

Ott állunk tehát már, hol bizton kimondhatjuk, miszerint „*a' magyarok régi SAVARTOE neve merő geographiai, mi az ASPHALOS görög hozzátétellel világositást nyer; és hogy ezen geographiai név egyenesen Persia' vidékére, a' régi PARTHIÁBA, annak a' parthus-magyar korban SAVARTOE azaz ZÁVÁR hegy és TŐ* (Radix montis) *nevet viselő helyére vezet bennünket, hol DARA vár állott.*“ Nemcsak Parthiába vezettetünk be e' név' megfejtése által, hanem a' Darius Histaspes korából fönlevő ékirásos emlékekben bámulattal olvashatja a' tudós világ a' magyar nemzet' e' hajdankori nevét. Ott áll a' leghatalmasb persa királynak adótfizető ázsiai népek és tartományok' sorában „ZÁVÁRTŐ“; ott mondatik Lassen' értesitése szerint: „*Darius Histaspes rex populorum bonorum posui. Hi adorationem igni, mihi tributa attulere. Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, SAPARDIA, Hunae etc.*“ [3]). Tűzimádók voltak a' legrégibb kelleti kutfők szerint a' magyarok is [4]). Illy csalhatatlan nagyszerű emlékeket nem mutathat föl őseinkről csak a' hajdani népek' bölcseje Persia.

Vannak kik a' „SAVARTOE ASPHALI“ névben azért nem lelhetik föl a' magyarok' „ZÁVÁRTŐI“ nevét, mivel illyen nemzeti név előttük szokatlan-a' z a v á r t ő i e r ő s i t e t t e k' pedig hihetlennek látszik. Figyel-

[1]) Strabonis Geographia. Lib. XVI.
[2]) Fabrotti Glossarium. In operibus Cedren. Ed. Bon. T. II. pag. 940.
[3]) Lassen Chr. Die altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn, 1836. in 8. S. 39. ff. u. 152.
[4]) Tudománytár. Budán, 1842. II. füz.

Digitized by Google

meztetni kell az illy véleményüeket legelőbb is arra, hogy Constantinusnak a' „savartoe“ szóhoz ragasztott „asphalos“ görög szava az elötte álló magyar névnek görög kitételű általános értelmezése; mert erős závárról ekkép nevezett hegynél lakván egykor a' magyarok, bizonyára bátorságos, erősitett, védett lakhelyüek voltak; a' minemű kijelentésre az „asphalos“ elég alkalmasnak találtatik, miután nyilvánosá lőn a' fönebbiekből az elnevezés' általa elhalgatott oka. — Megfeledkeznek továbbá a' kétkedők arról, hogy a' „zavártői“ épen olly geographiai név, mint: erdei, erdélyi, havasalföldia, hegyalljai, (Hylaeus, Transylvanus, Transalpinus, Pedemontanus); mint a' provincialis nevek: bodrogközi, muraközi, rábaközi, vagy: cserháti, nyirségi, tisszaháti; végre: marczaltói, marostói 'stb. A' scytha népről áll az leginkább, miszerint kiterjedett ágazatai miatt sokféle felekezeti, nemzeti és lakhelyzeti nevekkel is különböztettek meg egymástól. Mi lehet a' II. Béla kir. névtelen jegyzőjének „Dentumoger“-ja egyéb dontői magyarnál? Hiszen Dentia, Mogeria és Bascardia scytha tartományokból jövén a' krónikák szerint a' magyarok, kellett lenni dentiai vagy doni, mogeriai és baskardiai magyaroknak is. Az illy helyekről kölcsönzött népnevek különösen a' húnfelekezeteknél mutatkoznak. Theophanes a' IX-dik században élt iró mondja: „*Ad Eurum Tanaidis Turci habitant qui olim Massagetae vocabantur, quos Persae sua lingua Khermichiones dicunt*“ [1]). Ezen tanutétel szerint a' persák nevezék saját nyelvükön a' Don-tól délkeletre lakó turkákat, kik szerinte hajdan Massa-Geták (nagy-geták) neve alatt voltak ismeretesek, kermi chionoknak. Persa és török nyelvben mais cherman, chirmen, germen, hirman, hirmen: várost, váratjelent; innen Akkerman, Fejérvár, Biclogrod a' Dniszternél; Kara-hirmen, Feketeváros a' Dunánál; Sar-Germen, Sárgavár Krimeában: melly szerint: Chermichion: vár-chun azaz kún. És vizsgáljuk már a' történeteket, találunk-e illy nevű hún népfelekezetet? Igenis találunk: itt vannak a' Var-chuniták azaz várkúnok. Theophylactus irja ámbár a' név' eredetére kétes értelemmel de magára a' névre világosan: „*Haec in Oriente ad Fluvium Til accolit, quem Turcae Nigrum appellare solent. Eius vetustissimi principes Var et Cheunni vocabantur, a quibus etiam nonnullae illarum gentium adeptae sunt appellationem, ut Var et Chunni nominarentur*“ [2]). A' kik még ma is kételkednek

[1]) Theophanes Byzantinus in Photii Bibliotheca. Bonnae, 1821, in 8. pag. 26. a.
[2]) Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. VII. cap. 8. Bonnae, 1834. in 8. pag. 284.

Digitized by Google

a' chun, hun, kún azonegy jelentésén, reájok kár volna szót vesztegetnünk. Ha voltak vár-kúnak; ha létezett egykor Bosporanus (Ás-purgio, vasvári) nép; ha voltak továbbá Tyri-Geta (Tur, Tyras folyó melletti Geta), Ost-Fal, Vest-Fal 'stb. geographiai nevű népek, miért ne lehettek volna závártői magyarok? A' „zár, závár" mint geographia nevezet föltaláltató Persia' vidékein „zoar, zur" formában hegyszoros vagy kapu' jelentésére. Procopius irja a' kaukaszusi závárról: *„Ad Portas — quae Hunnos vicinos in Persarum ac Romanorum oras inducunt: Tzur altera, altera veteri nomine Caspia dicitur"* [1]). A' római időkben Amidának, (most Kara-Hamid, Diarbekr) hol Ammianus szerint a' V. Legio Parthica tanyázott, egyik kapuja Mar-Zoara nevet viselt [2]). De miért mindezeket bizonyitgatni, midőn ott áll Darius emlékeiben a' szomszéd tartományok közé sorolva „Saparda" az előbb fölhozattak szerint; miből Závártő vidék vagy tartomány' lételét épen a' kérdéses részeken, az nem fogja föl, ki efféléket combinálni nem akarja. Hogy krónikáink mélyen halgatnak a' „zavártői" névről, semmit sem bizonyit állitásunk ellen; Etelköz és Lebedia névről sem tesznek egy szóval is említést; de azért ugyan kételkedhetni-e a' régibb magyar lakhelyek' illy neve fölött? —

Parthiáboli kiköltözés.

21. §. Mikor költözött ki Parthiából a' magyar nemzet? ezen kérdés gördül immár előnkbe a' parthus vérség' földeritésénél.

Itt sem alszik ki a' világitó szövétnek, ha elég gondot fordit rá a' nyomozó.

A' sassanida persa új dynastia által 229-ben szétszórt Parthusbirodalomból, hogy ki nem költözött az egész parthus néptömeg, hanem birtokának a' persák- és római uralom alá jutásával azokban hatalma tiprottan vonta meg magát: igen természetes. Egy részök, különösen a' főbb családok, az éjszakibb vidékeken honoló scytha rokon népágazatokhoz, kik húnok, khazarok, massageták, turkák- 's egyéb különböző névvel jegyzettekhez csatlakozék: ugyanazért, majd ennek, majd amannak neve alatt találjuk föl őket a' Kaukaszus és Caspiumi tenger körül, hol a' rómaiakkal, hol a' persák mellett harczolva. A' Parthiában maradt magyar felekezet egyik része, mint fönebb a' matzarvári dolgokból értettük a' szerencse' forgandóságához képest néha a' romaiaknak, majd ismét a' persák-

[1]) Procopius, De bello Gothico. Lib. IV. cap. 3. Ed. Lipsiae, 1833. Part. II. Vol. II. p. 469.
[2]) Assemanni, Bibliotheca Orientali. Tom. I. pag. 274.

Digitized by Google

nak lőnek alattvalói. A' római hirtokokban, jelesen Fölső-Mesopotámiában lakó parthus ivadékok nem jelentéktelen szerepet viselének a' IV-dik században mint római zsoldosok, több római parthus ezred alakulván keblükből, kik szülő földükön védték persák ellen a' római hatalmat. Ammianus Marcellinus irja Tigris melletti Singara város' 360-dik évben persák általi ostromáról: „*Tuebantur autem hanc* (Singaram) *civitatem Legiones duae, prima Flavia, primaque PARTHICA, et indigenae plures, cum auxilio equitum illico ob repentinum malum inclusorum: qui omnes, vt dixi, vinctis manibus ducebantur, nullo iuuante nostrum*". — Alább ugyancsak Tigris melletti Bezabda vagy Phöenica város' ostromáról: „*Ad cuius tutelam tres legiones sunt deputatae, secunda Flauia, secundaque Armeniaca, et PARTHICA itidem secunda, cum sagittariis pluribus Zabdicenis, in quorum solo tunc nobis obtemperantium hoc est municipium positum*" [1]). Ismét Valerius Constans császár' korát érdekelve a' 359-dik évben persák által elfoglalt Amida városról beszéli fönebb: „*Cuius oppidi* (Amidae) *praesidio erat semper quinta PARTHICA legio destinata, cum indigenarum turma non contemnenda*" [2]). Némi római sirkövön olvastatik Muratoriusnál: „*LEG III. PARTHIC.*" [3]). Rómában a' Capitolium' udvarán levő emlék' sorai: „*Leg. I, Leg. II, Leg. XIII. PARTHICA*" neveket is tartalmaznak magukban. Az 1, 2, 3, 5 és 13-dik parthus legióról világos bizonyságokkal birunk im' ezekben; mikből eléggé kitünik, hogy birodalmuk összerogyta után a' IV-dik században nagy sokaságú parthus nép lakott a' mesopotámiai római birtokban, mellyből a' persa hatalom' terjedtével nyomult éjszakra scytha néprokonaik közé. Nem tudatik ugyan minden legio nevének eredete 's oka; azért határozottsággal állítani mind e' kinyomozott parthus legióknak született parthusokból szerkezetét valamint vakmerőség, úgy másrészt egyedül a' parthusokon vett győzelemről ekkép nevezetüket állitani merő csalódás lenne. A' Parthusbirodalom' enyészte után a' persiai határoknál tanyázó legiók is viselék e' nevet; ebből méltán következtethetni, hogy a' Legio Brittanica, Legio Germanica 'stb. példájára nemzetségi és származási billeget viselt a' parthus legio. Meg kell jegyeznünk általában a' parthus névről, hogy az arsakidák birodalmának összerogyta

[1]) Ammiani Marcellini Rerum gestarum. Lib. XX, cap. VI, VII.
[2]) L. c. Lib. XVIII cap. IX.
[3]) Katancsich M. P. Istri Adcolarum Geographia vetus. Budae, 1827. in 4. Part. II, pag. 383.

Digitized by Google

után is használtatott egyideig a' sassanida persákra főleg római irók által. Így például olvassuk Eutropius IV-dik századi irónál Licinius Valerianus császárról irtában a' persákot parthusoknak is nevezni: „*Vallerianus in Mesopotamia bellum gerens, a Sapore Persarum rege superatus est: mox etiam captus, apud Parthos ignobili servitute consenuit*“ [1]). A' massageta nevezet is kedvező eredményt ad kutatásunknál. Daravár ostrománál 530-dik évre láttuk fönnebb, mikint 1200 massageta vivott együtt Belizár alatt a' rómaiakkal persák ellen, Sunicas, Augan, Simas és Ascan levén vezérük. Hol vették magukat ezen massageták? talán a' Volga' torkolatától menének Dara' védelmére? ó nem. Ők a' závártói parthus magyarok' ivadéki valának a' scytha néptörzsök' eme' gyakorta fölváltva használt neve alatt. Nem gyéren hivattak később korban is massagetáknak a' magyarok. A' XIII-dik század' első felében élt spalatroi főesperest Tamás egyenesen a' massagetáktól származtatja le a' magyarokat ekkép irván: „*His fere temtemporibus, pars aliqua Gentis MASSAGETUM egressa de regione sua, quae MAGERIA nuncupatur, venit in multitudine gravi, obstantia quaedam devastans, todam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit*“ [2]). Telvék a' byzanczi irók a' kaukaszusvidéki chun, hún, massageta, turca 'stb. változatos nevű scytha népnek görögökkel együtt harczolásáról szóló hiradásokkal, főleg Heraclius korában; és épen ez időre tűzi a' nagy hitelő Nestor a' magyarok' föltünését fejér Ugriknak nevezvén őket, valamint a' besenyő-kúnokat fekete ugriknak. Így ir a' legrégibb szláv krónikás: „*Hierauf kamen die weissen Ungern, und erbten das schlavonische Land, nachdem sie die Volochen verjagt hatten, die dieses Land vorher eingenommen hatten. Diese UNGERN fingen sich unter dem HERACLIUS zu zeigen an, und ZOGEN MIT IHM GEGEN DEN PERSISCHEN ZAR KOSRU*“ [3]). Ingadozhatlanul áll tehát az orosz évkönyvek szerint, mikép a' Pannoniába költözött magyarok Heraklius császár korában (610—641) tüntek föl mint újolag független nemzet, és mellette harczoltak is Kozroes persa király elleni háboruban. — Tekintsünk már most a' byzan-

[1]) Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. IX. cap. VII.

[2]) Historia Salonitana. Cap. 14. In Schwandtneri Script. Rerum Hungar. Lipsiae, 1746. in fol. T. III, pag. 548.

[3]) Nestor, von A. L. Schlözer. Göttingen, 1802. in 8. II. Th. S. 141.

Digitized by Google

czi irókba, 's vizsgáljuk, kiket és milly nevű scytha népet hirdetnek Heraclius' frigyesének a' persák ellen.

Húnok' neve alatt élése a' magyaroknak.

22. §. A' VIII-dik század végével élt († 828.) constantinápoli patriarcha Nicephorus 615-dik évre tüzve Chosroes persa királynak a' rómaiak ellen ujabban inditott háboruját, 622-dik évnél irja: mikép Heraclius cs. a' Feketetengerre kelve a' lázok' tartományában (Lazica) kikötvén, onnan a' turkák fejdelméhez (ad Turcarum principem) ajándékokkal ellátott követeket külde, azt a' persák elleni hadba társnak hivandóul; ki is megigéré a' segedelmezést. 625-ben Heraclius a' megérkező seregnek elébemenvén, midőn a' vezér hallá a' császár' jelenlétét, a' turkák' nagy sokaságával eleibe siete, és lováról leszálván, előtte földreborúlt; melly tisztelkedést követői is utánzák. Látván a' császár a' nagy megtiszteltetést, a' vezérnek kijelenté, hogy, ha állandó és hű barátságra akar vele lépni, lovon ülve is közelitsen hozzá, fiának nevezvén őt. És így, a' császár ölelésére bocsátatván, az, fejéről levevé koronáját, 's a' turka vezér' fejére tevé. Ezután vendégségre hiván meg, a' lakománál használt mindennemű edényeket és eszközöket, királyi öltözettel és drága kövű ékességekkel együtt neki ajándékozá. Hasonlókép adott más ékességeket az őt környező két főnöknek, miket saját kezével oszta ki. Azonban, tartván a' császár, ne hogy valamint az avarokkal történt, magának ártson, ezen frigyet erősen megkötötte, mert leányának Eudokiának arczképét előmutatván, így szólt a' vezérhez: midőn az Isten összehozott bennünket, akará, hogy fiam légy. Ime, itt leányom, a' rómaiak' királynője, kit, ha engem gyámolitandasz, és ártóim ellen segedelmet adandsz, neked nőül igérem. Erre e' turkák' vezére a' gyönyörű arczkép' eredetiének szerelmére gyúladván, az által e' szövetség' megerősitésére hajlandóbbá lőn. Tüsténtátadá a' császárnak a' turka hadsereget, mellyel Persiába nyomulván a' városokat földúlá és tüzoltárokat szétszórá. „*Statim igitur Turcarum copias cum duce imperatori tradidit. Quibuscum in Persidem irruens, oppida subuertit atque ignis delubra prosternit*“ [1]). — Szinte azon időkorban élt Theophanes csekély különbséggel de nyomósabban így adja elő az esetet 617-dik évre jelölve: Heraclius Lazicába menvén, ottani kevés mulatás után a' keleti turkákat, kik kazaroknak hivatnak („*Turcos orientales*,

[1]) Sancti Nicephori Breviarium rerum post Mauritium gestarum. Bonnae, 1937. in 8. p. 17, 18.

Digitized by Google

quos Chazaros vocant“) hadi szövetségre édesgeti. — A' kazarok a' caspiumi kapukon áthatolva Persiába rehantak, és Ziebel (*Ζιεβήλ*) vezér alatt (ime a' Csepel' Árpád lovászmesterének és arról hivott dunai szigetnek már a' kazaroknál használt kún-magyar neve, mellyet Béla kir. névtelen jegyzője cap. XLIV. Sepel-nek ir), ki a' csákán (Chagan) utánni méltósággal birt, Adroega tartományba behatottak, és a' merre csak menének, a' persákot rablánczra füzék, 's a' városokat meg falvakat tűzzel pusztiták. Azonban a' császár Lazicából eltávozván, azoknak eleibök menni 's hozzájuk csatlakozni igyekezett. Midőn Ziebel a' császárt meglátá, eleibemene, nyakát megcsókolá 's hódola neki, mit a' persák Tiflisből néztek. A' turkák hadserege pedig földig hajolván ábrázattal leborúlt, miután a' fejdelmi tekintélytől áthatva, szokatlan tisztelkedés nemével, melly azonban a' pogányoknál ünnepélyes divatú, a' császárt üdvözlé, a' hadvezérek bérczletőkre menve, hasonló módon leborulának. — Ezután Ziebel negyvenezer válogatott vitéz férfiakat a' császárnak haditársképen rendelvén, saját tartományába mene vissza. A' császár azokat maga mellé vevén Chosroes ellen indult. „*Selectos tandem viros strenuos ad quadraginta millia Ziebelus belli sociis imperatori assignavit, et in propriam postmodum regionem secessit. Imperator illis sibi ádiunctis, adversus Chosroëm perrexit*“ [1]). Ismét irja 618-dik évre: „*Hoc anno iam a mense Septembri Heraclius una cum Turcis inopinato propter imminentem hiemis rigorem in Persiam inrumpens Chosroëm, ubi rescivit expeditionem, in animi anxietatem et stuporem coniecit*“ [2]).

Világosan kitűnik e' két hiteles iróból a' Heraclius idétt szövetséges gyanánt negyvenezer vitéz férfiakból álló, Kozroes ellen vivott magyar seregnek *a)* Turka és Hun meg Kazar névvel illetése; *b)* nyilván áll, már akkor a' Kaukaszus' éjszaki részin lakta a' magyaroknak, miután a' caspiumi kapukon menve rontottak be Persiába.

A' mi a' Turka, Hun és Kazar neveket illeti: már ekkor vegyesen és fölváltva használtattak byzanczi iróktól e' nevek a' rokonnyelvű és vérségű scytha felekezetekre. Turcusoknak neveztettek közönségesen a' magyarok, ekkép hivá őket Leo Sapiens és Constantinus Porphyrogenitus;

[1]) Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 485, 486.
[2]) Theophanes l. c. pag. 489.

Digitized by Google

melly nevezet Theophylactus szerint a' persáktól ruháztatott rájuk: „*Hunnis itaque in oriente Boream versus incolentibus, quos Turcas vocare Persis mos est.*“ — Ismét: „*Sunt autem Hunni habitantes in Oriente, Parsarum vicini, quos multi usitatiore vocabulo Turcas nuncupant*“ [1]); és tulajdonkép egy értelmű a' parthus névvel; a' miből azonban távul sem következik a' mostani törököknek parthus származásuk, mert ezek Ozmanról a' nemzet' alapitójáról ozmanoknak (Ozmanli) szeretvén inkább hivatni, maiglan idegenkednek a' „türk“ névtől. A' hun, chun (kún) nevezet használtatott a' parthusokra is; ekkép (Uni) nevezi őket Menasses Constantinus; valamint megforditva parthusoknak hivattak a' kúnok némelly lengyel és német irók, mint Radevicus, Kadlubko, Anonymus Saxo, 's a' livoniai krónika' névtelen irója által.

Heraclius idétti lakhelyükből parthus magyar őseinknek tisztán földerül már az is, hogy a' VII-dik században nem laktak többé Parthiában; és e' kiköltözésük határozottabb időszakára nézve is hirunk történeti adatokkal. A' Derbend-Nameh, vagy derbendi krónika, melly eredetikép arab nyelven iratott, és sokkal később Mohammed-Avali-Akaszi által töröb-tatár nyelvre forditatott le, melly hibás forditása, még hibásabb leiratása, és később beleszőtt adatai által sokat vesztett hitelességében a' criticusok előtt; általánosan elismertetik mégis azon érdeme, hogy számtalan tényeket foglal magában, mik hiteles és tiszta forrásokból meritvék, 's a' keleti történetekre becses világositásokat nyújtnak. Ezen Derbendi-krónika érdekes tudósitást hagyott fön a' magyaroknak Kr. sz. után 550. év körüli éjszakfelé költözéséről, midőn egy helyütt mogol népről beszél. Hogy e' mogol nép alatt mogor azaz magyar népség értetendő, világossá lesz magából a' szövegből; más részt, kézzel fogható az arab R betűnek (Re ر) L betűveli (Lam ل) hibás fölcserélése. Az mondatik benne, hogy Muhammed' születése előtt 70. év körül a' mogor nép' számtalan felekezete mutatkozván Derbend' vidékén, (itt volt a' kaspiumi kapu, vaskapu) minthogy tömérdek néptömeg' hóditásainak a' vidék' térei elégtelenek voltak, azért egy nagy részük tovább nyugot felé költözött, a' másik a' Volga folyó' mentiben messzibb éjszakfelé fordula, hol Bulgár

[1]) Theophylactus Simocatta, Historiarum Libri. Bonnae, 4834. in 8. Lib. III. cap. 8. Lib. I, cap. 8. pag. 124, 47.

Digitized by Google

várost épité, melly most Kazánnak hivatik. A' nyugot felé költöző mogorok inkább éjszak-nyugotra terjeszkedének ki, és MADZSAR várost alapiták. Ekkép hangzanak a' krónika' saját szavai Reineggs' forditása szerint: „*Ungefähr* 70. *Jahre vor Mohamed's Geburt, zeigte sich ein unzähliger Schwarm verschiedener Mogolischer Völker. — Da aber für diese grosse Anzahl der Völker der Raum ihrer Eroberung in diesen Gegenden nicht zureichte; so zog ein grosser Theil davon weiter nach Westen, andere wandten sich längst der Wolga Ufern, mehr nördlich und erbauten die Stadt Kosan, welche sie damahls Bulgar nannten. Der westliche Zug der Mogolen breitete sich mehr nach Nordwest auf, — und MADZSAR gründete*“ [1]). Csudálatosan emeli a' Derbendi krónika' ezen előadását vagy csak az is, hogy a' messzibb éjszakra költözött a' Volga' martjainál letelepült, és Bulgar vagy Bular várost alapitotta másik felekezetben, — hol IV. Béla király' korában Julianus prédikátori szerzetesbeli magyar utazó' tudósitása nyomán még léteztek magyarok [2]), a' Takson vezér alatt (960 — 972) honunkba költözött bulyárföldi magyar nyelvű, egyedül vallásban különböző izmaëlitákra ismerünk, mint egyhelyütt bőven bebizonyitatott [3]). A' hiköltözött parthus magyarok ekkor épiték im' Kuma mellett a' nagyszerü romokról most is ismeretes MAGYAR várost [4]). E' tartományból csapkodtak be, mint előbb láttuk, később is több ízben a' caspiumi és kaukaszusi kapun által Persiába, hún, chazar meg turka nevezet alatt, már nem ugyan a' persa sassanidák, hanem az ezeket 652-ben végkép megbuktatta arab abbasidák ellen harczolók. Theophanes beszéli többi közt 720-dik évre a' kazarok' Persiában nyert győzedelmét: „*Hoc anno filius Chagani Chazariae principis Mediam et Armeniam infestis armis vexavit, et Garachum Arabum ducem in Armenia obviam factum una cum adiuncto exercitu delevit tum vero Armeniorum et Medorum provincias depopulatus, magno sui nominis terrore Arabibus relicto, domum rediit.*“ Is-

[1]) Reineggs, Allgemeine Historisch-Topographische Beschreibung des Kaukasus. St. Petersburg u. Gotha. 1806. in 8. Bd. I., S. 66.

[2]) Desericii Innoc. De initiis ac Majoribus Hungarorum. Budae, 1748. in fol. Tom. I. pag. 175.— Hormayr, Die Goldene Chronik von Hohenschwangau. München, 1842. in 4. II, S. 67, 68. Ebben egy másik, az előbbitől különböző tudósitása foglaltatik Julianusnak.

[3]) Jerney J. A' magyarországi izmaelitákról, mint volgai bulgárok- és magyarnyelvű népfelekezetről. Budán, 1845. 8r.

[4]) Jerney, A' Kúma melléki Magyar városról. Tudománytár. 1843, I. Köt. 7. k. II. II. Köt. 67. kk. II.

Digitized by Google

mét 721. évre az araboknak' a' turkák' határába beütését: „*Hoc anno Mosalmas in Turcorum terras expeditionem suscepit, conserto que in invicem praelio, plures ex utraque parte cecidere*“ [1]). Ugyan ő a' 756. évre előadja, miszerint a' turkák másodszor a' caspiumi kapukon áttörvén, az arabokkal összeütköztek, midőn is mindkét részről számosan hullottak el: „*Hoc anno Turci in Caspias portas et Iberiam irruptionem secundam fecerunt, pugnaque cum Arabibus conserta, ex utraque parte cecidere non pauci*“ [2]). Ezen Kaukaszus fölötti hazájukra céloz Constantinus Porphyrogenitus, midőn Volga és Jaik' torkolati körül, már nem átalános nemzetségi, hanem felekezeti MAGYAR névvel jelölve, a' besenyők (Paczinakitae) és uzok' szomszédságában lakó mazarokat emleget, mondván: „*Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel et Geech flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos illos, qui MAZARI atque VZI cognominantur*“ [3]). Czáfolhatatlan bizonyságok ez elsoroltak, őseinknek Heraclius idétt már a' Kaukaszus' fölső részein Magyar város körüli laktának meghatározására.

Hún-Sabarok.

23. §. Eléggé indokoltatott a' fönebbiekben abbeli állitásom, hogy a' Parthusbirodalom' 229-beni fölbomlása után a' parthusok' egy része a' sassanidák által elfoglalt tartományokban maradt; másik a' Rómaibirodalom' persiamelléki vidékein vonta meg magát; a' megaláztatást 's idegen uralmat nem tűrő nagyobb felekezet pedig a' Kaukaszus' éjszaki tájékin, massageta, hún, kazar's turka név alatt ismeretes kún rokonaikhoz költözve, a' Volga- és Dontorkolat közti tág földeket azokkal együtt lakván mind az ideig, mig nem a' Donon átköltözve, Lebediában tüntek föl. Ezen, majd 500 évre terjedő időszakban a' hatalmasb hún felekezetével olvad egybe történetünk. Állitásomnak történeti valóságát a' mondottakon kivül még két rendbéli tény' bebizonyitásával igazolhatni, melly is ide megyen ki:

1. *A' závártői nevet Parthiából magukkal vivén a' húnok közé, annak egyik felekezetét alkotva több századokig meg is tartották némi kiejtési csekély változattal.*

---

[1]) Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I, pag. 626.
[2]) Theophanes, l. c. pag. 672.
[3]) Constantinus Porphyrogenitus De Thematibus et de Administrando Imperio. Bonnae, 1840. in 8. pag. 164. — De Admin. Imp. cap. 37.

Digitized by Google

2. *A' parthus országló család' ivadékai a' húnoknál mint királyok tűnnek föl a' későbbi időkben.*

Az elsőre nézve kéttelené teszik a' byzanti egykorú irók a' hún között savar nevű felekezet' fönlétét. A' kutfők' következő elsorolásából tanulhatjuk ugyanis, miszerint valójában a' Kaukaszus körül laktak ők a' többi húnokkal együtt. Priscus Rhetor 440-dik körül emleget a' hún kö között létező és az abarok ellen harczoló Sabir (Σαβειροι, Σαβιροι) népet. „*Hae gentes* (Saraguri, Urogi et Onoguri) *propriis sedibus eiectae, commissa pugna cum SABIRIS, quos expulerant Abares, et ipsi quoque extorres facti a gentibus, quae Oceani littus accolebant, sed sedes suas relinquerant propter ingentes nebulas ex maris vaporibus ortas et propter magnam ingruentium gryphorum multitudinem, quos non prius recessuros esse fama erat quam genus humanum devorassent: quibus calamitatibus exciti in finitimorum sedes irrumperunt*“ [1]). Procopius 500-dik év körül élt történetiró beszéli: „*SABIRI* (Σάβειροι), *gens Hunnica, ad Caucasum habitant, frequentissimi, et in multos principatus rite divisi. Principum alii cum Imperatore Romano, alii cum Persarum Rege amicitia veteri coniuncti sunt*“ [2]). Továbbá, ugyan ő: „*Iis se adiunxerant tria Hunnorum millia eorum, qui vocantur SABIRI: bellicosissima sane gens*“ [3]). A' kaukaszusvidéki népek' elszámlálásánál irja: „*Zechi praeterea postque hos Hunni cognomento SABIRI*“. — Ismét: „*Ibi Hunni, quos SABIROS appellant, et aliae quaedam gentes Hunnicae*“ — „*SABIRI Romanorum socii*“ — „*Allectis Hunnorum SABIRORUM numerosis auxiliis*“ [4]). A' VI-dik század' első felében élt Agathias beszéli róluk mint előbb a' rómaiak, aztán a' persák mellett harczoló népről: „*Milites autem mercenarii natione Hunni, qui SABIRI vocantur*“ Alább: „*Aderant vero Persis etiam Hunnorum SABIRORUM mercenaria auxilia. Est enim haec natio et maxima et populosissima simulque et bellorum et rapinae sitientissima, quae perpetuo foris externo in solo degere amat, semperque aliena appetere, solius mercedis causa et praedae spe modo quidem his, modo illis, nunc alteri alicui sese*

[1]) Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci, Malchi, Menandri Historiarum quae supersunt. Bonnae, 1829. in 8. pag. 158.

[2]) Procopius, De bello Gothico. Lib. IV. cap. 11. ed. op. Bonnens. Tom. II. pag. 509.

[3]) Procopius, De bello Persico. Lib. I. cap. 15. Ed. cit. Tom. I. p. 74.

[4]) Procopius, De bello Goth. Lib. II. cap. 29. IV. cap. 3, 14, 17. ed. cit, Tom. II. pag. 288, 469, 529, 548.

Digitized by Google

in belli et periculorum societatem coniungendo, in contraria subinde mutatur. Frequenter enim cum Romanis, frequenter vero cum Persis inter sese bellum gerentibus praelium inierunt, et exiguo temporis spatio interposito modo his, modo illis mercenariam suam operam locarunt" [1]). Menander is több izben emlékezik a' sabirokról. Az avarok' hadviseléseiről irja: „*Primum quidem Utiguros, tum Salos, Hunnicam gentem, debellarunt, et SABIROS everterunt*" [2]). Továbbá: „*Sub Tiberio Caesare Romanorum duces, impetu in Albaniam facto, obsidibus a SABIRIS et aliis gentibus acceptis, Byzantium venerunt. Et cum legati Alanorum et SABIRORUM venissent, qui se Romanis dederant, Caesar eos benigne et humaniter excepit*". Ismét: „*Nec enim exercitus Romanorum collectus erat; sed militibus, qui sub Curso et Theodoro merebant, nuntiatum erat, Imperatorem iratum esse propterea, quod in Albaniam irruentes, SABIROS et Albanos non penitus sustulissent et exterminassent: quod quam imprudenter fecerint; ipsos ex eventu cognitum habere: etenim confestim SABIRI a Romanis defecerunt. Itaque rebus tam male gestis, poenitentia commoti, rursus in Albaniam impetum fecerunt, et legationibus SABIROS et Albanos suis sedibus excitos citra ripas Cyri amnis collocarunt, ut in posterum in Romanorum ditionis regionibus habitarent* [3]). Theophylactus Simocatta VII-dik századi irónál olvassuk: „*Sarselt et Unniguni et SABIRI et insuper aliae gentes Hunnicae, postquam partem Var et Chunni ad loca sua confugientem viderunt, ingenti metu percussae sunt, quod advenas illos Abaros esse suspicarentur*" [4]). A' IX. század' elein élt Theophanes következő nevezetes történetet beszéli ezen, általa már Saber névvel illetett népről 520-dik évre tűzve: „*Hoc insuper anno mulier quadam barbara ex Unnis SABER vulgo nuncupatis, nomine Boarex, vidua, adductis secum Unnorum millibus centum, in Romanas partes transit: haec animoso viro suo Balach Unnicis regionibus imperitabat. Duos vero reges ex alia Unnorum natione, quae partes interiores habitat, nomen uni Styrax et alteri Glones, a Cabade Persarum rege ferendis sibi suppetiis, et Romanos bello vexandis accitos, et iam per regionem subditam ad Persarum loca, cum millibus hominum viginti transitum habentes, armis*

[1]) Agathiae Myrinaei Historiarum Libri quinque. Bonnae, 1828. in 8. Lib. III. cap. 17. Lib. IV cap. 13. pag. 177, 235.

[2]) Excerpta e Menandri Historia I. cap. 2. Ed. cit. Bonn. pag. 284.

[3]) Excerpt. Menandri I. c. 22. II. c. 13. ed. cit. pag. 317, 393.

[4]) Theophylacti Simocattae Historiarum Lib. VII. cap. 8. Ed. Bonnens. pag. 284.

Digitized by Google

illa excepit, et in frusta concidit: et eorum quidem regum unum Styracem vocatum in bello comprehensum, vinculis alligatum, Cpolim imperatori misit: Glonem autem in pugna interfecit. Ita demum armorum societatem et pacem cum imperatore Iustiniano mulier perpetue servavit" [1]). Szintezen esetet szóról szóra adja Cedrenus XI-dik századi iró, Hunni, Bareza, Malach és Gloes névváltozatokkal [2]). Ugyancsak Theophanes jegyzé föl 508-dik évre: „*Hoc anno Unni, quibus SABER appelatio, Caspiarum portarum limitibus emensis, Armeniam suis incursionibus infestarunt, Cappadociam que et Galatiam et Pontum depopulati, ad Euchaita usque, quae tantum haud subegerunt progressi sunt*" [3]). Létezett tehát e' hiven elsorolt adatok' nyomán az V-, VI- és VII-dik században a' húnoknak saber és sabir névvel megkülönböztetett felekezete; mellyről bizonyos: hogy Kaukaszus' vidékein lakó, harczias, független, majd a' keleti császárnak, majd a' persáknak háboruság alkalmával segédkezet nyujtó nép vala. Minthogy a' Parthusbirodalom' elenyészte után merül föl leginkább jelentékeny népségre ruházva a' Sabar nevezet: annak a' parthiai Sabartenon vidékéről származása kéttelené valik; valamint az is bizonyossá leszen, miszerint a' magyarok' Constantinus föntartotta Sabartoe név ezen Saber-ral kapcsolatban áll, sőt azonos; mellyekből önként foly, a' mit már több oldalról mutogattam, hogy őseink Parthiából kiköltöztük után a' rokon vérű és nyelvű hún nemzet közé vonták magukat, 's azoknak egyik ágazatát alkotva harczoltak Heraklius idétt a' persák ellen. A' sabar, saber, sabir vagyis igazabban závár név eltűnik ugyan már VIII-dik században a' historiából: de világos tanubizonyságot teszen Constantinus császár, hogy Árpád' magyarai régenten sabartoe-asphaliknak azaz závártói erősitetteknek hivattak. Egy cseppet sem hibázott ezeknélfogva Hammer Purgstall József, midőn kutatásinak egyik fontos eredménye sorában fölmutatva a' magyar és savar név' azonegy népségre vonatkozását vitatá imezekben: „*Dafür, dass die Mathscharen Theophylakt's eins mit den Hunnen Zavaren oder wie sie die morgenländischen Geschichtschreiber nennen mit den Chuneschwaren und den byzantinischen Hunnen Sabiren (Σαβηροι) seyn, spricht der Name der nich ferne von dem Maschar Theophylakt's gelege-*

[1]) Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Tom. I. pag. 269.
[2]) Georg. Cedrenus. Bonnae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 644.
[3]) Theophanis Chronograph. l. c. pag. 249.

Digitized by Google

nen Stadt der Sabiren Βενδοσαβειρων (Thoph. L. III, c. 5.) Bend (das deutsche Band) ist der persische Nahme für Damm (oder Wall) und Βενδοσαβειρον heisst der Damm oder Wall der Sabiren“ [1]).

A' második rendbeli tényt illetőleg következőket jegyezzük meg. Már többször szóba hozattak a' massageták, kiktől őseinket némellyek által származtatni imént láttuk. A' parthusoknak azokkali rokonságát, és birodalmuk' fölloszlása után uralkodó családbelieiknek éjszakfelé ugyanazon massagetákhoz vonulását legtisztább fényben mutatja elénkbe Faustus Byzantinus IV-dik századi örmény történetiró, állitván: hogy a' massageták' királya Szanészán a' parthus arszákok' véréből vala, épen mint az örményeken uralkodó királyok is abból származtak. Szinte parthus királyi családból eredett Gergel püspök, kinek a' húnok általi megöletését, vagyis szilaj lóra kötözve a' v a d o n-ban halálra lett hurczoltatását hiven megirja Faustus; melly előadásánál az legméltóbb figyelemre, hogy midőn szerinte Gergel püspök a' massageták királyánál hirdette a' keresztyén vallást, az ellene fölbőszült nép nem messageta, hanem hún nevezettel illettetik [2]); a' miből nyilván leszen a' két névnek azonegy nemzetre vonatkozása. Ezen kül Theophanes' bizonyitása is, melly szerint a' massageta név a' turkák-(magyarok és kermikhionoknak (vár-kúnoknak) vala tulajdona. „*Ad Eurum Tanaidis Turci habitant qui olim Massagetae vocabantur, quos Persae sua lingva Kermichiones dicunt*“ [3]). Hasonlókép Ammianus Marcellinus, midőn a' parthusok' őstörténetére visszapillant, mindazon eseményeket nekik rója föl, miket az aggkor massagetákról hirdet. Megerősiti nyilvánitásunkat Procopius, ki a' massageta és hún nemzetet mindig egynek veszi, 's világosan irja: „*Massagetas, sive, ut iam vocant H u n n o s*“. Alább: „*Inter M a s s a g e t a s quidam erat parvi agminis dux, magno vir animo et robore praeditus, qui paterno adeoque avito iure privilegium hoc habebat, ut in quovis H u n n o r u m exercitu primus hostem aggrederetur*“ [4]). Ismét más helyütt beszéli: „*Insequentes enim M a s s a g e t a e, pro sua in tractando arcu singulari dexteritate cum vel celerrime currunt impulsis in terga telis, nihilo illos minus sternebant. Hoc re modo gesta Constantinus Romam sub noctem cum H u n n i s redit*“ [5]). Végre a' byzantiak' hajviselésének massa-

[1]) Hammer, Geschichte des osmanischen Reichs. Wien, 1827. in 8. I. Bd. S. 283.
[2]) Jahrbücher der Literatur. Wien, 1833. Bd. LXII. S. 63.
[3]) Theophanes Byzantinus in Photii Bibliotheca. Berolini, 1824. in 8. pag. 26. a.
[4]) Procopius. De bello Vandalico. Lib. I. c. 11. ed. cit. vol. I. p. 359. c. 18. p. 386.
[5]) Procopius. De bello Gotthico. Lib. II. cap. I. ed. cit. vol. II. p. 146.

Digitized by Google

geták' módjára a' fejtetőn üstökbe eresztéséről írván, ugyanazt hún szokásnak nevezi: „*Sinciput capillitio ad tempora usque nuderunt, coma ad occipitium promissa, ut Massagetae solent, nulla lege diffluere: quare et hunc habitum Hunnicum appellavere*“ [1]). Hogy többeket elhalgassak, Evagrius VI-dik században élt egyháztörténetiró hasonlókép húnok' régibb nevének vallja a' massagetát igyen: „*Hunni, olim Massagetae, trajecto Istro ac nemine obsistente incursiones faciebant*“ [2]). Ennyi hiteles és egykorú írók' bizonyságtételei után bizvást szükkeblű tudatlanoknak vallhatni azokat, kik a' különféle nevekből itélve mindannyi különböző népeket vélnek a' massageta, hún, sabar, parthus rokonfelekezetekben. Bezárom már a' két tétel' támogatását, 's úgy hiszem, hogy mind a' parthiai sabartoënek a' hún-sabarban fönmaradása, mind a' parthus országlói családbélieknek a' húnok között királykodása eléggé kimutattatott.

Chionitàk v. kúnok, 's temetési szertartásaik.

24. §. Meggyőződhetett az elmondattakból mindenki arról, hogy a' hún-scytha népcsaládhoz tartozó, a' Kaukaszus' éjszaki szorosainál, és azokon túl a' Maeotistó, úgy a' Don- meg Volga' torkolatai körül lakott népfelekezetek, kik a' körülményekhez képest néha a' rómaiak-, néha pedig a' persák mellett harczoltaknak iratnak, majd egyetemi és nemzeti, majd ismét ágazati különböző néven fordulnak elő; meggyőződhetett jelesen az iránt, hogy a' massageta, hún, turka, sabar, kazar 'stb. nevezetek azon egy rokon népségnek legyenek sajátjai. Ezen adatok' kimutatása után bocsátkozhatunk már Ammianus Marcellinusnak a' történetvizsgálók által ekkorig figyelembe nem vett, de nem is értett, a' húnokra némi szokásaikat élénken jellemzőleg, vonatkozó, és a' kún-magyar hajdanságokat bámulatosan világositó sorainak magyarázatába. Régen észrevétetett már a' hún, vagy saját nemzeti kiejtése szerint kún nemzetnek az irók által különféle 's ezekközött főleg Chun formában használt nevezete. Így hivja őket Ptolomaeus görög iró már a' II-dik század' közepén. Horvát István hosszú sorát közlé az ezen kiejtést használta iróknak, kiemelvén a' húnok' tulajdonkép kún néven hivatását [3]). A' Chionita, Marcellinus használta formára még senki által nem tétetett észrevétel, minthogy ugyan ő más helyein Hunni (Lib. XXXI. c. 23), és Chunni (Lib. XXX. c. 8) név-

[1]) Procopii Historia Arcana, cap. 7. ed. cit. vol. III. pag. 48.
[2]) Evagrii Scholast. Hist. Eccles. Lib. III. cap. II.
[3]) Hasznos Mulatságok, Pesten, 1828. II. félév. 2, 3, 4, 5, 6. szám.

Digitized by Google

vel élve beszél a' húnokról; pedig, ha Theophylactus' és Theophanes byzanti irók' már fönebb (21. §.) idéztem sorai egybehasonlitva fontoltatnak meg, tisztán álland, mikép a' húnokat vagy kúnokat a' persák Cheun és Chion, vagy Kermi-Chion az az Várkún (Menandernél: Varchonitae) néven hivák; és ugyanezen helyes persa nevezet „*ita*" nemzetséget jelentő raggal, mint Chamita, Semita, Kananita, Cumanita 'stb. neveknél láthatni, alkalmaztaték Marcellinus által. Ezen iró leginkább a' keleten tanyázó római hadseregben katonáskodván huzamos ideig, fönmaradt (XIV — XXXI) könyveiben 353 évtől 378-ig terjedő sajátkorabeli dolgokat rajzolá; miknél, jelesen II. Sapor persa király elleni hadjáratban személyesen szerepelt. Előadásaiba ethno- és geographiai ismertetéseket szőtt be: de minthogy mindenre saját tapasztalása ki nem terjedhetett, több tárgyaknál régibb munkákból meritgetése derül ki. Illyennek nyilvánul húnokróli előadása is. A' persa háboruróli tudósitásnál a' miket föl hoz, tudománya közelebbi érintkezésből származott. Miután az idétt a' húnok persáknak voltak szövetségesei, azok' neve szinte persa csatornán jutott hozzá, melly szerint persák módjára Chionitáknak irja őket. Midőn 359-ben Sapornak több szövetséges népekkel Mesopotamiába beütését érdekelné, és némi megelőzött eseményekről bezzélne, megjegyzi: „*Dumque ad Chionitas et Eusenos* (Uz?) *haec scripta mittuntur, in quorum confiniis agebat hiemem Sapor, tempus interstitit longum.*" Alább: „*Rex Persarum in confiniis agens cum Chionitis et Gelanis* (Alan? Ghilán?), *omnium acerrimis bellatoribus, pignore icto societatis, rediturus ad sua, Tamsaporis scripta suscepit, pacem Romanum principem nunciantis poscere precatiuam.*" Ismét, midőn a' persák' Mesopotamiába nyomulását a' cordueni hegyekről kémkedve történt önszemlélete után előadja: „*Ibi morati integrum biduum, cum sol tertius adfulsisset, cernebamus terrarum omnes ambitus subiectos, quos horizontas adpellamus, agminibus oppletos innumeris, et antegressum regem vestis claritudine rutilantem. Quem iuxta laeuus incedebat Grumbates Chionitarum rex, aetate quidem media, rugosisque membris, sed mente quadam grandifica, multisque victoriarum insignibus nobilis: dextra rex Albanorum* (Alanorum?), *pari loco atque honore sublimis: post duces varii auctoritate et potestatibus eminentes: quos ordinum omnium multitudo sequebatur, ex vicinarum gentium roboribus lecta, ad tolerandam re-*

Digitized by Google

rum asperitatem diuturnis casibus erudita“ [1]). Érthetni ezekből világosan, hogy a' chionita nemzet, és annak jelentékeny hadsereggel Sapor' segitségére érkezett Grumbates nevű királya, kit Marcellinus méltóságos tekintete- és elhírhedt számos győzelmei miatt emel ki, a' persákkal szomszédos vala, de mégis messzibb tartományból jöve, és épen a' kúnok vagy húnok valának ezen időszaki geographia szerint éjszak felé tőszomszédaik. Végre, midőn ezen benyomulás következtében Amidának (most Kara-Hamid) 359-ben lett megtámadtatását, ostromát és persák általi bevételét leirja, olly történetet ád elő, mellyből a' chiónok' halotti szertartása, torozása és pompája, mi több: emberalakú szobornak készitése derül ki. Elbeszéli ugyan is, hogy legelőbb a' chioniták királya támadta meg a' rómaiakat, és midőn nyillővésnyi távulságra állna tőlök, mellette levő deli termetű serdülő korbeli fia mellben lövetett. Ennek elestére a' chioniták megfutamlottak, de, hogy a' holt test el ne ragadtatnék tőlök, nyomban visszavonultak, lármáikkal harczra buzditván hadaikat, kiknek egybetódulásukkal jégzáporként hullván nyilaik, egész estig tartó kegyetlen harcz kerekedett: Midőn pedig már sötét lőn, a' holtak' rakásából vérpatak közt vivék el a' királyfinak testét, saját nemzeti szokásuk szerint tartván fölötte tort és gyászos pompát, t. i. szokott fegyverében némi széles és magos zsámolyra tétetvén, körötte tiz pad helyezteték, miken holt emberhez hasonló ékesitett alakok fekvének; aztán hét napig a' férfiak csapatokba seregelve lakmároztak és tánczoltak, énekelvén a' királyfit sirató szomorú dalokat. A' nők pedig jajgató sirás közt kesergék nemzetük' reményének zsenge virágában lett kiirtatását; valamint Venus' tisztelői Adonis' ünnepénél siratni szökták ennek szobrát. A' holt test' megégetése után hamvai és csontjai ezüst edénybe tétetvén, eltemetés végett nemzetéhez küldetett atyja által; egyszersmind tanácsot tartva megesküvék a' király, hogy a' város' elhamvesztásával boszúlandja és engesztelendi meg egyetlen fia' árnyékát. De halljuk Marcellinus' saját szavait: „*Cum prima lux aduenisset, rex Chionitarum Grumbates fidenter eam operam nauaturus tendebat ad moenia, cum manu promptissima stipatorum: quem ubi venientem iam telo forte contiguum contemplator peritissimus aduertisset, contorta ballista filium eius primae pubis adolescentem lateri paterno hae-*

[1]) Ammiani Marcellini Rerum gestarum Lib. XVI. cap. IX. Lib. XVII. c. V. Lib. XVIII. c. VII.

Digitized by Google

rentem, thoracé cum pectore perforato profudit, proceritate et decore corporis aequalibus antestantem. Cuius occasu in fugam dilapsi populares eius omnes, moxque ne raperetur ratione iusta regressi, numerosas gentes ad arma clamoribus dissonis concitarunt: quarum concursu ritu grandinis hinc inde conuolantibus telis, atrox committitur pugna. Et post interneciua certamina adusque finem diei protenta, cum iam noctis esset initium, per aceruos caesorum et scaturigines sanguinis aegre defensum caligine tenebrarum extrahitur corpus: vt apud Troiam quondam super comite Thessali ducis exanimi acies Marte acerrimo conflixerunt. Quo funere regia maesta, et optimatibus vniuersis cum parente subita clade perculsis, indicto iustitio iuuenis nobilitate commendabilis et dilectus, ritu nationis propriae lugebatur. Itaque vt armari solebat elatus, in amplo quodam suggestu locatur et celso: circaque eum lectuli decem sternuntur, figmenta vehentes hominum mortuorum, ita curate pollincta, vt imagines essent corporibus similes iam sepultis: ac per dierum spatium septem, viri quidem omnes per contubernia et manipulos epulis indulgebant saltando, et cantando tristia quaedam genera naeniarum, regium iuuenem lamentantes. Feminae vero miserabili planctu, in primaevo flore succisam spem gentis solitis fletibus conclamabant; vt lacrymare cultrices Veneris saepe spectantur in sollemnibus Adonidis sacris, quod simulacrum aliquod esse frugum adultarum religiones mysticae docent. Post incensum corpus, ossaque in in argenteam vrnam coniecta, quae ad gentem hummu mandanda portari statuerat pater; agitata summa consiliorum placuerat, busto vrbis subuersae expiare perempti iuuenis manes: nec enim Grumbates inulta vnici pignoris vmbra ire vltra patiebatur" [1]). Nagy fontosságú 's megbecsülhetlen sorok ezek a' régi kún meg magyar szertartások' fölvilágositására. Rendithetlenné válnak immár általuk mindazon adatok, mik halottégetés tárgyában fönebb lebediai utamnál 109-dik 's következő lapokon elsoroltattak; világositást nyer Jornandes és egyebek által Atila' halálakori gyásztorozásról meg halottsiratásról elbeszélt körülmény; hitelt nyer Atila' arany- és ezüst koporsójáról azaz hamvvedréről eddigelő mesék' sorába iktatott történeti és hagyományi ősmonda; de végre, a' mi legfontosb ránk nézve, különösen pedig a' keleti régiségek' is-

[1]) Ammianus Marcellinus. l. c. Lib. XIX. cap. I, II.

Digitized by Google

meretében, a' sírhalmi kőszobroknak kúnok általi emeltetése fölött oszlik el minden még gyanitható homály és kétség: mert ugyan, mik lehettek egyebek a' holtemberekként alakitott művek' olly gondos ékesitései, hogy eltemetett holttestekhez lennének hasonlók (*„figmenta hominum mortuorum, ita curate pollincta, vt imagines essent corporibus similes iam sepultis“*): mint a' Maeotistó' környékén maiglan találtató kőszobrok? Valóban, kevés képzelő tehetség kivántatik arra, hogy a' kún szobrok halotti ábráknak nézessenek avatlanok által. Minthogy ezen alkotmányokat saját szemeivel nem láthatta az ostromlott amidai várban tartózkodó Marcellinus, kétségkivül a' ki- 's bejáró értetlen köznéptől vőn értesitést, az alakoknak valódi kőanyagát tehát meg sem határozhatá 's tudathatá velünk: különben e' tárgyról kún nemzeti szokásból vont ismertetéssel örvendeztet vala meg bizonyára bó leirásaiban. Hogy tiz példányban készitettek alakok, csak úgy lehet megfejteni, ha a' véres csatában elhullott több jeles egyének' síremlékeiül, hamvaikkal együtt szinte hazájukba küldendőkül vétetik e' többes szám; vagy talán a' királyi méltóság- és nagyobb dísz' kifejezésére alkattak több példányú emlékek, a' kűn sirhalmokon több helyütt fölállitandók? Fölvilágositatunk a' kúnok' azon szokásáról is e' tény által, miszerint az idegen földön elesett jeles férfiaik nem az ütközet' helyén, hanem saját hazájukba vitetve ősi sirhalmaik közé temettettek. Eképen történt Atila' korában a' Cetiusnál (Zeiselmaur, Austriában) elhullott Bela, Keme és Kadicsa hún vezérek' tetemeinek Százhalomhoz a' nemzeti necropolisba hozatása is mint Kézai ime sorai bizonyitják: „*Quorum* (Hunorum) *aduentum Detricus vt cognouit in Cesummaur eos conuenit, et a mane vsque nonam praelium est commissum tam vehemens ac hostile, vt Wela, Rewa et Caducha Hunorum illustres Capitanei cum aliis XL millibus in ipso certamine interirent. Quorum etiam cadauera abinde remouentes apud STATUAM memoratam cum ceteris sociis subterrarunt*“ [1]). A' mennyiben lebediai vizsgálódásim tiszta fényt nem deithettek a' kőszobrok' eredete iránt: parthiai kutatásim lánczolatában a' hézagok immár tökélletesen kipótolvák.

A' húnok' bálványai mik voltak?

A' Maeotis körüli szobrok' kún népekhez tartozásának ez által is újabb bebizonyultával tisztába hozathatik már azon kérdés is: mellyre Theo-

[1]) Simonis de Keza Chronicon Hvngaricvm. Budae, 1782. in 8. pag. 43.

Digitized by Google

phanes és Cedrenus' némi tanutételei nyújtának alkalmat. Amaz irja 520-dik évre tűzve, hogy a' húnok királya Gordas Byzanczban megkeresztelkedvén, midőn népéhez a' Maeotis' mellékére vissza mene, a' húnok által tisztelt ezüst és gyantakő-bálványokat összeolvasztá, mellyért a' húnok megbosszankodván, őt legyilkolák és Muager nevű testvérét választák királyuknak: „*Hoc etiam anno rex Unnorum Bosporo proximus, nomine Gordas, cum imperatore foedus habiturus accessit. Is Christianam religionem amplexus, baptismi lumine illustratus est, et ex lavacro ab imperatore susceptus: multisque subinde ab eo muneribus acceptis, ad Romanos fines tutandos, et Bosporum civitatem, a boum nummorum et pecuniarum vice annuatim penso tributo ita vocatam, armis propugnandam missis in propriam regionem secessit. Locavit autem et militum Romanorum numerum et tribunorum, ut custodirent civitatem propter Unnos, et boum tributa exigerent: magnum quippe in civitate Romanis cum Unnis commercium intercessit. Unnorum itaque rex factus Christianus, in propriam regionem reversus, fratri, quem illic offendit, imperatoris humanitatem atque liberalitatem, seque Christianum factum esse narravit. Ad haec direpta undequaque SIMULACRA, quae venerabantur Unni, cuncta conflavit: erant enim illa argentea, et electrina. Quemobrem ira succensi Unni, coniuratione cum eius fratre excitata, in eum irruentes necem intulerunt, et fratrem eius Muagerem creaverunt regem. Veriti porro, ne poenas et regem occisum expeterent Romani, in civitatem Bosporum convolarunt quantocius, et tribunum Dalmatium praesidiariosque milites interfecerunt. His imperator auditis, misit Joannem exconsulem, Joannis Scythae nepotem, patricii Rufini filium, cum numerosis Scytharum copiis, qui adiuncto sibi per terrestre iter et Odyssopolim Gobilla et Badurio duce, adversus eos movit exercitum. Hoc nuncio territi Unni, fuga arrepta, disparuerunt: ex quo pax Bosporo restituta, locusque a Romanis omni depulso timore occupatus*“ [1]). Hasonló szavakkal írja Cedrenus György 525-dik évre: „*Eodem anno Gordas, etiam Regulus Hunnorum Bosporo vicinorum, Romanis sese adiunxit et fectus est Christianus; cumque fidem dedisset se Romanis rebus addictum fore urbemque Bospori custoditurum et boum tributum exacturum (nam urbi Bosporo inde nomen est, quod incolae*

[1]) Theophanis Chronographia. Bonnae, 1839. in 8. Vol. I. pag. 269, seq.

Digitized by Google

Romanis loco pecuniae quotannis boves dabant), magnifice ab imperatore donatus domumque dimissus est. Reversus domum fratri suo imperatoris humanitatem liberalitatemque, et se Christianum factum esse exposuit; atque idem omnia Hunnorum SIMULACRA confregit et conflavit. Eam ob rem Hunni irati, cumque his Moageras eius frater, Gordam necaverunt et regnum Moagerae tradiderunt, ac Bosporum profecti tribunum Dalmatiae et milites interfecerunt. Qod ubi Iustinianus cognovit, Joannem consularem patricii Rufinii filium cum magnis Scytharum auxiliis eo misit, ac Godilam terrestri itinere ab Ulissipoli ad Cadurium copiarum praefectum. Harum adventus fama territi Hunni dilapsi sunt, paxque Bosporo reddita, tutoque ei Romani imperaverunt" [1]). Első tekintetre észrevehetőképen azonegy forrásból csergedező ezen előadásokra támaszkodva, többen olly magyarázattal léptek elő: hogy a' húnok bálványimádok valának. Akar e' tanutételek' szószerinti értelmét, akar a' történeti adatok' combinatioiból vonható eredményt veszszük alap gyanánt, az ekkénti értelmezés' helytelen volta könnyen kiviláglik. Theophanes' e' kitétele: „*Simulacra quae venerabantur Unni*" imádásra nem, csak tisztelésre vonatkozik. Cedrenus, ki Theophanest majd szóról szóra leírván, hihetőleg más régi történeti kutfőket is használt, végkép elhagyá a' tisztelést kifejező szót, 's egyedül „*omnia Hunnorum simulacra*" kitételt használ; mellyeket egybevetvén, istenek' bálványára gyámokot valamint nem lehet kihozni. úgy másrészről soha föl nem mutathat a' húnok- és rokonfeleikről bőven beszélő történet olly adatot, mellyből azoknak bálványimádását megbizonyitani valaki képes lenne: de igenis arról minden lépten-nyomon értesit a' történetirás, hogy ők a' napot és tüzet imádák, annak lovakkal áldoztak. Már pedig a' nap- és tűz' imádása homlokegyenest ellenkezik bálványok' emelésével 's imádásával. Azon bálványok tehát, miket Gordas király összeromboltatott és olvasztatott, távulsem istenek' bálványai, hanem halottaik' emlékezetére készitett szobrok valának. Az illy szobroknak szinte aranyból és ezüstből találtatását lebediai utamban megemlitém. Alkalmam volna itt ezen szokásnak Afrikából, jelesen Nubiából és Aegyptomból származását 's a' hún-scytha népség által Pontusmellékére hozatását is fölvilágositanom, de ezek' vitatása messzi Parthián kivül a' scythák' neve,

[1]) Georgius Cedrenus Joannis Scylitzae ope ab Imm. Bekkero suppletus et emendatus. Lipsiae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 644.

Digitized by Google

régisége, 's költözései' mélyebb vizsgálatába vezetnének, miket azonban még egykor külön kivánok tárgyalni; itt egyedül azt emlitem föl, hogy valamint a' magyarok és kúnok' neve később is élt Aegyptom' Mazir és Kyme nevezetében: úgy a' kúnok elhozák magukkal a' Kipt, Kift, Kept, Kopt, Gibz aegytusit jelentő és Kepcsák vagy Kipcsák, az Azovitenger fölött elterült 's kúnok által lakott térségekre későbbkorban is ruházott nevet. A' mit Abulghazi újabb ideji türk-tatár iró e' névnek üres fától származásáról beszél, nem egyéb tudatlanság szülte mesénél.

Sapard vagy Sabar nép az előkorban.

25. §. A' sabarok' hún-scytha népcsaládhoz tartozása- és lakhelyeik' kimutatása után térhetünk által a' Darius Histaspes korabeli ékiratú persiai emlékekben megnevezett és fönebb 20. §-ban érdeklett SAPARDIA tartomány' nevének vizsgálatába.

Lassen az emlékekben elsorolt tartományok- és népek' nevét így adja: Choana, Media, Babylon, Arbela, Assyria, Gutraha, Armenia, Cappadocia, ÇAPARDIA, Hunae — Usçangae, Drangae, — Parutes, Açagartia, Parthae, Zarangae, Areiae, Bactria, Çogdia, Chorazmia, Zatagadus, Arachosia, India, Gadar, Çacae, Maci" [1]) A' húnok mellett álló Sapardiára Ritter Károly következő jegyzést tészen: „Ç^{a}pard, *Σάπειρες*, Saspiren. *In den Keilschriften ist das* d *gegeben, welches aber am Ende des Namens bei Herodot VII.* 79 *fehlt, wo auch in der letztern Stelle das* s *vor dem* p *weg fällt, wie in der Keil inschrift. Sie kommen in der XVIII-ten Satrapie mit Matienern und Alarodiern vor. J. Rennel hat gezeigt, dass diese Satrapie nordöstlich an Armenien gräntzt, nach Herodots eingnen Ausdruck waren die Saspiren Zwischen Medien und Kolchis bekannt, wo sie vielleicht ihren in Westen gebrauchlich gewordenen sonst noch anerklärten Namen dem Edelsteinhandel verdankten (mit den Saphirites, Sapphir)*" [2]). Hogy a' persepolisi ékirat' Sapard kitétele helyes, Herodotusnál egyik helyen találtató Saspeir név pedig hibás és a' másolóktól elrontott legyen: kitetszik a' különböző kiadásokból. Aldinai kiadásban ugyanis *Σάπειρες*; Orpheus' Argonauticonában v. 753. *Σάπειρες*; Apollonius Rhodiusnál II, 397. szinte ekkép íratik a' nép' neve: mint már maga Ritter megmutatta [3]). Sabiroknak is irattak később; úgy nevezi őket (*Σαβείρες*)

[1]) Lassen Chr. Die Altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis. Bonn., 1836. in 8. S. 152.
[2]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Berlin. 1838. in 8. VI. Bol. I. Abth. S. 92.
[3]) Ritter C. Die Vorhalle Europäischer Völkergeschichten vor Herodotus, um den Kaukasus und an den Gestaden des Pontus. Berlin, 1820. in 8. S. 129.

Digitized by Google

Stephanus Byzantinus megjegyezvén, hogy belföldi népség a' Pontus' vidékén (ἔθνος ἐν τῇ μεσογείᾳ τῆς Ποντικῆς) [1]). Ammianus Marcellinusnál Sapires név alatt a' Pontuson belül daha, chalyb, byzar, tibaren, mossynoe, philyr és makro népekkel egyvégbe számitatik el, mint már fönebb 206-lapon láttuk; megjegyezvén mindezekről, hogy ismeretlenek (populi nulla nobis adsvetudine cogniti); a' miből bizton következtethetni Marcellinusnak régibb munkákból vont előadását; valamint azt is, miszerint az elsorolt népek az ó korában nem azon ponton és név alatt lakták a' Pontus' környékét. Nem lehet tehát a' geographiai helyzetnél fogva kétség: hogy a' Darius' emlékeiben megnevezett Sapard, és a' régi görög Saber és Sapir nevezet ugyancsak a' fönebb vizsgált Sabar, Saber és Sabir-hún népséggel legyen azonos, valamint aziránt sem kételkedhetni, miszerint a' magyarok' régi Sabartoe neve épen ezekkel áll szoros kapcsolatban. Valamint a' persa emlékekben a' húnokkal emlitetnek együtt, azonkép Herodotusnál a' matyókkal (Matieni) egy satrapiába helyeztetnek; következésképp a' scytha-hún népnek egyik ágazatát alkották, és épen scythákuak mondatnak Apollonius' Scholiastája által. Két fontos körülményről értesitnek bennünket a' hajdani irott emlékek e' népség' irányában. Egyik: hogy népes sűrű helységekben laktak „*Densa oppida Sapeirorum*“ [2]); tehát, ámbár a' scytha népcsaládhoz tartoztak, nem valának költöző nomádok; másik: miszerint ama' égszinú drága kő a' saphir (most Lapis Lazuli), akar azért, mivel ezek' honában ásatott; akar a' vele kereskedés miatt, tőlük nyeré az etymologok által meg nem fejthető nevét; ezt bizonyitja a' Kr. sz. e. 250 évben élt Apolloniusnak magyarázója jóllehet a' nép mondatnék ott, de hibásan, e' kőtől neveztetni [3]). Ide mutat Plinius' bizonyitása is, midőn ezen drága követ legjobb minőségben a' medusoknál találtatónak mondja: „*Sapphirorum — optimae apud Medos*“ [4]). Marbodaeus XI-dik századi iró énekli a' szafirról:

„*Ille sed optimus est, quem tellus Medica gignit*“ [5]).

Mindezekből kiviláglik, hogy nemcsak Herodotus' korában, hanem már Darius alatt — sőt a' trójai harcz előtt 40 évvel élt Orpheus' irata szerint

[1]) Stephanus Byzantinus De Urbibus. Ed. Pinedo. 587. 46.
[2]) Orphei Argonautic. v. 758.
[3]) Apollonii Rhodii Argonauticon. Lugd. Batav. 1641. in 8. II, v. 397. in Schol.
[4]) Pliuii Sec. Histor. Natur. Lib. XXXVII. cap. 39. ed. Harduin.
[5]) Marbodaeus, de gemmarum lapidum praetiosorum formis, nctura et viribus. Cap. 53.

Digitized by Google

létezett saber, sapard, sapir nevű scytha népfelekézet ugyanazon vidéken, hol őseinknek sabartoe nevezete nemcsak, hanem ősi lakhelye is czáfolhatlanúl kimutatható. A' *b*, *p* és *v* betűknek hajdanta úgy, valamint korunkban is gyakori cseréjéről szólni, 's ezzel is a' Závár jelentést ujabban mutogatni, fölöslegesnek vélem. Geographiai név gyanánt használtatott ez minden időben a' hún-scytha nép' egyik felekezetét illetve: ugyanazért, elhagyván őseink nyugotra vonulásukkal a' záváros tartományt illy nevüknek természetesen megkellett szűnnie, helyébe a' saját nemzetségi „magyar", byzantiaknál „turka", szlávoknál „ugri" állván. Poraiban is áldandó azért a' porphyr palotában született Constantinus császár, hogy őseink' történetének töredékes ismertetése mellett sok ezer éves ZÁVÁR-i nevünket az örök enyészettől megmentette.

Éjszak- és nyugotfelé nyomulása a' magyaroknak

26. §. A' Parthusbirodalom' enyészte és a' magyaroknak Europába költözése között körülbelöl 500 év folyván le: ezen nagy idő távul sem hézag történetünkben; mert a' már megilletett hiteles kutfők' utmutatása után kimérhetők az időszakaszok, mellyekben hollaktuk, tevékenységük habár nem annyira tündöklő 's világhirüvé vált is: de bizonyára nem halgatag, nem jelentéktelen. A' III- és IV-dik században jobbára a' rómaiak alatt harczolt egyrészük; az V-, VI- és VII-dikben már a' rokonfajú népekkel csatlakozva nagyobb részük a' Kaukaszus' éjszaki részén mint szabad nép tenyészett, több izben kelvén a' rómaiaknak segitségére. Ezen részekről a' VIII-dik században arabhóditásoktól nyomatván az Azovi- és Feketetenger melléki pusztaságokba (Descht-Kapcsák) vonta meg magát, hol Constantinus Porphyrogenitus szerint a' szinte azt jelentő Lebediában tünnek föl; mihezképest a' Volga és Don körüli, Kaukaszus' éjszaki részeig terjedő hazájukat, visszafelé számitva IV-dik, Parthiát pedig V-dik hazájuknak tehetjük.

A' Kaukaszus' éjszaki részén, Kuma folyó mellett lakásukbóli elűzetésükről is világos bizonyságot teszen ez előbb idézett Derbend-Nameh, midőn az arabok által lett elüzetéseket ekkép adja elő: „*Die Giessr* (Kazarok) *und Mogolen* (Mogorok, Magyarok) *hatten ihre grosse Macht aufgebothen, und suchten die Araber auf alle nur mögliche Weise zu verdringen. Nachdem die Gissr unterjocht worden, fiel die Last des Krieges über diese, und die öftere Niederlage ward sehr beschwerlich, weswegen die am Kuma Flusse wohnende Völker sich von dem Chakan der Giessr trennten,*

Digitized by Google

und mit aller Habe und Güttern, der in MADSCHAR wohnende Theil rettete sich über den Terek und Volga Fluss; ein grosser Theil blieb in Teste-Kiptschak zurück“ [1]). Láthatjuk imezekben költözködésük' fóokát, 's a' világeseményekkel egybefüggő phasissait: valamint azt is észrevehetjük, miszerint a' történetirók' majd egyik majd másik rokonnép' neve alatt állitják elő a' magyar felekezetet. És ha az illy eljárásából a' régi iróseregnek tudatlanság billegét akarjuk rájuk sütni: minmagunk' tudatlanságát áruljuk el. Minden nagy nemzet különfélé nevet viselő több ágazatok-'s felekezetekből alakulván, majd egyik ágozat másikának, majd ismét több felekezet egyiknek, talán hatalmasb és kitünőbbnek neve alatt mutattatik föl. Hasonlóan történt ez a' német és szláv népek' felekezeteivel. Mig tehát a' nagy scytha népcsalád' minden felekezetének neve iránt tisztába nem jő a' tudós sereg, hasztalan törekedendik a' világtörténet összefüggő egész lánczolatát fölkarolni. Ezen nehezség, és nem egyéb, okozá a' magyar nemzet' eredetének 's hajdani eseményeinek vélt homályosságát. Ez és hasonló nehezségek mozditják elő azon zavaros eszméket, mikkel a' nemzet' eredete dolgában sok irni szerető, de a' nyomozó tanulástól, tiszta kutfők kikeresésétől visszairtozó magyar történetiró' feje kábulásig tele van; nem kevessé táplálván zavaros eszméiket a' külföldi irók' egyoldalu, hibás fölfogásu állitásának drága étkekkint mohón falása. A' külföld' különben vasszorgalmú iróinak nem mehetett még az fejükbe, miszerint a' besenyő (bissenus, patzinakita) jász, kún és ezekkel egy eredetű rokon kazar, palócz, meg székely népágazat, valamint most, úgy hajdankorban is azonegy nyelvet beszélő és csak dialetusban különböző nemzet' különféle ágazatai voltak; a' scytha, hajdan massageta, hún, parthus, turka, 's többefféle nevekkel illetett nagy nemzetnek. Bizton állithatni, hogy valamint keleti régiségek' szerencsés megfejtője csak az ollyan nyelveket értő egyén lehet, úgy a' magyar hajdanságokat egyedül a' hon- és magyarnyelv' belső történetének alapos ismerője világosithatja föl: e' részben pedig a' külföldtől segédeszközöket, 's töredékes földeritéseket igen is, de összeállitott egész művet hasztalanul reménylünk. De hogy éjszakfelé nyomulásukra visszatörjünk: élénk bizonyságát találjuk a' Kaukaszuson elmaradt, maiglan élő magyar nevezetben. Létezik ma is ott GUDA-MAGAR nevű kis népség Klaproth Gyula' bizo-

[1]) Reineggs, Allgemeine Historisch-Topographische Beschreibung des Kaukasus. St. Petersburg, 1796. in 8. Bd. I. S. 66.

Digitized by Google

nyitása szerint, általa Gvda Maqari néven jelölve [1]). Erről emlékezik a' névtelen örmény geographus chorenei Mósesnél ekkép: „*Hae autem gentes plurimae Sarmatiam alteram incolunt; Chaziri — — GUDAMACARII*“ [2]); melly név Saint-Martinnál *KOVDAMAGAR*“ formában jő elő [3]). Mit jelentsen a' Guda szó? még rejtély előttünk; valljon nem a' závárnak (persában Bend: innen Bendo Sabir) GÁT szóval is kifejezhető epytetona-e? a' huzamos nyomozások majd egykor földerithetik. Éjszakfelé terjedő nevünknek erős lánczgyűrűjére találhatni minden esetre Constantinus császárnál még Lebediában megtelepedés előtt. Ő irja: „*Sciendum est Patzinacitas a principio ad Atel et Geech flumina habitasse, iisque conterminos habuisse populos illos qui MAZARI atque Uzi cognominantur*“ [4]). Hogy itt nem Chazarokról beszél a' tudós császár, mint némellyek (hibás másolatnak tulajdonitva az M-et X (ch) helyett) akarák magyarázni: az előadás' folyama eléggé fölvilágositja. Maga Constantinus is élt tehát őseinknek nemágazati vagyis felekezeti nevével, máskor a' közös Turca nevezetet használván. Olly hű, biztos és csalhatatlan nyomok mindezek, mellyek után nem más mint Persia' vidékeire vezettetünk legvégül. Mutathatnak-e föl, kérdjük, a' Jegestengertől származtatni akarok nem ennyi, de bármi parányi emléket is?

Hosszú sorát adhatnám helyek és folyamok' neveiben őseink' éjszakfelé nyomulásával a' Kaukaszus' éjszaki alján, Kubán és Kuma folyó körül meg a' Maeotistó' keleti részein fönmaradt emlékeknek. Számtalanak már itt, úgy a' Volgatorkolatnál és azontúl a' csalhatatlan nyomok; miket, hogy végetlen ne legyek, mellőznöm kell; némi geographiai nevezetességet azonban el nem halgathatok. Constantinus Porphyrogenitus többizben beszél Zichi népről és Zichia- tartományról, mellynek a' Maeotis' keleti részén léteztét ekkép határozza meg: „*Ad orientaliorem vero Maeotidis paludis partem fluvii quam plurimi eam ingrediuntur, ut Tanais, qui a Sarcel venit, et Choracul, in quo oxiani piscis captura est; itemque alii fluvii, Bal, Chader, atque alii complures. Sed est et Maeotidis paludis ostium, quod*

[1]) Klaproth Jul. Reise in den Kaukasus u. nach Georgien. Halle u. Berlin, 1812. in 8. II. Bd. S. 301. Tab. II. — Jerney J. Világositás, Ásiában a' Kaukaszus hegyen lakó avarok' és kúnságiak' nyelvének magyartalansága iránt. Szeged, 1829. 8r. 21, 25. l.

[2]) Mosis Chorenensis Historiae Armen. Libri III. Londini, 1736, in 4. pag. 356.

[3]) Saint-Martin, Memoires sur l' Arménie. Paris, 1819. Tom. II. pag. 357.

[4]) Constantinus Porphyrog. De Administrado Imperio cap. 37. Ed. cit. Bonn. pag. 164.

Digitized by Google

Burlic cognominatur et in Pontum defluit; ubi Bosporus est, cui opposita urbs Tamatarcha nuncupata; praedictum autem ostium est traiectu octodecim miliarium, et in medio octodecim miliarium insula magna et depressa est, quae Atech nuncupantur. A Tamatarcha octodecim aut viginti miliaribus fluvius est Ucruch appellatus, qui ZICHIAM et Tamatarcha separat. Ab Ucruch usque Nicopolin flumen, in quo etiam urbs eiusdem nominis habetur, ZICHIA est, ad spatium miliarium trecentorum. Supra ZICHIAM Papagia regio iacet, supra Papagiam Casachia, supra Casachiam mons Caucasus, supra montem Caucasum Alania regio. ZICHIAE autem ora maritima insulas habet, unam magnam et tres parvas, intra quas et aliae sunt insulae a Zichis cultae habitatae, puta Turganerech et Tzarbagani, et praeterea alia quaedam, et ad portum fluminis alia, et ad Ptelea alia, in quam Alanis invadentibus Zichi confugiunt. Quae vero mari adiacet regio a complemento ZICHIAE sive Nicopsis fluvii usque ad urbem Soteriopolim, Abasgia est; suntque miliaria trecenta" [1]). Nem szükség e' világos sorok' megértésére fölhordanom azon magyarázatokat, miket az újabbkori vizsgálódók tőnek, érthetni magából Zichtartománynak a' Maeotistónál Kubán folyó' torkolata körül létét. A' mi különös, e'nevet is magukkal hozván őseink, a' magyar tengernél, Balatonnál, Somogyvármegyében őrizék meg. Most ugyan ZICH vagy Zics faluban él, de hajdan nagy földterületnek volt nevezete. Szüz Margit' életében, (mit annak halála után nem sokára a' XIII-dik század végével irottnak vallnak tudósaink) ezek alvashatók: „*Három esztendős, avagy egy kevessé üdössebb lévén Szent Márgit az Anyja Béla Királné hozzá hivatván nemely Nemes özvegy Asszszont ZYCHNEK TARTOMÁNYÁBAN, holott Apát Urak lakoznak vala, adá, és ajánlá az emlétett olympiades névö Nemes özvegy Asszszonnak, hogy az ö Leányát Szent Margitot örizné, nevelné*" [2]). Kétteleníl Somogyvármegyében, a' benczések' somogyvári hires apátsága' (Abbatia S. Aegydii de Symighio) közelében fekvő Zich' környékére ismerünk e' tartomány' nevében. A' zich népség még a' XIII-dik században is előfordul a' byzanti iróknál. Pachymeres az alánok, gothok és rhosokkal egy sorba téve úgy nevezi meg őket, mint a' kik a' mongolok által meghoditatván, azok szokásait és nyelvét vették föl. Rubruquis is mondja: „*Ultimum ori-*

[1]) Constantinus Porphyog. De Administr. Imp. cap. 42.

[2]) Pray G. Vita S. Elisabethae viduae nec non B. Margaritae virginis. Tirnaviae, 1770. in 4. p. 252.

Digitized by Google

ficium Tanais est Zihia, quae nunc obedit Tartaris." Constantinusnál említett Tamatarcha (később Tmutarakán), mit már lebediai utamban Matarca és Matriga néven előfordulni említettem, nem egyéb eredetiképp Magyarka névvel illetett vidéknél. Edrisinél Mattarka-nak neveztetik; más kcleti irók, mint Sukrollah persa Mahraka vagy Muharrika (Mhrka), Mohammed török Mahrika (Mhrka), Hadzsi Khalfa Mohrika vagy Mohraka (Mhrka) névvel illetik [1]). De ha mindezen visszaemlékeztető nyomok nem léteznének is, ott áll a' Kumafolyónál Kis és Nagy MAGYARI (Madzsari) helység nagyszerű romjaival [2]), mint a' magyarok' átvonulásának csalhatatlan és maradandó emléke. Köztudományon van és több utazók által elmondatott már az is, hogy a' kaukaszusi népek közől némellyek, például az ingusok és karacsaiak magukat maiglan magyar ivadéknak vallják. Rencz István hazánkfia 1826. tájban a' kaukazusi bérczek' szangi nevű lakóinak nyelvét hasonlónak találá a' mienkhez [3]); és miként lehet mindezeket megfejteni, hanem ha átvonulásuk és nyugotfelé költözésük' alkalmával egy résznek ott elmaradását szükségkép föltesszük. A' kubecsi szinte kaukaszusi szabad nép közt létezik madzsar és kunak azaz magyar és kún nemzetség [4]). Pallas orosz academicus és utazó a' mult században, több tavakat emlit meg a' Don- és Volga-közöttt, mellyek magyar szóértelmüek vagy épen e' népség' nevét viselik. Sareptától 60 versztnyire Sarpa viz mellett az asztrakáni utnál léteznek: Sostu, Tungutu, Ulaastu és Ailmatu tavak, mikben sós-, halas- és almatóra ismerünk. Manytsch folyó' eredeténél van Madzsarskoe-osero; ez világosan magyartavat jelent [5]). Több illyes nyomokra találhatna mais a' gondos figyelemmel utazó.

Persia' vidékén maradt magyarok.

27. §. A' Persiamelléki és Pannoniában letelepült magyarok közti atyafiságos viszonyok' mélyebb vizsgálatára, mellyet fönebb a' 9-dik §-ban szóba hazánk, kell még ujólag visszatérni: minthogy ezen tényből most vonhatunk már a' parthus származásra olly erős gyámokot, melly az elszámlált adatokkal egybehangzólag két tételt bizonyit be:

---

[1]) Hammer, Sur les origines Russes. St. Petersbourg, 1826. in 4. p. 47, 65, 71.
[2]) Tudománytár. Budán, 1843. I, II. füz.
[3]) Hasznos Mulatságok. Pesten, 1829. II. f. é. 177 's köv. lap.
[4]) Tudománytár. Budán, 1839. XII. 370. l.
[5]) Pallas P. S. Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthalterschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793 u. 1794. Leipzig, 1799. in 4. I. Bd. S. 173, 284.

Digitized by Google

a) Hogy a' Lebediában két részre oszlott magyar nép' egyik tömege keletnek, Persia' vidékére és nem más felé tartván, ott meg is telepedvén bizonyára jól ismerte régi elhagyott hont választott lakásul.

b) Minthogy a' Pannoniát megszállók később is látogaták persiamelléki rokonikat: kellett ismerniök az oda vezető utakat; mit bizonyára nem tudhattak, és olly nagy távulból aligha föl is keresték volna, ha nem vala az régi elhagyatott hazájuk. — Ha megfontoljuk azon nehéz állást, mellyben a' rokonfajú de ellenséges érzelmű, lakhelyét nyugot felé tágitni kénszerült besenyő (Patzinakita, Bissenus) néptől tolatott magyar népség létezett Constantinus Porphyrogenitus tanutétele szerint Lebediában laktakor: lehetetlen meg nem engednünk, sőt föl nem tennünk, miszerint csak olly tartomány felé tartotta biztosbnak irányozni utvonalát, mellyet már eleve ismert, lakott; mellyben jövőjét bizonyosbnak, fönmaradhatását kéttelenebbnek hitte, mint a' nyugotfelé karddal hazát kereső felekezettel tartva, magát ezer viszály hányatásának kiteendő. — Csak egy föltétel! azontúl könnyű vala nekik Persia' mellékire behatni, nyugalmas hazát nyerendők. Az arab hatalomnak hódolás és az izlam' fölvétele vala ez; mitől az ide költözött tűzimádó magyarok annyira idegenkedtek. A' kalifák' hatalma, befolyása és vele a' muhammedánismus eláradt már ekkor Ázsiában a' Gangesig, Hindukuschig, éjszakra a' Kaukaszusig, sőt azon innen Volga' fölső részein. E' föltét nem rettenté el a' váló tömeg' ezen önzőbb részét. Így, a' keleti új hatalom' karjaiba veté magát, jóllétet, ideiglenes fönmaradást eszközlő ugyan általa: de nemzeti enyészetének ép ezen arab befolyás ásta meg sírját. Későbbi történetük fonalát kifejteni, vég elnyeletésük' korszakát meghatározni: nem a' jelen értekezés' föladata: elég annyi tárgyunkra, hogy régi traditionalis és emlékezetbe maradt hazájukat választák lakhelyül, midőn vissza, — vissza keletfelé, Persia' vidékire hatoltak; melly vidékek alatt egyebet mint PARTHIÁT érteni nem lehet. Mi is természetesb annál, kérdjük: hogy mig egy szorongatott nemzethadnak bátrabb, merészebb 's talán nagyobb része nyugotfelé új hazát indul keresni: a' másik, kényelem után sovárgó, azon vidékre, azon tartományba, azon uton tér vissza, mellyet ismer, mellyben őseinek régi fészkét reményli veszélyes fáradság nélkül föllelnie? És ez merőben Persia' melléke, a' régi parthiai ZÁVÁRTÓ hegyes vidék vala; hol is ugyancsak Constantinus Porphyrogenitus szerint régi geographiai nevükön ismerve

Digitized by Google

élten éltek még a' X-dik században. *„Et HI etiam in HODIERNUM DIEM de veteri Turcarum cognomine SAVARTOE asphali* (Sabartoeasphali) *nuncupantur“* [1]). — Örök némulást parancsolnak ennyi egybevágó, illy fontos adatok a' finnomanok' és azon rövidlátó irók' fejére, kik őseinket jegestengeri vidék' zordon ivadékának szeretik hirdetni. Messzi térnék czélomtól, ha a' persiai rokonok' látogatásából vonható nagyszerű jellem, lovagias kedély- és erkölcsi sajátság' rajzolgatását akarnám megkisérteni. Ez, sem szándékom, sem hivatásom. Én egyedül a' puszta tények' száraz elsorolója, összeállitója vagyok; czélom: nem festői tollal olvasókat magos eszmékre ragadni, hanem a' homályban rejlő mohos kor' eseményeit ki buvárkodnom, mélységeiből kiaknáznom. Abban, hogy a' Tisza és Duna' mellékeiről őseink izeneteket küldözgettek, sőt maguk is látogatásokat tőnek persiamelléki rokonaiknál: szinte azon alapigazságot látjuk elrejtve, miszerint e' messzi tartományok nem valának előttük ismeretlenek, nem idegenek. Őshagyományok, firól fira átszállott emlékezetek nyomán járdálának ők a' hegyek- völgyek- és sikságok' hosszadalmas utain; mit bizonyára annál örömestebb mivelének, minél nyilvább vala előttük a' régi jeles ősök' csontjainak Parthia' halmai alatt nyugvása, tűzimádó ősvallásuk' kéttelenül számos ereklyéinek azidétt is fönmaradása. Kereskedelmi nyeremény és vállalat is lehetett illy utazással egybekötve, mint Constantinusból kitetszik; de ez mellékes dolog gyanánt emlitetik, midőn mondja, hogy a' pannoniai magyarok kereskedőiket is küldik amazokhoz izenettel, és viszont ezek által vesznek tőlük válaszokat. Magyarhonból bizonyára kereskedő nem járt volna Persiába a' X-dik században, ha föltéve de meg nem engedve éjszakról szivárgott vala a' magyar. Nem akarom azt egész bizonyossággal állitni, hogy azon kereskedők született magyarok voltak; mert már a' legrégiebb korban találunk itt örmény eredetű lakosokat, kiknek illyen vállalat legillőbben tulajdonitható. És maga ezen tény is oda vezet, hogy Armeniával szoros érintkezésük levén Parthiában laktukkor, onnani kiköltözésük alkalmával illyetén viszony vonhatott ide armeniai hajkán népet. Hiszen az örményeken uralkodó család épen a' parthus országlók' véréből volt, 's a' Parthus-birodalom' virágzása' korában annak volt hűbéres tartománya. Más részről bizonyos, hogy

[1]) Constantinus Porphyrogen. De Administrando Imperio. Cap. 38. Ed. cit. pag. 169.

Digitized by Google

az izmaeliták, — kik hounkban az árpádi korszakban majd kizárólag űzék a' kereskedést, gyermekeiket Ázsiába, jelesen Aleppóba az arab főiskolába küldözgeték tanulás végett. Az összekapcsoló lánczszemül itt tehát legbiztosban a' régi hazárai reflexiót lehet és kell tekinteni, melly örökké és ismét PARTHIÁT varázsolja előnkbe.

Parthus rokonságot bizonyító közös jellemek' párhuzamai.

28. §. Kik a' parthus atyafiságot eddigelő szóba hozák, főleg azok' erkölcsi életmódát, szokását, és hadviselését tevék párhuzamba a' magyarokéval: mi magában véve épen nem bizonyit annyit a' származás' dolgában, hogy merőben ollyas gyámokokra támaszkodva valamelly nép' eredete meghatároztathassék. Midőn tehát a' parthus jellemet a' magyaroknál részletenkint és minden szinezeteiben föltaláljuk, távulsem akarunk e' hasonlatosságból vonni következtetést a' magyarok' tőlük származására: de miután a' történeti adatok, összefüggő származtatási lánczolatok, nyelvmaradványok és geographiai összeillesztések minden egyéb elszámitott körülményekkel együtt e' rokonságot nemcsak ujjal mutatják, hanem ellenmondhatlanúl kétségen fölül helyzik: nem lehet mellőznünk az illy párhuzamokat; sőt inkább föladatrész: hogy mind ezen éles vonásokat egyenkint is közelebbről megvizsgáljuk.

Nyilazás előre és hátra.

Hóditó harczias nép levén a' parthus, olly harczolási módja is sajátszerűségében tűnt ki, melly kiválólag és egyedül nekik tulajdonitatik az egykorú irók által. A' scythák és azoknak egyik elszakadt felekezete a' parthusok, nyilaikról hirültek el világszerte. Romának gyakorizben okozott aggályt és rettegést e' gyilkoló hadiszerszámuk: bizonyság reá a' classicus irósereg. Elannyira jártasak valának az ezen fegyverreli harczolásban, hogy lovon nyargalva nemcsak előre, hanem nyeregben visszafordultan hátra felé is szórnának vele halált ellenségeikre. Az I. század első felében élt Lucanus irja:

„— *Et missa Parthi post terga Sagitta*“ [1]).

Szintaz' időtájban élt Seneca tragoediairónál olvassuk:

„*Versas equitis sagittas*
Terga fallacis metuenda Parthi“ [2]).

Horatius, Ovidius, Propertius, Virgilius, a' parthusok' virágzása' korá-

[1]) Marci Annaei Lucani Pharsalia. Lib. I, ver. 230.
[2]) Annaei Senecae Oedippus, ver. 117.

Digitized by Google

ban élt római költőknél számtalan helyek találtatnak fortélyosan ártó hátra nyilazásaikról. Horatius énekli:

„*Miles sagittas et celerem fugam Parthi*“ [1]).

Ovidiusnál:

„*Quid tibi nunc solitae mitti post terga sagittae:*
Quid loca, quid rapidi profuit usus equi?
Parthe refers aquilas“ [2]).

Propertiusnál áll:

„*Parthorum astutae tela remissa fugae* [3]).

Virgilius irja:

„*Fidentemque fuga Parthum, versisque sagittis*“ [4]).

Claudianus énekli:

„*Torquebas refugum Parthis mirantibus arcum*“ [5]).

Ugyan ő:

„*Morem hinc traxisse Cydonas*
Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire
Prima sagittiferae pecudis documenta secutos“ [6]).

Szinte nagyszámuak a' parthusok' hátranyilazásáról szóló történeti bizonyitványok; közülök csak ezt emlitjük: A' parthus uralom' végső szakában élt Dio Cassius irja Luculus római vezérről, miszerint a' parthusok a' küzdés' közepette történt új segitség' érkezte miatt megfutamodának, azonban távulsem verettek meg a' rómaiak által, mert azok futtokban az üzőkre nyilaikat hátrabocsátván, sokakat leöldösének, többeket megsebesitének a' rómaiak' seregéből: „*Ibi vero hostes equitatu suo Romanis equitibus graviter insistere, omnem contra cum peditatu pugnam detrectare, statimque ubi Luculus cum scutatis suis equitatui succurrebat, terga vertere. Neque tamen cladem ullam acceperunt barbari, sed sagittis in insequentes retro emissis, multos e vestigio interemerunt, plurimos vulnerarunt*“ [7]). Maga Justinus sem értett egyebet a' hátralódözésnél, mi-

[1]) Q. Horatii Flacci Carminum Lib. II, Ode XIII, ver. 17, 18.
[2]) Publii Ovidii Nasonis Fastorum Lib. V. ver. 500.
[3]) Tib. Propertii Elegiae Lib. III, Eleg. IX, ver. 54.
[4]) Virgilii Mar. Georgicorum Lib. III, ver. 31.
[5]) Cl. Claudiani De Laudibus Stiliconis Lib. I.
[6]) Cl. Claudiani De Hystrice.
[7]) Cassii Dionis Cocceani Historiae Romanae Lib. XXXV. Frag. cap. 5.

Digitized by Google

dón a' parthusok' harczolásáról írja, hogy lovon nyargalva rohanják meg elleneiket, vagy visszafutnak 's gyakran futamodást szinlenek, hogy ezáltal a' vigyázatlan űzőket megsebezhessék: „*Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus: saepe etiam fugam simulant, ut incautiores adversum vulnera insequentes habeant*“ [1]). Nehány sorokkal fönebb ugyanott beszéli a' lovaglás és nyilazásnak náluk elannyira didatozását, hogy még szolgáikat (jobbágyaikat) is azok ügyes forgatására tanitanák: „*Hos — et equitare et sagittare magna industria docent.*“ Fölösleges volna itt a' scytha nemzet' közös tulajdonáról, világhirű nyilazásmesterségéről adatokat fölhordani: annak bizonyitását állitjuk csak elő, hogy valamint a' parthusok e' fegyvernem' forgatásában tüntették ki főleg magukat, úgy a' magyarok is nyilazás és különösen hátuk mögé lövésökről tétetnek figyelmessé az egykorú iróktól. Leo Sapiens görög császár kiemeli Tacticájában a' nyilazásnak általuk nagy gonddal üzetését, és előforduló esetekben az őket űző ellenségre nagy előnnyel alkalmazását ekkép irván: „*Magno studio atque exercitatione arcum ex equis sagittas emittendi condiscunt.*“ Ismét: „*In receptu adversus persequentem hostem arcubus excellunt*“ [2]). A' többször emlitett X-dik századi iró Luidprand szinte nevezetesség gyanánt emliti a' magyarok' futásközben hátra felé nagy sikerrel nyilazását e' szavakkal: „*Versi terga, sev in fvgam, directis acriter telis plurimos sternunt*“ [3]). A' XII-dik század' első felében élt freysingi püspök Otto írja őseinkről: „*Valent autem Vngarii in sagittarum ictibus plurimum, quibus etiam dorsa vertentes nocere solent*“ [4]). Ugyan ezen szavakat mondja el róluk a' XIII-dik századi krónikás Albericus [5]). Mindezekből világosabb a' két nemzet' sajátszerű hátranyilazással harczolása, melly egyenlő harcztant nem más, mint a' magyarok' parthiai származásából fejthetni meg.

Lucretius római költő, alig ha nem mesés hagyomány után irja, hogy szokás volt a' parthusoknál harczközben oroszlányokat bocsátani az ellenségre, ekkép énekelvén:

---

[1]) Jvstini Historiarvm Philippicarvm Lib. XLI. cap. II.

[2]) Kollár Ad. Fr. Historiae Jurisque Publici Regni Vngariae Amoenitates. Vindobonae, 1783. in 8. Vol. I. pag. 29.

[3]) Muratorii, Scriptores Rerum Italicarum. Tom. II, Part. I, pag. 454.

[4]) Ottonis Frisingensis Chronicon. Lib. VI. cap. 10. Ed. An. 1585. pag. 123.

[5]) Albrici Monachi Triumphontium Chronicon. Ed. Hannover. pag. 205. ad. An. 893.

Digitized by Google

„Et validos Parthi prae se misere leones
Cum ductoribus armatis, saevisque magistris:
Qui moderarier hos possent, vinclisque tenere“ [1]).

Ezen harczolás-módról az egykorú történetiróknáli említés hiányában méltán kételkedhetni, 's inkább az hihető, miszerint Lucretius oroszlányai nem voltak egyebek parthus nyilaknál, mikkel annyi inséget idéztek elő többszörte a' római seregben, és ennek talán költői képesleirását olvasván valahol Lucretius, valósággal oroszlányokat hitt harczolni. Dühös oroszlánykint pusztitottak öltek igen is a' parthus scytha nyilak — méltó azért, hogy ismerjük alakjában és alkatrészeiben is e' fegyvert, 's föntartsuk emlékét azon eszköznek, mellyel az Árpádok e' hont szerzék és megőrzék irigy szomszédaiktól. Több részek- és szerszámdarabokból állott e' scytha-parthus-magyar fegyver.

1-ör Nyilnak hivatott azon vessző, melly kilövetvén, érczszuronyú végével a' testbe hatott. Rómaiaknál *tela*, *sagitta*.

2-or Kézíjj (Arcus) azon hajtott iv alaku eszköz, melly ideggel vagy húrral levén két végin megkötve, a' nyil' kilövésire szolgált. Régi eredeti szó, mutatja a' jász név, melly az íjj-ból keletkezett. Az Íjgyártó magyar családi név is divatos. Az íjjgyártás mesterségneme volt őseinknél. István ifju királynak 1266-diki némi adománylevelében áll: *„Tres terras Vonuz appellatas, quae quondam fuerunt Paratorum arcuum nostrorum in Comitatu Csanad.“* — Az íjjnek nélkülezhetlen része levén az ideg vagy húr (Nervus, Corda) ez bélhúrok- 's egyéb bőrnemüekből sodortatott össze; melly ideg szótól az ideges hangszerek is idegű, hidegű, hedegű, végre hegedű nevet nyerének. Könnyen megmagyarázható innen, miért neveztetik a' lázas forró (nervosa) betegség hideglelésnek.

3-or Tegez (Pharetra), mellyben a' nyilvesszők mint hivelyben, tokban tartattak, a' harczfiak oldalán vagy hátán függvén. A' *„Tegzes“* régi családnevekben él maiglan e' szavunk. Tigris (Tiglat) folyó' neve némi régi irók által a' nyilnak örmény, persa, némellyektől ismét scytha nevétől mondatik származni; és valójában a' tigiz, tegez szóval legjobban látszik egyezni.

[1]) Titi Lucretii Cari, De Rerum Natura. Lib. V. versus finem.

Digitized by Google

4-er Púzdra. Az íjjnek kézen nem tartása- és használatokor szolgált hively, tok vagy tartó gyanánt.

Leirják a' régi irók e' gyilkoló eszköz' — mellynek szerintök a' scythák valának mesterei és föltalálói — alakját is. Ammianus Marcellinus mint tapasztalt fegyverviselő így értesit róla: „*Cum arcus omnium gentium flexis curuentur hastilibus, Scythici soli vel Parthici circumductis vtrimque introrsus pandis et patulis cornibus, effigiem lunae decrescentis ostendunt, medietatem recta et rotunda regula dividente*“ [1]). Terentius pedig ekkép rajzolja:

„*Neruis mollibus inuicem*
Iunctis in teretrem struem
Ceu Parthus solet aut Scythes
Arcus cornibus extimis
Laeuem nectere lineam“ [2]).

Melly leirásokkal ha a' parthus pénzeken a' királyok' kezében látható íjjeket, úgy az Antoninus Pius tiszteletére, midőn császárrá lettekor Vologeses parthus király neki aranykoronát külde ajándékul Rómába, veretetten lévőt, melly pénznek ugyanis egyik lapján parthiai nő áll, jobbjában nyiltkoronát tartva, baljával a' nyilakkal teli hátamegett álló tegezre mutat, minek mellette egy ideges kézíjj van [3]) — összeegyeztetjük, meggyőződünk nem egész félkör, hanem két végénél vagyis gömbjénél visszahajtott voltáról, 's épen illy alakot :) mutatásáról; mellynek két vége összesodrott lágy húrral köttetett egybe. Illyen alakú íjjeket szemlélhetni a' pogánykori magyar vezérek' régi képein is [4]).

Hátranyilazó magyar, emlékművön.

29. §. A' mit az irói sereg egy hangulag a' parthusok- és magyarok' hátranyilazásáról előad, azon sajátszerű műtételt egykoru emleképekben is láthatjuk színről színre; láthatjuk pedig hazánk' ősromaiból vont némi nevezetes műtöredék' hű rajzban végül idemellékelt másán, következő világositásban ismertetendőn: Szőke Dunánk' közepén Buda-pest között létező sziget, melly előbb nyűlak-, később boldog szűz-, végre napunkig

[1]) Ammianus Marcell. Rerum Gestar. Lib. XXII. cap. VIII.
[2]) Terentianus Maurus, Carmina de Metris. In Putschii Grammaticis Antiquis.
[3]) Vaillant, Arsacidarum Imperium. pag. 324.
[4]) Mausoleum Regni Apostolici Regum et primorum Ungariae Ducum. Norinbergae, 1661. in fol. pag. 6, 27, 72.

Digitized by Google

Margit nevéről ismertetik, az Árpád családi korban népesitett levén, négy szerzetes monostorral és két védtoronnyal meg nehány házból álló falucskával ékeskedett, mint már Érdi János hiteles adatokból kimutatá [1]). A' védtorony' egyikét birák a' buda fölhévvizi keresztesek vagy kórházi szerzetesek, másikát az esztergomi érsek. Ez utóbbiról a' mohos régiségből következő adatokat nyomozhattuk ki: 1279-ben Kún László király a' szigetet abban levő némelly kolostorok- és vártornyok' kivételével Erzsébet nevű testvérének 's általa az ottani apácza szűzeknek ajándékozván, a' kivételes épületek között megneveztetik ezen vár és torony is, imígyen: *„Exceptis claustris, et septis fratrum minorum, et fratrum Ordinis Praemonstratensium de monasterio B. Michaëlis, ac Castro Cruciferorum domus hospitalis et castro, turri, ac domibus Archiepiscopatus Strigoniensis, in eadem insula constitutis“* [2]). 1285-ben Lodomer esztergomi érsek ezen várat Tamás váczi püspök- 's királyi cancellárnak barátsági hajlamból lakáskép nyolcz év' leforgásaig és a' végre, hogy ott az akkori békétlen, a' tatárok, kúnok meg magyarok' belső mozgalmaik által háborgatott gonosz időkben magát és vagyonát megvédhesse, általengedvén: ezen engedményt ugyancsak Kún László király megerősiti. Ezen oklevélben világosan kimondatik, hogy kőfallal környezett udvar- és kőtoronyból áll a' sziget' fölső csúcsán helyezett védhely: *„Curiam muratam et turrim lapideam Archiepiscopatus nostri in superiori parte, sine fine insulae Beatae Virginis iuxta veterem Budam, in medio Danubii constitutas, cum aliis aedificiis situatis ibidem“* [3]). 1294-ben, — tehát nyolcz év' multával — szinte Lodomér érsek ezen szigeti birtokát a' Tengurdi nemesekkel (nobiles de Tengurd) Bulch nevű faluért (Búcs helység Esztergommegyében Bátorkeszin alul) fölcserélvén, III. András király e' cserét megerősiti; a' miről szóló oklevélben kastélynak és toronynak mondatik a' kérdéses hely ekkép: *„Permutationem turris et castelli existentem in capite insulae B. M. V. iuxta veterem Budam possidendam“* [4]). Világos ezekből, miszerint kőfallal és toronnyal ellátott urilak, minő majd minden nagy birtokú nemes' főszállásan találtatott hajdan-

[1]) Szerelmey, Magyar Hajdan és Jelen. Pest, 1847. in fol. 42 's köv. ll.
[2]) Fejér Geor. Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1829. in 8. Tom. V. Vol. II, pag. 437.
[3]) Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1830. in 8. Tom. V. Vol. III, pag. 288.
[4]) Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae. Budae, 1830. Tom. VI. Vol. I, pag. 297.

Digitized by Google

ta, nem pedig valami nagy erőség volt az esztergomi érsek' szigeti tornya és vára, mellyben távul sem fegyveres külellenség, hanem belső zavargásokkor történhető ragadozás ellen védhette magát Duna által is őrzött benlakója. Mi történt e' kastéllyal későbbi időkben? vastag homály födi. A' török időkben hazánk' közös sorsára jutván, most csak némi alap romjai mutatkoznak, midőn a' folyam apadásban levén, a' sziget' fölső csúcsa egészen megjárható. Hihetőleg vizáradások is elősegiték végpusztulását. 1847-ben fönebb nevezett academiai rendestag 's museumi régiségőr Érdi János a' sziget' romba dült maradványait fölsőbbi engedelemmel vizsgálva 's kutatva, épen ezen torony' alapkövei' halmazában némi tégladarabot talált, jelennen a' nemzeti muzeum' birtokában levőt, 's hű hasonmási rajzban ez értekezés' bővitéseül megelőző szivességgel közlöttet: mellyen a' régiségbuvárok nem kis csudálkozására lovon nyargaló 's hátranyilazó parthus harczfi szemléltetik elég tiszta és ékes nyomatban. A' lónak csak feje, háta és fara látszik e' töredéken. Föltünő képünkön a' parthusok- és kúnoknak egyelőre tulajdonitott 's tőlük nevet nyert hegyes süveg, miről mindjárt leszen különösen szó; úgy a' lovag' karjait ékesitő perczek. Illy karpereczeket értve mondja Ammianus Marcellinus a' persa sassanida uralom alá jutott parthiai népnéli kelendőségéről: „*Armillis uti monilibusque aureis, et gemmis, praecipue margaritis, quibus abundant, adsuefacti post Lydiam victam, et Croesum*“ [1]). Már a' sabinusokról olvashatni az aranykarpereczek' viselete iránt Liviusnál: „*Sabini aureas armillas magni ponderis brachio laeuo gemmatosque magna specie annulos habuerint*“ [2]). A' nyereg- és lószerszámékesség, minő a' lófarán látható magos boglár; valódi parthus viseletet bizonyitnak. Justinus is eléggé tanusitja arany- és ezüstékességnek hadi- és lószerszámokra parthusok általi alkalmazását, mondván: „*Auri argentique nullus nisi in armis usus*“ [3]). Becses emlék találtatik a' parthus drága viseletről, jelesen a' bogláros forgó. paszomántos vörösdolmány- és aranyzabláról Claudianus' ime verseiben:

„*Talis barbaricas fluvio de Tigride turmas*
Ductor Parthus agit, gemmis et divite cultu
Luxurians sertis apicem regalibus ornat.

[1]) Ammianus Marcellinus. Rer. Gest. Lib. XXIII. cap. VI.
[2]) T. Livii Patavini Historia Romana. Lib. I, cap. 12.
[3]) Justini, Histor. Philippicae. Lib. XLI, cap. II.

Digitized by Google

Auro frenat equum, perfusam murice vestem
Asiria signatur acu, tumidusque regendo
Celsa per Tyrias acies ditione superbit" [1]).

Azt kérdezzük már: hol vette magát e' tagadhatlanul parthus nyilazót mutató tégla a' Margitsziget' düledékei között; 's minő bűvös hatalom varázsolta oda: miután tudván tudjuk a' történetkönyvekből parthus nemzet' e' földrészen soha nem laktát? Ha jól megvizsgáljuk az eredetit 's annak nem több mint 2 hivelknyi vastagságát és meszes részek nélküli voltát, könnyen tisztába jöhetünk nem épületi tégla, hanem ékesség gyanánt valamelly homlokfalazatba alkalmazása iránt. De ugyan ki épitett a' Duna' szigetén legelsőbb lakhelyeket vagy kastélyt, hová illy ékesség alkalmaztatott? Erre csak azt feleljük, hogy IV. Béla kir. előtt a' szigetnek e' czélra használatáról adatok nem léteznek: és valamint kolostorok' fölállitása e' korba esik, úgy a' védhely' alapitását sem lehet másnak, mint magyaroknak tulajdonitani. Szűz Margit' legendájából tanuljuk, hogy IV. Béla a' monostorok' épitése végett olaszországi épitészeket hozatott Budára, lombardiai kőmivesek- és faragokról emlékezvén Margit' temetésekor a' legenda' ime sorai: „*Ez ideuben az seerre meeg keuvet nem teuttek vala, de Zent Margyt azzonnak eltemetese utan tyzenneged napon teanek egy otromba faragatlan keuvet az zekreure avagy koporsora felyul; ugy mondnak vala az heumyves mesterek, kyket hoztak vala Lombardiaból, egynek vala neve Albert, masyknak Peteur, hog mykoron az keuvet, az serre teueek, nagy edes illatot erzenek. Ennek utanna az felyul meg mondot keumyves mestereuk faraganak koporsot Zent Margyt azzonnak vereus marvanbol, kyben mostan es fekzyk ez zent zuz. Mykoron ez koporso meg kezeult volna, keet avagy harom holnap utan, es mykoron az mestereuk el vettek volna az eleby faragatlan keuvet az seerreul, es akarnayak az vereus marvan koporsot az seerre tenny, legottan hog meg nytottak volna az seert, es akarnayak rea tenny az vereus marvant koporsot oly igen edes illatu para fust es illat ju vala fel az Zent Margyt Azzon koporsoyabol, mynt ha nagy sok rosag voltak volna ot, mykeppen ezen Lombardiay keumyves mestereuk ezreul byzonsagot teutteneh, ezenkeppen leun ez zentseges zuznek Zent Margyt Azzonnak temetese Bela Kyralnak leaonyanak bodog Azzonnak egyhazaban, bodog Azzon oltara eleut, bodog Azzon zygeteben, ky mas keppen neveztetyk nyulak-*

[1]) Cl. Claudiani Epigrammata, De Phoenice.

Digitized by Google

nak zygetynek, Ur Istennek tisztessegere, Zuz Marianak ereunere, es Zent Margyt Azzon erdemenek ky mutatatasara. Amen Alleluja Jesus Maria" [1]). Ezek épitették hihetőleg az esztergomi érsek' kastélyát is. Könnyü volt olasz faragóknak a' tégla' mintáját készitni, reá az elöttük mutatkozó tárgyat, a' hátra nyilazó lovagot vésni, miben a' régiségbuvár első tekintetre nyilazó parthust vél lenni; azonban nem egyéb parthus ivadeku magyarnál. Igaza, kétszeresen igaza volt azért Reginonak midőn őseinket jellemezve, Justinus' parthusokróli sorait irá le. Csudálkozásra méltó találkozását kellene föltenni a' véletlennek, ha mind azon fővonásokat, mik a' harczolás és fegyverviselés körül a' parthusok- és őseinknél mutatkoznak közös származást nem tanusitóknak vallanók; olly megfoghatlan 's kimagyarázhatlan találkozást, minőt a' történetirás más nemzetekben föl nem mutat. Mondjátok meg ti a' magyarok' eredetét 's régi jellemét törpiteni vágyó külföldi irók: hol van a' föld'hátán nemzet, melly magát parthus eredetűnek hirdetné? hol: mellynek legélesb vonásai a' parthusokéval olly hajszálig, hogy úgy mondjuk, egybevágnának, mint épen a' parthusok- és magyaroké? Mindenütt a' scytha, a' parthus, a' magyar kézijj és nyil szerepel majd kizárólag mint rettentő gyilokszer a' messzi hajdanban: és ne volna ennek történetkapcsolati, rokonsági jelentősége? Az ellenvéleményűeket e' részben is meggyőzendő, olly hiteles iróból tükrözöm elő a' közös vonást, ki a' parthus történetekkel nem foglalkozva magyar őseinket szinről szinre úgy, mint a' XIII-dik század végén és XIV-dik elein fegyverkeztek 's nyilaikkal előre meg hátra lődöztek, látta és ismerte; ki gondolatán kivül ugyan azt mondja a' magyarokról, mit a' classicus irósereg hirdet a' parthusokról. Zittaui Péter königshofi cseh apát ez; 1300 körül ekkép rajzolja a' magyarokat, helyenkint krónikájába szőtt leoninus verseiben:

„Est mihi hoc certum, per multos sepe repertum,
Usus armorum gens non habet Ungaricorum:
Sed quando bellum committit, sive duellum,
Pellicium strictum portat, tunicae vel amictum,
Qui nimis est artus, quo stringit fortiter artus,
Et se sic aptat ad bellum, postea captat,
Ut sibi fiat equus velox, et cursibus aequus,
Plures offendit suus ARCUS, quem cito tendit,

[1]) Pray G. Vita S. Elisabethae Viduae nec non B. Margaritae Virginis. Tyrnaviae, in 4. p. 307—8.

Digitized by Google

Vulnera non parva facit, hinc volitando per arva
Non vult tranquille stando pugnare, sed ille
Aut fugit, aut agitat aliquem, sic prelia vitat,
Quę fiunt dura servando Suevica Jura.
Sed si scire velis, sunt magna praelia **TELIS**,
Arcum tendendo velociter et iaciendo,
Ex omni parte se tali protegit arte,
Nam jacit **ANTE RETRO**, *quod debes credere Petro,*
Nec parcunt uni **TELIS** *volitantibus* **HUNI**.
Ne fias funus, hostis non sit tuus **HUNUS**.
Et cernes cunctos lardo vel carne perunctos.
Ungarice gentes portant c u r t a s quoque **MENTES**,
Est gens ista levis, **JACULIS** *sevissima sevis,*
Que cum te pressit Moravia, quot male gessit
Ungara turba tibi, nequit dici neque scribi,
Juxta taas postes vicinos habes hostes,
A quibus eripiat te Christus, et hoc cito fiat“ [1]).

Következő szószerinti hű forditása ez egyszetű rajzolatnak elébünk allitja a' szűk ruhás karcsu magyart nyargaló lóvával, minden irányban szállongó vérès nyilával, épen úgy, mint a' téglamaradványon látszatik:

„Bizonyosan tudom, sokak tapasztalák
Hogy a' m a g y a r nemzet nem él fegyverével:
De midőn hadba mén vagy viadalra kel,
Szoros ruhát visel, ölténYt 's egyéb gúnyát,
Melly igen szűk, 's vele megszoritja tagát,
És úgy készül hadba, aztán gondoskodik
Hogy gyors lova legyen futásban páratlan.
Sokakat sért ÍJJA mit hirtelen fölhúz,
Nem kis sebeket ejt, nyargalva mezőkön
Nem akar egy helyben állva viaskodni,
Hanem vagy fut vagy űz, így kerül ki harczot,
Melly sváb törvény szerint szokott lenni tüzes.
De ha tudni vágyol, NYILAKKAL van nagy harcz,

[1]) Petri Abbatis Aulae Regiae tertii Chronicon Aulae Regis. P. I. cap. CXXIV. Vid. Dobner G. Mo = umenta Historica Boemiae Pragae, 1784. in 4. Tom. V. p. 336.

Digitized by Google

Fölhúzva az íjjat gyorsan és kilőve,
Minden részről ekkép, védi 's ója magát,
Mert ló ELŐ-HÁTRA, hidj nekem Péternek,
Nem kiméll a' HÚNNAK szálló NYILA senkit.
Hogy meg ne halj a' HÚNT ne tedd elleneddé.
Látandod őt élni szalonnával hússal.
Magyarok viselnek kurta MENTÉKET is,
E' nép fürge, sebző NYILAKKAL kegyetlen,
Melly hogy téged sujta Morva, tőn sok rosszat
A' magyar hadsereg, mondani sem lehet,
Ajtódnáli szomszéd e' nagy ellenséged,
Kitől mentsen Krisztus, 's mindjárt ne sokára."

Annyira rettentők valának a' magyarok' nyilai már a' vezérek' korában, hogy azoktóli megmentésért litániai imádságok mondatnának Olaszország' templomaiban hiteles emlékek szerint [1]).

30. §. Éltek a' parthusok imént megismertetett kézijjaik- és nyilaikon kivül főleg közelharczoknál lándzsákkal is, mik szinte hiresek valának gyilkoló alkatásuk és nagyságuk, de még jobban ügyes hagyitatásuk miatt. Lucianus a' II-dik században 's így a' parthus időszakban élt görög iró nevezetes tudositást hagyott reánk a' parthus lándzsáról egyik túlvilági beszélgetésében, midőn némi parthus Arsáknak egy thrakiai katonával történt viaskodását 's akkor történt halálát leirná, állitván, hogy az Arsák huszsingnyi (tehát mintegy tiz ölnyi?) hosszaságú lándzsával támadta meg ellenét: *„Arsaces autem, senior enim iam erat, et per Jovem non illiberali facie, barbaro more aegre ferebat, atque indignabatur, quod pedibus incederet, sibique equum adduci volebat. Nam et equus una cum eo mortuus erat, ambobus una plaga transfossis a Thrace quodam scutato, in eo praelio, quod cum rege Cappadocum ad Araxem fluvium commissum fuerat. Nam Arsaces infesto cursu in hostem ferebatur, longe ante alios, ut ipse narrabat, evectus. Thrax vero illum expectando subsistens, ac scutum obtendens, Arsacis hastam excussit: ipse autem subiecta sarissa, illum et equum transfodit. — — Hic enim viginti cubitalem contum praetendens cursu ferebatur: Trax vero, ubi pelta objecta plagam excussit, ipsumque cuspis prae-*

[1]) „In den kirklichen Litanien Italiens wurde der Himmel um Rettung vor ihren Geschossen angefleht." Wachsmuth Wilh. Europäische Sittengeschichte. Leipzig, 1833. in 8. II. Th. S. 27.

Digitized by Google

teriit, in genu procumbens, venientis impetum sarissa excipit, ac equum sub pectore vulnerat, qui prae furore ac vehementia cursus se ipsum transadegit Tum etiam eadem hasta per inguina utrinque ad nates penetrante Arsaces transfoditur" [1]). Azon ázsiai régiségek között, miket Burnes Sándor angol utazó munkájában lerajzolva kiadott, találtatik a' kundusi fejdelem' birtokából került némi ezüst tálnak (patera) képe. Látható rajta egy lándzsájával oroszlánt döfő lovag. Az mondatik ugyan a' lándzsás alakról, hogy Saport abrázolná: de a' lovag' parthus süvege, magyar szük dolmánya és nadrága valamint panyókája meg topánja lószerszám-ékességeivel egyetemben inkább parthust mint sassanidai persát árul el, 's valamellyik arszákot látszik előtüntetni [2]). Nem is lehet ennélfogva egyébnek tartani parthus régiségnél, minthogy a' scytha népcsaládnál levén szokásban illy fegyverrel hadakozni, annak egyik felekezete ettól Alan, keletieknél Lan azaz lándzsás nevet viselt. A' magyarokat mi illeti: ide költöztük után 925-dik évre már a' sz. gáli évkönyvekben följegyezve találtatik róluk, hogy kopjákkal vagyis lándzsákkal voltak ellátva: „*Ingruunt tandem* (Ungri) *pharetrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi*" ezek a' krónika szavai [3]); sőt ugyan azon történeti előadás szerint lándzsájával akará leütni egy magyar a' sz. gáli egyház' tornyának kakas-czimerét; lándzsákkal piszkálták a két halott' hamvasztása' alkalmával a' tüzet. A' besenyők, mint etelközi utam' egyik bizonyitványában olvashatni, landzsákkal tőnek leginkább hadi szolgálatott a' magyar hadseregben; 's midőn még saját birodalmuk (Patzinakia) állott, hadosztályuk' egyik része Szúró-kopjásnak (Syrucalpee Constantinus Porphyrogenitusnál) hivaték kopjáik- vagyis lándzsáikról. A' magyar lándzsások Lán, vagy Alan nevéről megjegyzendő végre, hogy a' szepesi lándzsások' némi régi oklevélben alánoknak (Alani) neveztetnek; 's honunkban találtató Lánvár nevű helyek távul sem leányról, hanem lán azaz lándzsáról neveztettek így; melly utóbbi amannak csak kicsinyitője nem pedig a' latin „lancea"ból alakult szó. Nyilvánossá válik tehát ezekből, miszerint a' lándzsa épen olly sajátságos hadszerük vala őseinknek, mint a' parthusoknak.

[1]) Luciani Samosatensis Colloquia. Dialogus XXIII.

[2]) Burnes Al. Kabul. Schilderung einer Reise nach dieser Stadt des Aufenthaltes daselbst, in den Jahren 1836, 1837 u. 1838. Aus den Englischen von Th. Oelkers. Leipzig, 1843. in 8. S. 191. Tab. IX.

[3]) Casus S. Galli. cap. 3. Apud Pertz G. Monumenta Germ. Scriptorum. T. II. pag. 105.

Digitized by Google

Hadi öltözet a' parthusoknál és magyaroknál.

31. §. Őseink' hadi ruházata 's fegyverkezése is azonos volt a' parthusokéval. Justinus írja emezekről: „*Munimentum ipsis equisque loricae plumatae sunt, quae utrumque toto corpore tegunt*“ [1]). Dio Cassiusnál pedig olvassuk: „*Scuto uti non solent, sed equites sagittarii et hastati, plerumque cataphracti pugnant*“ [2]). Mind a' kettőnek előadásából kiviláglik, miszerint vaspánczélból (vértből [3]) állott főleg hadászati öltényük, melly Justinus szerint pikkelyes lemezből szerkeszteték. Dio átalánosan vasba öltözötteknek mondja őket. A' mi továbbá a' parthusok' fegyverkezését illeti, becses tudósitást hagyott reánk Herodianus III-dik századbeli görög iró, bőven elbeszélvén, miként ők hajdan jobbára bő 's könnyű ruhában lovakról nyilazva harczoltak, kevesbé használván vasöltényt, lándzsát és kardot; de miután Pescennius Niger a' parthusoktól is pártolt anticaesar Severus által (Kr. sz. u. 194-ben) legyőzetván megöletett, a' hozzá ragaszkodó római katonaság Sever' bosszujától félelemből tömérdek számmal Parthiába, Tigris folyón túl menekült; kik ott megtelepülvén és honosulván, nemcsak illy fegyverek' használatára megtaniták őket egész csudálkozásig, hanem közöttük találtató kovácsok e' nemű szerszámok' gyártását is bevitték hozzájuk, mint ide illő soraiból kitetszik: „*Gnari antea pugnare tantum arcu ex equis, neque armatura muniti, neque hasta gladiove satis audaces, levi pendulaque veste, plurimumque inter fugiendum aversi, sagittas intendebant: postea vero quam Romani aliquot milites, fabrique nonnulli in eas regiones confugerunt, ibi aetatem acturi, nonsolum armis uti, sed ea quoque fabricari barbari didicerunt*“ [4]). Vaslemez és sodrony öltözetükön kivül lovaikat is betakarák efféle védeszközökkel Justinusból érthetőleg, Dio és Herodian szerint kezükben levén íjj, dárda (lándzsa) és kard. Hasonlitsuk már most össze e' hadi kellékeket mindazokkal, miket Bölcs Leo görög császár az ő idejében bulgárok ellen frigyesekkint harczoló magyarokról fönebb is idézett soraiban saját tapasztalása után előad; ugyanazon eszközöket, u. m. pánczélt, kardot, kézíjjt, dárdát, és pedig némellyiket kettősével is találjuk; de fölleljük a' lótakaró sodroy-védszereket is szintazonkép, mint a' parthusoknál vala szokásban. „*Nonmodo vero ipsi armis tecti sunt, sed equorum etiam, qui-*

[1]) Justini Historiarum Philippicarum. Lib. XLI. cap. II.
[2]) Cassii Dionis Cocc. Historiae Romanae. Lib. XL. cap. 14.
[3]) Hajdan a' vért nemcsak paist, hanem pánczélt is jelentett.
[4]) Herodiani Historiarum. Lib. III. cap. 4. ed. Argent. 1694. pag. 132, 133.

Digitized by Google

bus nobiliores vehuntur, anteriores partes aut ferro, aut denso centunculo muniunt" [1]). Számtalan bizonyságokat hozhatnék még föl hiteles oklevelekből mind a' XV-dik századig őseinknek vasba öltözéséről, ha illyesek elsorolását fölöslegesnek nem tartanám. Léteztek a' magyaroknak árpádházi korszakban vasas és könnyű lovas csapatai, 's ezek neveztetnek krónikáinkban „*vilissimi*" kitétellel. Olvashatni a' bécsi képes krónikában Turóczinál: „*Vilissimi Bissени*" „*Bisseni atque Siculi vilissimi*" „*Bisseni pessimi, et Siculi vilissimi*" (P. II. c. 55, 63, 65). Ezen kifejezést némellyek hibázva, gyarló értelemre magyarázák.

A' parthusok- és magyarok' hadi öltözeteikről előadott történeti bizonyitványok' folytán a' hadászat kivüli rendes vagy nemzeti viseletükről is hogy előterjesszem a' fönlevő adatokat: kitűzött tárgyunk és a' két nemzet' azonegységének minden oldalróli kimutatása igényli.

A' parthusoknál kétféle öltözet' neme találtatik, u. m. szűk és bő. Népöltözet.

Azon parthus pénzeken, miket Vaillant nagy gonddal összekeresve és rendezve legnagyobb számmal együtt világ elé terjesztett [2]), a' parthus királyok mindig aranyszékbe ülve, dolmányban, kaczagányosan vagy vállra vetett panyókával, szűk nadrágban és topánkában ábrázoltatnak; jobbukban kifeszített íjjat tartók. Mind a' fölső, mind az alsó testrész' ruházata tehát szűk szabású. És ez, kéttelenül diszöltözet vala náluk, melyet a' fejdelmek, nagy urak és főbb rendbeliek használtak. A' régiségbuvárok candys és anaxyris nevet adnak e' parthus királyi öltözet neműeknek; „*Vétu du candys et de l' anaxyris et tenent un arc dans la main droite*" [3]). Világosan köntös szavunk rejlik azokban; ez utóbbinak hún eredetét és jelentését bevallja Procopius ekkép irván, midőn a' byzantiaknak idegenektől, jelesen a' húnoktól kölcsönözött szokásaikat és viseleteiket föl emlitené: „*Αἱ ἐπωμίδες δὲ καὶ ἀναξυρίδες καί τῶν ὑποδημάτων τα πλεῖστα ἐς των Οὔννων τό τε ὄνομα καὶ τὸν τρόπον ἀπεκέκριτο σφίσιν*" melly sorokat Niebuhr és a' byzanti irók' fordítói ekkép adák: „*Humeralia, tibialia, et pleraqne calceamentorum genera, Hunnorum ad ritus, no-*

[1]) Leonis Sap. Tacticorum. Cap. XXVIII. In Kollarii Hist. Jurisque Publ. Amoen. Vol. I. pag. 29.
[2]) J. Foy Vaillant, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia. Parisiis, 1728. in 8. Tom. I.
[3]) Mionnet T. E. Description de Medailles antiques. A Paris, 1821. in 8. Tom. V. p. 648, 685.

Digitized by Google

menque usurparunt“ [1]); azaz: A' vállravalók, nadrágok és majdminden lábbeliek nemeit a' húnok' szokása és nevezete szerint használák. Lábszárra való bő nadrágnak (salavári) értelmezik a' szótárak is az anaxyr-t, de megjegyezve idegen eredetét 's jelentését. Minthogy tehát hún eredetű, lábszárt kifejező szónak kell lennie; mihezképest a' köntössel (candys) együtt ezt is nyelvünk' sajátjának vallhatjuk. Strabo a' tarajos süveg, ujjas mente- és nadrág-viselést eredetiképen a' medusoknak tulajdonitja imígy okoskodván: „*Mores fere communes sunt Medis atque Armeniis: quia et regio adsimilis est. Medos tamen principes autoresque fuisse et his istorum ferunt, et Persis, qui Media occupata in dominationem Asiae successerunt. Nam qui nunc dicitur Persicus vestitus, et sagittandi ac rei equestris summum studium, regumque cultus, ornatus, et honores quasi diuini regibus ab subditis qui habentur, a Medis sunt profecta. Idque verum esse, maxime e vestitu apparet: nam tiara, pileus, manicatae tunicae, et anaxiridis (siue eae sunt braccae) in frigidis locis et aquilonaribus, vt sunt Mediae, gestamen sunt commodum, in austrinis minime. Persae autem habitationem suam vt plurimum habent ad Rubrum mare, meridionales Babyloniis et Susiis, sed euersis Medis, etiam quaedam Mediae contermina in suam redegerunt potestatem. Sed victoribus ita ob maiestatem et regio ornatui conuenientem dignitatem placuerunt a victis Medis recepta, vt nuditate et leuissimo vestitui muliebrem stolam ac vestem ad talos dependentem praetulerint*“ [2]). Engedjük bár meg ezen viseletnek medusoktól származását, annyi bizonyos marad, hogy már a' legrégibb korban scytha és hún népek' viseletét találjuk illyeknek. Strabonak azok kifejezése továbbá, mellyben persa viselet- és szokás' hivatásának vallja („qui nunc dicitur Persicus“) az elmondottakat, minthogy az ő korában már nem létezett önálló persa nemzet; egyenesen a' parthusokról 's királyaikról mint amazok' helyeit elfoglaltakról értetendők, nem pedig a' persákról; ezt bizonyitja az iró sereg, illy értelemben van maga is Strabo más helyein. Érthetjük már ezek után, minő viseletet tulajdonita Kézai Simon Áttilának és a' hún nemzetnek következő hibás sorában: „*Indumentorum vero modus, et forma, sibi et gente modum Medorum continebat*“ [3]). Ujjas mente, dolmány és nadrág

[1]) Procopii Historia Arcana, cap. 7. Ed. cit. vol. III. pag. 48, 49.
[2]) Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Casavboni. Paris, 1620. pag. 525, 526.
[3]) Sim. de Keza, Chronicon Hungar. Budae, 1782. in 8. Cap. II. pag. 47.

Digitized by Google

alakiták diszes öltönyeiket, valamint a' parthusokét és magyarokét. A' nép' átalánosan divatozó öltözetéről elég világosan írja Justinus, hogy a' medusoké szerint bő és világos szinű vala: „*Vestis olim sui moris: postea-quam accessere opes, ut Medis, perlucida ac fluida*“ [1]). Azon római arany pénzeken is, miket Augustus császár a' római hadi jeleknek a' parthusoktól lett visszanyerése' emlékére illy fölirással veretett: „CAESAR. AVGVSTVS. SIGN(is) RECEPT(is)“ bő nadrágos, csizmás és hegyes süvegű parthus szemléltetik ábrázolva Vaillantnál (pag. 176). A' bokáig érő bő nadrágról, mint általános nemzeti viseleteikről nevezetes tudósitással birunk Herodianusnak azon parthus ünnepély' leirásában, melyet következő körülménynyel ad elő: A' kegyetlen Antoninus Caracalla római hadvezér hogy a' meg nem törhetett büszke parthus nemzetről vont dicső „parthicus“ nevet elsajátithassa, imilly alacsony orgyilkoshoz illő fortélyt használja föl: IV. Artabán utolsó parthus királynak gazdag ajándékokkal ellátott követek által levelet küld, abbeli óhajtását kifejezőleg, miszerint leányát adná neki neül; melly szövetség által a' két roppant birodalom egybeforradván, összevetett vállakkal világurai lehessenek. Artabán a' szokatlan kivánságra eleinte nem hajol, de később Antoninus' nem szüntetett kérelme- és hű vonzalmának esküvel is erősitése következtében az ajánlatot elfogadja; minek a' parthusoknál elhirhedtével a' nép tüstént Antoninus' ünnepélyes elfogadásához készül. A' várt vőlegény katonáival az Eufratesen átkelvén, mindenütt pompával 's öröm ujjongatások közt fogadtatik, és miután Artabán' székhelyéhez közelednék, ez a' városon kivül némi térségen fogadja jövendőbeli vejét. A' kitódult sokaság virágokkal koszorúzottan 's különféle szinű, aranynyal ékesitett rubázatba öltözve diszünnepet tartván, trombita, síp- meg dob'zengzeténél csoportokban tánczola. Illy tánczokban ugyanis fölötte gyönyörködnek, úgy mond Herodianus, midőn főkép bővebb borital által hevítetnek föl. Miután azonban a' nagy sokaság egy tömegben vala, és lovaikat elcsapva, tegzeiket meg púzdráikat letéve, rendetlen vegyületben borozással töltenék idejöket a' parthusok, senki rosszat nem gyanitván, kiki az új vőlegény' látására törekedett: akkor jelt ad Antoninus katonáinak, hogy a' parthusokra rohanván őket lekonczolnák. Megrémülve a' rómaiak' vérengzésén azok

[1]) Justini Historiarum Philippicarum, Lib. XLI. cap. 2.

Digitized by Google

futni kezdenek. Artabán önnönei által környezve általuk kiragadtatik, és lóra tétetvén, alig menekült meg kevesed magával. A' többiek lábig legyilkoltattak, minthogy lovaik, miket minden alkalomra használnak, kezüknél nem léteztek, mert azokról leszálván, legelőre ereszték, 's így el sem futhattak; szaladás közben pedig lábfejig (bokáig) érő bő ruháik volt akadályukra, (*„impediente cursum fluxa veste, ad pedes usque deducta“* [1]). Szinte Herodianus' azon másik helyét, melly könnyű, lefolyó, 's futást gátló viseletükről teszen említést (*„levi pendulaque veste, plurimumque inter fugiendum aversi“*), már fönebb kiemeltem. Ammianus Marcellinus, ki az Arsacidák' bukta után irván, a' parthus és persa nép közt kevés különbséget teszen, így ír ezek viseletéről: *„Indumentis plerique eorum ita operiuntur lumine colorum fulgentibus vario, vt licet sinus laterque dissuta relinqvant flatilus agitari ventorum, inter calceos tamen et verticem nihil videatur intectum“* [2]). Lehetett-e egyéb a' bő és lobogó ruha a' magyar ingnél és gatyánál? Persiában máig épen olly kelendősége van köznépnél az efféle öltönynek, mint az alföldi magyaroknál. A' parthusoktól elmaradt régi ruhanemű, t. i. bő ing és lábravaló annyira nemzetivé vált Persiában már a' sassanidák' korában, hogy az abbasidák által kiűzött Keletindiában élő guzerathi parz maradékok is egyelőre pőre gatyában és tátott szárú ingben járnának maiglan, valamint csikósaink és juhászainknál divatos. Láthatni ennek példányát Niebuhr utazása' egyik táblájáu [3]). Köznépünk' viseletét tehát parthus eredetűnek bizton állithatni; olly különbséggel még is, hogy régidőkben nem egyedül vászonból és fejér szinűt viseltek, hanem különböző világos szin kelméből. Még a' XV-dik században léteztek a' magyar hadsereg között olly csapatok, mellyek régi parthus viseletű bő ingben és gatyában harczoltak. Illyenek valának különösen a' besenyők (Bisseni), kiknek kéttelen utódai a' vasvármegyei, főleg őrségi magyarok. Bonfinius korában még saját ősi szokása szerint élvén e' valódi scytha-magyar felekezet, igen jól ismerhette őket viselet- és életmóduk tekintetében: ugyanazért tökélletes hitelt érdemel azon róluk adott jellemzés, mellynek értelmében zászlós lándzsákat hordván, nagy

[1]) Herodiani Historiarum. Lib. IV. cap. 11.

[2]) Ammiani Marcellini Historiarum. Lib. XXIII. c. VI.

[3]) Niebuhr's Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Koppenhagen, 1778. in 4. II. Bd. tab.

Digitized by Google

szakált és bajuszt, taréjjos forgókkal ékesitett csákót (hosszú farkú süveget), persák módjára selyemből készült bő öltözetet hordának [1]). Ha Bonfin a' bő ruhának parthusoknáli divatozását és azoktól származásunkat tudta volna, bizonyára a' persa szokás szerint (in Persarum morem) helyett parthus kitételt használ vala. Egyébiránt, józanul csak az előkelők- és főnökökről érthető a' selyem ruha; a' közrendű bizonyára megelégedett fejér, vagy különösen kék szinre festett egri, eperjesi és miskolczi vászonnal is, épen úgy, mint századunk elein a' francziák ellen harczoló önkéntes magyar seregnél használtatott a' kék gatya és ing, mig a' tisztek arany rojtokkal diszlő selyem kelméket viseltek. Tévedett tehát Liszti János veszprémi püspök, midőn 1568-dik körül saját kezével azt jegyzé meg Bonfinius' emlitett soraira, hogy e' szerint más alakú vala régente a' magyar öltözet mint az ő korában „*Unde colligere licet, prouti verum est, Hungaros o'im alio, qvam nunc, vestium habitu usos*“ [2]). Két féle volt biz az minden időben valamint a' parthusoknál, úgy azok' magyar ivadékainál, és két féle formájú maiglan is. A' magyar köznépi ing, gatya, sőt bunda vagy suba, guba, szűr, zeke, ködmön, kankó 'stb. hasonlókép uri viseletben a' dolmány, mente, nadrág, csekély változáson ment keresztül a' legrégibb kortól fogva: elég bizonyság erre a' keletieknél most is fönlevő ruha formák.

A' parthus öltözet' egyik darabjáról némi nevezetes adatot hagya reánk a' VII-dik század' első felében élt Isidorus szevillai püspök Spanyolországban, de eredetre nézve scytha tudós férfiu, ki a' sarabar nevű, az ó frigyi könyvekben, jelesen Danielnél (cap. III, 94) is emlegetett ruhaneműt valódi parthus öltözetnek, bő és igen ránczos alakúnak mondja imezekben: „*Quibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est, ut Parthis Sarabarae.*“—„*Sarabarae sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur in Daniele: Et sarabarae eorum non sunt immutatae. Et Publius: Ut quid ergo Parthi in ventre tuo sarabaras suas suspenderunt?*“ [3]). Ezen ruhaneműnek nevében is első tekintetre saját nyelvünket ismerjük föl. A' szár, ma is a' test' alsó részét, a' lábakat jelenti, mon-

[1]) Bonfinii Ant. Historia Pannonica. Dec. II. Lib. IV. Ed. Colon. Agripp. 1690. in fol. pag. 151.
[2]) Kovachich M. G. Scriptores Rer. Hung. Min. Budae, 1798. in 8. T. I. pag. 333.
[3]) Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum. Lib. XIX. cap. XXIII. 1, 2. In Lindemannii Corpore Grammaticorum Latinorum veterum. Lipsiae, 1833. in 4. Tom. III. pag. 602.

Digitized by Google

datik közönségesen: lábszár (crus), gatyaszár. De maga a' Sarbar is él népünk' emlékezetében salavári nevezettel, melly alatt a' lábravalónak (nadrágnak; ez arabul: netak) bizonyos nemét érti. Molnár Albert következő értelmezést ad a' salavárinak: Tibiale, Tibialia, Ocrena lanea, Strümpfe, Reithosen [1]). Hajdankorban is változóan íraték, majd sarabara, majd saraballa majd ismét sarabra kitétellel. A' régi persáknál épen úgy, mint honosinknál schalavar néven ismertetett e' ruházat, mint Anquétil du Perron megjegyzi a' sarbali szó alatt; braca, Dánielnél (III, 21) előforduló testi ruhát értvén alatta [2]). Valljon nem a' szárra való- vagy szárbelitől származott-e eredetikép neve? Mondjuk most is: lábravaló, lábbeli, saru vagy csizma és gatya helyett, a' nyakravaló hasonlatosságára. Bő volta mindenesetre a' gatyanemût árulja el, melly kizárólag a' magyarnak' tulajdona.

Befejezőleg, hogy az ősapáinknál különös kedvességben állott, 's most is a' magyar nőknél divatozó piros csizmákról mondjak valamit, Persia' vidékeiről származtunkat minél kéttelenebbé teendő: csak azt jegyzem meg, miszerint a' régi persa szokásokat sokban utánozó új persák udvari pompa és ünnepély' alkalmával maiglan illyet húznak lábaikra: „*On porte encore aujourd'hiu, dans les jours de céremonie à la cour de Perse, une espece de bottes rouges*" így nyilatkozik hiteles kutfők után értesülve Mohl franczia tudós [3]). Még a' legapróbbságokban is föltaláltatnak tehát Parthia' népeinél ősi viseletünk' nyomai az elmondottak szerint: miből szoros kapcsolatnál egyebet kiokoskodni nem lehet.

Parthus süveg.

32. §. Szólnunk kell ez alkalommal a' parthus süvegről is röviden, minthogy e' fövegnemű változatlanúl mindenkor használtaték őseink által. A' rómaiak közéletben födetlen fővel járván; csak a' harczfiai viselének sisakot: nem csuda azért, ha a' parthusokkali érintkezésök alkalmával bámulák a' parthus süveget. Később nemcsak hirre kapott, hanem köztetszést is nyere Rómában. Ezen föveg sajátszerüségét eléggé tanusitja Martialis verse, ki Lib. X. Epigram. 7. ekkép énekli:

„*Ad Parthos procul ite Pileatos.*"

---

[1]) Dictionarium Vngarico-Latino-Germanicum, olim studio Alb. Molnár, Fr. Pariz Pápai et Petri Bod conscriptum. Cibinii, 1901. in 4. Tom. II. pag. 314.

[2]) Zend-Avesta, von Kleuker. II. Th. S. 80.

[3]) Journal Asiatiqve. 1841. Mars (Nr. 61), pag. 209. not. 1.

Digitized by Google

A' parthus föveg' alakja látható Augustus' emlitett pénzén, de kitetszik leginkább a' margitszigeti tégladarabon, mellyet már leirván itt rajzban is közlünk. Hegyesen fölsugárzó magos kalpag volt ez; és illyennek divata még időnkig is eljutott. A' régibb, jelesen 1700 év körüli huszárviseletek' rajzain is szemléltetnek hasonló csákós süvegek. A' kúnok, kikre hiteles régi írók egyre parthus nevet ruháznak, szinte parthus süveget viselének. Illyenben állitatik elő a' Sz. Lászlóval viaskodó kún Turóczi krónikájának némi első kiadásai czimén: valamint a' bécsi egyetem' magyar nemzeti osztály' még 1414-ben kezdődött matriculája vagy jegyzőkönyve' elein; sőt hasonló parthus süvegben rajzolva találtatik Kún László király a' bécsi 1358-ban iratott képes krónika' festvényei között, mint Schwandtner' kiadásából is láthatni [1]). Az effélé parthus süvegeknek magyarok általi viselését erősen tiltja az 1278-diki budai zsinat, már ugyan nem parthus, hanem kún süvegnek nevezve [2]). Ugyancsak a' bécsi képes krónika irja Turóczinál Kún László királyra vonatkozólag: „*Hinc insuper contra eum, quia Cumanice, et non catholice conversabatur, Philippus Firmanus sedis apostolicae legatus, advenit; qui barbas radere, crines detruncare, contra mores Hungaricos, et pileos Cumanicos, quorum usus, in Hungaria iam in consuetudine habebatur, abiicere demandabat*“ [3]). Nem lehet ezeknélfogva kétség a' parthus és kún süveg' épazon alakusága iránt, ha még azt is tudjuk, hogy a' honunkban lakó oláhok bárányborból készült magos süvegeiket kumánnak nevezik. Persiában az előkelők közönségesen parthus szabatu fekete bárányból hegyes sipkákat viselnek. Ide tartozik még annak is megemlitése, hogy nyelvünk rendkivül gazdag a' fövegneműek' nevezésében; illyenek ugyan is; csákó, csalma, kalap, kalpag, kucsma, sapka vagy sipka (Túl a' Dunán csapka vagy csopcsa) süveg; mellyek mind saját eredeti nevek levén, azok' régi használatát tanusitják. Ne is gondoljuk, mintha a' sapka a' franczia chapeau-ból származott volna. Ázsiában Rich angol utazó szerint a' kurdok' egyik felekezete, az úgy nevezett kaldok Vantó körül, Hehari' vidékén borból és riskásaszalmából készitett tschapha nevű föveget viselnek [4]). Valamint ezek nem

[1]) Schwandtner J. G. Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. in fol. Tom. I. pag. 151.
[2]) Péterfy Car. Sacra Concilia in Regno Hungariae. Posonii, 1741. in fol. pag. 93.
[3]) Thurocsi Chron. Hung. Part. II. Cap. LXXX. Ap. Schwandt. T. I. pag. 152.
[4]) Ritter, Die Erdkunde von Asien. Bd. VI. 1. Abt. S. 660.

Digitized by Google

kölcsönözték a' franczióktól, úgy keletről származó eleink sem szorulának hozzájuk fövegük' elnevezésében. Miután tehát öltözetünk' majd minden neme a' parthusokéval hasonlónak bizonyul, közös, vagyis inkább azoktól származásunk e' részben is kéttelenné válik.

Hajviselés. 33. §. Nem kevésbbé támogatja parthus eredetünket a' régi magyarok' hajviselése. Évkönyveinkben, mint már fönebb etelközi utam alkalmával a' kőszobrokról értekeztemben kimutatám, nyomós tanulságokat találhatni arról, hogy pogány eleink hajukat egyrészben leborotválván, több oldalról üstököt eresztettek, mellyet csimbókokba fontak be. Vatáról a' pogányhitre vissza tért magyarok' fő izgatójáról írja a' krónika, hogy ősi pogány szokás szerint haját leborotválván, három részen üstököt eresztett. „*Primus autem inter Hungaros, nomine Vatha, de castro Belus dedicavit se daemoniis, radens caput suum, et cincinnos dimittens sibi per tres partes, ritu paganorum*“ [1]). Ezen magyar divatról valamint számos adatok léteznek, úgy később, sőt jelenkori viseleteknél is találtatnak népünk közt élénk nyomai. Hasonlókép üstököt hordtak a' parthusok. Nero római császárról irja Dio Cassius, hogy némi alkalommal, midőn a' megjelent üstököscsillag' jóslatáról előtte beszélnének, ekkép nyilatkozott: Az nem nekem, hanem a' parthus királynak jövendöl valamit, mert ő üstökös, én kopasz vagyok. „*Iis vero, qui de comete quaedam interse colloquebantur; non mihi, „inquit“ sed regi Parthorum aliquid portendit: ille enim comatus est, ego calvus sum*“ [2]). Hasonlóul üstököscsillag' föltüntével hozatik szóba a' parthus király' üstöke Svetoniusnál, midőn Vespasianus császár' enyelgéseiről mondja: „*Cum inter cetera prodigia Mausoleum derepente patuisset, et stella crinita in coelo apparuisset: alterum ad Juliam Calvinam e gente Augusti pertinere dicebat; alterum ad Parthorum regem, qui capillatus esset*“ [3]). A' hajnak üstökbe eresztése Herodotus' Suidas' és egyebek' állitása szerint már a' régi persa királyoknál is szokásban vala, 's hihetőkép azokról hárult a' parthusokra, emezektől és a' hún felekezetüektől magyar őseinkre. Niebuhr szerint a' guzerathi parzok, sőt maguk a' hinduk is viselik az üstököt két fül mellett eresztve.

---

[1]) M. Joannis de Turocz. Chron. Hung. Part. II. cap. 39. Apud Schw. T. I. pag. 105.
[2]) Cassii Dionis Cocc. Histor. Rom. Lib. LXVI. cap. 17.
[3]) C. Svetonius Tranquillus, in T. Flav. Vespasiano.

Digitized by Google

Midőn Plinius az írak- és kenőcsökről szóltában ezeket mondja: „*Ergo regale unguentum apellatum, quoniam Parthorum regibus ita temperatur, constat myrobalano, costo, amomo, cinnamo, comaco, cardamomo, nardi spica, maro, myrrha, casia, styrace, ladano, opobalsamo, calamo, junco odoranthe, malobatro, serichato, cypro, aspalatho, panace, croco, cypiro, amaraco, loto, melle, vino*“ [1]), nemlehet más, mint olly kenőcsöt érteni, mellyel a' parthus királyok bajuszaikat és üstökeiket kenték. Hogy valójában kenték sőt pödörték bajuszaikat, azt pénzeikről könyen észrevehetni, miután némely királyoknak igazán pörgére áll hosszukás bajusza. A' királyok drága kenőcsöt sőt illatossat használtak, azonban a' köznép zsírral vagy egyéb olcsó kenőcs-keverékkel is megelégedett; igen természetesen következik. A' magyarnak haj- és bajuszkenése nem új divat, hanem messzi keletről hozott sajátlagos szokása, mellyet ezeket tudva szinte Parthiában föllelünk.

Lovaglás és kardviselés.

34. §. Jellemző két sajátságával különböztette meg magát hajdankortól fogva ez ideig Europa' többi népeitől a' magyar. Egyik kitünő tulajdona a' lovaglás; másik, hogy soha sem jelent meg disz-, tisztelet-, tanácskozás- vagy másegyéb nyilvános gyülekezethelyen kard nélkül; 's annyira hozzá szabatott nemzeti ruházatához a' kard, miszerint azt odalra nem kötve, nevetségesnek tartatnék diszesen öltözni. A' kardviselésről, 's annak mellőzhetlenségéről csak azt jegyzem föl, hogy a' fönebbi századokban még papjainknál is olly nélkülezhetlen vala, hogy zsinati törvények által kellett őket a' fegyver' letételére birni. Kun László kir. alatt 1278-ban Budán tartatott, már megemlitettem zsinat' XI-dik capituluma rendeli: „*Districte praecipimus, ne Sacerdotes vel clerici in quovis ordine constituti, gladium, vel cultellum, quod vulgariter dicitur hord* (igazabban kord, azaz kard) *portent, nisi eis manifesti timoris causa ingruerit, nec tunc absque licentia praelatorum portent*“ [2]). Ha már a' papok is annyira ragaszkodtak a' fegyverviselési szokáshoz, mit lehet itélni a' világiakról? A' parthusokról is irva találjuk a' római classicusoknál, hogy soha fegyver, különösen nyil és kard nélkül nem jártak. Tiridatesről, a' Tib. Nero császárnál Rómában megjelent arsakidáról irja Dio Cassius, hogy midőn oldalán levő kardjának letételére szólitatott föl, attól megválni nem akarván, in-

[1]) C. Plinii S. Hist. Naturalis. Lib. XIII, cap. 2. ed. Harduini.

[2]) Peterfy Car. Sacra Concilia in R. Hungariae. Posonii, 1741. fol. P. I. pag. 109.

Digitized by Google

kább hűvelyébe szögezé be. „*Quem* (Neronem) *adiens, gladium, licet jussus, deponere tamen noluit, sed vaginae clavis affixit*“ [1]). Dionak ellenben Angeli Mai által kiadott vaticanumi kéziratában úgy adatik elő e' jelenet, mikép Tiridates átadván kardját Neronak, elmenetelekor visszaadandónak kivánná [2]). Akar mellyik legyen igaz, mind kettő nemzeti szokást, 's ahhoz hű ragaszkodást tanusit; de bizonyitja egyszersmind a' szabadság' szeretetét, mellynek a' fegyverbirás örökös symboluma; azért izené és bölcsen izené Vologeses Corbulo által Tiridatesnek, hogy a' szolgaságnak semminemű képét ne tűrje, 's kardját át ne adja: „*Ne quam imaginem servitii Tiridates perferret; neu ferrum traderet*“ [3]), mint Tacitus följegyzé. Azonos volt tehát ezen szokása a' parthusoknak nemzetünkével, mellynek divata már a' régi persáknál föltaláltató classicus irók szerint. Mellőzve a' többit, Ammianus Marcellinus irja róluk: „*Omnes promiscue, vel inter epulas festosque dies, gladiis cincti cernuntur*“ [4]); 's így, e' tekintetben is Persia felé vitetünk vissza ismét és ismét.

A' lovaglás' mestereiül jellemeztetnek történetirók által a' parthusok; ugyan ollyaknak ismertettek mindig 's tartatnak ma is a' magyarok. A' mit Justinius a' parthusokról ír imezekben: „*Equis omni tempore vectantur: illis bella, illis convivia, illis publica ac privata officia obeunt; super illos ire consistere, mercari, colloqui*“ [5]), szintazon rajzok alkalmaztattak Regiono és egyebek által a' magyarokra. E' közös tulajdon' kútfejét kell inkább vizsgálnunk; és ha a' szülő okok' azonságával mind kettőnél találkozunk, úgy vonhatunk e' párhuzamból a' parthus származásra legbiztosban erőséget. Ezen okfő a' két nemzet' rokon institutiojában rejlik. A' parthusok ugyanis, nem zsoldos katonákkal, mint a' rómaiak, vitták ki maguknak a' világhirű hatalmat, hanem háboru idején kiki fegyvert ragadva, fejenként mene a' harczmezőre; 's a' vagyonosb nagy urak saját zászlóik alá gyűjtvén szolgáikat (jobbágyaikat), kik gyermekeik gyanánt nézetvén, fegyverben és lovaglásban szüntelen gyakoroltattak, ekkép kitanitva állitattak szükség idején sikra, mint többi közt Justínus megjegyzi: „*Hos* (servos) *pari ac liberos suos cura habent, et equitare et sagittare*

[1]) Dionis Cassii Cocc. Historiae Romanae Lib. XLIII. cap. 2.
[2]) Dionis Cassii Cocc. Hist. Romanaquae supersunt. Lipsiae, 1843. in 8. Vol. IX. pag. 107.
[3]) C. Cornelii Taciti Annaliuni Lib. II. cap. XXXI.
[4]) Amm. Marcellini Rerum Gestarum. Lib. XXII. c. VI.
[5]) Justini Historiarum Philippicarum Lib. XLI, cap. III.

Digitized by Google

magna industria docent. Locupletissimus ut quisque est, ita plures in bello equites regi suo praebet“ [1]); melly hadbakelést az országló, irott parancsa' következtében a' nemzetségi 's tartományi főnökök (sátorapák) kihirdetvén, talpon vala az egész nemzet, győzelmet aratandó. „*Parthus autem, satrapis imperaturum per epistolas, ut copias congregarent, ita enim facere consvevit bellum comparaturus, siquidem mercenarios milites atque ordinarios exercitus Parthi nullos habent*“ ezek Herodianus' szavai [2]). Hasonló honvédelmi szerkezet létezett nálunk az elóidókben. A' magyar mind született katona levén, kiki tartozott illető zászlója alá seregelve hadba menni 's vérét honának föláldozni. Nyilvábbak ezek törvényeinkből, semhogy bizonyitásokkal támogatni kellene. Honvédelmi szerkezetünknek épen ezen modor vala főkelléke, melly által, mint parthus óseinknél, a' zsoldos katonatartás könnyen nélkülözteteti. Illy institutio mellett, hogy béke idében is fegyvert visele a' harczias nép, igen természetes; de szinte megfejthető lovaglási ügyessége; mert nálunk is, valamint a' parthusoknál főleg lovon katonáskodás- és harczolásnak volt divata. Antoninus római fővezér Artabán parthus királyhoz irott levelében inigyen fejezi ki magát: „*Esse Romanis pedestrem exercitum, qui hastis et stataria pugna caeteros antecellat: Parthis vero equitatum plurimum, perritissimosque sagittarios*“ [3]). Dio Cassius világosan mondja, hogy gyalog harczos csekély számú vala közöttük, az is csak a' selejtősbekből rendezve: „*Pedites inter eos pauci sunt, iique inferris sortis, scd et ipsi omnes sagittarii, ad quod genus exercitationis a pueritia advescunt*“ [4]). Mindezek tehát híven egybehangzanak Justinusnak az ó lovaglásuk- és lovon harczolásukról már fönt közlöttem előadásával, de szakasztott egyenlő sajátságok Leo Sapiens, Regino 's egyebek' eleinkről adott rajzolataival; egyszájjal vallván ezek a' magyarokról, hogy szüntelenül, sót még békeidőben és tanácskozás alkalmával is délczeg lovaikon ülénck. A' lovaglási hajlam még a' nőnemben is mutatkozik a' parthusoknál. Dio beszéli Tiridatról, hogy a' hosszú utat Rómába lóháton tevén ót neje szintolly módon követte: „*Tiridates equo ubique vehebatur quousque in Italiam venit, ac propter ipsum etiam uxor equitabat*,

[1]) Justini Historiarum Philippicarum Lib. XLI. cap. 2.
[2]) Herodiani Historiarum Lib. III. cap. 1.
[3]) Herodiani Historiarum Lib. IV. cap. 10.
[4]) Dionis Cassii Cocc. Historiae Romanae Lib. XL. cap. 14.

Digitized by Google

galeam gerens auream pro integumento, ne contra morem Patriae conspiceretur“ [1]). A' parthus és magyar hadszerkezet hozá tehát magával, hogy ez úgy, valamint amaz legügyesebbnek ismertetnék a' lovaglásban: mert gyermekkorától fogva lóhoz és harczias életre szokván, belőle legjobb lovaglónak kellett válnia. Honfiainknak a' csikósoktól kezdve a' világhirű huszárokig, eléggé ismeretes ebbeli ügyessége és lovakkali bánásmoduk külföldiek által is. Örült hajdan a' római gazdag ur, ha parthus sihederre tehetett szert, ki által Róma palotái közt délczeg lovait fényes kocsijában kormányoztathatá. E' kitűnő sajátsághoz tartozott még az is, hogy nagy sokaságban különös szép fajta lovakat tenyésztettek, mik világszerte parthus lovaknak hivattak. Strabo irja az ő korában (Kr. sz. u. 20 év körül) parthusok birta Mediáról: „*Haec regio* (*et Armenia*) *equis alendis excellit: et inde quoddam pratum Hippobotum dicitur, per quod transeunt qui a Perside et Babylonia ad Caspias proficiscuntur: in eo ali aiunt L. millia equorum e Persis, esseque armenta ea regia. Niseus equus, quibus reges vtuntur, optimis et maximis, quidam hinc peti aiunt, alii ex armenia. Forma sunt peculiari, vt et quinunc Parthici dicuntur, a Graecanicis aliisque nostratibus diversa*“ [2]). Hiresek voltak Európában is szinte a' magyar lovak; innen lehet megfejteni a' paripák' (herélt lovak) „hongre“ franczia nevét. Ugyancsak Strabó kizárólag scytha népeknek tulajdonitja a' lóherélést: „*Peculiare hoc omnibus Scythicis et Sarmaticis est gentibus, quod equos castrant, ut eo habeant eos ad parendum mansuetiores: sunt enim parui, verum acres admodum, et contumaces*“ (Lib. VII); és ezen körülmény is ujjmutatásul szolgálhat eredetünk' kimutatásánál.

Dio Cassius' imént idézett sorai, mellyben a' gyalog parthusokat alábbvalóknak „*pedites inferioris sortis sunt*“ mondja, nyelvünk amazokéval egységére látszik ujjal mutatni. A' „*gyalog*“ szó ugyanis régente egyértelmű vala azon jelentéssel, mit e' latin „*inferioris sortis*“ fejez ki, 's most gyarlónak mondunk. Gyöke a' gyar vagy jár; innen gyarló vagy jar-ló, az az gyáró vagy járó, ki saját lábán jár, kel. A' székely nemzetet illető némi 1096-diki levélben áll: „*Utriusque ordinis, tam Loohfew, quam Giharlog vocati, militares et fortes viri*“ [3]), mellyből a' gyalog-

[1]) Dionis Cassii l. c. Lib. XLIII. cap. 2.

[2]) Strabo, Rerum Geographicarum Lib. IX. Ed. Cavsabon. Paris, 1620. p. 525.

[3]) Benkő Jos. Milkovia. Viennae, 1781. in 8. Tom. I. pag. 56.

Digitized by Google

nak régente gyarlog-gali mondása világos. És úgyebár, a' gyarló középszerűt, alábbvalót, selejtőst jelent. Nem kételkedhetni e' szónak és értelmezésnek még Parthiában a' gyaloghadakozó néptől kölcsönöztetése iránt. Számtalanok nyelvünkben az illy képes értelmű szavak.

35. §. Bő anyagot nyújt továbbá jellem, szokás és életmód' párhuzamba tételinél a' parthus és magyar historia. Mellőzve azon általános bizonyitványokat, mellyek szerint a' parthusoknál scytha törvény- és szokások uralkodtak: állodalom' szerkezetükből kiemelendő Justinus után, hogy náluk az országos RENDI szerkezet alkotta a' polgári viszonyok' derékkapcsát. *„Proximus maiestati regum POPULORUM ORDO est: ex hac duces in bello, ex hac rectores in pace habent“* [1]). Gotarcz király ellen a' római tanács előtt vádat nyújtotta parthus követek világosan nemes és nép osztályról mondák ime' szavakat: *„Dominationem Gotarzis, NOBILITATI PLEBI que iuxta intolerandam“* [2]). Épilly osztályú polgári szerkezetet hoztak őseink magukkal Ázsiából, illyennel éltek a' mostoha körülmények' daczára is majd ezer éven át. A' parthusok' erős hatalma, nagysága és hadi úgy, mint polgári szerkezete olly mély benyomást tőn a' rómaiak lelkére, hogy későbbi időben is, midőn már azok' birodalma lerogyott, eszmekép gyanánt szolgálna a' nagyszerű, dagályos és szokatlanok' rajzolásánál. Illyen volt előttük a' parthus aristocratiai institutio, mellyről énekli Claudianus: Alkotmányi szerkezet.

„Stupuere severi
Parthorum PROCERES, et PLEBS pharetrata videndi
Flagravit studio“ [3]).

A' mit Strabo Posidoniusra hivatkozva mond, hogy t. i. kétféle, úgy mint nemzetségi és országos birákból alakult tanács létezett náluk: *„Posidonio teste duplex esse concilium Parthorum: unum cognatorum, alterum sapientum et magnorum: reges ex utroque deligi“* [4]); épazon ősi szokást állitja elénkbe, mellynek az árpádi korszakban eleven nyomaira találhatni; voltak ugyanis a' magyaroknak kezdetben saját nemzetségi biráik, különbözők az országnagyok- és zászlósaktól. Tiszteletben tartották a' parthu-

[1]) Justini Historiar. Philippicarum. Lib. XLI. cap. II.
[2]) Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. X.
[3]) C. Claudianus. De Laudibus Stilicenis. Lib. I.
[4]) Strabonis Rerum Geographicarum. Lib. XI. Ed. Causabon. pag. 515.

Digitized by Google

sok a' hadizenési nemzeti jogokat, anélkül ellenségeiket, még az őket leigázni törekvő, általuk mindenek fölött gyűlölt Romát sem támadták meg hadizenés nélkül, mint a' római törvényekből kitetszik. Így hangzik annak egyik czikke: „*Hostes, quibus bellum publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano caeteri Latrunculi, vel Praedones appellantur. Et ideo, qui a Latronibus captus est, servus Latronum non est. Ab hostibus autem captus (ut puta a Germanis et Parthis) et servus est hostium et postliminio statum pristinum recuperat*“ [1]). Épillyen népjogi tisztelet tűnik ki a' magyarok' vezérek alatti hadviseléséből. Árpád, jóllehet Arnulf császár' hivására jöve Nagy Moraviába Szvatoplukot legyőzendő, mégis nem orozva támadá meg azt, hanem nemzeti hagyományaink' nyomán ünnepélyes követség által szólitá föl Pannoniának; II. Béla kir. névtelen jegyzője szerint pedig Ménmarót bihari és Zalán alpári herczeget birtokaik' átadására.

Parthus hitvallás.

36. §. A' parthus és magyar pogány vallásnak összehasonlitása is kedvező eredményt mutat föl tőlük származásunk' bizonyitására. Csalhatatlanul áll mind a' kettőnek nap- és tüzimádó volta; de ezen általános jellemzéssel ki nem elégitve, némi szertartásokat szükség részletesen vizsgálnunk. I. András korából fönmaradt imádságunkban megbecsülhetetlen emléket birunk az iránt, hogy a' pogány ősök jeles elődeiket mintegy istenitve tisztelék. Világosan fejeztetik ki benne ugyanis a' szent jelesek' imádása; melly szokás ismét a' parthusokkal hoz szoros kapcsolatba. Nem más, mint épen a' parthusoknál divatozott olly szokás, miszerint jeles elődeiket, vezéreiket és királyaikat, kik nagyszerű jótéteményeikkel a' nemzetre dicsőséget és boldogságot árasztottak, isten gyanánt tisztelnék. Ekép tisztelék és imádák a' birodalom alapitó I. Arszákot, ki a' syro-makedói járom' leráztával faját dicsőségre, méltóságra és a' jóllét' tetőpontjára emelé. Nemcsak ő, hanem maradékai iránt is olly hű ragaszkodással viseltetének majd 500 év' leforgása alatt, hogy senkinek másnak, mint egyedül ezen Arszák' véréből származottnak adák kezébe a' legfőbb hatalmat; királyi aranyszékét époly nagy gonddal 's hű buzgalommal őrizék, mint később a' magyar nemzet bámulatos ragaszkodással viseltetek fejdelmi koronájához. Halljuk csak e' vallásos érzelmükről Ammianus Marcellinust,

[1]) Digestorum Libro XLIX. Tit. XV. De Captivis de Postliminio et redemptis ab Hostibus. Lege 24. e Libro I. Institutionum Ulpiani.

Digitized by Google

mikép festi az I. Arszák tiszteletét: „*Certatimque summatum et vulgi sententiis concinentibus, astris (vt ipsi existimant) ritus sui consecratione permistus est omnium primus. Vnde ad id tempus reges eiusdem gentis praetumidi, adpellari se patiuntur Solis fratres et Lunae: vtque Imperatoribus nostris Augusta nuncupatio amabilis est et optata; ita regibus Parthicis abiectis et ignobilibus antea, incrementa dignitatum felicibus Arsacis auspiciis accessere vel maxima. Quamobrem NUMINIS EUM VICE VENERANTUR ET COLUNT, eousque propagatis honoribus, vt ad nostri memoriam non nisi Arsacides is sit, quisquam in suscipiendo regno cunctis anteponatur: et in qualibet civili concertatione, quae adsidue apud eos eueniunt, velut sacrilegium quisque caueat, ne dextera sua Arsacidem arma gestantem feriat vel priuatum*“ [1]). Az illy emberimádó tisztelésnek élénk nyomaira találhatni mainap is a' Tigrisfolyón túl Kurdisztán' déli részével határos Lurisztánban, maguknál a' khermanschahi kurdoktól csak szójárásban különböző lúroknál, kikről beszéli 1838-diki utazó angol Rawlinson: hogy, jóllehet vallásukra nézve az Ali-Illahi felekezethez tartoznak, azonban anthropomorphiták azaz emberimádók, és sok helyben a' mohammedanismus előtt megrögzött szokásokat követik. Mohammed- és a' korán iránti tisztelet náluk szembetűnőkép hiányzik. Vallásos buzgalmuk egyetlen főtárgya az átalánosan tisztelt 's Baba Buzurk azaz nagy apának nevezett szent egyén, azonkül még nehány szent emberek, kik az istenség' élő képviselőiként tekintetnek, és az ezeket környező tanitványokat is majdnem istenitve tisztelik. Azon hegylánczról végre, hol Baba Buzurk van eltemetve, megjegyzendő, hogy Kuh Bawalin azaz kőbálvány nevet visel [2]). Kéttelenül a' parthusoktól maradt el a' lúrok' e' vallásos szokása, valamint illy ritusnak hódoltak eleink még Pannoniába jövetelükkor.

A' minő szertartás a' pogány magyarok' lóvali áldozatáról II. Béla kir. névtelen jegyzője által megiratik, szinte azt találjuk föl a' parthusoknál is. Amaz beszéli Ound, Ketel és Turzol hadnagyoknak Tarczalhegyen létök' alkalmával, hogy ott a' legkövérebb lovat leölvén, nagy áldomást azaz áldozatot tőnek: „*Et in eodem loco, OCCISO EQUO PINQUISSIMO,*

[1]) Ammiani Marcellini Rernm Gestarum. Lib. XXIII. cap. VI.
[2]) Ritter C. Die Erdkunde von Asien. Bd. VI. 2. Abth. S. 217, 340.

Digitized by Google

magnum aldamas fecerunt“ [1]). Szinte lóvali áldozatnak találhatni világos nyomaira a' parthusoknál. Midőn Lucius Vitellius Syria' praefectusa III. Artabán parthus országlónak vetélytársát, szinte arsakida ivadéki Tiridatest Parthia' királyi székébe emelendő, erős haddal Eufrates' vizéhez ért, azonni szerencsés átkelésért római szokás szerint süldőt, juhot és tulkot, Tiridates pedig lovat ölvén, áldozatot tőnek, mint a' jól értesült Tacitus imezekben beszéli: „*Sacrificantibus quum hic* (Vitellius) *more Romano Suovetaurilia daret, ille* (Tiridates) *EQUUM placando amni* (Euphrati) *adornasset*“ [2]). Őseinknek nap- és tűzimádásról szóló tanútételeket már többizben érintvén, a' parthusok is, hogy vallásos buzgalommal üdvözölték a' napot, mint az istenség' legnyilvábbi képét, számtalan hiteles írók hirdetik. Herodianus irja róluk: „*Sole autem oriente conspiciunt Artabanum maximas secum copias adducentem. Vt autem SOLEM barbari* (Parthi) *de more propitiarunt, confestim edito ingenti clamore concurrunt in Romanos, iisque adequitantes sagittas ingerunt*“ [3]). Ugyancsak a' napimádás vagy Mithratiszteletről teszen bizonyságot Rómában Nerónál megjelenő arsakida Tiridatesnek következő szólása: „*Porro adsum ut te numem meum, haud secus quam Mithram venerer*“ [4]). Épen illy vallási eszme adhatott eredetet a' naptól és menytől e' két szavunknak: napasszony és menyasszony. Elsővel nevezi a' magyar bizonyára tisztelet és szeretet jeléül nejének anyját (socrus); másodikon az új nő hivatik menyegzőkor, utánna menyecskének, de a' férj szüléi mindig menynek vagy menyükasszonyuknak (nurus) mondják a' házassági öröm- és boldogléť képes kifejezésével. — Még egy kis észrevétel a' parthusok' és magyarok' vallási szertartása közti hasonlatosságról. Gotarzes XX. arszákról irja Tacitus, hogy Sambulos nevű hegynél isteneinek, főleg a' had' istenének (Hercules) tiszteletére áldozatot tőn: „*Interea Gotarzes apud montem, cui nomen Sambulos, vota diis loci suscipiebat, praecipua religione Herculis*“ [5]). Telvék krónikáink scytha eleinknek Hercules' tiszteléséről előadásokkal, Hercules' kardjáról hagyományokkal, melly főleg a' hún

[1]) Anonymi Belae R. Notarii De gestis Hungaror. ed. Vienn. 1827. Cap. XVI. pag. 125.
[2]) C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. VI. cap. 37.
[3]) Herodiani Historiarum. Lib. IV. cap. 15.
[4]) Dionis Cassii Cocc. Historiarum Romanarum quae supersunt. Lipsiae, 1843. in 8. Vol. IX. Excerpta Vaticana ab Angelo Maio edita. pag. 107.
[5]) C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. 13.

Digitized by Google

időkben szerepelt. Nem is ellenkezik illy szertartás a' napimádással vagy parsismussal. A' Zend-Avesta szerint megvolt a' parzoknál is a' jó szellemek' (Ized) tisztelete, 's egyik kitünő helyet foglalá köztök Ader (Hadur?) a' háboru' nemtője. Másrészről, hiteles bizonyságot tesznek arról a' régi irók, miszerint Hercules nem egyéb vala a' napistennél, 's annak 12 győzelme a' 12 égi jegyre céloz, egyenesen a' nap' cyclusára vonatkozván. Végre, hogy már befejezzem: Ammianus Marcellinus az első parthus országlót a' csillagzatok' imádásáról kitünőkép emliti előbb idézett ime soraiban: *„Astris — ritus sui consecratione permistus est.“* Nap, hold és csillag látható számos parthus pénzeken: szintezen jelek fordulnak elő némi árpádházi királyaink', jelesen II. András' pecsétén [1]). Őspogány hit dogma nyilatkozik villámot jelentő e' két nevezetben: istennyila és menykő; minek eszméjét ha Pliniusnak a' ceraunkő (meteorkő' neme) fölött tett azon észrevételével, hogy a' parthusok' mágusai által nagyra becsültetnek (*„Faciunt et aliam raram admodum, et Parthorum Magis quaesitam non aliubi inveniatur, quam in loco fulmine icto“* L. VII, 51) összeállitjuk, hasonló hitágazatát leljük föl a' parthusoknak.

Vallásos szertartáshoz sorolható a' frigykötési és szövetségi eskű, 's annál végbevitt vérontás is. Hosszan előadám lebediai utamban 89, 90. lap. ősatyáink' szövetség alkalmával történt vérbocsátását, el mondám, miként t. i. II. Béla kir. névtelen jegyzője szerint azon esküvés, mellyet a' hét magyar vezér Almusnak tőn, vérök bocsátásával erősitetett meg: *„Tunc supradicti viri pro Almo duce, more paganismo FUSIS PROPRIIS SAGUINIBUS in unum vas, ratum fecerunt iuramentum“*; ugyanezen vérbocsátási szertartásról becses és körülményes tudósitás maradt reánk a' parthusokat illetve Tacitusnál. Ők ugyan is szövetség kötéseiknél jobb kezüket bekötvén, ujjaikat megszoriták, 's midőn végereikbe szorula a' vér, könnyű vágással illetve bocsáták ki, azt kölcsönösen egymásnak lenyalák, és ez vala szentesitése frigykötéseiknek: *„Mos est Regibus* (a' parthus királyról irja Tacitus) *quoties in societatem coëant, implicare dextras, pollicesque interse vincere, nodoque perstringere: mox, ubi sanguis in artus extremos suffuderit, levi ictu CRUOREM eliciunt, atque invicem lambunt: Id foedus arcanum habetur, quasi mutuo cruo-*

Frigykötési és szövetségi szertartás.

[1]) Pray Georg. Syntagma Historicum de sigillis Regum et Reginarum Hungariae. Budae, 1805, in 4. Tab. II, fig. 2. Tab. III, fig 2. Tab. VII. fig. 1. Tab. IX. fig. 1.

Digitized by Google

re sacratum [1]). Közös, hajdani, már Herodotus kora előtt divatozó szokása vala ez a' scytha népágazatoknak: olly jellemző sajátsága, mint a' lovaglás, hátranyilazás, hitvallásukban a' napimádás és lóvali áldozás, melylyet tőlük idegen nemzeteknél föl nem mutathat a' történetirás.

Családi életmód. 37. §. A' parthus népéletből és közszokásokból hordandok már föl némi éles vonásokat, mikben a' magyar életmódra első tekintettel ráismerhetni. Illyenek

I. Kenyér- és kalácssütés. Hires volt világszerte a' parthus kenyér és kalács jóságára nézve, elannyira: hogy Róma is megkedvellvén ollyannak készitését utánozá. Fő sajátsága vala amannak a' vizzel dagasztás és jól megkelesztés, úgy hogy szivacs (spongia) gyanánt ritka, dagadt bélű 's emésztésre könnyű, 's egyszersmind kedves ízű lenne. Emez tojással és tejjel kevertetett. Plinius őrzötte meg hirét nevét és sajátságának leirását következő soraiban: „*Panis ipsius varia genera persequi supervacuum videtur: alias ab obsoniis appellati, ut ostrearii: alias a deliciis, ut artologoni: alias a festinatione, ut speustici: nec non a coquendi ratione, ut furnacei, vel artopticii, aut in clibanis cocti: non pridem etiam a Parthis invectus, quam aquaticum vocant, quoniam aqua trahitur, tenuem et spongiosa inanitate, alii PARTHICUM. Summa laus siliginis bonitate et cribri tenuitate constat. Quidam ex ovis aut lacte subigunt*“ [2]). Elöröklék a' magyar nők a' parthusoknak ebbeli ügyességét, mert bátran állithatni, hogy a' magyar, jelesen: debreczeni, kolosvári, komáromi, miskolczi, rimaszombati és szegedi kenyérnek jóságra és szépségre Europa' piaczain nem lelhetni mássát. A' mire a' magyar ezred évek előtt eljutott, más kül nemzetek tudományos kisérletek által alig képesek elérni. A' kalácssütésnek is mesterei voltak ősanyáink: nem csuda azért, hogy a' fejdelmek- várak- és monostoroknak már kezdetben valának olly külön osztályu jobbágy népei, kik kenyeret és kalácsot tartoztak uraiknak szolgáltatni. A' posoni káptalan' 1251-diki levelében olvasom némi csallóközi várjobbágyakról, hogy kalácsadóknak hivattak: „*Filii Jobbagionum qui vulgo galasodov dicuntur.*“ Maga a' név is, melly Európában, különösen a' szláv és német népeknél elterjedt, tőlünk kölcsönözteték. A' héber chalas is ennek felel meg.

[1]) C. Cornelii Taciti Annalium. Lib. XII. cap. 47.

[2]) C. Plinii Sec. Historiae Naturalis. Lib. XVIII. cap. 27. ed. Harduini.

Digitized by Google

II. Szakácskodás. Hogy sajátszerűleg és jól éltek a' parthusok annál fogva szakácsaik is hiresek valának, kitetszik Plinius ezen szavaiból: *„Dedere et Parthi cocis suos mores“* [1]), mellyre Harduin illy jegyzést teszen: *„Est quaedam in arte coquorum, ut in Parthorum moribus, luxuries“*. Étel készitésüknél a' fűszerek használtattak módnélkül, azért irja alább Plinius a' czitromról szóltában: *„Haec est autem, cujus grana Parthorum proceres incoquere diximus esculentis, commendandi habitus gratia“*. Fönebb pedig ekkép fejezi ki magát: *„Parthorum populis hoc praecipue, et a juventa, propter indiscretos cibos: namque et vino foetent ora nimio. Sed sibi proceres medentur grano Assyrii mali, cujus est suavitas praecipua, in esculenta addito“* [2]). Nem sok figyelmeztetés kell arra, mi nagy különbség létezik a' magyar szakács készitménye és külföldi étkek között; valamint az sem újság, hogy a' magyar köznép ételébe ha bors, gyömbér 'stb. drágább fűszerek nem tétethetnek a' saját termesztményi paprikának elmulhatlanul vegyitetnie kell főzeményeibe, olly szenvedélyesen szereti a' fűszereket; melly hajlamot más népeknél kevesbé találhatni föl.

III. Berivás. Mennyire szerette a' parthus a' boritalt, kiviláglik szinte Pliniusból, állitván, miszerint azok dicsőséget helyeznek az ivásban: *„Tiberio Claudio Principe* (úgy mond) *ante hos annos XL. institutum, ut jejuni biberent, potusque vini antecederet cibos: externis et hoc artibus, ac medicorum placidis novitate alique sese commendantium. Gloriam hac virtute Parthi quaerunt“* [3]). De még azzal sem elégedtek meg magával, hanem fűszerrel vagy is némi illatos levéllel adának nekik kellemesb izt ugyancsak Plinius szerint: *„Petunt igitur in Elymaeos arborem bratum cupresso fusae similem, ex albidis ramis, iucundi odoris accensam, et cum miraculo historiis claudii Caesaris praedicatam folia ejus inspergere potionibus Parthos tradit“* [4]). Régi, még Ázsiából hozott kedves itala volt őseinknek a' bor, mellynek ősidei használatát a' név' eredetisége is bizonyitja. Hogy néha kelletinél is bővebben élt vele a' magyar: leginkább véralkatának 's harczias életmódjának tulajdonithatni. A' szeszesitalokba némi illatos fűszerek vagy édességek' például méz' keverése most is kelendő köznépünknél.

---

[1]) C. Plinii Sec. Histor. Naturalis. Lib. X. cap. 71. ed. Harduini.
[2]) Plinius l. c. Lib. XII. cap. 7. — Lib. XI. cap. 35.
[3]) Plinii Hist. Natur. Kib. XIV. cap. 28.
[4]) Plinii Hist. Natur. Lib. XII. cap. 39.

Digitized by Google

IV. Tánczolás. Főleg borozás közben kedves mulatsága volt a' parthus népnek a' táncz. Az Antoninus Caracalla előidézte véres lakodalomnak Herodianus utáni hű leirásából már értesültünk némikép a' parthus tánczról, itt saját szavaival méltó megismerkedni, melly tárgyunkra vonatkozólag ekkép hangzik: „*Barbarorum* (Parthorum) *magna multitudo, floribus indigenis coronati, atque induti vestes auro diversisque coloribus varias, festum agitabant, ad tibiarum fistularumque et tympanorum sonitus saltantes numerose. Quippe hujusmodi tripudiis supra modum delectantur, praesertim cum se temeto largius invitarunt*“ [1]). Tehát leginkább akkor tánczoltak ők, midőn bortól hevülének, 's így szoros kapcsolatban álla egymással e' két szenvedélyük; szintekkép tünik ki a' vigalom' ezen meme köznépünknél. Azt gördithetné itt valaki ellenünk; hogy táncz szavunk idegen 's nyugodi szomszédainktól kölcsönzött levén, magát a' dolgot sem ismerhette a' magyar itteni megtelepedése előtt. Az illy sokat bizonyitni akaró, azért semmit sem érő okoskodásokra csak annyit felelünk, hogy volt és van ma is tánczot kifejező saját szavunk, ámbár gyérebb divatu ennél; de azért ezt sem kölcsönöztük idegenektől következőkben bebizonyithatóan: A' táncz ama' régi római mondat szerint „Nemo ebrius saltat“ eredetiképen a' lélek réndkivüli állapotát tételezte föl, és ép illy hevültségükben, mondhatni bizvást, bor- és örömittassan tánczoltak a' parthusok leginkább; ezen állapot pedig, de a' táncz' mechanismusa is a' lábak' mozgását tantorgását vonó maga után. A' tánt-torog származék; minek régen tánt vagy táncz lehetett gyöke. Mondjuk most is, ácsorog, mi bizonyosan áll-csorog vala egykoron; így lőn a' tánt- vagy tánczból: tánt-torog. Hagyjuk ezt azonban idegennek, 's lássuk a' valódi magyart. Él nyelvünkben a' dombérozni vagy tombérozni, és dobzódni vagy tobzódni szó, mindig olly értelmet kifejezve, melly lakmározást, evést-ivást jelent; már, hogy ez a' domból, tombol szótól ered, senki sem kétli, tehát föltételezi lakomázás- és vigadás-közben a' lábakkal tombolást, dobolást; és ez épen a' tánczolás' eredeti eszméjére vezet. Használtatik honunk' több vidékein most is a' toborzó szó táncz helyett, melly nem egyéb az eredeti tomborozó, tomborzó nehezebb kiejtésü szónál, magában foglalva a' tombolást, tombérozást, vagyis tánczot, mi mindég együt üzetett pogány őseinknél, valamint a' parthusoknál a' borivással, lakmarozással. Most szükebb ér-

[1]) Herodiani Historiarum Lib. IV. cap. 11.

Digitized by Google

telemben és újabbkori „Werbung“ táncz' jelentésére használtatik leginkább a' toborzó, de a' tárgyról vont nevezet, magával a' vigalom nemével együtt a' legrégibb, parthusokéval azonos.

V. Zene. Herodianus' előbb idezett sorai, mikben ez is áll: *„Ad tibiarum fistularum que et tympanorum sonitus saltantes numerose“* világosan értésünkre adják, hogy síp-, trombita- és dobból állott zeneműszerük, 's azokon játszaták nemzeti nótáikat. Hasonlókép Árpád vezér alatt Budára érkeztük alkalmával hangszerek' zenéi mellett vigadának a' magyarok: *„Et epulabantur quotidie cum gaudio magno, in palatio Athilae regis, conlateraliter sedendo, et omnes symphonias, atque dulces sonos cytharurum et fistularum, cum omnibus cantibus joculatorum, habebant ante se“* [1]). Mind a' két nemzet' vigadó derült hajlama 's nemzeti zenéüknek ollyankor használata eléggé nyilvánul ezekben.

Végül, a' parthus kedély' egyik éles vonásáról a' büszkeségről lássunk némi észrevételt. Telvék a' római irók' munkái a' parthusok' büszkeségét jellemző kifejezésekkel, dagály- 's kevélység miatt róván meg őket némellyike. Így az antiochiai származású, katonaságában sok tapasztalást 's emberismeretet gyűjtött Ammianus Marcellinus, ki a' parthusok' tönkre jutása után élvén, jellemük' szomorú eredményével eléggé megismerkedett, egyenesen büszkeségüknek tulajdonitja bukásukat. Ez a' maradékot életbölcsességre intő hű tükrözés: *„Satisque constat hanc gentem* (Parthicam) *regna, populis vi superatis conpluribus, dilatasse adusque Propontidem et Thracias: sed alte spirantium ducum superbia, licenter grassantium per longinqua, aerumnis maximis imminutam“* [2]). Eleven képmássa a' vezérek' korabeli Europa szerte harczolásoknak hadfőnökeink' történetekből kitűnő dagályainak, mik a' nemzetre számtalanszor vészt és pusztulást árasztottak.

38. §. Azon hajdankorban, midőn még Ázsia volt a' szép- és kézi mű- Bőrkészités.
vészet' hazája 's ápolója, a' parthusoknak is jutott némi osztályrész ilylyek' gyámolitásában; ámbár szüntelen harczban élve Kelet' hóditásával foglalkozának, a' kézi mesterség egy ágát a' timárságot történetkönyvek' tanutétele szerint olly hathatósan gyakorlák, hogy a' készitmény, mellyet nagy mennyiségben és kitünő jóságban állitottak elő gyáraik, világszerte ró-

[1]) Anonymi Belae R. Notarii De Gestis Hungar. cap. XLVI. ed. cit. pag. 177.
[2]) Ammiani Marcellini Rerum Gestarum Lib. XXIII. cap. VI.

Digitized by Google

luk hivatnék az első és közép századokban; „*Parthica Tergora — Corium Parthicum — Pelles Parthicae* vagy *Persicae*“ név alatt. Olvassuk egyebek közt Corippus VI-dik századi keresztyén költönél (I, 2):

„*Cruraque puniceis induxit regia vinclis,*
Parthica Campano dederant quae tergora fuco“.

Puhaságuk simaságuk és élénk pirosságuk miatt tartattak nagy becsben. Később elterjedt ezen készitésmód Armeniában is, sőt a' mórok által Kordubában Spanyolországban űzeték' nagyszerüen, 's azért majd ermelin (Pelles Armenicae, nem hermelin) Ermesin (karmesin), majd Cordubensis, Cordubiscus (kordovány) nevezettel lőnek divatossá. Tulajdonainak napjainkban a' török szattyán (Türkisch Leder, Moraquin, Saffian) felel meg mint Reishe megmutatta [1]). A' bőrkészitésnek nemzetivé vált e' sajátlagos mesterségét elhozák magukkal Parthiából kaczagányos őseink. Hogy is ne hozták volna, midőn itt is szükségük vala piros- és sárga csizmára, bundára, ködményre 's egyéb ruhanemüekre és bőrszerszámokra. Elhozák igenis, nemcsak, hanem ők terjeszték el egész Német- és Francziaországban a' timárkodás ezen nemét. E' tárgyról, annélkül azonban, hogy a' parthusok' timárkodásával kapcsolatban létét észrevették volna, már többen értekeztek. Az éles itéletü Fesler, miután a' tabakos és cserző varga vagy timár mesterségnek a' magyarok régi hazájából származását valószinünek állitaná, nem kételkedett őket a' timárság' Europaszerte mestereik gyanánt fölmutatni következő okoskodásában: közismereten van, hogy a' timárkodás minden neme korábban tökélyre jutott keleten mint Európában. A' tabakosok finom 's puhà bőrt készitének, magyarok által i r h a n a k nevezettet, Magyarországból ezen gyártmány a' mesterséggel együtt Németországba vitetett által, hol is régenten a' tabakos timárok (Weiszgerber) I r h e r néven hivatának, 's tőlük Norinbergában az általuk lakott utcza I r h e r g a s s e nevet nyert. Francziaországban is a' magyarnak hivott bőr, melly Németországban timsósbőrnek (Alaunleder) mondatik, ősmagyar eredetü; valamint magának a' kézmesterségnek t i m á r neve és a' t i m s ó-é ősi eredetet bizonyit. Fesler ezen állitásainak támogatására következő kutfőket sorolja el: Murr, Journal zur Kunstgesch. und allgemein. Literatur.

---

[1]) Reiskii Commentarii ad Constantinum Porphyr. De Cerimoniis Aulae Byzantinae. In Const. Porph. Operibus. Bonnae, 1830. Vol. II. pag. 420, 490.

Digitized by Google

V. Th. S. 107. De la Lande, Die Kunst das Leder auf ungarische Art zu bereiten. Leipzig, 1767. Cornides, Bruchstücke zur Gesch. der städtischen Cultur in Ungarn, herausgegeben von Engel, in Bredeczky's Beiträgen zur Topographie des Königr. Ungarn. IV. Bd. S. 22 ff. — Meggyőződhetik tehát mindenki ezekből, hogy valamint a' parthusok egykoron hires timárok voltak, szintazoknak ismertettek magyar ivadékaik is, mesterek gyanánt lépvén föl Európában.

A' parthusok' más egyéb jeles gyártmányaîról is emlékeznek a' régi irók; így Pliniusnál találtatik a' gyapjuszövet-festésről föl jegyezvę: *„Aliter haec Galli pingunt, aliter Parthorum gentes“* (L. VIII, 73); dicsértetik általa vasuk' keménysége (L. XXXIV, 41); legfontosb emlék azonban szép müvészet-kedvelésük- és becsülésükről az, mit ifjabb Plinius Trajáu császárhoz irott egyik levele által számunkra megőrzött, elbeszélvén benne, hogy bizonyos Callidromus nevű, akkoriban Nicomedia városban tartozkodó egyén régebben Moesiában Susag által elfogatott, és Decebaltól ajándékba küldetett Pacor parthiai királynak, kinél több évekig szolgálván, később megszökött és Nicomediába jött vala. Ezen szökevény magával hoza egy drága követ, mellyre Pacor' képe volt vésve, (gemmam, habentem imaginem Pacori), és némi parthiai érczkövet (glebulam ex Parthico metallo) [1]). Ez, és hasonló adatokból őseink' régi müveltségének magvát, habár nem virágozhatott is az magosra a' viszályteljes költözések' korában, ellenmondhatlanúl föltaláljuk; ugyanazért nem leend előttünk csudálatra méltó rögtöni haladással történt európai kifejlődésük; nem nevezhetjük Spittlerrel phoenomennak, szellemi és anyagi erős megalakulásukat; mert biztos és csalhatatlan előzményekkel találjuk kapcsolatban mindazon eseményeket, mik neki tüneménykép gördültek elő ime' nyilatkozatából érthetőleg: *„Uebrigens ist es in beiden Fällen, man mag die Finnische oder Kalmyckische Abstammung annehmen, fast ein und eben dasselbe schöne Phoenomen, wie sich ein Volk, so bieder und tapfer und cultivirt, als unstreitig die Ungersche Nation ist, vom Finnischen oder Kalmyckischen Stamme aus, habe bilden können? Die Völkergesichte hat wenige Beyspile einer solchen Veredlung, und man musz dieses herrliche Phoenomen nicht dadurch schwächen, dasz man gleich die ersten Magyaren, die das Land zwischen den Carpathen und dem Saustrohme erobert haben, der Geschichte zuwieder,*

[1]) C. Plinii Caecilii S. Epistolarum Lib. X. Ep. XVI.

Digitized by Google

recht vorthelhaft zu schildern sucht. Warum den Ungern der vier, fünf letzteren Jahrhunderte dadurch, dasz man ihre Voreltern unhistorisch erhebt, einen wohlverdienten Ruhm rauben?“ [1]). Természetes renddel ment a' magyar nemzet' emelkedése európaiszerűségre vergődésénél, miután már messzi keleten ismereteivel birt sok olly tárgyaknak, mellyek Európa' népei előtt elzárattak huzamos ideig.

A' kúnok' parthus neve.

39. §. Azon, már nagy számmal elómutatott kapcsokon kivül, mellyek által egyesitetett a' magyar és parthus, letéznek még más szempontok is, mikből tekintve a' kérdés szintazon eredménynyel oldathatik meg; illyen különösen, hogy a' kúnok (lengyel és orosz történetkönyvek szerint polovczok) hasonlóképen parthusoknak neveztetnek több jeles történetiróknál. Ha már azon rendithetlenné vált, és nyomozásom' több szakaszaiban napfényre hozott igazságot vesszük szemügyre, miszerint a' magyar és kún azonos eredetű 's nyelvű vala, a' kúnok' parthus neve szinte támogatja emezektől származásunkat. Lássuk azonban az ide vonatkozó tanutételeket. Radevicusnál olvashatni a' kúnokról: „*Quo viso Poloni de tam improviso malo percussi, et vehementer exterriti, cum jam nihil praeter exitium sui, et destructionem terrae superesse viderent, quamvis auxilio vicinorum gentium, Ruthenorum videlicet PARTHORUM, Pruschorum et Pomeranorum maximum collegissent exercitum, in sola fuga spem vitae constituunt*“ [2]). Még a' Kúnbirodalom' állása korában élt († 1223) lengyel történetiró Kádlubkó Vincze a' lengyelekkel szomszédos Cumaniát Parthiának a' kúnokat pedig parthusoknak nevezi ekkép szóló soraiban: „*Istorum* (Polonorum) *vero hinc vsqve PARTHIAM, isthinc vsqve Vngariam, illinc usqve Carinthiam crevit accessio*“ Ismét: „*Rursus Sbigneo muliebriter illacrymante PARTHI Poloniae fines populantur, quos trans flumina tandem consequitur Boleslaus, et hostes passim fundens, captivos suos ense redimunt, et Praedones in praedae praedam convertit*“. Megint: „*Verum ille PARTHICO plus quam PARTHVS fugam eligit potius, et Marii exemplo in Mazoviae carectis delitescis*“. Tovább: „*Adest namque Dux Belziae Vsenoldus cum Principibus Laodomiriensium praecipuis, cum electis Tibianorum turmis, cum PARTHORVM millibus urbis subsidio*“. Végre: „*Romanus* (Dux Haliciae) *Duci Leszkoni obnixe supplicat, eum perpetuo et famulatu sibi obliget, ut ejus obsequio cunctis Ruthenorum Principibus ac*

[1]) Spittler, Entwurf der Geschichte der Europäischen Staaten. Berlin, 1794. in 8. II. Th. S. 249.
[2]) Muratorii Scriptores Rerum Italicorum. Mediolani. fol. Tom. IV. pag. 712.

Digitized by Google

PARTHORVM per ipsum partibus imperaret“ [1]). Az oroszok- és kúnoknak mongolok által 1222-dik év körül történt legyőzetéséről irja Anonymus Saxo: „*Temporibus istius Imperatoris quidam exercitus de Asya exiens, qui iuxta fluvium, qui Than appellatur, habitabant, invaserunt PARTHOS, quibus Rutheni auxilium ferebant, commiserunt que cum Thataris praelium, et victi sunt. Conciderunt itaque de Ruthenis et PARTHIS ad centum millia hominum*“ [2]). A' livoniai krónikában olvashatni ugyanazon eseményről a' kúnokat valvok- és partkusoknak nevezve: „1221. *Eodem anno fuerunt Tartari in Terra Valvorum paganorum, qui PARTHI a quibustam discuntur. — Et pugnaverunt Tartari cum eis, et debellarunt omnes in ore gladii, et alii fugerunt ad Ruthenos petentes auxilium ab eis*“ [3]). Valamint a' kúnok parthusoknak neveztetnek széltében a' történetirók által: úgy a' parthusokat többször kúnoknak (Hunni, Unni) mondja a' régiség, jelesen a' scytha nép' hún ágazatából eredőknek. A' XII-dik század közepén élt, de történetkönyvét régi hiteles forrásokból szerkeszte, és az akkor még virágzó kúnokat igen jól ismerhette Constantinus Manasses görög iró beszéli: „*Ceterum id temporis Aegypti Rex Sesostris, auctus magnitudine potentiae supra Reges ceteros priores, non satis arbitrabatur esse soli Aegypto imperare. Quam ob rem coacto de tota natione sua exercitu, in quo erant hastati, cetrati, sagittarii, loricati praeliatores, viri mauortii, adsumtisque belli sociis ex VNNORVM Gente, quam muneribus sibi totam adiunxerat: terram universam, Asiam maxime, percurrit: et omnes vt tributa sibi penderent, vi coegit. Sublatis etiam ubique nationum principibus et satrapis, sub iugum suae potestatis eos redegit. VNNIS autem Asssyriorum regionem dono dedit et pro VNNIS, sive Scythis, PARTHOS appellavit*“ [4]). De ha a' parthusoknak a' húnokkal minden lépten-nyomon kitünő szoros vérségi kapcsolata's egyazon scytha népcsaládból eredése ki nem mondatnék a' történetirás által: a' közös scytha szokások, törvények és életmód, nevezetesen pedig a' lovaglás, hátra-nyilazás, parthus-kún süveg, szövetségnéli várbocsátás, bámulatosan gyámolitanák a' közös eredetet. Nem egyéb tehát a' parthus eredet' kimutatásánál a' nehezség, mint az, hogy a' hún-scytha népcsalád' ágazatai majd közös majd többféle felekezet- és ágazatai' nevén jegyeztettek föl a' régi

[1]) Dlugossi, Hist. Polon. Lipsiae, 1712. fol. Tom. II. pag. 604, 675, 682, 787, 814.
[2]) Menckenii, Scriptores Rerum Germanicarum. Lipsiae, 1730. fol. Tom. III. pag. 123.
[3]) Gruberi, Origines Livoniae. Sacrae et Civ. Francofurti, 1740. fol. pag. 150.
[4]) Constantini Manassae, Breviarium Historicum. Parisiis, 1655. fol. pap. 12.

Digitized by Google

irók által, mit már a' mély belátású Valesius történetünkre vonatkozva világosan kifejezett imezeket irván: „*Haec fusius sum persecutus, ut, qui Historicos legunt, intelligant, saepe unam eandemque Gentem pluribus nominibus cum communibus tum propriis, et nonnunquam impropriis; et plures Gentes una appellatione designari*“ [1]). Ha ezt nem hisszük vagy tudjuk, hasztalanul olvasunk történeteket.

A' parthus' és magyar közös scytha eredete 's a' scytha név' jelentése.

40. §. Nem létezik régi történetiró, melly a' parthusokat scytháktól, vagy azok' falekezetéül hirdetett népségtől ne származtatná le, mint tárgyalásunk' alkalmával gyakori idézéseknél mindenki meggyőzódhetett; szinte scytha eredetűnek tartatott mindenkor a' magyar nemzet 's annak hiszi és tartja magát; a' közös származat tehát e' részben is megerősitetvén, vérrokonságuk jó hitele sok évezred óta ingadozhatlanúl áll. De miután a' scytha nevet az újabb német vagyis inkább schlözeri critica tág, ingadozó, bizonytalan, sőt semmit jelentőnek hirdette, gyámokunknak megerősitését e' szempontból is eszközlendők, legvégül a' scytha név' jelentéséről kell alapos fölvilágositást adnom.

Sokat irtak már Bayertól kezdve Lindnerig [2]) külföld' tudósai a' scythákról; szintannyit elmélkedtek róluk honi iróink; de még az sem világositatott föl eddigelő tökélletesen, mit jelent tulajdonkép a' scytha név, 's honnan ered?

Nincs a' föld' kerekségén nép, mellynek nyelvén azon ércz, mit a' latin nyelv és leányai „*Ferrum*“ szóval fejeznek ki, a' magyaréhoz hasonló, azaz VAS szóval jelentetnék; tehát e' szó igazán eredeti sajátunk; megismeri maga a' szlavomán Leschka is midőn irja: „*Vas, Eisen, ferrum est genuinum magyaricum*“ [3]). Gyarmathi Sámuel mondja, hogy a' vas persa nyelvben: baz [4]); de ennek a' szótárakban nyomára nem jöhettem; ha tehát a' régi persiai dialectusokban maradt volna fön, egyenesen nyelvünkből vette eredetét. Ezen szó fölötte régi, 's már afrikai Scythiában 's Aethiopiában használtatott. Plinius, ki a' három világrészből gyűjtött kutfők után szerkeszté össze roppant munkáját a' keresztyén század' első fe-

[1]) Muratorii, Rerum Italicarum Scriptores. Mediolani, 1733. fol. Tom. II. P. I. pag. 394.

[2]) Lindner Fr. Lud. Skythien und die Skythen des Herodot, und seine Ausleger, nebst Beschreibung des hentigen Zustandes jener Länder. Stuttgard, 1841. in 8.

[3]) Elenchus Vocabulorum Europaeorum Magyarici usus. Budae, 1825. in 8. pag. 261.

[4]) Gyarmathi S. Vocabularium. Bécs, 1816. in 8. 89. l.

Digitized by Google

lében, de sokkal régibb időkorra vonatkozólag irja a' bazaltkőről: „*Invenit eadem Aegyptus in Aethiopia, quem vocant BASALTEN, ferrei coloris atque duritiae. UNDE ET NOMEN EI DEDIT*“ [1]); azaz: Aegyptus találá föl Aethiopiában az úgy nevezett Bazaltkövet, melly vas szinű és keménységű, a' miért is e' nevet adá neki. Hozzá teszi többi közt Plinius azt is, hogy Thebában, Serapis' templomában a' Memnon' szobra illyen kőből vala; így tehát Aegyptus' legrégibb korára esik vissza föltaláltatása. Hasonlókat mond Isidorus Hispalensis Pliniust majdnem szóról szóra kiirva (Originum Lib. XVI. cap. V, 6). Élt tehát Afrikában Kr. e. sok századdal a' vasnak BAS azaz VAS neve; mert a' bas és vas csak irási és kimondási, régiségeinkben is gyakran előforduló változat; és e' bas- vagy vastól vevé színe meg keménysége' hasonlatosságáról a' bas-altes nevet. Ezeket tudva, midőn olvassuk a' görög régiségek' roppant ismeretével birt Stephanus Byzantinus V-dik századi irónál: „*Καὶ Σκυθης, ὁ σιδηρος*“ [2]); azaz: És SCYTHA VASAT jelent; latinul; „*Et SCYTHA* (denotat) *FERRUM*“, nem kételkedünk az iránt, hogy a' scytha név merő forditása a' vas-nak. Még jobban meggyőzettetünk ezen értelmezés' valóságáról némi körülmények által. Palaestinának a' Jordán viz' jobb parjánál feküdt, előbb Nysa néven ismert SCYTHOPOLIS városa jelennen Beisan, Bysan nevet visel Burckhardt, Richardson és Robinson angol utazók' vizsgálódása szerint; mellyet már Eusebius palaestinai származású III-dik századbeli iró Basan (*Βασαν*) névvel illet ezeket irván: „*Scythae Palaestinam invaserunt, et BASAN occuparunt, a se dictam SCITHOPOLIN*“ [3]), a' miből azonban, úgy abból, hogy az ó frigyi könyvekben előjő Basan neve: nem lehet kétségbe hozni a' scytha szóval kapcsolatban létet. A' régiség- és pénztudományban ezen nevek' ugyanegy helyre vonatkozása eléggé ismertetik; Arnet irja geographiai sorsjegyzetében: „*Nysa. SCYTHOPOLIS. BEISAN*“ [4]). Eckhel [5]) és Forbiger [6]) bőven előadják régi irók után nevezetét, az elsőbbi egyszer'smind pénzeit. Eredetére néz-

[1]) C. Plinii S. Histor. Naturalis. Lib. XXXVI. cap. 11. ed. Harduini.

[2]) Stephanus Byzantinus, De Urbibus. Lugduni Batav. 1694. fol. pag. 675.

[3]) Eusebii Pamphili, Chronicon. Lib. I. pag. 336.

[4]) Arneth Jos. Synopsis Numorum Graecorum qui in Museo Caes. Vindobonensi adservantur. Vindobonae, 1837. in 4. Part. I. pag. 74.

[5]) Eckhel Jos. Doctrina Nvmorum veterum. Vindob. 1794. in 4. P. I. Vol. III. pag. 438, 439.

[6]) Forbiger Alb. Handbuch der alten Geographie. Leipzig, 1844. in 8. II. Bd. S. 696.

Digitized by Google

ve Plinius ekkép nyilatkozik: „*Scythopolin, (antea Nysam a Libero Patre, sepulta nutrice ibi) Scythis deductis*“ [1]). Szerinte tehát scythákтóli lakatása már a' legrégibb mythusi korban merül föl. Vagy akarjuk vagy nem, el kell ezeknélfogva hinnünk, hogy a' bas = vas; scytha = vas-bas; Scythopolis = Vasan, Basan, azaz Vasváros. Az an, en rag, számos helyeinkben most is élő keleti forma a' helyek, tartományok és városok' neveinél; honunkbeli Bosán és Besen nevű helyek a' régi oklevelekben Voscian, Vosian és Vosjan névvel jegyeztetvék.

Azon kérdés következik immár: volt-e VAS nemzet, és ha volt, egy volt-e a' Scytha nemzettel? Erre röviden felelek. Mióta az emberi nem' története fölött a' történetirás világit, Vas nemzetnek: Bas, Bes, Vas, Ves, Vos; Basan, Besen, Bosan; Vasian, Vesen, Voscian; Bessi, Vessi; és összetéve Bas-kon, Bas-kurd, Bas-terna, 'stb. formában egyre élt emlékezete. A' persiai ékiratú emlékekben Vscanga is a' Vasan nemzetet tükrözi vissza, a' későbbkori Besseni, Bisseni név, melly a' görögök által Patzinák, és Patzinakitá-ra ferditetett, a' szláv iróknál pedig Petsenak- és Petseneg-be ment által, mindazon VAS nemzet' neve, melly nemzetünk keblében Besenyő név alatt mainapiglan él, és mint etelközi utam' egyik bizonyitványában bőven kimutattatott, a' magyarral vérrokon 's egyazon nyelvű vala. Több keleti iróknál Magyarország Baskurdországnak, nemzetünk baskurdnak neveztetik, mint már egyhelyütt megbizonyitottam [2]); ekkép hívja Abulfeda is, „*Basch-kerdi, magna Gens, terris Alamannorum et Francorum interjecta. Rex et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemii inter eos reperiantur*“ [3]); melly sorok egyenesen a' mostani magyarok' őseit illetik. Nem alapnélküli és hihetetlen azért Cseles Márton jesuitának a' vaticáni levél tárból vont, most a' pesti egyetem' gyüjteményében találtató imezen jegyzése: „*Anno* 1695. *die octava Aprilis locutus sum cum quodam Eremita Armeno* (vélhetőkép mechitarista örmény barát volt), *Josepho nuncupato, qui refert apud Turcas se audivisse de Hungaria minore, et de Hungaria majore: illam vocant Otto Magyar* (talán Guda-magyar), *hanc Vas Magyar.*“ Számtalanok honunkban a' Vasvár nevű helyek, régente még többek valának oklevelek-

[1]) Plinii, Hist. Naturalis. Lib. V. cap. XVI.
[2]) A' magyarországi Izmaelitákról. Budán, 1845. 32. 's köv. ll.
[3]) Abulfedae, Historia Anteislamica. Lipsiae, 1831, in 4. pag. 171.

Digitized by Google

és összeirásokból kitetszőleg. A' hasonnevű megyének nevet adó Vasvár az ott letelepült besenyőktől vagy is vas nemzettől vette nevét. Létezik Szabolcsvármegyében Vas-megyer helység, melly világosan a' vas azaz Scytha-magyar nevet állitja elő.

Még az is figyelemre méltó, hogy a' thrákiai bessusok, kikről Plinius irja: „*Bessorumque nomina multa*" (Lib. IV, 18), Eutropius szerint Uscudama nevű városban laktak. „*Oppidum Uscudamam, quod Bessi habitabant*" [1]). Procopius' előadásából érthetőleg ezen város Thraciae Bospara és Vesiparum nevet is viselt [2]); melly változó nevekből Us azaz Vus-, Bos-, Ves- vár jő ki; para, parum, poros a' „*vár*"-szónak görögösitett formája levén.

Minő nyelven jelentett a' vas scythát, vagyis minő nyelvből kölcsönöztetett a' scytha név? arról mind Stephanus Byzantinus, mind a' régi világ' többi classicus irói halgatnak. Görögben a' scytha (szkütha) szó értelemmel nem bir, következésképp más idegen nyelvből kellett kölcsönöztetnie. Herodotus csak annyit ád tudtunkra, miszerint ők mindnyáján szkolotoknak hívattak Szkolótosz (Σκολότος, Szikolót?) nevű királyukról, és a' görögök nevezék őket szkytháknak. „*Omnibus autem nomen esse Scolotis, regis cognomen, sed Scythas Graeci appellavere*" [3]). Föltalálható-e régi kiholt nyelvekben a' vasnak scytha, vagy ehez hasonló kiejtésü neve? a' nyelvbuvároknak hagyom kutatás' tárgyául; valamint abba sem bocsátkozom: valljon egy-e a' csúd név a' scythával? az mindazáltal megemlitésre méltó, hogy a' rimaszombati és környékebeli magyar népség mintegy gúnyképen szittyó-nak mondatik. — Ha ez szintolly historiai emlékeztetésü volna, mint a' barkó, berenczó, besenyő, csangó, gányó, matyó, tahó: úgy bizonyára nem egyéb, mint scytha nemzeti név lappangna alatta. Annyi tehát kimutatható az előbb mondottak szerint, hogy a' magyarok azonkép mint a' parthusok scytha eredetüek, a' nevezet pedig vas vagy besenyő nemzeti névben mindenkor élt a' magyarok között; miáltal parthus származatunk e' részben is gyámolitatik. Nincs is a' föld' hátán népség, melly akar egyik akar másik nevezethez vagy azonfajú ősöktőli származathoz olly hűséggel ragaszkodott volna, mint épen a' magyar.

[1]) Eutropii Breviarium Historiae Romanae. Lib. VI. cap. X.

[2]) Procopius, De Aedificiis. Lib. IV. cap. 11. Ed. cit. Bonn. Vol. III. pag. 305.

[3]) Herodoti Halicarnassei Histor. Lib. IV. cap. 6.

Digitized by Google

Bezárom e' szellemi utazás által Parthiában eszközlött kutatásimat; nemugyan azért, mintha mindent kiaknáztam, vagy parthiai származásunkat bizonyitó adatokat fölhordottam- 's összeállitottam volna: hanem, mivel még többek és többek' elmondásával roppant terjedelmű leendenék. Számtalan helyek találtatnak elszórva a' görög és római classicusoknál, a' Zend-Avestában és az új persa krónikákban: mik a' parthus nemzet' jellemét, szokását, életmódát, bel- és külviszonyait derűre hozzák; mellyeknek őseinkéveli összehasonlitása újabb meg újabb gyámokot nyújtanak állitásunk' támogatására; mindezeket azonban egy szálig kihalásznom czélon kivül vala. Nem fejtegettem itt ugyanis bővebben a' parthus törvény- és alkotmányi rendszert; nem illetém a' szokások' előadásánál a' sör-italt (a' Zend-Avestaban Zur). Halgattam a' táboralakitásról, melly épen úgy, mint őseinknél kürt vagy félholdalakú vala („*Parthorum aciem forma lunari instructam.*" Plutarchus in Antonio). De nem bocsátkoztam az örmény történetekben nagy számmal találtató bizonyitványokba sem: érintetlen hagyván, miként a' nagy Arszák által Armeniában saját testvérei közől helyettesül rendelt Valarsaces nem egyéb Al-ország' nevénél [1]). Az örmény történeti kutfők' előttünk még egykoron megnyiltával dús aratás következendik be a' parthus-magyar régiségek' tárgyában. Munkálódásom e' részben csak irányadó kezdet- és ösvénymutatóul tekintendő a' világtörténet' hivebb megirásánál.

[1]) Mosis Chorenensis Historia Armenica. Londini, 1736. in 4. pag. 21, 22, 86, 308.

Digitized by Google

FÜGGELÉK.

A' PARTHUSOK' TÖRTÉNETÉNEK KORSZAKI VÁZLATA.

Előbb, mintsem a' parthusok' történetét rövid rajzban adnám, e' nemzet' életét tanusitó kutfők' és világositó iratok' ismeretébe vezetem be az olvasót.

Eredetét illetőleg, scytha származéknak hirdetik: Arrianus apud Phot. Cod. 58. Cf. Strabo. Steph. Byzantinus. Malela Chronogr. pag. 26. Justinus II, 1, 3. seq. Curtius IV, 12, 11. VI, 2, 44. 'stb. Medo-persa eredetet tulajdonitnak nekik: Zeus és Flathe, Gesch. Macedoniens. II, S. 435. Ritter II, S. 435. Hermes XXXI, S. 101. Ausland 1839. n. 199. Jahn Philolog. XIII, 2. S. 50. Medo-germán fajhoz számitja Klaproth, Voyage dans les Steppes d' Astrachan par Potocki. I. p. 257. III. p. 347. Cf. Jornandes, de rebus Geticis. 6. Niebuhr mongoloknak akarja tenni; Malkolm kurdoknak mondja; Kolster végre a' finnekhez, nevezetesen a' magyarokhoz sorolja.

Kormányformájukról tudósitnak: Seneca, Epist. 17. Philostr. C. 27. seq. Strabo, 702, 749. Plutarch. Anton. 54. Demetr. 20. Posidonius után Athenaeus. IV. 152 T. 153. A. Voss. ad Virgil. Georg. IV. 210. Sveton. Caligul. 5. Vespasian. 23. Justin. XLII. 1, 3. Ammian. Marcell. XIII. 6. Martialis II. 53, 10. IX, 36. 3. X, 72, 5. Lucian. Navig. 34. Tacitus Annal. II, 2. VI, 31, 37, 42. s. XI, 10. XII, 8, 10, 12. XIII, 9. XV, 2. Justin. XLI, 1, 12. XLII, 4, 16. Horat. Od. III, 8, 18. s. Martial. XII, 8, 8. Plut. Crass. 21. Ant. 37, 46. Dio XLIX, 23. LXIII, 5. Strabo 288, 515, 223, 728, 744, 748, 509. Plinius H. N. VI, 25. VIII, 48. XXX, 11. — Saint-Martin in Journal Asiatic. I. p. 65. s. Hermes. XXXI. S. 95. s. Ritter. VIII. S. 179.

Vallásukról: Tacitus Annal. VI, 37. Hist. III, 24. Lipsius Ann. XI, 9. XII, 13. Herodian. IV, 5, 11. Philostrat. I, 31. c. 25. Dio LXIII, 5. Plin. Hist. Nat. XXI, 11. Appian. Syr. 58. Isidor. Char. I. p. 7. Justin.

Digitized by Google

XLI, 3, 5. s. Vellei. Paterc. II, 24. Acta Apostol. II, 9. Agathias. Hist. II, 24. s. Brisonnius, p. 341. s. Creuzer, Symolik. I, 180. s. Ritter Erdk. II, 284. V, 601.

Kereskedésükről: Plinius H. Nat. VI, 28. VIII, 48. XII, 17. XXII, 23. XXVII, 10. XXXIV, 14. Amm. Marcell. XIV, 3. XXII, 4. Orosius VI, 13. Pollio D. Claud. 17. Seneca ad Helv. 9. Herodian. IV, 10. 8. s. Spartian. Hel. Ver. 5. Gallus I. 143. s. Heeren, Hist. Merk. X, 23. XI, 209. Commerc. urb. Palmir. p. 9. s. Flathe II, 467. s. Ritter Erdk. VII, 556. s. VIII, 176. ss. X, 133. s.

Szokásuk-, életmódúk- és jellemükről: Plinius Hist. Nat. VI, 25. X, 50. XI, 26, 29, 53. XII, 3, 17. XIV, 16, 22. XVIII, 11. Justinus XLI, 3. Herodian. IV, 10, 11, 15. Atheneus XIV, 633. Dio Cass. XL, 14. LXVI, 17. Plutarchus in Crass. 24. Xenoph. Cyrop. I, 3. s. Philostrat. I. 21. Tacit. Annal. II, 2. VI, 43. German. 17. Seneca Ep. 124. Sveton. Vespas. 23. Aur. Vict. Ep. 9. Apull. Flor. I, 6. Brisson. p. 561. Vaillant. p. 315. seq. Flathe II, 651.

Irásuk-, művészetük-, nyelvismeretük- 's köztük divatozó görög poesisról: Plinius Hist. Nat. XIII, 22. Herodianus Hist. L. III, c. 1. Plutarch. in Crass. 32. s. Polyneus. Strat. VII, 41. Philostr. 25. s. 31. s. Seneca ad Helv. 6. Plinii Epist. X, 16. Lucian. de Domo 5. s. Hieronim. Pr. in Pauli Ep. ad Gal. Dio Chrys. Orat. II. de reg. Hoeck, Monum. Vet. Mediae et Persiae p. 141. seq. Ritter Erdk. IX. 350.

Nyelvükről: Justinus XLI, 2. Quatremére, Journal des Savants, 1840, 1841.

Történetüket rendbeszedve megirák: J. Foy Vaillant, Arsacidarum Imperium, sive Regum Parthorum Historia, Paris. in 4. et 8. Dufour de Longuerue, Annales Arsacidarum. in 4. Lewis, History of the Parthian Empire. in 8. Legújabban: Richter C. Fr, Historisch-kritischer Versuch über die Arsaciden- und Sassaniden- Dynastie, nach den Berichten der Perser, Griechen, und Römer. Heeren, Handbuch der Gesch. der Staaten des Alterthums. 'stb.

Pénzeiket kiadák: Vaillant id. könyv. Froelich, Regum Vet. Numismata. és Accessio ad Numism. Gessner, Numism. Arsacidarum. 'stb.

A' parthus Aeraról értekezett: Vaillant és Froelich; ez utóbbi különösen illy munkájában: Dubia de Miunisari aliorumque Armeniae Regum

Digitized by Google

Numis et Arsacidarum Epocha. Viennae. 1754. in 4. Part. II. De Aera Parthica.

A' parthusok Sesostris aegyptomi király' és Ázsia' hóditója által az európai scythák' hozzá csatlakozott felekezetéből Assyriában megtelepitett népség. (Arriani, Expeditio Alexandri, et Historia Indica. Amstelod. 1757. in 8. pag XXXIV. Suidae, Lexicon. Cantabrigae, 1705. fol. Tom. I. pag. 489. Tom. III. pag. 356. Manassae Const. Breviarium Hist. Parisiis. 1655. fol. pag. 12. Steph. Byzantinus De Vrbibus. Lugd. Batav. 1694. fol. pag. 628. Chronicon Paschale. Parisiis, 1668. fol. pag. 47. Georg. Cedreni, Historiarum Compendium. Lipsiae, 1838. in 8. Tom. I. pag. 36:) A' persa achemenidák, jelesen Darius alatt tartományuk a' birodalomnak tette egyik alkatrészét, adozói levén a' persa hatalomnak; igy fordulnak elő az ékirati emlékekben és Ctesiasnál (Lassen, Die altpers. Keilinshcriften. S. 61, 71, 73. ff. Ctesiae Exerpt. e Pers. Hist. et Fragm.). Nagy Sándor' győzelme' következtében makedo, ennek halálával pedig syro-makedo uralom alá jutottak, mellyet Arszák lerázván, hatalmas birodalmat alapita következő királyok alatt majd 500 évig virágzót:

1. ARSACES. (Kr. sz. e. 256 — 253 évig.) 256. Arsaces scytha fölzendül, harczol, győz és a' Parthusbirodalmat alapitja. 255. Antiochus Deus syriai király' vezérei ellen győzelmet arat. 254. Harczban megsebesülvén, kimúl. Neve a' persa iróknál: Aschek.

2. TIRIDATES. (Kr. sz. e. 253 — 216 évig.) 253. Arsacest testvére Tiridates követi a' királyszéken. 242. Seleucus syriai kir. a' parthusok ellen hadat viszen, 's rajtuk győzedelmeskedik. 241. Tiridates visszamén Parthiába, 's országlását folytatja. 240. Bölcs intézkedések által országát megerősiti. 237. Hyrcaniát megtámadja 's elfoglalja 's igy két ország' urává leszen. 235. Diodotus Bactria' királya ellene hadat viszen, de hirtelen meghalálozván, annak fiával békességet köt. 233. Mediába ront, mire Seleucus Parthiát megtámadván, népe' zendülése miatt visszavonul. 239. Seleucus Tiridatessel megütközik de általa elfogatván, egy évi rabság után bocsátatik szabadon. 217. Tiridates meghal. Persa iróknáli neve: Aschk, Schabur.

3. ARTABANUS. (Kr. sz. e. 216 — 196 évig.) 216. Artabán, Tiridates' fia leszen királylyá. 219. Mediát elfoglalja, legyőzvén Epigen satrapát. 211. Antiochus syriai kir. Artabán ellen hadat indit. 210. Artabán

Digitized by Google

Mediából Parthiába vonul. 209. amaz Hyrcaniába mén hadával. Végre öt évi háboruskodás után 207-ben a' két király között béke áll be. 206. Bactria ellen Antiochusnak segitségére mén. 197. Artabán hosszas béke után meghalálozik. Persáknáli neve: Baharam, Gurdat; másoknál: Artases.

4. PHRIAPATIUS. (Kr. sz. e. 196—182 évig.) 196. Phriapát Artabán fia örökli a' királyi széket, kinek uralkodása alatti eseményekről halgatnak az irók. Meghalt 182-ben. Persáknáli neve: Balas, Baadi.

5. I. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 181—174 évig.) 161. Phrahates Phriapát' fia foglalja el a' királyi széket. 175. A' mardok' tartománya ellen hadat vezet, 's őket leigázza. 174. Meghal, végrendelete által fiait az országlásból kizárván. A' persa krónikákbani neve: Firuz (Hormuzd), Baadi.

6. I. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 173—137 évig.) 173. I. Mthridates, (Arsaces Magnus) Phrahates' testvére ül a' parthus kormányra. 160. A' medusokat megtámadja 's végre őket legyőzi. 159. Győzelme után Parthiába visszamén. 153. Babylont a' viszálkodó syriai fejdelmektől elfoglalja. 146. Mithridat Bactriát elfoglalja, 's tartományokra osztja föl. 144. Indiáig vezeti táborát, 's következő évben tér vissza Parthiába. 140. Demetrius Nicator syriai kir. ellen, ki az Eufrates vizen átkelve Mesopotamiába lépett, hadvezéreit küldi; melly alkalommal Demetrius elfogatván Mithridateshez küldetik, ki is később (138. év.) Rodoguna nevű leányát adá neki neül. 137. Mithridates, miután nemzete közé sok hasznos intézeteket vitt be, hosszas és dicső országlásának a' halál véget vet. Keletieknéli neve: Narses (Nosche, Anusch) Firuz, Baadi.

7. II. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 136—128 évig.) 136. II. Phrahates atyja után örökli a' királyszéket, 's mindjárt kezdetben a' Hyrcaniából megszökött Demetriust elfogatja, 's vigyázat alá rendeli. 132. Antiochus Sidetes a' parthusok ellen hadat viszen 's 131-ben Idát nevű parthus hadvezért Lycus folyónál megveri. 130. Demetriust Syriába haza bocsátja. 129. Syria ellen készül Phrahates, de a' scythák által hadi zsold' megtagadása miatt okozott dulongásokat gátolandó, visszatér, 's ellenök harczolva megöletik 128-ban. Persa iróknáli neve: Firuz, (Hormuz) Iguz, Baadi.

8. II. ARTABANUS. (Kr. sz. e. 127—125 évig.) 127. II. Artabán, Phriapát' fia lesz királylyá. Bactriában a' görög lakosokat irtó scythák ellen menvén 125-ben általuk megöletik. Neve a' keletieknél: Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsaces.

Digitized by Google

9. II. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 124—88 évig.) 124. II. Mithridat, Artabán' fia örökli a' királyságot, ki 95-ben Örményország ellen hadat indit, 's azt legyőzi. 92. Az Eufratnál táborozó Sylla ázsiai praefectushoz Orobaz nevű követet küldi, vele barátságra lépendő. 91. A' viszálkodó syriai fejdelmek közől Cyzicenust pártolván, azt székébe visszahelyzi. 90. Demetriust elfogja és holtig rabságban tartja. 88. Meghal a' számos győzelmei és az elpártolt tartományok' visszahóditásaért nagy melléknevet nyert király. Persa 's egyéb keleti kutfőkben neve: Firuz, Hormuz, Íguz, Baadi, Arsacamus.

10. MNASKIRES. (Kr. sz. e. 87—77 évig.) 87. Mnaskires I. Phrahates' fia jut a' kormányra. 86. Közte és rokona Sinatrok között belháboru kerekedik a' királyszék' öröklése miatt. 77-ben meghal 96 éves korában. Persa krónikákban neve a' közönséges Firuz, Hormuz, Iguz, Baadi, Arsaces.

11. SINATROECKES. (Kr. sz. e. 76—70 évig.) 76. Sinatroeckes I. Mithridates' fia örökli a' királyságot; de 72-ben már fiának III. Phrahatnak adja át az ország' és hadsereg' vezetését, ki is 71-ben az örmények ellen kevés szerencsével harczol. 70. Meghal Sinatroeck. Keletieknél neve mint az előbbinek.

12. III. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 69—61 évig.) 69. III. Phrahates leszen királylyá, kit a' Nagy Mithridates pontusi király Róma elleni szövetségre levél és követek által kéri. Követeket küld Lucullus római vezérhez. 68. Lucullus Nisibinvárost, mellyet a' parthusoktól Tigranes örmény király elfoglalt, beveszi. 66. Lucullusnak utóda Pompejus romai hadvezér megujitja ezen királylyali szövetséget. 65. Phrahates Örményország ellen hadat viszen és az idősb Tigranessel hadakozik. 63. Pompejus Syriát római tartományá teszi 's 62. ifjabb Tigranest Phrahates' vejét diadalszekerében viszi. 61. Phrahates Mithridates nevű fia által beadott méreg' következtében meghal. Neve a' persáknál szinte mint az előbbieké.

13. III. MITHRIDATES. (Kr. sz. e. 60—74 évig.) 60. III. Mithridates atyja után örökösödvén, Örményország ellen hadat viszen. 59. Testvéröcscse Orodes' ellene törekszik 's elfoglalja Parthiát; de Mithridates hadának visszanyomultával idegen tartományba menekül. 58. Mithridates az öcscséhez pártoltakon kegyetlen véres bosszút áll, azért a' nemzeti tanács által székétől megfosztatván, Orodes hivatik királyságra. 57. A' Mediába vonult

Digitized by Google

Mithridates onnan kiűzetvén, Syriába Gabinushoz menekül, kitől szinte kijátszatik. Orodes sokáig üldözi; végre 54-ben magát megadja 's megöletik. Neve a' persáknál mint az előbbieké.

14. I. ORODES. (Kr. sz. e. 53—37 évig.) 53. Orodes tellyes hatalommal uralkodván, a' rómaiakon dicső győzelmet veszen, 's Crassus hires táborát junius hónapban Carhaenál (Haran) Mesopotamiában semmivé teszi, az Eufratig mindent vissza foglal. 52. Tavasszal Syriát támadják meg a' parthusok, de Cassius által visszanyomatnak. 51. Pacorus, Orodes kir. fia és Osaces újolag Syriában teremnek hadaikkal. 50. Babylont ostromolván, onnan hazatérnek. 49. A' római polgári háborúban Pompejus Orodestól Casesar ellen segitséget kér, de nem nyer. 46. A' Caesar által megöletett Pompejusnak párthive Caecilius Bassus segitségre hivja Syriába a' parthusokat Caesar ellen. 45. Rómában a' tanács által egyes akarattal háború határoztatik a' parthusok ellen. 44. Caesarnak meggyilkoltatása miatt, ki a' hadat vala vezetendő, a' hadmenet elmarad. 43. Cassius Syriába jő és a' parthusoktól segitséget nyer. 42. Labienus a' parthusokhoz küldetik 's közöttük marad, igyekezvén Orodest a' rómaiak ellen harczolásra birni. 40. Orodes király csakugyan fiát Labienussal együtt a' rómaiak ellen küldi, kik Syriát elfoglalván Palaestináig hatottak. 39. Ventidius római vezér Labienust és Phranaspát parthus vezért megöli. 37. Ventidius Syriában a' parthus hadat fortélyal legyőzi, melly alkalommal Orod kir. fia Pacorus megöletik. Ezen veszteség miatti keserűségében Orodes meghal. Hasonló névvel jelöltetik a' persa kutfőkben, mint az előbbiek.

15. IV. PHRAHATES. (Kr. sz. e. 36—Kr. sz. u. 4 évig.) 36. IV. Phrahates örökli atyja után a' királyi széket, mindjárt 30 testvéreit megöleti, 's több kegyetlenséget viszen végbe, miért a' parthus nagyok közől Monneses tőle elpártol 's Antonius részére áll, ki ellene hadat indit. 33. A' parthusok Mediában a' római hadat megverik és semmivé teszik. 32. Újban harcz a' rómaiakkal. 31. Tiridates ellene föl kel, de 30-ban Phrahatestől megfutamitatván, Syriába vonja magát. Több győzelmei miatt elbizakodva Phrahates, ismét kegyetlenkedni kezd, miért is 29-ben elűzetik a' nemzet által, és 28-ban Syriából Tiridates hivatik meg a' királyi székre. 27. Phrahates a' scythák' segedelmével visszaszerzi országlását. 26. Tiridates Phrahates' fiával Augustus császárhoz megyen Hispaniába, kivel együtt 25-ben Romába érkezik. 24. Phrahates' fia Thermusa dajkálása mellett aty-

Digitized by Google

jának visszaküldetik Parthiába, Phrahates ezen hölgyet, miután tőle gyermeke lőn, 20-ban neül veszi. 18. Phrahates a' római hadjeleket, mellyek Crassus' legyőzetésekor elfoglaltattak, Romába küldi, 's azok az e'végre újon-épült Mars' templomába tétetnek nagy ünnepélyel. 12. Phrahates kezességül adja négy fiát Titius syriai praefectusnak, kik is Romába vitetvén 11-ben Augustus által az Arenában nyilván mutattatnak a' nép előtt. 2. Armenia a' rómaiak ellen fölzendül, és Tigranes a' parthusoktól kér segitséget, meg is nyeri a' római had' nagy kárával. 1. Caius Caesar küldetik Ázsiába a' parthusok ellen. (Krisztus születése után) 1. évben C. Caesar Antiochiába érkezik, és 2. Phrahatessel Eufratnál személyesen értekezik, mellyre béke következett. 4. Phrahates meghal. A' keletieknél Belasch II. Khosru, Iguz, Baadi, Arsavires néven fordul elő.

16. PHRAHATACES. (Kr. sz. u. 4—5 évig.) 4. Phrahatesnek az itáljai Thermusától született fia volt ez; kiről midőn megtudák a' parthusok, hogy atyját erőszakkal végezte ki, és anyjával fertőzetes életet viszen, nehány hónapi uralkodása után népzendülés közepette megölék.

17. II. ORODES. (Kr. sz. u. 5 évig.) Phrahataces' kivégeztével II. Orod szinte Arsacida választatott királyúl, de minthogy a' nép iránt legott kegyetlenséget tanusita, nehány hónap múlva az ellene esküvőktől megöletett.

18. I. BONONES. (Kr. sz. u. 6—14 évig.) 6. IV. Phrahates' Romában kezeskép levő fia Bonones választatik királynak, ki, minthogy római szokás szerint nevelteték, idegen élet-módot viselt, mellyért is gyűlőletessé válván a' nemzet előtt, 11-ben Artabán, anyai ágról arsakida származású scytha király hivatik meg uralkodónak; ebből háború kerekedik, Bonones Artabánt legyőzi 12-ben, de emez harczot újit, Bononest 13-ban Armeniába futamitja. Neve a' persa krónikákban: Ardavan, Khosru.

19. III. ARTABANUS. (Kr. sz. u. 15—43 évig.) 15. III. Artabán veszi át a' királyságot, ki is az ő fiát Orodot Armenia' királyává teszi. 18. Germanicus Orodot kiűzi 's Artaxiat teszi helyébe. 19. Artabán Germanicushoz követeket küld Bononesnak messzibb Ciliciába vitele 's őriztetése végett. 20. Bonones Ciliciából futtában elfogatik 's megöletik a' rómaiak által. 21. Germanicus Syriában meghalálozván, Artabán a' vadászattól és a' megistanokkali együtt vendégeskedéstől megszűnéssel gyászolja. 22. Némelly tartományok a' parthusoktól elpártoltak. 23. Babylonia' praefectusa a' zsidók ellen hadat vezet. 26. Zsidó nemzetbeli Asineus és Anilaeus test-

Digitized by Google

vérek Artabánhoz mennek népük ügyében, kiknek elsőbbike méreg által irtatik ki. 30. Anilaeus Mithridatesnek, Artabán vejének helységeit pusztitja. 34. végre elfogatván, megöletik. 35. Artaxia' halálával Artabán, fiát Arsacest Armenia' királyává teszi. 36. Némelly parthus nagyok titkon Rómába mennek, és Tiberiustól Phrahatest kivánják királyukúl. 57. A' parthusok' egyrésze által Tiridates fogadtatik el, másik által Artabán hivatik vissza. 38. Tiberius cs. halálával Artabán Caligula' barátságát igyekszik megnyerni. 39. Caligula Dáriust, Artabán' kezeäségül Rómába küldött fiát kocsijában maga mellett hordozza. 42. Ízates adiabenok' királya Artabánhoz kezeseket küld. 43. Artabán' halálával Gotarzes lesz királylyá, de kegyetlentége miatt nyomban elűzetik. A' keleti kutfőkben Ascheg, Ardavan, Khosru, Baadi, Artases néven találtató.

20. BARDANES. (Kr. sz. u. 44—47 évig.) 44. Gotarzes elüzetésével annak testvére Bardanes választatik meg. 45. Az elpártolt seleuciaiakat vissza szerzi országának. 47. Meghal. A' persáknál: Khosru, Iran, Baadi néven emlitetik.

21. GOTARZES. (Kr. sz. u. 47—50 évig.) 47. Gotarzes foglalja el e' királyi széket, 's ismét kegyetlenkedik. 49. A' parthusok Rómába követeket küldenek, kik Gotarzest gyávasága- 's kegyetlensége miatt vádolván, Meherdatot kérik királyuknak. 50. Ez a' római hadakkal Gotarzes ellen szerencsétlenül harczol 's elfogatik. Gotarzes meghal. Persáknáli neve: Godariz, Darius.

22. II. BONONES. (Kr. sz. u. 50—51 évig.) 50. II. Bonones arsakida, ekkoron Media' kormányzója választatik királyul, de rövid országlása után meghal.

23. I. BOLOGESES. (Kr. s. u. 51—90 évig.) 51. I. Bologeses Bonones' fia örökli az országot, Media' kormányát Pacor nevű bátyjának adván át. 52. Megtámadja Armeniát, Tiridates nevű testvérét törekedvén abba helyezni. 53. Rhadamistus foglalja el Armeniát. 54. Claudius' halálával újban megtámadják Armeniát a' parthusok. 55. Nerohoz követeik által járulnak az armeniaiak, mellyre Nero 56-ban Corbulót küldi segitségükre. 57. Bologeses kezeseket ád a' rómaiaknak béke okáért. 58. Armenia végett a' parthusok és rómaiak között tovább is tart a' villongás. 60. Tigranes tétetik a' rómaiak által Armenia' királyává. 61. Bologeses, testvérét Tiridatest Armeniába vissza helyzendő, újban harczol Corbulóval. 62. Rómába

Digitized by Google

követeket küld béke és Armenia végett. 63. Corbnlóval Armenia fölött béke köttetvén, 64. Tiridates nagy pompával Romába mén 3000. parthus lovag' kiséretében, ott Nerotól az armeniai királyczimet és koronát át veszi. 65. Királyságába visszatér. 66. Bologeses Nero által Rómába hivatik, de menni vonakodik. 68. Nero halála után Bologeses Vespasianushoz Alexandriába követeket küld, 40,000 parthus lovagot igérvén a' rómaiak' segitségére béke- és barátság' bizonyitásául. Bologesesnek aranykorona küldetik Rómából a' zsidók' legyőzéseért. 69. Antiochus comageni király Rómától elpártol, és a' parthusokkal szövetkezik. 70. Tiridates újolag Rómába készül. 71. Antiochus elfogatván, fiai Parthiába menekülnék. 72. Bologeses Antiochus' fiai' ügyében Vespasianushoz fönhangú levelet ir. 73. A' scytha alánok Armeniába és Mediába ütnek, rabolnak, és Parthiát fenyegetik. 74. Bologeses Rómától segitséget kér, 's Vespasian' válaszára megbosszankodik. 90. Huzamosb béke után Bologeses meghal. Keleti kutfőkbeni neve: Belas, Afrid, Palasch, Narsi, Hordos, Darius.

24. PACORUS. (Kr. sz. u. 91—107 évig.) 91. Pacorus, Bologeses' első szülötte foglalja el a' királyi széket. 92. Domitianus császárt megfélemliti. 93. Dekebal dák királylyal barátságos viszonyban él. Békés uralkodása alatt Ctesiphon városát, mellyet még Bardanes alapitott, bővitette 's magos fényre emelte, ott levén a' parthus királyok' téli laka. Pártolója volt a' szép művészetnek és mesterségeknek. Ifj. Plinius' Trajánhoz irott levelében Pacornak drága kőbe vésett képéről emlékezik. Jeles hadi események nélkül, de belső villongások közt végzé uralkodását, 's úgy látszik, székétől a' zendülők által megfosztva. 107-ben Traján cs. idétt múlt ki. Keletieknéli neve: Gudars, Hormuz, Arduvan, Arsaces IV. Artases III.

25. CHOSROES. (Kr. sz. u. 108—121 évig.) 108. Chosroes, Pacorus' öcscse lépett királyságra. 109. Exedarestől, Tiridates' fiától elveszi Armeniát. 110. Harczol Abaissarus és Mannes kis fejdelmekkel. 111. Traján consulságot vesz föl a' parthusok ellen harczolandó. 113. Trajánus az Eufratesen átkelvén, Edessába érkezik. 114. Nisibis és Batna városokat Mesopotamiában elfoglalja, 's Parthicus nevet nyer. 115. Ctesiphont is elfoglalja, 's imperatornak kiáltatván, a' parthicus névben megerősitetik. 116. A' mesopotamiai népek elpártolván római hoditóiktól, azok ellen dühöngnek, mig Traján a' vöröstengernél időzik; miért is nyomban Ctesiphonban terem, 's a' parthusoknak Parthamaspates nevű királyt ád, kit azon-

Digitized by Google

ban el nem fogadtak. 117. Trajánus betegségbe esvén, annak halálával következett Hadrián császárral Chosroes békében él, miután a' kiki törő háborút a' két fejdelem' személyes együtt értekezése elháritá. Chosroes hátra lévő békes idejét, sok háborúk miatt elgyengült országának meg erősitésére fordítá. 121-ben kimúlt. Narses I, Firuz, Chosro, Artases III, Peroses néven ismertetik a' keleti történetiróknál.

26. II. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 121—150 évig.) 121. II. Bologeses Chosroes' fia örökli a' királyi széket. 135. Rómába követeket küld, kik az iberek' királyát vádolják. 137. Hadrián' halála után Antoninushoz szinte követeket küld. 139. Parthemaspates örmények' kir. halála után Armeniát elfoglalni törekszik, de a' rómaiak által gátoltatván, 140-ben hadát visszavonja. 149. Bologeses meghal. Keletieknéli neve: Narses II, Balasch, Gudarz, Chosro, Aschkan, Perozes, Valarses.

27. III. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 150—192 évig.) 151. III. Bologeses leszen országlóvá. Mind Antoninus' kimúltáig nyugalom állt be keleten, 's a' parthusokról mély halgatás uralg a' római iróknál. 161. Bologeses Antoninus' halála után Armenia' elfoglalására hadat vezet. 162. L. Verus parthusok elleni hadvezérnek mén. 164. Bologeses Syriába rohan, de Cassius által kiűzetik. 165. Cassius átkel a' Tigrisen hadával 's Ctesiphont elpusztitja. 166. A' parthusok' között egyenetlenség származván, Bologesest elűzik 's helyébe Monneses parthus nagyot, és nem arszákok' véréből származót választják; de a' rómaiakkal kötött békeszerződés miatt, melly szerint Mesopotamiát a' Tigrisig nekik engedé, nyomban elűzik, 's Bologesest hívják vissza, ki végre 192-ben meghalálozott. Neve a' persáknál: Ardavan, Narsi, Balasch, Aschkan, Valarses.

(A' következő arszákok' nevei iránt meghasonlanak az irók. Vaillant II. Bologeses után emlit: III. Bologesest 189-tól 213-ig, utánna IV. Artabánt az utolsó arszákot. Richternél: II. Bologeses 120; III. Bologeses 150; utánna Arsaces 193; ezután ismét Pacorus 199-dik évben kezdenek uralkodni, ezután tétetvén IV. Bologeses 209, végre IV. Artabán 216-dik évre. Én az újabb nyomozások' következtében IV. és V. Bologesest is tartok uralkodottnak ime renddel:)

28. IV. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 193—199 évig.) 193. IV. Bologeses országol, és Pescennius' Syriában Imperatornak kiáltott római hadvezér' részére áll. 194. Pescennius a' parthusokhoz menekülendő Severus elől,

Digitized by Google

elfogatik és megöletik. 197. A' parthusok vissza foglalják Mesopotamia' városait. 198. Severus a' parthusok ellen viszen hadat. Győzelmeskedvén 199-ben Ctesiphont földúlja. Kimulása nem tudatik, a' pénzek szerint azonban ezen évre már előjő:

29. PACORUS. (Kr. sz. u. 199—209 évig.) Severus' győzelmei után hanyatlani kezd a' parthusok' dolga, siettetvén romlását a' főnökök' egyenetlenségéből eredett belháborgásai.

30. V. BOLOGESES. (Kr. sz. u. 209 és 216 év között.) Caracalla hadvezérnek, ezen király alatti győzelméről emlékeznek az irók.

31. IV. ARTABÁN. (Kr. sz. u. 214 vagy 216—226 évig.) Ezen király idétt 217-ben Caracalla, esküje ellenére orgyilkoskép megrohanja a' vigadó békes parthusokat, 's köztök rettentő mészárlást viszen végbe Ctesiphonnál; 's mindezt csak azért, hogy a' „parthicas" dicső melléknevet megnyerhesse; de nem sokára életével lakol. 219. Béke köttetik Róma és Parthia között. 225. Artabán testvérét Arsacest Armenia' királyává teszi. 225. Artaxerxes régi persa származású sassancsaládbeli férfiu föltámad Artabán ellen. 226. Artabánt megöli 's a' Parthusbirodalmat elfoglalja; minek következtében a' parthusok' nagy része kiköltözvén, az új Persabirodalom sassani dynastia alatt már 229-ben virágzásnak indul. Ezen utolsú parthus arszák Ardavan nevet visel a' keleti iratokban.

Digitized by Google

KŐNYOMATOK' MAGYARÁZATA.

I. 1 és 2-dik szám alatt az odessai museumban levő kőszobor' rajza jobb- és baloldalról. Nagysága 8 láb talapzatával együtt, szélessége 22 hüvelyk. Anyaga kemény mészkő. Lásd: 14. lap. — 3-dik sz. a. a' mariopoli szobor' fejének előrésze. Hossza 1. láb, széless. 8 hüv. Lásd: 63, 64 lap. Ennek eredetie a' magyar academia' gyűjteménye között látható.

II. 1 sz. a. Cserniovka faluban Matyusevics Fülöp' háza előtt álló szobor' rajza. Nagysága térdhajlatig 1 öl, széless. 1½ láb. Karjainál töredezett. Lásd: 60 lap. — 2-dik sz. a. Takmak városban Kacsics sorában létező szobor. Nagysága térdig 4½ láb, széless. 1½ láb. Lásd: 58 lap. — 3-dik sz. a. Kazeratyina faluban utczán levő szobor' képe, czombig 4 láb, széless. 1½ láb. Anyaga barnás gránitkő. Lásd: 67 lap.

III. Margitszigeti tégladarab' rajza természeti nagyságban és színnel. Lásd: 266 's köv. ll.

IV. Az aldunai tartományok' és Délioroszország' feketetengermelléki vidékének földképe.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

943.91
J48
2

Digitized by Google

Digitized by Google